

YÜZ YILLIK YALNIZLIK: İMPARATORLUKTAN AZINLIĞA KOSOVA'DA TÜRKLER

Salih OKUMUŞ*

Z

Balkanlar Türkler için önemli bir coğrafyadır. Bölgedeki Türk varlığı oldukça eskiye dayanır. Buradaki kalıcı ilişkiler Osmanlı ile kurulur. Ancak Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi ile başlayan büyük sıkıntılar hala devam eden glerle sonuçlanır. Türkçe ve Türklük için bir karanlık dönem başlar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti ile birlikte birçok hak elde eden Türkler, 1974 Anayasasıyla da kurucu unsur haline gelir. Türkçe, resmi dil statüsü kazanır. Devlet işlerinde, eğitimde, basını-yayında ve gündelik hayatta Türkçe kullanılmaya başlar. Yugoslavya Federasyonu'nun dağılmasıyla Balkanlarda başlayan yangın Koso-va'ya da sırır. 1999'da NATO bölgeye müdahale eder. Savaştan sonra yeni bir yönetim kurulur. Kosova 2008 yılında bağımsızlığını ilan eder. Aynı yıl yeni Anayasa kabul edilir. Bundan bölgede yaşayan Türkler de etkilenir. Bu alıŐmada, Türklerin Kosova'daki sosyal, siyasi, ekonomik ve hukuksal alanlarda yaşadıkları değişim ile nasıl imparatorluktan bir azınlığa dönüştüğünü ele almaya çalıŐacaĐız.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Kosova, Azınlık, Türk Varlığı, Türkçe.

ABSTRACT

The Balkans are an important geography for Turks. The Turkish presence in the region is quite old. The permanent relations in this place are the Ottoman establishment. But, the great troubles that started with the Ottoman withdrawal from the region after the Balkan Wars resulted in immigration. A dark period begins for Turkish and Turkish people. The Turks, who acquired many rights together with the Yugoslavia Federation, which was established after World War II, became a founding element with the 1974 constitution. Turkish gains official language status. State affairs, education, press-publication and everyday life were conducted in Turkish. The fire that started in the Balkans with the disintegration of the Yugoslavia Federation has also leaped to Kosovo. In 1999 NATO interferes to the region. After the war, a new administration is established. In 2008 Kosovo declares its independence. The new constitution was accepted the same year.

* Do. Dr., Prishtina Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ğretim yesi, Kosova, ORCID: 0000-0001-7990-2469, salihokumus@gmail.com.

Turks living in this region were also affected from this. In this study, we will try to discuss how the Turks have transformed from empire to a minority through the changes they have experienced in social, political, economic and legal spheres.

Keywords: Balkans, Kosovo, Minority, Turkish Presence, Turkish.

Balkanlar, insanlık tarihi bakımından oldukça eski ve önemli bir coğrafyadır. Bölgedeki Türk varlığı, Avrupa Hunları'nın bu toprakları ele geçirmesiyle başlar. Balkanlardaki asıl kalıcı ilişkiler ise, Osmanlı ile kurulur. Balkanlar, hem Osmanlı devlet yönetimine, hem de Osmanlı edebiyatına damga vuran şahsiyetleri yetiştirmesi bakımında da önemli bir bölgedir. Geçmişten gelen sosyal ve kültürel bağlar ve o dönemde kurulan güzel ilişkiler günümüzde de halen devam etmektedir.

Ancak XX. Yüzyılın başında yaşanan Balkan Savaşları, bölgedeki Türk varlığını da etkiler. Yaşanan sıkıntılar yüzünden göçler başlar. 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra bölge Varşova Paktı'yla kurulan demir perdenin karanlığına gömülür. Türk varlığı azınlık durumuna düşer. Giderek artan baskı ve şiddet eğilimleri Türkçe'yi de derinden etkiler. Yeni bir göç dalgası başlar. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, bölgedeki Türk varlığı resmen tanınmaz ve bütün ulusal haklarından yoksun bırakılır. 1912-1951 yılları, Türkçe için kapalı ve karanlık bir dönemdir. Bölgede Osmanlı'dan sonra yaşanan önemli tarihi gelişmeler, buradaki Türk varlığını olumsuz yönde etkilese de, tamamen yok edemez ve Türkçenin bölgedeki etkinliğinin önüne geçemez. Çünkü Osmanlı'dan başlayarak Balkanlarda Türk diliyle meydana getirilen -hatta etnik bakımdan Türk olmayanların bile katkıda bulunduğu- zengin bir kültürel varlık bulunur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin kurulması bir nebze de olsa bu baskıların önüne geçer. Bu bakımdan 1951 yılı bir dönüm noktası sayılır. Yugoslavya'nın bu topraklara hâkim olmasıyla birlikte, Türkler ve Türkçe için yeni bir sayfa açılır. 1951 yılında bölgedeki Türk kimliği resmi olarak tanınır. Bunun bir sonucu olarak da Türkler tarafından kendi anadillerinde eğitim yapan okullar açılır. Türkçe gazete ve dergiler çıkmaya başlar. Bilhassa Üsküp'teki Birlik ve Priştine'deki Tan gazeteleri, bölgede bir okul havası yaratır. Yeni neslin yetişmesine yardımcı olur. (Okumuş, 2015:6254-6255)

1990'ların başında çıkan ve Yugoslavya'nın parçalanması ile sonuçlanan olaylar, Balkan coğrafyasında yaşayan Türkleri de etkiler. Türkçe yeniden yasaklı günlerine geri döner. 17 Şubat 2008 tarihinde Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi ile Türkçe'nin önündeki engeller kısmen de olsa kaldırılır. Okullardaki Türkçe eğitimi, basın-yayın kuruluşları ile derneklerin faaliyetleri daha rahat bir ortama kavuşur.

1. İmparatorluktan Azınlığa Kosova'da Türkler

Azınlıklar meselesi Balkanlar'a XIX. yüzyıldan kalan bir mirastır. Milliyetçilik fikrinin bölgeye ulaşması buradaki bütün etnik unsurları derinden etkiler. Kısa sürede etkisini gösteren milliyetçilik düşüncesi, yeni ulus devletlerin de kurulması için büyük mücadelelere sahne olur. 1912 ve 1913 yıllarında yapılan Balkan Savaşları da bu çerçevede düşünülmelidir. Ancak bölgenin coğrafyası ve milletlerin bu coğrafya üzerindeki dağılımı buna izin vermese de, yeniden çizilen sınırlar yeni azınlıkların oluşmasına da engel olamaz. (Yerasimos, 1994:35) Balkanların parçalanmış görüntüsü Avrupa devletlerine büyük bir avantaj sağlar. Bu devletler, bölgedeki nüfus alanlarını artırmak için küçük ve güçsüz yapıların oluşmasını teşvik eder.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti zayıflamaya başlar. Sırbistan 1878 Berlin Antlaşmasıyla bağımsızlığını elde eder. Balkan Savaşları'nın ardından 1913'te Kosova, Sırp Krallığı'nın topraklarına katılır. Türkler azınlık durumuna düşer. Türkler için, o tarihten bu yana, zaman zaman farklılıklar olsa da "azınlık" olma durumu değişmemiştir.

1919 yılında ülkede yapılan toprak reformu çerçevesinde, bölgeye yerleştirilen Sırp nüfus vasıtasıyla toprakları elinden alınan Kosovalı Türkler, bir taraftan da baskın nüfus olan Arnavutlar tarafından Arnavutlaştırma politikasına maruz kalır. Sırpların giderek artan baskı ve Slavlaştırma politikaları Türkleri tekrar göçe zorlar. Balkan Savaşları sırasında yaşanan kitlesel göçler yeniden başlar. Balkan Savaşlarından sonra 1 milyon 682 bin kişinin İstanbul'a sığındığı belirtilir. Göçten en çok acı çeken bölgelerin başında Kosova gelir. 1930'larda toprakların millileştirilmesi projesi kapsamında Türklerin topraklarına yeniden el konur. Bu tarihten II. Dünya Savaşı'na kadar Kosova'dan Türkiye'ye 120.000 Türk'ün göç ettiği belirtilir. (Karpas, 2017:1) 1956-1960 tarihleri arasında başlatılan silahları toplama kampanyası sırasında da Türkler ağır baskılara maruz kalır. Bu tarihlerde yaklaşık 175.000 kişi Türkiye'ye göç eder. (Karpas, 2017:1) 1974 tarihinde Kosova'nın özerk bir statü kazanmasından sonra artan asimilasyon politikaları da yeni göçlere neden olur.

Göç bölgenin kaderi olsa da, geride kalanlar için hayat devam eder. Hayatta kalmak için verilen mücadele, nihayet II. Dünya Savaşı'ndan sonra meyvelerini vermeye başlar. 1943 yılında Yugoslavya "Federal Halk Cumhuriyeti"nin kurulmasından sonra Kosova "Özerk" hale getirilir. Bölgede yaşayan Türklerin varlığı, Kosova Özerk Bölge Meclisi'nin 25 Mart 1951 tarihinde aldığı bir kararla resmi olarak kabul edilir ve kendi dillerinde eğitim yapmalarına izin verilir. Türkçe eğitim yapan okullar açılır. Çeşitli kültür, sanat dernekleri kurulur. Türkçe basın-yayın hızla gelişir. Bütün bunlar, Kosova'da Türk varlığının güçlenmesine, bir nebze de olsa çekilen acıların unutulmasına yardımcı olur. Anadilde eğitimin başlaması, Türkçenin gelişmesine de zemin hazırlar.

27 Şubat 1974 tarihli Kosova Anayasasının 1. Maddesi ile de Kosova'da yaşayan Türkler, Arnavut ve Sırplarla birlikte kurucu unsur olarak tanımla-

nır. Aynı Anayasanın 5. Maddesine göre de, Türk dili ve yazısı Kosova'daki diğer dillerle eşit kabul edilerek devlet organlarında kullanılan belge, form ve evraklar ile resmi işlemlerin Sırpça, Arnavutça ve Türkçe olarak üç dilde yapılması kabul edilir. Bu anayasa ile ayrıca Türklerin Türkçe eğitim görme hakkına sahip oldukları da kesinleşmiş olur. (Recepoğlu, 2006:40-41)

1980'lerde Kosova'ya "Cumhuriyet" statüsünün verilmesi için öğrenciler tarafından başlatılan gösteriler, giderek bir halk hareketine dönüşür. Miloseviç'in Kosova'nın özerk statüsünü kaldırması iç karışıklıklara neden olur. Durum giderek kötüleşir, Yugoslavya Federasyonu'nun dağılmasıyla da bölge adeta bir cehenneme döner. 1999'daki NATO müdahalesine kadar, Türkiye'ye yönelik yoğun bir göç dalgası daha yaşanır. Türkiye çok sayıda mülteciyi misafir eder. Bunların çoğu savaştan sonra evlerine geri döner. Türkiye savaştan sonra Kosova'ya her türlü desteği sağlar. Siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli yardımlar yapar. Bilhassa üniversite eğitimi için gençlerin Türkiye'ye gönderilmesi, verilen karşılıksız burslar, kısa süreli de olsa yeni bir göç dalgasının habercisidir.

Kosova, NATO müdahalesinden sonra, 10 Haziran 1999'da BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı ile kurulan "Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu" (UNMIK) yönetimi altına girer. Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner bu misyonun başına getirilir. Yasama, yürütme ve yargı yetkisi bu makama devredilir. Ardından uluslararası sivil ve güvenlik gücü oluşturulur. Bu çerçevede Türkiye de "Kosova Barış Gücü"ne (KFOR) bir Taburla katılır. Türk taburu Mamuşa, Prizren ve Gora'da yerleştirilir. Ayrıca, Kosova'nın yeniden yapılandırılması için kurulan UNMIK emrindeki çok uluslu polis gücüne de çeşitli düzeylerde eleman göndererek katkıda bulunur. (Aksu, 2010:74-80)

Kosova'nın geleceği, BM Genel Sekreteri'nin Kosova Özel Temsilcisi Martti Ahtisaari tarafından hazırlanan bir raporla tartışmaya açılır. Buna göre, Kosova'da sağlanacak en uygun çözüm; öncelikle istikrarın sağlanması ve bağımsızlığın verilmesi yönündedir. Bu rapor Kosova'da büyük sevinç yaratırken Sırp'larda derin bir hayal kırıklığı yaratır. Kısa bir süre sonra Kosova'da düzen kurulur. Seçimler yapılır, hükümet kurulur. Meclis 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığını ilan eder. Türkiye Kosova'yı tanıyan ilk ülkeler arasındadır. Son yıllarda sınır meselesinin çözümü için Sırp'larla başlayan görüşmeler antlaşma ile sonuçlanır. Ancak bu antlaşmalar henüz ilgili ülkelerin meclislerinde onaylanabilmiş değildir.

Bölgede önemli oranda Türk ve Müslüman nüfus olmasına rağmen, Sadece Sırp'lara hakların tanınması, diğerlerinin ise çeşitli sınırlandırmalarla baskılanması, Avrupa'nın ikiyüzlülüğünü açıkça ortaya koyar. Bugün Kosova'da Türkler yoğun olarak Prizren, Mamuşa, Priştine, Gilan, Mitroviça, Vıçitırın şehirlerinde yaşamaktadır. İpek, Yakova ve Gilan şehirlerinde de Türk aileler bulunmaktadır. Türklerin neredeyse tamamı şehirlerde yaşar. (Şanlı-Jable, 2009:48-50) Geçmişten bu yana sahip oldukları şehirli kültür nedeniyle, bugün Kosova'da Türkçe bilenlere "kasabalı", bilmeyenlere ise "köylü" unvanını layık görmüştür.

Yugoslav Federasyonu'nun Kosova'da yaptığı ilk nüfus sayımı, 1961 yılındadır. Bu sayımda Kosova nüfusunun tamamı 1 milyon 82 bin, Türklerin sayısı ise 53 bin civarında gösterilir. 1971 yılında yapılan nüfus sayımında ise, Türk nüfusu 12.513 olarak belirtilir. 1981 yılındaki diğer bir sayımda da Türk nüfusu yine 12.513 olarak gösterilir. Görüldüğü gibi son 10 yılda Türk nüfusunda herhangi bir artış ya da eksilme yoktur. Kimse doğmamış, kimse ölmemiştir. Bu açıkça her şeyin Türklere karşı gizli bir oyundan ibaret olduğunu göstermektedir (Jable, 2015:5009-5010).

2011 yılı nüfus sayımına göre, Kosova'nın genel nüfusu 1,733, 842'dir. Buna göre nüfusu % 92.9 Arnavut, % 1.6 Boşnak, % 1.5 Sırp, % 1.1 Türk, % 0.9 Aşkali, % 0.7 Balkan Mısırlıları, % 0.6 Goral ve % 0.5 Romanlardan oluşmaktadır (Kosovo Agency of Statistics, 2011).

Ancak Kosova İstatistik Ajansı'nın Nisan 2011'de gerçekleştirdiği bu ilk resmi nüfus sayımı son derece tartışmalıdır. Ülkenin kuzeyinde Sırpların çoğunluğu oluşturduğu Leposavic, Zveçan ve Zubin Potok şehirlerinde sayım yapılmamış, bu nedenle ülkenin güney bölgelerinde yaşayan Sırp da nüfus sayımını büyük ölçüde boykot etmişlerdir. Sırplarla ilgili veriler doğru değildir. Kosova'daki Sırp azınlığın % 8 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Aşkali ve Balkan Mısırlılarının da aynı topluk olduğuna dair tartışmalar unutulmamalıdır. Ayrıca Türk, Boşnak ve Romanlar'ın sayıları da sağlıklı değildir. Bilhassa Türkler için verilen % 1.1'lik rakam oldukça düşük ve gerçek dışı bir orandır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk nüfusunda sürekli dalgalanmalar görülür. Savaşın önce, Yugoslav Federasyonu döneminde yapılan nüfus sayımları, Türkçe eğitim yapan okullardaki öğrenci sayıları, kurulan derneklerdeki üye sayıları, Tan Yayın Şirketi etrafındaki yayınlar ve bu yayınlarda verilen sayılar, bu rakamların çok üstündedir. Dün Türklerin yoğun yaşadıkları İpek, Gilan, Mitroviça ve Vıçitırn'da bugün Türk varlığı oldukça azalmıştır. Bunda sanırım, Arnavutlarla yapılan evlilikler, Arnavutça eğitime dönüş, iş ve statü kazanma arzusu etkili olmuştur denilebilir. Ayrıca sayımlar sırasında görevlilerin halkı yanlış yönlendirmeleri de buna eklenirse durum daha da anlaşılır olacaktır. Sibel Akgün'e göre, Kosova'daki Türklerin sayısının 20 bin ile 80 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir. (Akgün, 2012:11-36) Biz de bu sayının kesinlikle 50 binin üzerinde olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca Kosova'da bu gün yaklaşık 2000 bin kişinin Türkçe konuştuğu düşünülürse, verilen rakamın abartılı olmadığı anlaşılacaktır.

Kosova'da Türkler, UNMIK zamanında maalesef bazı yasal haklarını da kaybetmiştir. Bunların en önemlisi resmi dildir. Kosova'da hazırlanan anayasa taslağında Türkçe Resmi dil olmaktan çıkarılır. Yerine İngilizce getiri-

lir. Ardından Türkçe ders saatleri sınırlandırılır ve Türkçe eğitimin önüne çeşitli engeller konur. Seçimlerle ilgili resmi dokümanlarda da Türkçeye yer vermez. (Akgün, 2012:11-36) Hatta bir adım daha ileri gidilerek kimliklerden Türkçe kaldırılır. 1974 Anayasası'ndaki haklarını kaybeden Türk toplumu Türkiye'den de yeterli desteği alamaz. Ağır ve taşınamayacak bir mağlubiyet Kosovalı Türklere zorla kabul ettirilir. Ergin Jable'ye göre, resmi dilin kaldırılması sırasında Türk dışişleri yetkilileri tarafından Kosova'lı Türk aydınları bir araya getirilerek bu karara karşı koymamaları yönünde direktif verilir. (Jable, (2015:5010) Sibel Akgün, halkın artan eleştirileri üzerine BM Genel Sekreteri'nin Özel Temsilcisi Bernard Kouchner'in, Türk toplumuna bir mektup göndererek kendi bölgelerinde anadillerini kullanmaya devam edebileceklerini yazdığını belirtir. (Akgün, 2012:11-36) Ancak bu mektubun varlığına yönelik bir bilgi bulunamamıştır. Bahsedilen mektup, 17 Şubat 2007 tarihinde, Kosova'daki Türk Sivil Toplum Kuruluşları tarafından Viçitrin'da düzenlenen ve 30 kişinin katıldığı, BM Kosova özel temsilcisi ve Baş Müzakereci Martti Ahtisaari'nin Kosova'nın nihai statüsüne ilişkin "öneri paketi"nin tartışıldığı toplantıdan çıkan "tepki mektubu" olabilir. Bu toplantıda Türklerin temel hak ve özgürlükleri ile Türkçe eğitiminin Ahtisaari'nin öneri paketinde yer almaması eleştirilir ve uluslararası kurumlara tepki mektuplarının yazılması kararlaştırılır. Ancak bu gayretler de Türkçe'nin yerel dil statüsüne düşmesine engel olamaz. Türkçe'nin Kosova'daki 500 yıllık mevcudiyeti maalesef büyük bir öngörüsüzlüğe ve basiretsizliğe feda edilir. Gerek Ahtisari, gerekse 2008 Anayasasında Türklerin hakkı korunamamış, kurucu unsurluğu ve Türkçenin resmi dil olma özelliği ortadan kaldırılmıştır. Bunda maalesef dönemin dışişleri yetkilileri ile Kosova Türk partisi KDTP'nin büyük günahı vardır. Bu aymazlık bugün Kosova'da Türklerin azınlıktan topluluğa dönüşmesindeki en büyük sebeptir.

Yaklaşık 500 yıl önce bölgeye gelen ve 1974 Anayasasında kurucu unsur olan Türkler, 2008 Anayasasıyla azınlıktan topluluk konumuna düşer ve bugün ancak göçmen olarak kabul görürler. Kosova Anayasası'nda Kosova çok ırklı bir toplum olarak tanımlanır. Kosova Anayasası'nın 5. maddesi Kosova'da kullanılan resmi dilleri düzenler. Buna göre Arnavutça ve Sırpça resmi; Türkçe, Boşnakça ve Romanca da belediyeler düzeyinde resmi statüye sahip dillerdir ve yasal olarak ülke içinde herhangi bir seviyede kullanılabileceklerdir. Bu çerçevede Priştine, Prizren, Mamuşa, Mitroviça, Viçitrin ve Gilan belediyelerinde Türkçe resmi bir statüye sahip olsa da, Mamuşa dışında ciddi/resmi bir etkinliği yoktur. Kosova'da Türklerin durumunun/geleceğinin, Kosova-Türkiye ilişkileriyle doğru orantılı bir şekilde geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

1999 yılındaki NATO müdahalesiyle Kosova'da oluşan yeni dönem, Ahtisaari ve 2008 Anayasasıyla bugünkü durumuna ulaşır. 2008 Anayasası Türklere azınlık konusunda bazı haklar verse de, uygulamada çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır. Savaş sırasında yükselen Arnavut milliyetçiliğinin artçı sarsıntıları da iki toplum arasında kısmi bariyer olarak geleceğe yönelik bir endişeyi barındırır. Kosova 2008 yılında bağımsızlığını ilan

ederek Avrupa Birliğine dâhil olmak için başvurur. Kosova'lı Türkler de, AB üyelik sürecini destekleyerek bu sayede gelecek endişelerinden kurtulup azınlık haklarına kavuşabileceklerine inanırlar.

Ancak soğuk savaşın sona ermesiyle dünyada dengeler değişir, yeni küresel güçler ortaya çıkar ve başka ortaklıklar kurulur. Bölgede kurulan 7 yeni devlet, bir yandan yeni stratejilerin kurulmasına neden olurken bir yandan da bu devletlerin oluşma sürecinde NATO ve BM'nin bu coğrafyaya hediye ettiği sorunlar krizlere göz kırpmaya başlar. Bu bakımdan Bosna ve Kosova'nın hala problemli bölgeler arasında sayıldığını söylemek yanlış olmaz. Bilhassa Bosna'da Dayton Anlaşması'yla oluşturulan üç etnik gruba dayalı yönetimin doğurduğu yapısal sorunlar, Kuzey Kosova'daki azınlık sorunu¹ nedeniyle Sırbistan ile Kosova arasında yaşanan gerginlik Balkanlarda savaşın henüz bitmediğine işaret etmektedir. Balkanlar'da 1804-1815 Sırp isyanlarından bu yana sürekli değişen sınırlar, maalesef buradaki azınlıkların durumunu/konumunu da olumsuz etkiler. Bugün bile bunun etkileri açıkça görülebilmektedir. Bosna-Hersek'teki dengelerin bozulma ihtimali, Kosova'nın kuzeyindeki ayrılıkçı Sırların yaratabilecekleri yeni sorunlar ve Yunanistan ile Makedonya arasındaki isim sorunu haritaların yeniden çizilmesine neden olabilir. Ayrıca AB'nin geleceğine yönelik endişeler, Balkan devletlerini de kendi çıkarları ve gelecekleri bakımından endişeye sevk eder. Bu nedenle her gün başka strateji ve ortaklıklar kurulur. Bölgede önemli ilişkileri ve yatırımları bulunan Amerika, Almanya ve Türkiye'nin gayretleri barışı koruyan en güçlü unsurdur.

Bölgede oluşan göreceli barış ortamı gelecek için son derece önemlidir. Zira Balkanlar'da sağlanacak istikrar ortamı sadece bölgeyi değil, dünyayı da ilgilendirir. Bilhassa enerji, güvenlik, ekonomi ve stratejik bakımdan sunduğu avantajlar nedeniyle AB, ABD ve Rusya'nın dikkatini çeker. Eski Osmanlı coğrafyası olan bölge, Hem dini, hem de akrabalık ilişkileri nedeniyle Türkiye açısından da son derece önemlidir. Kosova ve Türkiye'nin geleceği sadece burada yaşayan Türkler açısından değil, aynı zamanda enerji, ticaret ve stratejik ortaklık açısından da önemlidir. Gelecekte Türkiye ile Avrupa arasında kurulacak enerji koridorunun güvenliği de burada kurulacak kalıcı barışla sağlanacaktır.

Kosova'da Türklerin karşılaştıkları sorunları anlamak, onların neler yaşadıklarını görmek için kamudan sosyal hayata kadar Türklerin durumunu araştırmak gerekir. Şimdi isterseniz Kosova'da Türklerin sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda karşılaştıkları sorunları ve genel durumlarını ele almaya çalışalım.

¹ Kosova'da Azınlıklar ile ilgili asıl sorun ülkenin kuzeyinde Sırların yoğun olarak yaşadığı Mitroviça bölgesinde cereyan etmektedir. Zaman zaman alevlenen gerginlik en son 2011 yılının yaz aylarında tırmanmış ve Kosova yönetimi ile Sırlar arasında sınır meselesinin kolay çözülemeyeceğini göstermiştir. Bu sorun, Kosova-Sırbistan-Arnavutluk ilişkilerini de doğrudan etkileyen potansiyel bir tehdittir.

a. Sosyal ve Ekonomik Hayat

Kosova'da ekonomik şartlar zor olmasına rağmen, sosyal hayat canlı ve hareketlidir. Nüfusun %35'i gençlerden oluşur. Bu sebeple okul çağında çok sayıda genç vardır. İşsizlik, fakirlik ve yoksulluk geniş kitlelere yayılmıştır. Buna rağmen Kosova'da yaşam sakin, düzenli, güvenli ve kalitelidir. Türkiye'ye oranla daha ucuz ve yaşam daha kolaydır. Kosova'da aile önemlidir. Kırsal kesimlerde dede ile torunun birlikte yaşadığı büyük aileler mevcuttur. Aileler hafta sonları mutlaka dışarı çıkar, hep birlikte restorana giderler. Bölgede et yemekleri ve börek meşhurdur. Kosova'da en çok bulunan ticari kuruluş, restoran, kafe ve kuaförlerdir. Kosova oldukça sakin ve güvenilir bir ülkedir. Bir kadın gece saat 3'te kendi başına sokakta gezebilir.

Kosova'nın nüfusu yaklaşık iki milyonu bulmaktadır. Bu nüfusun % 90'ı Müslüman'dır. Arnavutlar çoğunluktadır. Kosova'nın bazı bölgelerinde Katolik mezhebine mensup az sayıda Arnavut Hristiyan bulunmaktadır. Ayrıca bölgedeki Sırp'ların tamamı Hristiyan'dır. Sırp'lar Ülkenin kuzey kesiminde yaşarlar ve Kendi belediyeleri vardır.

Balkan Müslümanları için dini kimlik, etnik kimlik kadar önemlidir. Hatta bazen belirleyicidir. Balkanlarda Müslümanlık özellikle XIV. Yüzyılda Anadolu'dan gelen dervişler ve tarikatlar vasıtasıyla yayılır. Bu yüzden bölgede çok sayıda tekke bulunur. (Karpas, 2017:1) Prizren, Yakova, Mitroviça, İpek ve Gilan şehirlerindeki Kadiri, Halveti, Rufai ve Sadi tekkelerinin pek çoğu, bugün bile hala misafirlerini ağırlamaktadır.

Kosova'da dini kültür geçmişe göre bugün daha iyi durumdadır. Sırp döneminde Müslümanların dış dünyayla irtibatlarının kesilmesi, İslami yönden kendilerini yetiştirmelerine de engel olmuştur. Ayrıca Sırp'ların Arnavutlar üzerindeki baskıları, milliyetçilik düşüncesinin artmasına sebep olur. Savaştan hemen sonra Arnavutlar arasındaki etnik kimliğin ön plana çıkması da bundandır. Ancak bugün Kosova'da çeşitli İslami kuruluşların eğitim faaliyetleri önemli gelişmeler kaydeder. (Vahdet, 2016:1) Öte yandan dünyadaki gelişmeler, Irak ve Suriye savaşları bölgede radikal İslam'ın yükselişe geçmesine de neden olur. Son zamanlarda çeşitli cemaatlerin de bölgedeki varlığı artmaya başlar. Ayrıca Vahabilere ait merkez ve camilere de rastlanmaktadır.

Kosova'da din eğitimi İmam Hatiplerin yerini tutan Medreselerde yapılır. Bir de İlahiyat Fakültesi'nin işlevini gören Yüksek İslam Araştırma Merkezi bulunmaktadır. Dini açıdan en yüksek kurum İslam Birliği Başkanlığı'dır. Diyanet İşleri Başkanlığını temsil eder. Özerk bir yapısı vardır. Başkan Seçimle gelir. Seçimler 4 yılda bir yapılır. İmamlar müftüleri, müftüler de başkanı seçer. Bölgede çok sayıda cami vardır. Camilerin çoğu Osmanlıdan kalma tarihi eserlerdir. Atıl durumdaki camilerin ibadete açılması için bazı çalışmalar yürütülmektedir. 2005 yılında, tarihi eserlerin korunması için Paris'te yapılan "Bağışçılar Konferansı"nda 10 milyon ABD Doları toplanır. Bunun 5 milyon doları Türkiye tarafından verilir. Söz konusu tarihi eserlerin birçoğu TİKA tarafından onarılarak yeniden ibadete açılır. Dini

eğitim veren kurumlar ve camiler İslam Birliği'ne bağlıdır. İmamların maaşı da buradan ödenir. Mamuşa'daki camilerin bütün masrafları -imamların maaşı dâhil- eskiden beri halk tarafından karşılanır. Prizren'deki Sinan Paşa Camii ve Mamuşa'daki camiler dışında Türkçe hutbe okunmaz.

Kosova'da sağlık hizmetleri ücretsizdir. Devlet hastaneleri ve Ambulansa (Sağlık Ocağı) denilen ilk adım hastaneleri mevcuttur. Ancak Kosova'nın sağlık hizmetleri alanında önemli sorunları bulunur. Doktor eksikliği, teknik malzeme yoluğu ve mekânların fiziki yetersizlikleri bu alandaki hizmetlerin verilmesine ve kalitesine etki eder. İmkânı olan hastalar daha çok özel hastanelerde tedavi olur. Özel sağlık hizmetlerinin maliyeti de oldukça yüksektir. Türk müteşebbislerin bölgede genel, kalp, göz ve tüp bebek alanlarında açtığı toplam altı özel hastane mevcuttur. Doktorlar genelde Türk ya da Türkiye'de eğitim görmüş Kosovalılardan oluşur. Hastalar arasında Türk doktorlara olan teveccüh ve güven çok yüksektir. Önemli hastalıklar için gidilen adres yine Türkiye'dir.

Kosova'da henüz oturmuş bir emeklilik sistemi bulunmaz. 1999 savaşı sırasında Sırp, bütün hazineyi talan ettiği gibi, emeklilik fonları ve arşivlerini de Belgrad'a götürür. Emeklilik sistemi yeniden oluşturulmaya çalışılan Kosova'da devlet, savaş öncesi çalıştığı kurum ve yılları belirlenenlere, katkılarına göre 150-250 EU civarında emeklilik, 65 yaşını dolduranlara da 75 EU yaşlılık maaşı bağlamıştır. Ancak yeni dönem için böyle bir sorun bulunmamaktadır. Sırplarla yapılan görüşmeler arasında emeklilik fonları ve arşivlerinin de geri iade edilmesi yer almaktadır.

Kosova, Sırpın maksatlı politikaları sebebiyle ekonomik yönden geri bırakılmış bir bölgedir. Bağımsızlıktan sonra yavaş yavaş gelişmeye başlayan Kosova ekonomisinin ana kaynakları, gümrük gelirleri, işçi dövizleri, dış bağışlar ve Kosova'da yaşayan uluslararası personelin kira/tüketim harcamalarıdır. (TC. Dışişleri Bakanlığı, 2017:1) Buna özelleştirme ve dış yatırımlar da ilave edilebilir. Para birimi EU'dur.

Kosova yeraltı kaynakları açısından zengin bir ülkedir. Kurşun, çinko, bakır, gümüş, altın ve kömür çıkarılır. Bilhassa bol miktarda kömür ve linyit bulunur. Linyit rezervi bakımından da Avrupa'da üçüncü sırada yer almaktadır. (TC. Dışişleri Bakanlığı, 2017:1) Ancak madenlerin çıkarılması ve işlenmesi konusunda ciddi sıkıntılar bulunur. Ekonomiye katkısı oldukça düşüktür. Ülkede enerji ve sanayi üretimi de oldukça düşüktür. Savaştan önce bilhassa Kosova'nın maden merkezi olarak bilinen Mitroviça'da çeşitli maden işletmeleri ile Balkanların en büyük Akü fabrikası bulunuyordu. Prizren'de de bazı madenlerin işlendiği fabrikalar vardı. Bugün bu fabrikalar adeta bir enkazdan farksızdır.

Kosova'da işsizlik oldukça yüksektir. Gelir düzeyi düşüktür. Fakirlik ve yoksulluk giderek artar. Bölgenin kırsal kesiminde oturan Müslümanlar tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Ancak, doğal koşullar son derece elverişli olmasına rağmen tarım ve hayvancılık sektörleri de yeterince gelişmemiştir. İşsizlik % 45 düzeyindedir. Kosova'da Ekonomiye ticaret ve hizmet sektörü hâkimdir. İnşaat, bankacılık, gıda, tekstil, turizm, restoran, otelcilik,

sigortacılık, hayvancılık ve tarım alanlarında üretim yapılır. Tüketim oldukça yüksektir. Çok sayıda AVM ve market zincirleri bulunmaktadır.

Kosova'da Türkler de genellikle ticaret ve hizmet sektöründe faaliyet gösterir. Bu faaliyetler için Priştine, Prizren ve Mamuşa önemli merkezlerdir. AVM, market, restoran, otel, ulaşım, turizm, gümüş işlemeciliği ve başka pek çok alanda faaliyet gösteren Türkler, kamuda da memur, öğretmen, yönetici ve bürokrat olarak görev alır. Mamuşa'da Morina ailesine ait tuğla, un ve çuval fabrikaları bulunur. Ayrıca Mamuşa'da tarım sektörü çok yaygındır. Seracılık yapılır. Her yıl Ağustos ayında yapılan "*Mamuşa Domates Festivali*"nin ünü Türkiye'ye kadar yayılmıştır.

Kosova'da Türkler tarafından kurulmuş bir de ticaret odası bulunmaktadır. Bu kuruluş özellikle Kosova ile Türkiye arasındaki ticaretin gelişmesine yardım eder. Türkiye'nin Kosova'da kamu ve özel sektör olarak çeşitli yatırımları bulunur. Bunlar daha çok enerji, inşaat, yol yapımı, bankacılık ve havaalanı işletmeciliğidir. Ayrıca buna TİKA'nın yaptığı yatırımlar da eklenmelidir. Kosova'da Enerji dağıtımı Çalık grubu tarafından yapılır. ENKA yol inşaatı ve havaalanı işletmeciliği yapar. Bankacılık alanında Türk sermayeli BKT, TEB, İş ve Ziraat Bankaları bulunur. Bunlara küçük müteşebbislerin esnaf düzeyindeki yatırımları da eklenebilir.

b. Siyasal Hayat

Kosova'da bağımsızlığın ilan edilmesi ile birlikte yeni bir döneme girilir. Devlet yönetimi buna göre yeniden şekillendirilir. Seçimler yapılır. Kosova Meclisi, nispi temsil sistemi ile dağıtılan 100 sandalyeden oluşur. Ayrıca bunun yanında azınlıkları temsil üzere ayrılmış 20 sandalye daha bulunur. Buna göre, Sırp'lar için 10; Romlar, Haşkalılar ve Mısırlılar için 4; Boşnaklar için 3; Türkler için 2 ve Gorallılar için 1 sandalye ayrılmıştır. (Karpas, 2017:1) Kosova Meclisinde 100 nispi, 20 kontenjan olmak üzere toplam 120 sandalye bulunur.

Türkler geçiş dönemindeki seçimleri protesto etseler de, son dönemlerde ülkedeki politik hayata aktif olarak katılmaktadır. Bu manada siyasi olarak da örgütlenmek için çeşitli partiler kurup siyasi alanda da yer alırlar. Yugoslavya'da çok partili sisteme geçildiği sıralarda kurulan Türk Halk Partisi ile Türk Demokratik Birliği politik bakımdan daha çok geçiş döneminin siyasi yapısına uygundur. Bu partilerin ortak özelliği Türk kültürü ve Türkçe eğitime odaklanmalarıdır. Türk Halk Partisi, savaştan sonra kapanırken, Türk Demokratik Birliği de adını değiştirerek Kosova Demokratik Türk Partisi'ne (KDTP) dönüşür. Başkanlığını Mahir Yağcıların yaptığı Kosova Demokratik Türk Partisi'nin merkezi Prizren'dedir.

Kosova'da ilk serbest seçimler, 28 Ekim 2000 yılında yapılır. UMNİK'in gözetiminde yapılan bu seçimlerde seçimlerle ilgili resmi dokümanlarda Türkçeye yer verilmez. Türk azınlığı da buna tepki olarak seçimleri boykot eder. 17 Kasım 2001 genel seçimlerinde KDTP, toplam oyların %1'ini alarak 100 sandalyeli Kosova Meclisinde 3 sandalye kazanır. 23 Ekim 2004 genel seçimlerinde ise KDTP, oy oranını %1.2'ye yükseltse de sandalye sayısı

değişmez. (Akgün, 2012:21-22) KDTP, 2007 ve 2010 seçimlerinde de mecliste 3 milletvekili ile temsil edilir. 2014 Seçimlerinde ise, KDTP'den 2 ve Yeni Kosova İttifakı'ndan (AKR) 1 olmak üzere toplam 3 Türk milletvekili meclise girer. 2010 tarihinden sonra Ahtisaari'nin planında yer alan kontenjan usulüne dönülür. Bu sebeple milletvekili sayısı otomatikman 2'ye düşer. Daha evvel, Kosova Çevre ve Alan Planlama Bakanı olan Kosova Demokratik Türk Partisi başkanı Mahir Yağcılar, son seçimlerden sonra Kamu Yönetimi Bakanı olarak görev yapmaktadır ve ülkedeki Türk azınlığın yürütme organındaki tek temsilcisidir.

2010'dan sonra Kosova'da Mamuşa merkezli iki Türk partisi daha kurulur. İlki öğretmen ve yazar kimlikleri ile tanınan Reşit Hanadan tarafından kurulan ve aktif siyasetten uzak olan Kosova Türk Birliği Partisi'dir. Diğeri, KDTP'nin siyasetinden memnun olmayıp aynı partiden ayrılan bir grup tarafından kurulan Kosova Türk Adalet Partisi (KTAP) dir.² Partinin başkanı Mamuşa Belediye Başkanı Arif Bütüç'tür. Bu parti son seçimlerde önemli bir başarı kazanmıştır ve gelecek için ümit vaat etmektedir.

2015 yılının başından itibaren Kosova'daki gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti'nin politikalarında da ciddi değişmelere neden olur. 2016 yılında başta Türk Büyük Elçiliği olmak üzere Türk kurumlarının hepsinde üst düzey kadrolar değiştirilir. Bu Türkiye'nin Kosova hatta Balkan politikalarında ciddi bir değişiklik olacağına işaretler. Bilhassa 15 Temmuz olaylarından sonra bölgedeki dağınık ve gevşek politik görünüm daha ihtiyatlı ve sağlam adımlara tahvil olur. Bu durum biraz da, Balkanlara üs kuran Fetö'nün bölgedeki etkinliğinden kaynaklanmaktadır. Maarif Vakfının Kosova'daki çeşitli kurumlarla ortaklık kurması, gelecek eğitim-öğretim dönemine yönelik hazırlıkları da bu çerçevede değerlendirilebilir. Ayrıca Türkiye'nin Kosova'daki Türk partilerine yönelik desteğinin de farklılık arz edeceği beklentisi kulislere yüksek sesle konuşulmaktadır. Gerek Türk, gerek Kosova basınında Fetö ile ilişkilendirilen KDTP'nin ciddi bir töhmet altında olduğu ve olası bir erken seçimde ne ile karşılaşacağı da merak konusudur.

Kosova'da Türklerin yaşadığı belediyelerde Türkçe yerel dil olarak kullanılmaktadır. Ancak kanun bu hakkı verse de, yöneticilerin çeşitli engelleri uygulama konusunda ciddi problemlerin olduğunu göstermektedir. Türk-

² 12 Eylül 2010 tarihinde Kosova Demokratik Türk Partisi'nin Olağanüstü Merkez Meclis Toplantısında KDTP genel başkanı Mahir Yağcılar oy çokluğuyla görevden alınır. Yapılan oylamada 60 meclis üyesinin 34'ü Mahir Yağcılar'ın görevden alınması için oy kullanırken 23 hayır, 3 de çekimser oy bulunur. Ancak Mahir Yağcılar, seçimlerin tüzüğe aykırı olduğunu belirterek sonucu kabul etmediğini belirtir. Sert tartışmalar olur. Bunun üzerine Yağcıların görevden alınmasını isteyen grup salonu terk eder. Toplantıdan sonra yayımlanan basın bildirisinde Yağcıların görevden alındığı, yeni genel başkanın bir an evvel seçileceği, partide kişisel ve keyfilikten uzak, demokratik ve şeffaf bir yönetim sağlanarak kurumsallaşmanın önünün açılacağı ve Türk toplumun menfaatlerinden asla ödün verilemeyeceği açıkça ilan edilir. (Kosova Haber, 12 Eylül 2010) Ancak Yağcılar, bir sonraki toplantıya kadar çeşitli tüzük değişiklikleri ile kendisini görevden alan meclis üyelerini tek tek partiden uzaklaştırarak kendi yerini sağlama alır. Bunun üzerine partiden uzaklaştırılmış olan bu grup bir araya gelerek Arif Bütüç başkanlığında Kosova Türk Adalet Partisi'ni (KTAP) kurar.

çenin sıkıntısız kullanıldığı tek belediye, neredeyse tamamı Türklerden oluşmuş Mamuşa'dır.³ Belediyede kullanılan resmi evraklar, formlar, belgeler ve iç yazışmalar tamamen Türkçedir. 27 Eylül 2005 tarihinde kurulan belediyenin 2011 yılında yapılan sayımına göre, nüfusu 5513'tür ve % 98'i Türk'tür. Halen belediye başkanı Arif Bütüç'tür.

c. Kültürel Haklar ve Dil Meselesi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti ile ülkede yaşayan azınlıklar birçok haklara sahip olur. Çeşitli kültür, sanat dernekleri kurulur. Priştine'de "Yeni Hayat", Prizren'de "Doğru Yol", Gilan'da "Zafer", İpek'te "Yeni Gün" ve Mitroviça'da "Birlik" dernekleri faaliyetlerine başlar. Türkçe gazete ve dergiler yayınlanır, kitaplar basılır. Buna Prishtine Devlet Radyosu Türkçe haberler ile destek olur. 1978 yılında Prizren ve Gilan'da kurulan amatör Türk tiyatrosu faaliyetlerine başlar.

Bu hakların en çok tezahür ettiği alan ise, basın-yayındır. Bu çerçevede, 1944 yılında Makedonya'da kurulan Birlik gazetesinin neşri ile başlayan bu süreç, Türkçe radyo, gazete, dergi yayını ve kitap baskılarıyla devam eder. Bölgede yeni bir edebi çevre oluşturulur. Modern Balkan Türk edebiyatının kurulmasına zemin hazırlayan bu çevre, Yugoslav coğrafyasında büyük etki bırakır. Fakat Kosova Özerk Bölgesi'nde yaşayan Türkler, ancak 1969 yılından itibaren Kosova'da yayımlanmaya başlayan gazete ve dergiler vasıtasıyla bu imkânlarla kavuşabilirler. (Okumuş, 2015:6254-6255)

1 Mayıs 1969 tarihinde Priştine'de Tan gazetesi çıkar.⁴ Gazetenin devreye girmesiyle Üsküp'ün Kosova üzerindeki etkisi azalmaya başlar. 1960'lı yılların sonlarına doğru Kosova Özerk Bölgesi'nde de edebiyat ve sanat hareketi yoğunluk kazanır. Burada oluşan yeni edebi çevre, Kosova Çağdaş Türk Edebiyatının oluşmasına zemin hazırlar. Yeni yazar ve şairler yetişir. Kosova Türk Edebiyatı'nın bu yıllarda yetiştirdiği ilk temsilcileri de Tan Gazetesi ve yayınları sayesinde olgunlaşarak en parlak günlerini yaşar. Tan Yayınları denilebilir ki, Birlik Yayınlarının Üsküp'te yaptığı işin aynısını burada yapar. Kısa bir süre sonra da sanat ve edebiyat dergileri çıkmaya başlar. Bunlar, üç ayda bir -sonra iki ayda bir- çıkan Çevren (1973), Prizren'de Doğru Yol KGS, Dergisinin çıkardığı Esin (1976) ve Tan Gazetesi'nin bünyesinde çıkan Kuş der-

³ Mamuşa Belediyesi, Kosova'nın güneybatısında yer alan bir belediyedir. Eskiden Prizren Belediyesi sınırları içinde olan belde, 2000 yılından sonra Kosova'da kurulan yeni belediyelerdendir. Belediyenin alanı 23.36 km²'dir. Belediye sınırları içerisinde 2011 sayımına göre 5.513 kişi yaşamaktadır. Nüfusun tamamına yakını Türk'tür. Resmi Dil Türkçe'dir.

⁴ Haftalık olarak yayınlanan Tan Gazetesi, 1969-1999 yılları arasında tam 30 yıl aralıksız yayınlanır. Gazete, haber, yorum, ekonomi, spor, kültür-sanat, magazin gibi alanlarda halkı aydınlatmaya çalışır. Sık sık Türkiye ve Türk dünyasına yönelik yazı ve haberlerle anavatan düşüncesini canlı tutar. Türk ve yabancı yazarlardan oluşan bir yazar kadrosu bulunur. Türkiye edebiyatından örneklerle yer verilir. Dünya edebiyatından çeviriler yapılır. Tan klasik bir gazete olmanın dışında, kültür, edebiyat ve sanat alanlarında da önemli katkılarda bulunur. Çeşitli kültür, sanat ve edebiyat faaliyetlerine imza atar. Dergiler çıkarır, kitaplar basar. Tan bir nevi, eski Yugoslavya'da yaşayan Türklerin ve Türklüğün okulu olur. (Okumuş, 2015:85-107)

gisidir (1979). Bu dergiler, Kosova'da yaşayan Türk halkının kültür ve sanat hareketlerini canlandırıp geliştirir. Şehir merkezlerinden köylere kadar Türkçe eğitim yapan okulların açılması, ders kitaplarının Türkçe basılması ve Türk dilinde eğitim yapan Fakülte ve Yüksekokulların açılması, Türk kültür hayatının Yugoslavya sınırları içinde büyüyüp gelişmesine zemin hazırlar. Bu bakımdan Çağdaş Yugoslavya Türk Edebiyatı, Birlik ve Tan gazetelerinin çatısı altında başlayıp gelişmiştir denilebilir. (Okumuş, 2015:6254-6255)

1990'ların başında çıkan ve Yugoslavya'nın parçalanması ile sonuçlanan olaylar, Balkan coğrafyasında yaşayan Türkleri de etkiler. Türkçe yeniden yasaklı günlerine geri döner. Bu durum kendi kimliğini ve dilini korumak isteyen Türkleri bir araya getirir. Büyük bir kültürel mücadele başlar. Bu mücadele için seçilen yollardan biri de, gazete ve dergi çıkartarak milli kimliği korumak olmuştur. Kosova'da yayınlanan gazete ve dergilerin hepsi bu çabanın bir sonucudur.

Kosova, 1999 yılındaki NATO savaşından sonra, uluslararası gücün yönetimine girer. Barışın gelmesi Kosova Türk basını açısından hiç bir yarar getirmez. Ülkeyi yönetmekle görevli olan UNMIK'in aldığı bir kararla Türkçenin resmiyeti kaldırılır. Böylece Türkçe eğitimin yanında basın-yayın faaliyetleri de sekteye uğrar. Yaklaşık 30 yıl boyunca Kosova Türklerini bir arada tutmak için yayın yapan Tan Gazetesi Yayın Şirketi kapatılır. Priştine Basın Sarayı'nın 15. ve 16. katlarında bulunan Tan ofisleri talan edilir. Bin bir güçlükte oluşturulan Tan'ın zengin arşivi, belgeler, kitaplar ve dergiler matbaanın bodrumuna atılır. 1999 yılından sonra geriye kalan az sayıda materyal/malzeme Kosova Arşivlerine taşınıp korunma altına alınabilir. (Okumuş, 2015:88) Priştine Radyosu ve Televizyonu (PRT) da kapatılarak buradaki Türk kadroları tasfiye edilir. Kosovalı Türk gazetecilerin çoğu işsiz kalır. Böylece Kosova Türk toplumunun gözbebeği aydın kadro dağıtılmış olur. Yıllarca dil, kültür, edebiyat ve sanat alanlarındaki başarılı çalışmalarıyla Kosova'lı Türkleri bir arada tutmayı başaran *"Doğru Yol"* ve *"Gerçek"* derneklerinin karşısında çok sayıda yeni dernek kurularak bu derneklerin etkinliği ortadan kaldırılmak istenir.⁵ Geçmişte *"kasabalı"* unvanıyla en ileri toplum sayılan Türkler, zamanla en geri toplum haline getirilmek istenir. (Jable, 2015:5010-5011)

⁵ Yugoslavya topraklarında yaşayan Türklerin gerektiği kadar organize oldukları söylenemez. Ancak buna rağmen Kosova'da çeşitli kültür, sanat ve edebiyat dernekleri bulunmaktadır. Bunlar arasında Kosovalılar Dayanışma Derneği, Priştineliler Kültür ve Dayanışma Derneği, Kosova ve Gilanlılar Derneği ile Doğru Yol ve Gerçek Derneklerini saymak mümkündür. Özellikle Doğru Yol ve Gerçek Dernekleri sosyal ve kültürel faaliyetler konusunda önemli görevler üstlenirler. Bu iki derneğin amacı, Kosova'daki Türk kültürünü canlı tutmaktır. Ayrıca Prizren ve Priştine kurulmuş Edebiyat Derneklerini de unutmamak gerekir. Bunların çıkardığı gazete ve dergiler ile yaptıkları etkinlikler Türkler için oldukça önemlidir. Bu sayede ayakta durmaya çalışan toplum, birlik, beraberlik ve Türklük bilincini canlı tutmaya çalışır. Onların düzenledikleri tiyatro, konferans ve paneller ile yayınladıkları dergi ve kitaplar bu sahada önemli bir boşluğu doldurur. Her şeye rağmen Türkler, bu dernek ve kuruluşlar vasıtasıyla kültürlerini yaşatmayı başarmış ve varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.

NATO saldırısından sonra, Kosova'da Tan Yayınları'nın başlattığı bu kut-sal görev, "Yeni Dönem" haftalık gazetesi (24 Kasım 1999), "Çığ" Yazın Sanat Dergisi (Ocak-Şubat 1999), "Türkçem" Aylık Popüler Çocuk Dergisi (1999), "Sofra" Kültür-Sanat Dergisi (Ocak 1999), "Bay" Balkan Aydınları ve Yazarları Aktüel Kültür Sanat Dergisi (Prizren, Eylül 1994), "Derya" Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi (2002), "Bal-Tam" Türklük Bilgisi Dergisi (2004), "Kosova Haber" Sanal gazetesi (Nisan 2006), "Bahar" Çocuk Aylık Dergisi (Nisan 2007) tarafından devam ettirilir. Ancak kısa zamanda bunların çoğu kapanır. (Okumuş, 2015:6255)

17 Şubat 2008 tarihinde Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Türkçe gazete ve dergiler için daha rahat bir döneme girilmiş olur. Ancak bu defa da ekonomik şartlar buna pek izin vermez. Bugün Kosova Türk toplumu için az sayıda da olsa bazı gazete ve dergiler yayınlarına Türkçe olarak devam etmektedir. Ancak düzenli yayın yapabilen bir gazete mevcut değildir. Bağımsızlıktan sonra, çıkabilen basılı toplum, edebiyat-sanat ve kültür der-gileri arasında Bay, Türkçem, İmza ve Bal-tam dergilerinin isimleri sayılabilir. Priştine'deki "Türkçe Derneği"nin başkanı gazeteci Nercivan Cota'nın editörlüğünde haftalık olarak yayınlanan "Kosova Haber", 10 sayısından sonra maddi imkânsızlıklar nedeniyle kapanır. Yine Merkezi Priştine'de bulunan Kosova Türk Gazeteciler Derneği tarafından, 2011'in Nisan ayında yapılacak nüfus sayımı konusunda Türk halkını bilgilendirmek amacıyla Başkan İbrahim Arslan'ın editörlüğünde -uzun bir aradan sonra Tan Gazetesi- "Tan-Haber" olarak yeniden çıkarılır. Ancak bunun da ömrü uzun olmaz. 14 Eylül 2012'de Prizren'deki Türk Kültürü ve Medya Derneği tarafından çıkarılan "Evladı Fatihan Gazetesi" yayınlanır. Türkiye'deki Evladı Fatihan Derneği'nin desteklediği gazete ancak 10 sayı yayınlanabilir. (Arslan, 2017:1) Ayrıca Türkçe yayın yapan dört adet online gazete mevcuttur. Bunlar, *Kosova Haber* (2006) *Kosovaport* (2010), *Yeni Kosova* (2012) ve *Kosova Gündem* (2015) dir.

Kosova'da sadece Türkçe yayın yapan bir Televizyon mevcut değildir. Ancak devlet Televizyonu RTK ile Devlet radyosunda Türkçe yayın yapılmaktadır. Türkçe radyo yayınları 1951'de, Türkçe televizyon yayınları ise 1974'te başlamıştır. Sivil girişim ile Kosova Radyo-Televizyonu, 5 dakikalık Türkçe haber ve hafta sonları 40 dakikalık Türkçe programlar yayınlamayı kabul etmiştir. (Otru, 2017:1) Bugün Kosova Devlet Televizyonu ve Radyosunda düzenli olarak Türkçe yayınlar yapılmaktadır. Buna göre RTK1'de hafta içi her gün 15 dakika Türkçe haber, haftada bir, Salı günleri 45 dakika kültür, sanat, müzik, ekonomi ve siyaset gibi Türk halkını ilgilendiren her konudan bahseden "Mozaik" adında bir program yapılmaktadır. RTK2'de ise, haftada bir Çarşamba günleri, mozaik programına benzer "Turkuaz" adlı bir program yürütülmektedir. Bu programlar haberler hariç canlı değildir. Çekimleri önceden yapılır. Devlet radyosunda her gün saat 16:00'dan sonra iki saatlik bir program yapılmaktadır. Program haberlerle başlayıp her gün farklı bir konu işlenerek devam eder. (Kasap, 2017:1) Ayrıca, Kosova'da savaştan hemen sonra iki özel Türk radyosu kurulmuştur. Bunlar, Priz-

ren'de yayın yapan *Yeni Dönem Radyosu* ile Priştine'da faaliyet gösteren *Kent FM*'dir. Ayrıca Türk Ordusu tarafından kurulan *Mehmetçik Radyosu*'nu unutmamak gerekir. Ancak bugün sadece Kent FM yayın hayatına devam edebilir. 24 saat kesintisiz yayın yapan Kent FM, 95.2 mhz frekansını kullanır. 13 Ağustos 2001 yılında yayın hayatına başlayan Kent FM, 2016 yılının başlarında da Mamuşa'da ikinci radyosunu hizmete açar. Bunların dışında devlet ve özel TV kanallarının neredeyse tamamında Türkçe veya Arnavutça alt yazılı Türk dizileri yayınlanmaktadır.

Dil meselesi ve Türkçe eğitim bugün Kosovalı Türklerin en önemli sorunudur. Balkan Savaşlarından sonra Kosova'daki Türkçe eğitimin durumu pek iç açıcı değildir. Sırp, Priştine ve Prizren'deki birkaç medrese dışında Kosova'da Türkçe eğitimini yasaklar. Bu dönemde eğitim faaliyetleri daha çok tekkeler üzerinden yürütülür. (Özköse, 2014:212-218) 1943'te ise Türkçe eğitim tamamen kaldırılır. Türklerin Kosova'daki hukuki varlığı ancak 1951'de tanınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar okullarda Sırpça okumak zorunda kalan Türkler, bu tarihten sonra Arnavutça okumaya zorlanır. Ancak 1951'den itibaren Türkler, çoğunluk oldukları yerlerde kendi okullarını kurma hakkını elde eder.

Kosova'da Türkçe ile ilgili ilk gelişmeler 5 Eylül 1951 tarihinde başlar. Toplumun Türkçe eğitime yönelik talepleri, aydınlar tarafından dile getirilir. Çeşitli girişimler yapılsa da bir sonuç alınmaz. Bunun üzerine Belgrat Federal Parlamentosu önünde protestolar düzenlenir. Partinin devreye girmesiyle devlet mekanizmaları tarafından Türkçenin resmîyeti iade edilir. (Recepoglu, 2005:9) 23 Mart 1951 tarihinde Kosova Parlamentosu'nun Türkçenin resmîyetini iade eden kararıyla birlikte Türk dili ile eğitim yapmak için ilk adımlar atılır. Çeşitli dernekler kurulur, Türkçe basın-yayın filizlenmeye başlar. Ancak, Türkçe eğitimle ilgili herhangi bir hazırlığın olmaması çeşitli sorunları da beraberinde getirir. Öğretmen kadrosu yetiştirmek amacıyla Üsküp'te kısa dönem kurslar tertiplenir. Derslerde yine Üsküp'te yayınlanan Türkçe gazete ve dergiler kullanılır.

1951 yılında Kosovalı Türklerin Yugoslavya yönetimi tarafından millî azınlık olarak tanınması, çoğunlukta oldukları bölgelerde kendi okullarını kurma ve anadillerinde eğitim-öğretim yapma hakkını kazandırır. Böylece ilk ve orta dereceli okullarda Türkçe eğitim-öğretim başlamış olur. 1974 Anayasasında Türk azınlığın kendi dilini kullanması için yeni haklar verilir. Anayasanın 1. Maddesi Türkleri kurucu unsur olarak belirler. 5 ve 221 numaralı Maddede ise, Kosova da Arnavutça, Sırpça ve Türkçenin eşit olduğu belirtilerek Türklerin çoğunlukta oldukları yerlerde Türkçe resmî dil olarak kabul edilir. Ancak 1974 Yugoslav Anayasası tarafından verilen bu ayrıcalık maalesef 1989'da Miloseviç tarafından çeşitli bahanelerle engellenir.

Kosova'da Türkçe eğitim-öğretimin ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1962-1963 Eğitim-Öğretim yılında Yüksek Pedagoji Okulu'na bağlı olarak Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prizren Öğretmen Okulunda ise, Türkçe sınıfı açılır. 1973'te Priştine'de Priştine Üniversitesine bağlı olarak Şarkiyat ve 1988-1989 Eğitim-Öğretim yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

kurulur. Aynı yıl Prizren Yüksek Pedagoji Okulunda Sınıf Öğretmenliği Bölümü açılır. Bu okullardan mezun olan Türk gençleri vasıtasıyla Türkçe eğitimi için ihtiyaç duyulan kadrolar temin edilir. Bağımsızlıktan sonra, Prizren Üniversitesinin kurulmasıyla birlikte, burada Türkçe Eğitim Fakültesi hayata geçirilir ve bu fakülteye bağlı çeşitli bölümler açılır.

Bugün Kosova'da iki üniversitede Türkçe eğitimi yapılabilmektedir. Bunlar Priştine ve Prizren Üniversiteleridir. Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi'ne bağlı Türk Dili ve Edebiyatı ile Şarkiyat bölümleri bulunur. Prizren Üniversitesi'nde ise, eğitim dili Türkçe olan bir Eğitim Fakültesi vardır. Burada halen aktif olan 3 bölüm yer alır. Bunlar Okul Öncesi Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği ve Bilgisayar Bilimleri Öğretmenliği'dir. Ancak öğrenci yetersizliği nedeniyle Türkçe, Fizik, Kimya ve Matematik Öğretmenliği gibi bazı bölümler kapanmıştır. Bunda öğrencilerin Türkiye'de okuma arzusu ile aldıkları karşılıksız bursların etkisi yüksektir. Ayrıca 2016 yılında Aktivasyon kurulunun aldığı bir kararla en az üç öğretim elamanına sahip olmayan bölümlerin kapatılması gündeme gelmiş ve Eğitim Fakültesi'ne bağlı hiçbir bölüme öğrenci alımı sağlanamamıştır. Sorunun büyümesi üzerine siyaset kurumunun müdahalesiyle bu karar beş yıl süreyle ertelenmiştir. Ancak tehlikenin geçtiği söylenemez. Avrupa Birliği ve Bologna süreci çerçevesinde öğretmenlerin Yüksek Lisans yapmaları zorunlu hale getirilmektedir. Kosova'da Türkçe eğitim yapan kurumların hiç birinin Lisansüstü eğitim yapma hakkı maalesef bulunmamaktadır. 1988 de açılan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün daha evvel açık olan Yüksek Lisans programı da kapatılmış ve Türk topluluğu bu imkândan da yoksun bırakılmıştır.

Bugün Kosova'da yaşayan Türklerin anaokulundan liseye kadar bütün eğitim aşamalarında kendi okulları mevcuttur. Savaşın sonra Prizren, Priştina, Mamuşa, Gilan, Doburçan, Viçitirn ve Mitroviça'da toplam 2532 Türk öğrencinin devam ettiği 3 anaokulu, 11 ilköğretim ve 6 lise bulunmaktadır. (Karpas, 2017:1) 2016-2017 Eğitim-Öğretim döneminde ise, 9 Anaokulu, 191 Öğrenci; 11 İlköğretim Okulu, 1797 öğrenci; 8 Lise, 675 öğrenci olmak üzere toplam 2663 öğrenci bulunmaktadır. Ancak bu bağımsız okulların çoğu artık Türkçe eğitim veren sınıflar haline dönüşmüştür. Sadece Mamuşa'da bağımsız Türkçe eğitim yapan iki okul mevcuttur. Yine Prizren'de Türkçe eğitim veren sağlık, ekonomi ve teknik liselerinde Türkçe sınıflar bulunmaktadır. Ayrıca Kosova'da KFOR bünyesinde yerleşik bulunan Türk Taburunun Türkçe eğitim konusundaki çabaları da takdire değerdir. Prizren'de iki sınıflı Mehmetçik Anaokulu'nu açan Tabur, Türkçe kursları da düzenleyerek önemli katkılar sağlar. Buna yabancılara Türkçe öğretmek için Priştine, Prizren ve İpek'te açılan Yunus Emre Türk Kültür Merkezlerini de eklemek yerinde olur.

Mamuşa'nın dışında, Türkçe eğitim veren okullar daha çok Arnavutça eğitim yapan okulların içerisinde açılan Türkçe sınıflardan ibarettir. Kosovalı Türkler, Türkçe eğitim sürecinde, öğretmen sayılarının ve ders kitaplarının yetersizliği, ekonomik sıkıntılar nedeniyle fiziki koşulların elverişli

olmaması gibi bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Son zamanlarda ise Türk aileler, Türkçe eğitim aldıkları için Arnavutça bilmeyen ya da iyi düzeyde Arnavutça konuşamayan gençlerin mezuniyet sonrası işsiz kalabilecekleri endişesiyle, çocuklarını Arnavutça eğitime yönlendirmektedirler.

Sonuç

Balkanları Türk tarihinden ayırmak mümkün değildir. (İnalçık, 1993:10-32) Bölge doğrudan bir Osmanlı mirasıdır ve günümüzde de izlerine kolayca ulaşılabilir. (Todorova, 1996:45-77) Bu sebeple hiç kimsenin Balkanlar'ı ve buradaki problemleri Türklerden daha iyi anlaması ve bu coğrafyada kimsenin Türklere atıf yapmadan konuşması da mümkün değildir. (Elor-riga, 1999:17-25)

Bu coğrafya ile kurulan tarihi, ekonomik, kültürel ilişkiler ve akrabalık bağları elbette Türkiye'nin de gözlerini ve kalbini buraya çevirecektir. Balkanlar Türkiye için pek çok açıdan önem arz eder. Türkiye'nin en büyük ticari ortağı hala AB'dir. Balkanlar, hem bu ticaretin gelişmesi hem de Rusya, Orta Asya ve Orta Doğu'da elde edilen enerjinin Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması bakımından stratejik bir konuma sahiptir. Bu sebeple bölgeye yönelik olarak son yıllarda aktif bir politika geliştirmeye çalışan Türkiye, zaman zaman kendi kişisel/kurumsal hatalarıyla, zaman zamanda başka devletlerin stratejik hamleleriyle zor duruma düşer. Ayrıca bölgede çok sayıda Müslüman ve Türk azınlık yaşamaktadır. Türkiye'nin bu azınlıkların sorunlarına kayıtsız kalması da düşünülemez. Türkler gibi diğer Müslüman unsurlar da Türkiye'yi kendilerine yakın görür, uluslararası kuruluşlar nezdinde Türkiye'nin doğrudan desteğine ihtiyaç duyarlar. Ayrıca Türkiye'nin bölgeye alaka göstermesi için kendisini zorunlu kılan manevi sebepleri de vardır. Bu bakımdan Türkiye'nin bölgedeki varlığı geçmişten kalan bir borç ve vebaldir. Bu nedenle Türkiye'nin Balkanlarda aktif bir politika izlemesi yadırganamaz. Türkiye bölgede küçük hesaplar peşinde koşmak yerine "oyun kurucu" ve "yasa yapıcı" bir rolde var olmalıdır.

Sonuç olarak, Kosova'da yüzyıllardan beri azınlık olarak yaşayan Müslüman Türkler, özellikle 1999 sonrası kaybettikleri hakları geri almak için mücadele vermektedir. Yugoslavya döneminde kurucu unsur olarak tanımlanan Kosova Türkleri, NATO müdahalesi sonrası kaybettikleri statülerini geri kazanabilmek ve ülkede tutunabilmek için başta siyaset alanı olmak üzere sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda mücadelelerini sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Altay Suroy Reçepoğlu, Kosova Türk Toplumunun ve Üyelerinin Hakları, Özel Yayın, Sprint Basımevi, Prizren, 2005.
- Altay Suroy Reçepoğlu, Kosova'da Türk Olmak, Siprint Basımevi, Prizren, 2006.

- Can Karpat, "Balkanların En Kritik Bölgesinde Yaşayanlar: Kosovalı Türkler", http://www.balkanincileri.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=133:kosovaturk&catid=45:yazi&Itemid=67, Priştine, 2017.
- Cevdet Şanlı-Ergin Jable, "Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı". I. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi. Priştine, 2009.
- Didem Otru, "Görünmeyen Gerçek: Balkanlarda Türk Azınlığın Yaşadığı Sorunlar", http://www.tasam.org/trTR/Icerik/514/gorunmeyen_gercek%20%80%98balkanlarda_turk_azinliginin_yasadigi_sorunlar, Priştine, 2017.
- Ela Kasap, Özel Mülakat, Priştine, 06 Ocak 2017.
- Ergin Jable, "Kosova Türklerinin Dil(sizliği) ve Hak(sızlık)ları", Yeni Türkiye (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı -IV), Yıl:21, S:69, Ankara, 2015.
- Fuat Aksu, "Kosova Krizinde Türkiye'nin Dış Politikası", Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, Nisan 2010.
- Halil Inalcik, (Editör, İsmail Soysal), "Balkanlar ve Türkler, (Balkanlar)", Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- İbrahim Arslan, "Özel Mülakat", Priştine, 05 Mayıs 2017.
- Juan Fernandez Elorriga, (Yay. Haz. L. Dogan Tilic), Milliyetçiliğin Penceresindeki Kartal: Kosova (Giriş içinde), Ümit Yayıncılık, Ankara, 1999.
- Kadir Özköse, "Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlar", Uluslararası Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Sempozyumu, Trakya Üniversitesi, Edirne, 07-09 Mayıs 2014.
- Kosova Haber, "Mahir Yağcılar, KDTP Genel Başkanı Görevinden Alındı", Kosova Haber Gazetesi, Priştine, 12 Eylül 2010.
- Kosovo Agency of Statistics, "Kosovo Population and Housing Census 2011 Final Results Quality Report", Kosovo Agency of Statistics, 2011.
- Maria Todorova, (Editör, Carl Brown), "The Ottoman Legacy in the Balkans, (Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East)", New York, 1996.
- Nur Elmas, "Kosovalı Türkler: Diller ve Kültürleri", Bilig, Sayı:70, Ankara, 2014.
- Salih Okumuş, "Kosova'da Türkçe Yayınlanan Bir Gazete: Tan", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, Edirne, Temmuz 2015.
- Salih Okumuş, "Kosova'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler", Yeni Türkiye (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı - V), Yıl: 21, Sayısı: 70, Ankara, Mart-Haziran 2015.
- Sibel Akgün, "Kosova Türklerinin Tarihten Bugüne Kimlik Mücadelesi", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı: 34, Ankara, 2012.
- Stefanos Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994 (1. B).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Kosova'nın Ekonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/kosova-ekonomisi.tr.mfa>, Priştine, 2017.
- Vahdet, "Kosova Hakkında Genel Bilgiler", <http://www.vahdet.info.tr/isdunya/dosya3/0877.html>, Priştine, 2017.

BALKAN TÜRK FOLKLORU ARAŞTIRMA VE İNCELEMELERİNDE ÖNEMLİ BİR KAYNAK: ÇEVREN DERGİSİ

Recep TEK*

ÖZ

500 yılı aşkın bir zaman Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Balkanlar, Türk kültür coğrafyasının önemli parçalarından biridir. Bu coğrafyada Türk kimliğini ve Türk kültürünü yaşatmak, Türk'ün sesini duyurmak için Osmanlı döneminden itibaren onlarca dergi ve gazete yayımlanmıştır. Balkanlarda yayımlanan ve Balkan Türk kültür ve hayatında tartışılmaz rolü olan bu dergiler arasında, Kosova'da yayımlanan Çevren dergisi mühim bir rol üstlenmiştir. Tan yayınlarınca Priştine'de çıkarılan "Çevren Toplum, Sanat ve Bilim Dergisi" Kasım 1973'ten Aralık 1992'ye kadar 20 yıla yakın bir zaman yayın hayatını sürdürmüştür. Dergi, bu zaman aralığı içerisinde toplam 82 adet olmak üzere 92 sayı yayımlanmıştır. Derginin, Mayıs 1984'te yayımlanan ve sayı numarası verilmeyen bir de özel sayısı bulunmaktadır. Çeşitli edebî türlerde yazıların bulunduğu dergide, tarih, toplum, siyaset, mimarî, dil, edebiyat, felsefe, müzik vb. alanlarla birlikte bilhassa Türk folklorunu konu alan yazılara yer verilmiştir. Bildiride, Çevren dergisinde yer alan folklor yazıları içerik ve işlev bağlamında tanıtılıp değerlendirilecektir. İlgili yazılar, türlere ve ihtiva ettiği folklor ürünlerine göre alt başlıklara ayrılarak ele alınacak ve buradan hareketle de derginin Balkan Türk halk edebiyatı ve folklorunun tanıtımı ve incelenmesine yaptığı katkılar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Kosova, Türkçe süreli yayın, Çevren dergisi, folklor

ABSTRACT

The Balkans, which were under Ottoman rule for over 500 years, are one of the important parts of the Turkish cultural geography. Since the Ottoman period, magazines and newspapers have been published in order to keep Turkish identity and Turkish culture in this geography and to announce the voice of Turk. Among these magazines published in the Balkans have an unquestionable role of Balkans in culture and life of Turkish. Çevren published in Kosova has an important role. "Çevren Society, Art and Science Magazine" published in Pristina by Tan publications lasted nearly 20 years from November

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-5169-6293, tekrecep@hotmail.com.

1973 until December 1992. The magazine was published a total of 92 numbers, including 82 in this period. There is also a private number, published in May 1984, which is not numbered. In the magazine where various literary genres are written, it is written about the history, society, politics, architecture, language, literature, philosophy, music and other branches, especially about Turkish folklore. In the declaration, folklore writings in Çevren magazine will be introduced and evaluated in context and function. The related articles will be handled by dividing them into subheadings according to species and folklore products they contain and from here they will be tried to reveal the contributions of the magazine to the introduction and examination of Balkan Turkish folk literature and folklore.

Keywords: Balkans, Kosovo, Turkish periodical, Çevren magazine, folklore.

Osmanlı döneminde Rumeli eyaleti olarak adlandırılan Balkanlar, Türkiye'nin bir bölümüyle Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan, Sırbistan, Bosna Hersek, Makedonya, Arnavutluk, Romanya, Karadağ ve Kosova'yı içine alan yarımadadır. VI. yüzyıldan itibaren Balkanlarda çeşitli Türk boyları görülür. Doğudan, Asya içinden Kuzey Karadeniz step bölgesi yolu ile Balkanlara gelen atlı-göçebe Türk kavimleri, bu coğrafyayı yurt edinirler (İnalcık 2005: 20). Balkan topraklarındaki kalıcı Türk hâkimiyeti ve bu topraklara Türk damgasının vuruluşu Osmanlı döneminde olur. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın 1354 yılında Gelibolu yarımadasını ele geçirmesiyle Balkan coğrafyasındaki fetihler başlar (İnalcık 2005: 22). Fetih hareketleri, I. Murat, Yıldırım Beyazıt, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde devam eder (Karpata 1992: 29; İsen 1997: 512). Bu fetihler neticesinde Edirne, Bulgaristan, Makedonya, Güney Sırbistan, Sofya, Niş, Selanik, Tırnova, Bosna Hersek ve Belgrad Osmanlı hâkimiyetine girer (Karpata 1992: 29; Nasuhbeyoğlu, 2008: 9-10).¹ 1699 Karlofça Antlaşmasıyla Osmanlı'nın bu topraklardaki hâkimiyeti sarsılmaya başlar. 1804'te Sırp, 1830'da da Yunanlılar ayaklanır. 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) ve Balkan Savaşları ile bugünkü sınırlarımız dışındaki Balkan toprakları kaybedilir (Karpata 1992: 30; Nasuhbeyoğlu 2008: 13-23).

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki egemenliğinin sona ermesi ve 1918-1919'da kurulan Yugoslavya Federasyonu'nun dağılmasıyla bugün Balkanlarda, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Makedonya, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Slovakya, Moldova ve Arnavutluk'tan oluşan on iki devlet yaşamaktadır (İsen 1997: 526; Krasniç 2006: 17-18). 1999 yılındaki müdahaleden sonra Birleşmiş Milletler'in oluşturduğu yönetim tarafından idare edilmekte olan Kosova ise (Krasniç 2006: 18) 2008'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

¹ Geniş bilgi için ayrıca bkz. Öztuna 1994: 53-59; Uzunçarşılı 2008: 155-179.

I. Balkanlarda Süreli Yayın Faaliyetleri

Beş yüz yılı aşkın bir zaman Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Balkanları Türk coğrafyasından ve Türk kültüründen ayrı düşünmek mümkün değildir. Her zaman yıkıcı değil; yapıcı olmanın peşinde olan atalarımız, bu topraklarda inşa ettikleri camiler, çeşmeler, köprüler, hanlar, hamamlar, tekkeler, türbeler gibi mimarî eserlerin yanı sıra dili, dini ve kültürüyle de bu topraklara damgasını vurmuştur. Dolayısıyla Balkan coğrafyası Anadolu'nun ve Türklüğün sınımsız bağlar ile birbirine bağlanmış ayrılmaz bir uzvudur.

Balkanlar, Türkçe gazete ve dergi bakımından da zengin bir yayın faaliyetine sahne olmuştur. Balkan coğrafyasında Osmanlı döneminden başlayarak günümüze kadar onlarca dergi ve gazete yayınlanmıştır.

1864 yılında yapılan yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeler neticesinde her vilayet merkezinde bir basımevi kurulur. Bu basımevlerinde evvela resmi vilayet gazeteleri yayınlanır (Koloğlu 1992: 20). Bu bağlamda, Rumeli'nin Tuna vilayet merkezi olan Rusçuk'ta kurulan basımevinde 1865 yılında resmi bir yayın organı olan ve Türkçe-Bulgarca basılan Tuna Gazetesi yayınlanır (İsmail 1988: 23; Koloğlu 1992: 21; Üstün 2003: 32). Bunu, yarı resmi ve resmi olmayan gazete ve dergiler takip eder ve sonraki yıllarda pek çok gazete ve dergi yayınlanır. Bosna, İşkodra, Manastır, Müdafai Hukuk, Müsademe-i Efkâr, Tarla, Dikkat, Çaylak, Vatan, Balkan, Rumeli, Manastır, Uhuvvet, Dostluk, Yarın, Açıksöz, Ahali, Koca Balkan, Bulgaristan, Rehber, Halk Sesi, Rodop, Turan, Balkan Postası, Işık (Yeni Işık), Birlik, Manastır, Sada-i Millet, Arnavutluk gazeteleri ve Türk Muallimler Mecmuası, Yeni Hayat, Ümit, Kaynak, Alev, Sesler, Renkler, Hakka Davet, Şafak, Hüsün ve Şiir, Yeni Fikir, Hikmet dergileri ve Yoldaş, Genç Mektepli gençlik dergileriyle Çocuk Sevinci, Çiçek, Piyoner/Sevinç, Balon, Arkadaş Çocuk, Kardelen gibi çocuk dergileri bunlardan bazılarıdır (Şopolyo 1971: 169; Hoca 1977: 39-54; Hoca 1978: 45-53; İsmail 1988: 23-37; Memiya 1989: 54-62; Hafız 1990b: 5-12; Koloğlu 1992: 21-22; Üstün 2003: 34-43, 46-55; Kerim 2005; Krasniç 2006: 21-37; Demirtepe 2008: 139-140; Bello 2012: 92-99; Yenisoy 2012; Aksu 2013: 30-44; Karakuş 2013: 112-114; Yılmaz 2013: 51-69; Okumuş vd. 2014: 343-393; Okumuş vd. 2014: 328-340; Özcan 2014: 387-388; Ago 2014: 44-50; Okumuş 2015: 85-107).

Bu gazete ve dergiler, Balkan coğrafyasında yaşayan Türklerin haber alma ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra Türk aydın ve edebiyatçısının sesini duyurmada, çeşitli durumlar, olaylar hakkındaki duygu ve düşüncelerini ifade etmede, fikirlerini yaymada, çocukların ve gençlerin eğitiminde, Türkçeyi öğrenmelerinde ve düzgün kullanmalarında önemli işlevler yüklenmiştir.

II. Kosova'da Türkçe Süreli Yayın Faaliyetleri

Balkanlarda süreli yayın faaliyetlerinin etkin olduğu yerlerden biri Kosova'dır. Kosova'da Türkçe süreli yayın faaliyeti 1871 yılında "Prizren-Prizrin" Vilayet Gazetesi ile başlar (Hoca 1977: 40; Üstün 2003: VI).

Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesiyle buralarda yaşayan Türkler her alanda olduğu gibi basın-yayın alanında da büyük sıkıntılar yaşarlar. Ancak Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti ile Yugoslavya'da yaşayan Türklerin durumunda olumlu gelişmeler olur. 1944 yılında Makedonya'da Birlik gazetesi yayın hayatına başlar ve bunu Türkçe radyo, gazete, dergi ve kitaplar takip eder (Okumuş 2015: 86). Kosova'da ise 1951 yılında yaşanan gelişmelerle Türkçe basın-yayın faaliyetlerinin önü açılır (Okumuş 2015: 86). 23 Mart 1951 tarihinde Kosova Parlamentosu'nun Türkçeyi resmi dil olarak kabul etmesiyle Türkçe eğitim için adımlar atılır, dernekler kurulur ve Türkçe basın-yayın hareketlenmeye başlar (Üstün 2003: III, VI; Krasniç 2006: 22; Okumuş vd. 2014: 329; Okumuş 2015: 86). Bu bağlamda 17 Haziran 1951 tarihinde Prizren'de "Doğru Yol Kültür Güzel Sanatlar Derneği"² kurulur ve daha sonra da Priştine'de bir devlet organı olarak faaliyete başlayan Tan yayın şirketi tarafından 1 Mayıs 1969 tarihinde Tan Gazetesi yayınlanmaya başlar (Krasniç 2006: 23-24). Otuz yıl aralıksız yayınlanan bu gazetenin Kosovalı Türklerin yaşamında önemli bir yeri vardır. Gazete, Kosovalı Türklerin haber alma ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra Çağdaş Kosova Türk edebiyatının şekillenmesinde, Kosova'daki kültür ve sanat etkinliklerinin canlanıp Kosova kültür ve sanatının gelişmesinde, yeni yeteneklerin yetişmesinde ve bunların tanınmasında, Kosovalı Türklerin seslerini duyurmada önemli bir rol oynamıştır.³ Tan Gazetesi özellikle Kosova'daki basın-yayın faaliyetleri için bir dönüm noktası, bir milat olur. Zira Tan Gazetesi ile Kosova'daki Türkçe basının önü açılmış ve gazete bünyesinde kültür, sanat, edebiyat ve çocuk dergileri yayınlanmıştır. Bunları günümüze kadar pek çok süreli yayın takip etmiştir. Ayrıca Tan yayın şirketi bünyesinde 1974'ten 1999'a kadar çeşitli türlerde 150'den fazla kitap yayınlanmıştır (Üstün 2003: 82; Okumuş, 2015: 91).

1960'lı yıllardan günümüze kadar gelen bu zaman dilimi içerisinde Kosova'da Tan Gazetesi'nin yanı sıra Yeni Dönem, Demokrasi Ufğumuz ve Evlad-ı Fatihan gazeteleriyle; Kosova Haber, Kosova Port, Yeni Kosova gibi internet üzerinden yayın yapan gazeteler faaliyet gösterir (Üstün 2003: 122-132; Okumuş vd. 2015: 6256-6261).

Yukarıda değinildiği gibi Kosova'da gazetelerin yanında kültür, sanat, edebiyat ve toplum içerikli dergilerle çocuklara yönelik dergiler de yayınlanır. Bunlar, Doğru Yol/Esin, Çevren, Çığ, Sofra, Bay, Derya, Bal-Tam, İmza, Gerçek, Medeniyet, İlke, Paradigma, Edeb, Zübeyde Hanım, Ayda Bir gibi bilim, kültür, edebiyat ve sanat dergileriyle; Boncuk, Kuş, Türkçem, Bahar, İnci, Filiz adlarıyla yayınlanan çocuk dergileridir (Üstün 2003: 72-132; Krasniç 2006: 32; Okumuş vd. 2014: 334-340; Okumuş vd. 2015: 6261-6273). Kosova'da bugün Evlad-ı Fatihan ve internetten yayın yapan Kosova Haber, Kosova Port ve Yeni Kosova gazeteleriyle Bay, Türkçem, Gerçek, Bal-

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Üstün, 2003: 69-75.

³ Tan gazetesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Üstün, 2003: 76-86; Okumuş, 2015: 85-107.

Tam, Paradigma ve İmza dergileri yayımlanmaya devam etmektedir (Okumuş vd. 2015: 6274).

III. Çevren Dergisi

Genel anlamda Balkanların, özelde ise Kosova'nın süreli yayın tarihindeki önemli dergilerden biri Çevren Dergisi'dir. Tan yayınlarınca çıkarılan Çevren Toplum, Bilim, Yazın ve Sanat Dergisi Kasım 1973 yılında yayın hayatına başlar (Krasniç 2006: 25).

Derginin çıkış amacı birinci sayısında, "Her ulus ve milliyetin kendi kimliğini bulmak zorunda olduğu gelişen ve değişen toplumda kültürel kalınmayı gerçekleştirmek", "Sayfalarını tüm kalem sahiplerine açık tutmak ve yeni yazarlar yetiştirmek", "Türk edebiyatından ve Yugoslav edebiyatından çeviriler yapmak ve bu bağlamda Yugoslavya ve Türkiye arasındaki kültürel ilişkileri geliştirmek", "Türkçenin doğru, anlaşılır ve yalın kullanımını sağlamak" (Yazı Kurulu 1973: 5) şeklinde ifade edilir.

Önce Üsküp'te, 20. sayısından itibaren de Priştine'de basılan dergi (Okumuş vd. 2015: 6261), 45. sayıya kadar üç ayda bir; 45. sayıdan itibaren ise iki ayda bir yayımlanır (Okumuş vd. 2013: 163-164).

Kasım 1973'ten Aralık 1992'ye kadar 92 sayı yayımlanan derginin Mayıs 1984'te sayı numarası verilmeden yayımlanan bir de özel sayısı bulunmaktadır (Okumuş vd. 2015: 6261). Sayı verilmeden yayımlanan bu özel sayının yanı sıra derginin 8., 15., 26., 31. ve 87-89. sayıları da özel sayı niteliği taşımaktadır (Krasniç 2006: 44).

Zengin bir yazar kadrosuna sahip olan dergide, bölgede yaşayan ve farklı bilim ve sanat dallarında uzmanlaşmış siyaset ve diğer alanlarda öne çıkmış isimlerin yanı sıra Türkiye'deki bilim, sanat ve siyaset adamlarının yazılarına da yer verilir (Oy 1985: 8; Krasniç 2006: 48-51).

Çevren dergisi çok çeşitli konu yelpazesine ve tür zenginliğine sahiptir. Dergide, tarih, toplum, sanat, siyaset, müzik, mimarî, dil, edebiyat, folklor gibi konularda denemelere, röportajlara, oyunlara, bibliyografyalara, haber, bildiri, tenkit ve tanıtım yazılarına yer verilir (Krasniç 2006: 49-50). Bunlarla birlikte çeviri yazılarıyla daha önce başka yerlerde yayımlanmış yazılar da dergide yayımlanır.

Çevren dergisi 19 yıl boyunca çıkardığı 92 sayıyla önemli bir misyonu yerine getirmiştir. Dergi, Çağdaş Kosova Türk edebiyatının şekillenmesinde, Kosova Türk edebiyatının ve Kosovalı edebiyatçıların kendi coğrafyaları dışında tanınmasında, Kosovalı Türklerin her alanda sahip oldukları hakların korunmasında, geliştirilmesinde ve yayılmasında önemli işlevler yüklenmiş, Türkiye ile Kosova Türklüğü arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

IV. Çevren Dergisi ve Balkan Türk Folkloru

Balkan coğrafyasında Osmanlı egemenliğinin sona ermesinden sonra varlığını sürdürmeye çalışan Kosova Türklüğünün hayatında Çevren dergisinin önemli bir yeri vardır. Bu önem, Balkan Türk folkloru açısından daha da mühim bir hayatiyet taşımıştır.

M. Fuat Köprülü'nün 24 Kanun-ı sâni 1329 (6 Şubat 1914) tarihli İkdâm Gazetesi'nde yayımlanan "Yeni Bir İlim: Halkiyat 'Folklore'" başlıklı yazısında ifade ettiği şu cümleler bir milletin hayatında folklor ürünlerinin ne derece ehemmiyet arz ettiğini göstermesi açısından çok önemlidir:

"... Balkan milletleri Rumeli'yi kendi aralarında taksim için münakaşa ederlerken yalnız silahla değil; birtakım delâil-i tarihîye, lisânîye ve insanîye ile de mücehhez idiler; 'Folklor' tetkikatı onlara birçok noktalarda delil ve rehber oluyordu. Folklor tetebbüatı için teşekkül eden cemiyetler, halkın şarkılarını, masallarını, meselelerini, âdetlerini, itikatlarını, yer yer kayd ve zabt ederek o milletin ruhiyatına, tarihine, dinine, içtimaiyatına yakından vâkıf oluyorlar. Bu suretle lisan ve an'anât zinde kalıyor. Yani o milletin varlığı bütün beşeriyete ispat ediliyor."

Zira halkın duyguları, düşünceleri, sevinç ve acıları, kültürel kodları o toplumun türkü, destan, masal, hikâye, atasözü gibi folklor ürünlerinde saklıdır.

Bu bağlamda derginin hemen hemen her sayısında Türk folkloru ile ilgili yazılara yer verilmiş, unutulmaya yüz tutmuş destan, türkü, mani, bilmece, tekerleme, atasözü, masal gibi halk arasından derlenen folklor ürünleri yayımlanmıştır. Çevren dergisi, Köprülü'nün,

"Eskiden güzel ve dil-rubâ Türk şehirleriyle dolu olan Tuna yalılarının hatıralarını, oraların şarkılarını, destanlarını saklasa idik bugün eski hâkimiyetimizi yalnız cansız kitap sayfelerinde göremezdik. Rumeli'nin son felaketinde düşman eline geçen yerler ahali tabii yavaş yavaş yok edileceklerdir: Ve biz ileride oraların eski Türk memleketi olduğunu ispat için 'Halkiyat'ın canlı vesikalarına muhtaç olacağız. Eğer bugün o vesikaları zabt ve kayd edebilirsek hiç olmazsa felaketlerimizin hatırasını saklayacağız..." (Köprülü 1329/1914) cümlelerinde ifade ettiği ve yapılmasının elzem olduğunu belirttiği folklor çalışmalarını layıkıyla yapmaya çalışarak bir nevi onun bu vasiyetini yerine getirmiştir. Çevren dergisi bünyesinde yapılan bu çalışmalar, bu coğrafyadaki Türk varlığının geçmişte olduğu gibi gelecekte de var olabilmesi, Türk kimliğinin muhafaza edilebilmesi için büyük önem taşımaktadır. Dergide yer alan folklor ürünleri ve bu ürünlere dair bilgiler şu şekildedir:

a. Anonim Ürünler

Destan

Çevren'de, destan türüne ilişkin sadece bir yazı yayımlanmıştır. Bu çalışmada da Türk, İran ve Yugoslav destanlarındaki kadın imgesi ve kadının bu destanlardaki fonksiyonlarıyla üstlendiği roller hakkında açıklamalar yapılmış, destan metinlerinden örnekler verilmiştir.

Masal

Masallar, Balkan Türk sözlü edebiyatının en zengin ürünlerindedir. Nime-tullah Hafız, Çevren dergisinin 24. sayısında, elektriğin olmadığı, teknolojinin henüz gelişmediği dönemlerde insanlar için bir vakit geçirme ve eğlen-

me aracı olan masal anlatımının, radyo ve televizyon ile birlikte gittikçe zayıfladığını, masal bilenlerin sayısının da oldukça azaldığını belirtir ve bu zengin folklor hazinesinin unutulup yok olmasını engellemek için masal derlemelerinin yapıldığını ifade eder (Hafız 1979: 121). Nimetullah Hafız'ın belirttiği bu gaye ile yapılan masal derlemeleri, Çevren dergisinin muhtelif sayılarında yayımlanır. Dergide, Dobruca Bölgesi'nden, Arnavutluk'tan, Kosova'nın Prizren, Priştine, Mitroviça, Viçitrin, İpek, Doburçan gibi yerleşim yerlerinden derlenmiş 75 masal metnine yer verilir. Dergide, derlenen bu masalların nerede, ne zaman, kimden ve kim tarafından derlendiği, masalı anlatan şahsın yaşı genellikle kaydedilmiştir. Bu derlemelerin kiminde masalların yapısal özellikleri ve masalarda işlenen konular hakkında bilgi verilmiş, masallar ağız özellikleri göz önünde bulundurularak yayımlanmaya çalışılmıştır. Dergide yayımlanan masal metinlerinin oldukça kısalmış olması geleneğin zayıfladığının bir göstergesi olsa gerektir.

Fıkra

Çevren dergisinde fıkra türünde yapılan yayımların büyük bölümü Nasrettin Hoca ve onun fıkraları üzerine yoğunlaşır. Balkan coğrafyasının Osmanlılar tarafından fethiyle beraber âşıklık geleneği gibi Balkan coğrafyasına taşınan bu kültürel değerimiz, Türkler kadar diğer milletler tarafından da benimsenip sevilmiştir. Dergide, Nasrettin Hoca ve fıkraları ile ilgili yazılarda ele alınan konuları ve işlenen hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Yugoslavya'daki Türkler ile burada yaşayan diğer halklar arasındaki sosyal, kültürel ve tarihi ilişkilerin Türk olmayanlar arasında da Nasrettin Hoca'nın yayılmasına vesile olduğu,
2. Nasrettin Hoca'nın Balkan coğrafyasındaki tarihî serüveni ve onun geçmişten günümüze Balkan milletleri arasındaki yeri ve önemi,
3. Sözlü gelenekte yaşayan fıkraların XIX. yüzyıldan itibaren Türkçe, Sırpça, Hırvatça, Bulgarca ve Makedonca kaydedildiği ve bu dillerdeki gazete, dergi ve kitaplarda yayımlandığı,
4. Nasrettin Hoca fıkralarının Güney Slavların edebiyatındaki yergi türünün gelişmesindeki rolü,
5. Yugoslavya'da Nasrettin Hoca'nın kişiliği ve fıkraları ile ilgili yazılan önemli eserler, bunların içeriği ve kitapları hazırlayanlar,
6. Nasrettin Hoca fıkralarının içerik ve anlam hususiyetleri,
7. Sırpça, Hırvatça yapılan derlemeler ve altı Nasrettin Hoca fıkrası,
8. Nasrettin Hoca ve fıkraları ile Balkan fıkra tipleri ve bunlara atfedilen fıkralar arasındaki etkileşim,
9. Balkan milletleri arasında bugün de çeşitli olay ve durumlarla ilgili olarak Nasrettin Hoca'ya atfen devam eden fıkra yaratımı,
10. Nasrettin Hoca ile ilgili olarak Yugoslavya'da yayımlanmış kitapların, makale ve tebliğlerin bibliyografyası,
11. Dergi, gazete ve okuma kitaplarında Türkçe ya da başka dillere çevrilerek yayımlanmış Nasrettin Hoca fıkralarının künyesi,

12.Nasrettin Hoca fıkralarının Yugoslav çocuklarının eğitimindeki önemi ve Yugoslavya'daki Türkçe okuma kitapları, çocuk dergileri ve çocuk eklerindeki Nasrettin Hoca fıkraları,

13.Türk, Yugoslav ve Bulgar edebiyatçıların Nasrettin Hoca fıkralarından yola çıkarak ortaya koydukları, çocuk oyunları, hikâyeler, romanlar, tiyatro oyunları,

14.Nasrettin Hoca'nın evrenselliği,

15.Arnavutluk'ta yapılan fıkra derlemeleri ve bu derlemeler içerisinde yer alan Nasrettin Hoca fıkraları,

16.Nasrettin Hoca'nın Arnavutlar arasındaki yeri, ehemmiyeti ve fıkralarının muhteva özellikleri,

17.Nasrettin Hoca'ya atfedilen ve onun fıkralarından doğduğu düşünülen atasözleri ve deyimler,

18.Kitaplarda yer alan ve Balkan milletleri arasında yaşayan fıkraların kaynağı,

19.Nasrettin Hoca'ya ait fıkraların hangilerinin daha çok sevilip yaşatıldığı,

20.Nasrettin Hoca fıkralarının tarihi süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşüm,

21.Çeviri fıkralarda görülen değişiklikler,

22.Çin, Özbekistan, Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetleriyle Moskova ve Gagavuz Türklerinde Nasrettin Hoca ile ilgili yapılan çalışmalar ve bu coğrafyalarda anlatılan örnek 19 Nasrettin Hoca fıkrası.

Nasrettin Hoca ve fıkraları ile ilgili olarak yayımlanan bu çalışmalar dışında, Prizren'den derlenmiş 2 fıkra ve Mamuşa'dan derlenmiş 7 fıkra ile Kosova ve Türk halk etkileşimine örnek gösterilen "Bektaşî ile Arnavut" adını taşıyan bir fıkra da dergide yer alır.

Bu derlemeleri içeren yazılar dışındaki Nasrettin Hoca ile ilgili olarak yapılan yayımlar, derleme çalışmaları olmayıp bunlar, Nasrettin Hoca fıkraları hakkında şimdiye kadar yapılmış ve yapılmakta olan çalışmalar hususunda bilgiler veren ve bunlar içerisindeki Nasrettin Hoca fıkralarından örnekler içeren çalışmalardır. Bu bağlamda düşünüldüğünde derginin fıkra derlemeleri açısından tatmin edici bir noktaya ulaşamadığı açıktır. Zira derleme olarak kabul edilebilecek sadece 9 fıkra dergi içerisinde yer almıştır.

Efsane ve Menkıbeler

Çevren'de, efsane türü ile ilgili bilgileri ve derlemeleri içeren yazılar kaleme alınmıştır. Bu yazılarda, dünyada efsane çalışmalarının ne zaman başladığı, efsane türünün özellikleri, masal ve efsane arasındaki farklar ve efsanelerdeki kişi ve motifler hakkında bilgi verilmiştir. Yayımlarda, efsanelerin folklor, özellikle de toplumsal psikolojiyi içeren folklor motifleri yönünden oldukça zengin olduğu, bu efsanelerin bazılarında Hristiyan motiflerinin karıştığı ve günümüzde efsanelerin eski işlevini kaybettikleri için artık unutulmaya yüz tuttukları belirtilir (Plana 1987: 21-28).

Efsane türü ile alakalı olarak kaleme alınan bu yazılarda, daha çok Balkan coğrafyası ve Kosova'daki türbeler sıralanmış ve bu türbelerle türbelerde medfun bulunan kimseler hakkındaki anlatılar üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla bu yazılarda yer alan efsanelerin kimi kutsal mezarlarla ilgiliyken kimi de menkıbe olup anlatılar, dinî bir hüviyete sahiptir. Bu yayımlarda, Kalkandelen'deki Harabatî Baba Tekkesi, Sarı Saltuk, Rogacitsa Türbesi, Prizren'deki Ömer Baba Türbesi, Mitroviça'daki Gül Baba Türbesi ve Ali Dede, Priştine'deki Şeyh Salih Efendi, Prizren'deki Veli Baba, Struga Halvetî Tekkesi şeyhi Mustafa Efendi ve Şeyh İbrahim hakkında derlenmiş 11 anlatıya yer verilmiştir. Bu derlemelerin yanı sıra dergide, Kocacık'tan derlenmiş 7 efsane metni de bulunmaktadır.

Atasözü ve Deyimler

Çevren dergisindeki Türk atasözleri ve deyimleri hakkındaki ilk yazı Emil Karton tarafından 5. sayıda yayımlanır. Katon bu yazısında, kuşaktan kuşağa taşınan halk dilinin tüm özelliklerinin evvela folklor ürünlerinde görüldüğünü, Balkanlardaki Türk folkloru ile ilgili ilk derlemelerin yabancı araştırmacılar tarafından kendi milletlerinin kültürü ile karşılaştırmak amacıyla ya da şark romantizmi ile yapıldığını belirtir (Katon 1975: 30). Katon, Balkan Türk folklorunun en önemli ürünlerinden olan atasözleri ile ilgili birtakım sorunları dile getirir. Atasözlerinin evvela Türk olmayanlar tarafından derlenmesinden dolayı bu atasözlerinin Bulgar ve Sırp dilinin fonetik özelliklerini taşıması ve atasözlerinin daha çok Türk olmayanlardan derlenmesinden kaynaklanan pek çok imla hataları bu sorunlar arasındadır (Katon 1975: 31).

Atasözleri ve deyimlerle ilgili Çevren dergisindeki bu ilk yazıyı, atasözleri ve deyimler hakkındaki bilgileri, çalışmaları ve derlemeleri içeren yazılar takip eder. Bu yazılarda, atasözlerinin muhteva hususiyetleri, atasözlerinin fonetik ve morfolojik özellikleri ve bu özellikler bakımından atasözlerinde görülen bölgesel farklılıklar, komşu kültürlerle etkileşim ve bu etkileşim neticesinde atasözlerinde meydana gelen değişim ve dönüşüm, Latin ve Türk atasözleri arasındaki benzerlikler, atasözlerindeki biçimsel bozukluklar, atasözleri ve deyimler içerisine giren yabancı sözcükler, atasözlerinde ağırlıklı olarak işlenen konular ve atasözleri ile verilmek istenen mesajlar üzerinde durulur. Atasözleri ve deyimler ile ilgili olarak yayımlanan bu yazılarda, Bulgarlar arasında kullanılan Türkçe atasözleri ile Penço Radov, Petko R. Slaveykov ve Yelena Dimitriyeviç gibi Bulgar ve Sırp araştırmacıların atasözleri ile ilgili eserleri ve bu eserlerde yer alan Türkçe atasözleri hakkında bilgi verilir. Ayrıca Mehmet-Beg'in içerisinde Türkçe atasözlerinin bulunduğu iki ciltlik Cevahir-i Şarkiye adlı eseri üzerinde durulur ve bu eserden alınan 98 atasözüne yer verilir.

Dergide, önemli bir kültürel değerimiz olan Nasrettin Hoca'nın, Sırp, Hırvatlar, Bulgarlar ve Makedonlar arasında da sevilip benimsendiği belirtilir ve buna en büyük delil olarak da bu milletler arasında bazı olay, durum, duygu ve düşünceleri ifade etmek için kullanılan ve Nasrettin Hoca'nın fik-

ralarından kaynaklandığı düşünölen birçok atasözü ve deyim gösterilir (Eren 1987: 17). Bu bağlamda dergide, Nasrettin Hoca fıkralarından doğmuş ve halkın diline yerleşmiş olan, Nasrettin Hoca'ya atfedilen 88 atasözü bulunur.

Çevren dergisinde, Priştine, Prizren, Koçana, Gostivar, Kanatlar gibi yerleşim yerlerinden derlenmiş mükerrerleriyle birlikte yaklaşık 2785 atasözü ile 328 deyim yer verilmiştir. Bu derlemelerin yanı sıra Divanu Lügatı't Türk'te yer alan 69 atasözünün Uygur atasözleri ile karşılaştırılmasını, 50 Kıbrıs Türk atasözünün Kosova ve Kerkük'teki varyantlarını, 79 Çerkes atasözünü ve Niğde'nin Bor ilçesinin Kemerhisar Beldesi'nden derlenen 31 atasözü ve 118 deyim içeren çalışmalar da dergide yayımlanmıştır.

Mani

Çevren dergisinde maniler hakkında yayımlanan ilkyazı, derginin 6. sayısındadır. Maniler hakkında daha sonra dergide yayımlanacak olan derlemelere bir giriş mahiyeti taşıyan bu yazı, İlhan Başgöz'e aittir ve onun "Manilerimiz" adlı eserinden alınmıştır (Başgöz 1975: 28-31). Yazıda, manilerin doğuş sebepleri, işlevleri, ele aldığı konular ve manilerin yapısal özellikleri üzerinde durulur.

Çevren'de yayımlanan yazılardan hareketle manilerin Balkanlarda daha çok "martaval" olarak bilindiğini ve bu coğrafyada gelişen ve yaşayan Türk edebiyatında en çok rağbet gören türlerden olduğunu, manilerin hemen hemen bütün eğlencelerde söylenmekle beraber özellikle Hıdırellez'de ayrı bir öneminin olduğunu öğrenmekteyiz. Yayımlanan yazılarda, Hıdırellez'de mani söyleme geleneğinin nasıl icra edildiği okuyucuya anlatılır. Borisav Stankoviç, T. R. Corceviç ve Todor Dimitriyeviç gibi araştırmacıların Türk martavallarını içeren eserleri hakkında bilgi verilir.

Mani söyleme geleneğinin Balkanlarda gelişen Âşık edebiyatı mensupları arasında da yaygın olduğu ve özellikle Balkan coğrafyasının tanınmış âşıklarından olan Âşık Ferki'nin bu konuda maharetli olup pek çok manisinin bulunduğu dergide belirtilmektedir.

Çevren'de, Prizren, Priştine, Mamuşa, Ohri, Gilan, Vıçtırın, İpek, Kanatlar gibi yerleşim yerlerinden derlenmiş mükerrerleriyle birlikte 518 mani metnine yer verilir. Bu maniler, ağız özellikleri göz önünde bulundurularak yayımlanmış ve kiminde kaynak kişisi ve derleme yılı kaydedilmiştir.

Ninni

Ninniler, Çevren Dergisi'nde yayımlanan diğer folklor ürünlerine nazaran derleme çalışmalarının yetersiz kaldığı türlerden biridir. Nimetullah Hafız, derginin 7. sayısında ninnilerle ilgili olarak kaleme aldığı yazısında, ninnilerin çok azının günümüze ulaştığını ve ulaşanların da ilk, orta ya da son beyitlerinin olmadığını belirtir (Hafız 1975: 102). Bu yazısında, Prizren ninnileri hakkında bilgi veren Hafız, Prizren ninnilerinin hepsinin "Ninna ninna" ve "Dandili dandili" kalıp ifadeleriyle başladığını ve bunların dört, beş, altı, on hatta on beş mısradan oluştuğunu ifade eder. Dergide, Prizren, Mamuşa ve Ohri'den derlenmiş yaklaşık 54 ninni metnine yer verilir.

Türkü

Türk'ün yaşantısının bir yansıması olan türküler, Türk folklorunun en yaygın ve en zengin türlerinden biridir. Muhtelif ortamlarda söylenen ve aşktan kahramanlığa, tabiatın günlük yaşama kadar pek çok konuyu dile getiren türküler, Çevren dergisinde yayımlanan derlemeler içerisinde yerini alır.

Çevren dergisinde türkülerle alakalı olarak yayımlanan yazılarda, Kosova ve Makedonya'da söylenen ve buralardan derlenen türkülerin yanı sıra türkü kavramı, türkülerin doğuş sebebi ve toplum hayatındaki rolü, türkülerde işlenen konular ve türkülerin tasnifi, satirik türküler, türkülerin Rumeli'de söylendiği ortamlar ve türkü söyleyicileri, Rumeli türkülerinin melodi ve usulleri, zamanla türküler içerisine giren yabancı kelime ve kavramlarla bu tarz türkülerin nakarat kısımlarındaki dil çeşitliliği, Mamuşa türkülerinin biçim ve muhteva hususiyetleri ile konularına göre Mamuşa türkülleri, Türk göçleri neticesinde Konya'dan Ohri'ye taşındığı düşünülen türküler ve Konya ve Ohri'de söylenen bu türküler arasındaki benzerlikler hakkında bilgiler verilir. Bunların yanı sıra Vuk Karaçiç ve Y. Dimitriyeviç gibi araştırmacıların Balkanlardaki türkü derlemelerinden bahsedilir.

İrfan Morina, halk türkülerinin şimdiye kadar yeterince derlenemediğini belirtir ve türkü derlemelerinde yapılan hatalardan yakınır. Ehil olmayan kişilerce yapılan türkü derlemeleri neticesinde elde edilen malzemelerin birtakım yanlışlarla kitap ve dergilere aktarıldığını ve bir dergide daha önce yayımlanan bir türkünün, metninde hiçbir farklılık olmamasına rağmen tekrar yayımlandığını belirtir (Morina 1987: 93). Morina bu bağlamda, türkülerin yanlış adlandırılmasının ve dergilerde mükerrer olarak yayımlanmasının önüne geçmek amacıyla türkülleri isimlerine göre alfabetik olarak sıralar. Onun yapmış olduğu bu alfabetik sıralamada 523 türkünün adı yer alır. Morina, çalışmasında sadece türküllerin adlarını vermekle kalmayıp türkü adının altında, türküyü derleyeni, söyleyeni, türkünün derlenme yeri ve yayımlandığı yeri de kaydetmiştir (Morina 1987: 94-161).

Dergide, Prizren, Priştine, Mamuşa, Viçitrin, Konçe, Ohri gibi Kosova ve Makedonya'daki yerleşim yerlerinde söylenen yaklaşık 230 türkü metni yer alır. Bu türküllerin bazıları daha önce yayınlanmış antoloji ve dergilerden alınmıştır. Dergide, derlenen türküllerin kim tarafından, kimden, ne zaman, nerede derlendiği ve türkü söyleyen kişinin yaşı gibi bilgilere genellikle yer verilmiştir.

Bilmece

Maniler gibi bilmeceler de derlenen folklor malzemesi arasında sayıca zayıf kalan türlerdendir. Nimetullah Hafız, bilmeceler konusunda şimdiye kadar yeterli derleme faaliyetlerinin yapılmamasının, bilmecelerin söyleyicilerinin bilinmemesinin ve yaşam şartlarının değişmesi dolayısıyla bilmece söyleme ortamlarının ortadan kalkmasının maniler gibi bilmecelerin de unutulup gitmesine neden olduğunu belirtir (Hafız 1978a: 203).

Bilmeceler konusunda derginin 18.-19. sayılarında ilk yazıyı yazan Nimetullah Hafız, bu yazısında, Prizren bilmecelerinin özellikleri ve bilmece-

lerin Prizren'de söylenme nedenleri hakkında bilgi verdikten sonra Prizrenli yaşlı Türk kadınlarının hafızalarında kalan son bilmeceleri derlemek amacıyla öğrencilerin vazifelendirildiğini aktarır. Hafız, öğrenciler tarafından derlenen bilmeceleri Şükrü Elçin'in tasnifinden hareketle altı başlık altında sıralar. Yayımlanan bu yazıda, Prizren'den derlenmiş 303 bilmece yer alır.

Bu yazının yanı sıra dergide Sırp Bilim ve Güzel Sanatlar Akademisi tarafından "Balkan Halk Yaratıcılığı" kitapları serisinin ilki olan ve Türk bilmecelerini içeren Borislav Curiç tarafından yayınlanan eser üzerinde durulur. (Radoyeviç 1984: 99-102). Yazıda, eserin Türk bilmeceleri açısından ehemmiyeti, eserde yer alan bilmeceler ve bilmecelerin sayısı hakkında bilgi verilir. Yazıda dört örnek bilmece yer alır.

Dergide ayrıca Prizren'de yapılan derlemenin yanı sıra Viçtırın'dan derlenmiş 26 bilmeceye de yer verilmiştir.

Tekerleme

Derleme çalışmalarının yetersiz olduğu türlerden biri de tekerlemedir. Dergide, Prizren, Priştine, Mamuşa, Viçtırın ve İpek'ten derlenmiş 52 tekerleme yer alır. N. Hafız, derginin 15. sayısında, Prizren tekerlemelerinin anlam ve mantık hususiyetleri, tekerlemelerde zamanla meydana gelen biçimsel bozukluklar ve tekerlemelerin söyleniş amaçları hakkında bilgi verir (Hafız 1977: 153-159).

b. Âşıklık Geleneği, Âşıklar ve Geleneğe Ait Ürünler

Kültürel süreklilik içerisinde Balkan fetihleri ile beraber Anadolu'dan Balkanlara taşınan âşıklık geleneği, âşıklar yetiştirerek, geleneğe ait ürünler yaratarak asırlarca bu coğrafyadaki varlığını sürdürmüştür.

Çevren dergisinde, Türk'ün damgasını taşıyan âşıklık geleneği ve bu geleneğin hatırlatılması, geleneğin canlı tutulması, âşıkların ve eserlerinin tanınması ve yeni nesillere tanıtılması, kütüphanelerin, arşivlerin tozlu raflarındaki cöng ve mecmualar içerisinde kalan Âşık Edebiyatı mahsullerinin tespit edilip gün ışığına çıkarılması amacıyla yayımlar yapılır. Dergi yayımları sayesinde Balkan coğrafyasında yetişmiş başta Âşık Ferkî olmak üzere Âşık Şemsî, Âşık Savfet, Mir'atî, Fikrî, Fakirî, Âşık Yârî, Fezaî, Âşık Mustafa, Kedahî, Nazmî, Mevzunî, Pürderî, Âşık İsmail, Sofyalı Âşık Hıfzî gibi âşıkların varlığından haberdar olunmaktadır.

Çevren'de, Âşık Edebiyatı ile ilgili olarak yayımlanan çalışmalarda, ozan kavramı, ozanların tasnifi, halk şiiri ve halk şiirinde türler, gelenek içerisinde kişinin sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçişinde mühim bir role sahip olan bâde içme geleneği ve rüya motifi ile Sümmanî, Kurbanî, Erkinisli Muhibbî, Bardınızlı Nihanî, Pervanî, Şarkışlalı Mustafa, Feryadî ve Âşık İhsanî'nin rüya motifleriyle rüya motifini anlatan örnek dörtlükler, Âşık Edebiyatı'nda mahlas ve mahlas alma geleneği, Yugoslavya'da âşıklık geleneği ve muamma geleneğinin icrası, Karacaoğlan, Ercişli Emrah, Bayburtlu Zihni ve Deli Boran gibi şairlerin Batı Trakya Türk şairlerinin şiirlerine etkileri ve bu etkileşime örnek olabilecek dörtlükler, Prizrenli Âşık Ferkî'nin, İpekli

Âşık Mustafa'nın, Saraybosnalı Ümmühan Çuvidin'in hayatları, edebî kişilikleri ve destanları ile Âşık Yazıcı, Kayıkçı Kul Mustafa ve Gevheri'nin Saraybosna kütüphanelerinde bulunan cönk ve mecmualardaki şimdiye kadar bilinmeyen şiirleri, Türk halk şiirinde güzelleme kavramı ve Karacaoğlan, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Veysel gibi sanatçıların güzellemelerinden örnekler yer alır.

Dergide, Âşık Veysel, Bayburtlu Zihnî, Kayıkçı Kul Mustafa, Gevherî, Murat Çobanoğlu, Âşık Mahzunî Şerif, Şeref Taşlıova ve Âşık İhsanî'nin hayatları, edebî kişilikleri, yaşadıkları dönem ve dönemin şartları, eserleri, eserlerinin özellikleri üzerinde durulur ve şiirlerinden örnekler verilir. Dergide, Anadolu ve Balkan coğrafyasının yanı sıra Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Karakalpakistan'da Âşık Edebiyatı'nın durumu hakkında bilgiler de yer alır.

Çevren'de, Âşık Edebiyatı temsilcileri arasında bilhassa adı zaman ve mekân sınırlarını aşmış olan Karacaoğlan konusunda yapılan çalışmalar dikkat çeker. Bu çalışmalarda, Türkiye sahası dışında Karacaoğlan hakkında bilgilerin yer aldığı ve Karacaoğlan şiirlerinin bulunduğu eserler, Karacaoğlan'ın Türk Sanat Müziği tarzında bestelenmiş şiirleri ile bunların güfteleri, onun şiirlerinde geçen coğrafi isimler ve şiirlerinde karşımıza çıkan coğrafyayla Karacaoğlan ile ilgili anlatılan hikâyelerden ve onun şiirlerinden hareketle Karacaoğlan'ın tabiatındaki hoşgörü işlenir.

Çevren'de Âşık Edebiyatı mahsulleri arasında bilhassa âşık tarzı destanlara mühim yer verilir. Halkın günlük yaşamını, yaşadığı, tanık olduğu önemli olayları tüm çıplaklığıyla gözler önüne seren ve sözlü tarih niteliği taşıyan destanlar, Yugoslavya'daki kütüphanelerde bulunan cönk ve mecmualardan tespit edilerek dergide yayımlanır. Nimetullah Hafız, yaptığı çalışmalar neticesinde Âşık Ferkî'nin yanı sıra Âşık Mustafa, Âşık İsmail, Âşık Savfet, Nazmî, Mevzunî, Pürderî, Mir'atî, Fikrî, Fakirî, Âşık Yârî, Fezaî, Âşık Şemsî, Kedahî, Sofyalı Âşık Hıfzî gibi Yugoslav Türk âşıklarının destanlarını tespit eder. Tespit edilen bu destanların bazılarının sadece isimleri verilirken bazılarının da metinleri yayımlanır. Bu bağlamda dergide, Âşık Ferkî, İpekli Âşık Mustafa, Vidinli Şah İsmail ve Sofyalı Hıfzî'ye ait destan metinlerinin yanı sıra Çanakkale Destanı, Sanat Destanı, Yemek Destanı başlıklarını taşıyan destanlarla bazı ismi olmayan destan metinleri yer alır.

Dergide, bu destan metinleriyle birlikte Kosova Savaşı'nın destanlarda işlenişi ile bu savaşı konu alan destanlarda I. Murat'ın kişiliği ve onun etrafında teşekkül eden motifler, Sırp, Hırvat epik destan geleneği ve bu destanların içeriği ile Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Şehzade Mustafa'nın bu destanlarda nasıl yer aldığı, Bosna-Hersek Müslümanlarına ait destanların konularına göre tasnifi ve genel olarak bunların içeriğiyle Köprülüzadelerin bu destanlardaki rolü hakkında bilgiler verilir ve iki destan, konusu, motifleri ve kahramanları bakımından incelenir.

Dergide, Âşık Edebiyatı mahsullerinden olan halk hikâyelerinden de bahsedilir ve hikâyeci kavramı, halk hikâyelerinin konusu, halk hikâyelerinin masal ve destandan farkı, halk hikâyelerinin anlatım geleneği, Türk halk

hikâyeleri üzerine yapılan araştırmaların ne zaman başladığı, hikâyecilik geleneğinin Anadolu'da yaşadığı yerler ve Doğu Anadolu'da anlatılan halk hikâyeleri ile hikâyelerde yer alan türkülerin oluşumu ve Arnavut halk hikâyeleri hakkında bilgiler verilir. Örnek metin olarak "Sevdakâr Şah" hikâyesi incelenir ve bu türkölü halk hikâyesinin döşeme ve dua bölümlerinden alıntılara yer verilir (Nasrattınoğlu 1984: 122-126).

c. Tekke Şairleri, Tekke ve Tarikatlar

Çevren dergisine Dinî-Tasavvufi Türk Halk Edebiyatı açısından bakıldığında dergide, bu edebiyat geleneği içerisinde yer alan şairler, tarikatlar ve tekkele-ler ile ilgili önemli çalışmaların yapıldığı görölmektedir.

Dergide, Tekke şairleri arasında bilhassa Yunus Emre ön plana ıkmiş ve Yunus Emre'yi konu alan pek çok yazı yayımlanmıştır. Bunda Yunus Emre'nin ölümlünün 750. yıldönümü olması dolayısıyla 1991 yılının Türkiye ve dünyada "Yunus Emre Sevgi Yılı" olarak ilan edilmesinin ve takip eden 1992 yılının da Türkiye'de "Hoşgörü Yılı" olarak kabulünün önemli bir rolü vardır. Bu bağlamda pek çok etkinlik ve faaliyet gerçekleştirilmiş, Çevren dergisinin 87-89. sayıları da 14-15 Kasım 1991 tarihinde Priştine'de düzenlenen Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu'nda sunulan bildirimlere ayrılmıştır.

Çevren'de, Yunus Emre ile ilgili yayımlanan yazılarda şu hususlar üzerinde durulmuştur:

1. Bektaşı Velayetnamesi ve şiirlerinden hareketle Yunus'un menkıbevî hayatı, eğitimi, ilmi ve sufiliiği,
2. Yunus Emre'nin şiirlerinde işlenen başlıca temalar,
3. Yunus'un şiirlerindeki hoşgörü, aşk, sevgi, gönöl, evre, derviflik gibi kavramlar,
4. Yunus Emre'nin din ve tasavvuf felsefesi ve Yunus'un şiirlerinde geçen dinî-tasavvufi kavramlarla onun bu kavramları yorumlayışı,
5. Yunus'un dili,
6. Bir düşünür bilge ozan olarak Yunus,
7. Yunus'un insana ve hayata bakışı,
8. Yunus Emre'nin düşünce dünyasını oluşturan kaynaklar,
9. Yunus geleneği, Yunus'un toplumsal değer ve ilahilerinin halk arasındaki tesiri,
10. Yunus Emre'nin şiirlerinin farklı bakış açıları ile değerlendirilmesinin lüzumu,
11. Yunus Emre'nin şiirlerinde Türk hayatının etkileri,
12. Yunus Emre-Sarı Saltuk ilişkisi,
13. Yunus Emre-Mevlana ilişkisi,
14. Yunus Emre'nin Batı Trakya Türkleri için anlamı,
15. Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatılarında Yunus tesiri,
16. Yugoslavya Türk halk şiirinde işlenen Yunus,
17. Yunus Emre hakkında yapılan ilk alışmalar,

18.Yugoslavya'da bulunan cönk ve mecmualardaki Yunus şiirleriyle burada yayınlanan gazete, dergi ve kitaplarda yer alan Yunus Emre ile ilgili bilgiler ve ona ait şiirler,

19.Yunus Emre'nin şiirlerinde geçen kimi sözcüklerin günümüz Prizren ağzındaki kullanımları,

20.Yunus şiirlerinin Sırpça çevirisinde karşılaşılan sorunlar.

Çevren dergisinde Yunus Emre'nin yanı sıra Mevlana, Sarı Saltuk, Hacı Bayram Veli ve Mevlevî şairi Derviş Paşa ile Şemimî Baba, Nasibî Tahir Baba, Muharrem Mahzun Baba, Abdullah Melçanî Baba, Seyyid Muhammed Asım Baba, Hacı Ali Haçı Baba, Selim Ruhi Baba, Dalip Fraşerî, Hacı Ethem Şahidî gibi Arnavutluk'ta yetişen Bektaşî şairlerinin isimleri de yer alır. Bu yazılarda, mutasavvıf şairlerin ortak yönleri, Mevlana'nın şiirlerinde işlediği birtakım konularla onun Yugoslavya Türk halk şairlerine etkisi, Sarı Saltuk ve Sarı Saltuk ile alakalı halk arasında anlatılan rivayetler, Hacı Bayram Veli'nin hayatı, tasavvuf anlayışı, yaşadığı devrin özellikleri, Hacı Bayram Veli ekolünün oluşumu, tesiri ve Hacı Bayram Veli'deki Türkçe şuuru, Mevlevî şairi Derviş Paşa ve Yugoslavya'da yetişmiş Mevlevî ve Bektaşî şairleri hakkında bilgiler verilir.

Dergide yayınlanan yazılarda, Bektaşîlik, Melamîlik, Bayramîlik gibi tarikatlardan da bahsedilir. Yapılan çalışmalarda, Bektaşîliğin Balkanlardaki tarihi serüveni, Arnavutluk'ta yayılışı ve Arnavutlar arasındaki yeri, Bayramîlik tarikatı, Prizren'de Melamîlik ve Melamîliğin Prizren'de yayılmasında önemli rolü olan Hacı Ömer Lütfi üzerinde durulur.

Türk milleti tarih boyunca fethettikleri yerlere huzursuzluğu, bozgunculuğu, kargaşayı, talanı değil; adaleti, özgürlüğü, refahı ve medeniyeti götürmüştür. Fetihlerle Balkanlara hâkimiyet kuran Türkler, bu coğrafyanın imarı için çalışmalara başlamışlar ve burada camiler, tekkeler, köprüler, hamamlar, çeşmeler, hanlar, kervansaraylar, medreseler vb. inşa etmişlerdir. Asırlarca varlığını koruyan bu yapılar, geçmişte olduğu gibi bugün de Türk kültür ve medeniyetinin Balkanlardaki somut damgaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çevren dergisinde, Türk kültürel mirasının bir parçası olan bu yapılardan tekkelerle ilgili bilgiler içeren önemli yazılar yayımlanır. Bu yazılarda, Üsküp, İpek, Mostar ve Saraybosna'da bulunan dört Mevlevî tekkesi, Kalkandelen'deki Harabatî Baba Tekkesi, Bosna Hersek, Makedonya ve Kosova da bulunan ve kimisi bugün artık ayakta olmayan 13 Bektaşî tekkesi ile Kosova'da bulunan türbeler hakkında bilgilere yer verilir. Ayrıca türbelerle ilgili halk arasında anlatılan efsaneler yayımlanır. Dergide yayımlanan bu çalışmalarla geçmişte var olmakla birlikte bugün artık yok olmuş tekkelerle hâlen ayakta olan tekke ve türbeler tanıtılıp Osmanlı'nın bu coğrafyadaki dinî ve mimarî izleri gözler önüne serilerek yeni neslin bunlardan haberdar olmaları, bilinçlenmeleri ve kültürel değerlerine sahip çıkmaları amaçlanmıştır.

d. Toplumsal Uygulamalar, Tören ve Şölenler

Düğün

Türk toplum yaşamının kendisine has özelliklerini barındıran geçiş törenlerinden biri düğünlerdir. Türk toplumunun temel dinamiklerinden olan ve onun yapı taşı oluşturulan ailelerin kurulması için bir başlangıç vazifesi gören düğün törenleri, Türk'ün yaşamında her zaman ayrı bir yere ve ehemmiyete sahip olmuştur. Düğünler, geçmişten günümüze eğlenceleriyle, çalgıları, müzikleri, oyunları, tören esnasında söylenen mani ve türküleriyle, yemekleriyle, diğer adet ve usulleriyle Türk kültürünün önemli parçalarını bünyesinde barındırmıştır.

Çevren dergisinde, Yugoslavya'da yaşayan Türklerin düğün törenleri ile ilgili beş yazı görülmektedir. Bu yayımlarda, Mamuşa düğün âdetlerinden bahsedilmiş ve kız istemeden düğün sonrası günlere kadar olan safahat ayrıntılarıyla anlatılmış, Kosova'dan Türkiye'ye göç eden Kosovalı Türklerin düğün törenlerinden bahsedilmiş, Prizren'deki Gora köylerinin düğünlerinde görülen ve davul-zurnadan oluşan "Nevbet geleneği" anlatılmış ve düğünlerde söylenen mani ve türkülerden örnekler verilmiştir. Dergide, Yelena Dimitriyeviç'in Niş Mektupları adlı eserinde yer alan ve Türk düğünlerinden bahseden bölüm hakkında bilgiler yer almış, bu eserde yer alan ve Türk düğününün safhalarını belirten başlıklar sıralanmıştır. Ayrıca eserde yer alan Türk nikâh törenine ait bir sahne aynen aktarılmıştır (Eren 1989: 23-30).

Sünnet

Dergide, Türk toplumu için dinî ve geleneksel bir vazife olan ve erkeklığe ilk adım olarak kabul edilen sünnet törenleri ile alakalı bir yazı bulunur. Bu yazıda, Kosova Türklerinin sünnet gelenekleri ve sünnet törenleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada, Kosova'daki erkek çocukların sünnet olma yaşı ile tören için yapılan hazırlıklar, tören esnasında çalınan çalgılar, yenilen yemekler, sünnetçi ve sünnetin icrası, hediye vb. hakkında bilgiler verilmiştir (Hafız 1990a: 37-40).

Hıdırellez

Her yıl 6 Mayıs'ta kutlanan ve doğanın uyanışını, canlanışını temsil eden Hıdırellez, bütün Türk dünyasında şenlik ve törenlerle kutlanmıştır. Bu bağlamda Çevren dergisinde iki yazı kaleme alınmıştır. Bu yayımlarda Hıdırellez'in anlamı, Türkler için önemi, Mamuşa ve Prizren'deki Hıdırellez hazırlıkları, Hıdırellez kutlamalarında yapılan etkinlik ve eğlencelerle Hıdırellez'de okunan maniler hakkında bilgi verilmiştir (Mercan 1978: 79-84; Hafız 1978b: 113-114; Hanadan 1983: 134).

Mevlit

Çevren'de mevlit ile alakalı bir yazı bulunmaktadır. Bu yazıda, mevlit kavramıyla mevlit törenlerinin geçmişi, Süleyman Çelebi ve mevlidi, Boşnakça yayınlanmış mevlitler ve Bosna-Hersek'te yapılan mevlit yayınları hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Dergide, toplumsal uygulama ve törenlere ait bu çalışmaların yanı sıra Konya'ya bağlı Gözleve'de yapılan ve ailelerin doğan ilk erkek çocukları için düzenledikleri "Kütük dökme geleneği" hakkında da malumat yer alır.

e. İnanışlar

Çevren dergisinde, Türklerin İslamiyet öncesi dönemden günümüze kadar getirip hâlâ halk arasında yaşamaya devam eden inanışları konu edilir. Bu konuda dergide çeşitli yazılar yayımlanır. Bu çalışmalarda, ateşe tükürmek, tuvalete yanan sigara ile girmemek, soğan kabuğunu ateşte yakmamak, gece, hamur, süt ve yoğurdun içine kor koymadan komşuya vermemek, lohusa kadının tuvalete tek başına ancak elindeki ateşle gidebileceği, canlı ateş tutma, cesedi yakma, nazara karşı kor atma, Paskalya günü ateşin üzerinden atlama, söndürülen ateşte kalan kıvılcımın para getireceği gibi ateş kültürüne dair inançlarla kurtağzı bağlama, kapıya ısırған otu asma, sağ babalığı, gece dışarıya sıcak su dökmek, göz oynaması, köpeğin uluması, kukkuyu yenmek, horozun içeri ötmesi, gece turnak kesmemek gibi halkın arasında çoğu zaman İslamî bir kisve altında varlığını sürdüren inanışlar hakkında bilgiler verilir. Dergide, Yelena Dimitriyeviç'in Niş Mektupları adlı çalışmasında Türklerin inanışlarına dair derlemelerin bulunduğu hatırlatılarak bu konuda önemli bir kaynak olduğu belirtilir (Eren 1989: 23-30).

f. Kişi ve Yer Adları

Dergide, kişi ve yer adları hakkında birkaç çalışma bulunmaktadır. Kişi adları ile ilgili yazılarda, Hırvat ulusunun bir bölümünü oluşturan Bunyevatslılarda karşılaşılan Türkçe soyadları ve takma adlar ile Balkanlarda yaşayan Hristiyanlarda görülen Müslüman-Türk isimleri üzerinde durulur ve bu durumun sebepleri aydınlatılmaya çalışılır.

Yer adları konusunda yapılan çalışmalarda ise Dobruca'daki Türk yer adlarının kaynağı konusunda yapılan yorumlara yer verilir, anlam ve yapı bakımından yer adlarının tasnifi yapılır. Ayrıca Kosova'daki yer adlarında görülen Çerkez etkisi üzerinde durulur ve örnekler verilir.

g. Geleneksel Meslekler

Çevren'de, geleneksel mesleklerle ilgili iki yazı görölmektedir. Bunların ilkinde Azerbaycan ve Türk halıcılık sanatının belirgin özellikleri ve birbirlerine olan etkileri üzerinde durulurken ikincisinde semer, yapım biçimi ve kullanımına göre semer çeşitleri, semerin bölümleri, semercilik mesleği ve Türkiye'de kullanılan semercilik ile ilgili deyim, terim ve araç adları hakkında bilgiler verilir.

h. Halk Müziği

Çevren'de halk müziği konusunda yayımlanan çalışmalarda, Türklerde müziğin kökeni, müzik aletleri ile icra edilen ve kök adı verilen melodilerle bu melodilerin çeşitli Türk topluluklarında kullanımı, Arnavut halk müziğinin özellikleri, Rumeli türkülerinden hareketle üretilen kent şarkıları ve Türk müziğinin ikili nota aralığı ile Türk müziğinde kullanılan değiştirme işaretleri hakkında bilgi verilmiştir.

1. Halk Oyunları

Dergide, halk oyunları ile ilgili iki yazı görülmektedir. Bu yazılarda halk oyunlarının milli heyecan yaratmadaki rolü, kültür cemiyetlerinin halk oyunlarına verdiği kıymet ve destek, Makedonya halk oyunlarının tasnifi ve bu oyunların özellikleriyle Azerbaycan halk oyunlarının kaynağı, çeşitleri, özellikleri ve Azerbaycan-Türkiye halk oyunları arasındaki benzer ve farklı noktalar üzerinde durulmuştur.

i. Giyim-Kuşam ve Süslenme

Bu konuyu ihtiva eden çalışmalarda, giyim, giyim-insan ilişkisi, Balkan düğünlerindeki kadın giyim-kuşamı, Anadolu'da kadın giyimi ve özellikleri, Prizren ve çevresinde sosyal yaşam ve sosyal yaşamın kadın giyimine olan etkisi, Anadolu ve Prizren giyimindeki ortaklıklar ve Kocacık Türklerine ait kadın, erkek, gelin, güvey ve bebek kıyafetleri hakkında bilgiler verilir.

j. Halk Mutfağı

Dergide bu konuyla ilgili iki yazı bulunmaktadır. Yazılarda, Bosna-Hersek mutfak kültüründeki Türkçe yemek adlarından ve bu yemek adlarında görülen ses değişmelerinden bahsedilmiş, Kocacık Türklerine has yemek isimleri sıralanmıştır.

k. Folklor Ait Genel Hususlarla İlgili Yazılar

Çevren dergisinde, alt başlıklar hâlinde sıralanmaya çalışılan bu folklor ürünlerinin yanı sıra bu başlıklara dahil edilemeyen ancak yine folkloru ve Türk folklorunun çeşitli konularını ve hususlarını ihtiva eden çalışmalar da yayımlanmıştır. Bu çerçevede dergide, folklor kavramı ve bu kavramın ihtiva ettiği anlam, Divanı Lügati't Türk, eserin Türk folkloru açısından önemi, eserdeki folklorik mahsuller ve eserle ilgili Çin'de yapılan çalışmalar, Türklerin Balkanlardaki ilk yerleşim yerlerinden olan Kocacık ve burada yaşayan Türklerin etnografyası, Balkanlarda yaşayan milletlerin folklor ürünlerinde görülen benzerlikler, XIX. yüzyıl seyyahlarının seyahatnamelerinde geçen Türk folkloru ile ilgili bilgiler ile XIX. yüzyıl yabancı Türkologların Türk folklor araştırmaları ve bu bağlamda Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Sovyetler Birliği ve ABD'de yapılan Türk folklor çalışmaları, Yugoslavya'da Türk folklor çalışmalarına öncülük eden yabancı araştırmacılar ve ortaya koydukları ürünlerle Yugoslavya'da yayınlanan Sevinç, Tomurcuk, Sesler gibi dergilerin Türk folklor çalışmalarına olan katkıları, Karagöz'ün Bosna-Hersek'te yayılışı ve gelişimi, Türkler ve Arnavutlar arasındaki kültürel etkileşim ve Türkiye'de yaşayan Türkler ile Kosova'da yaşayan Arnavutların folklor ürünlerindeki benzerlikler, Yugoslavya'daki Türkçe okuma kitaplarında faydalanılan folklor ürünleri, Kosova Çağdaş Türk Edebiyatı ürünlerinde görülen folklorik motifler, Saraybosnalı Molla Mustafa Başeski'nin Türkçe mecmuaları ve bu mecmualardaki folklor ürünleri, Evliya Çelebi seyahatnamesinde yer alan Güney Slav haklarına ait folklor malzemesi ve Güney Slav haklarına dair yapılacak folklor çalışmalarında Evliya Çelebi seyahatnamesinin ehemmiyeti hakkında bilgiler verilir.

Sonuç

Gazete ve dergiler Balkan coğrafyasında yaşayan Türklerin kamuoyu oluşturup seslerini duyurmada, fikirlerini yaymada, haber alma ihtiyaçlarını karşılamada, çocukların ve gençlerin eğitiminde, Türkçe'yi öğrenmelerinde ve düzgün kullanmalarında, Balkan Türk edebiyatının şekillenmesinde, kültür ve sanat etkinliklerinin canlanıp gelişmesinde, genç yeteneklerin yetişerek edebî yaratıcılığın devam etmesinde, kimliğini ve dilini korumak isteyen Balkan Türklüğünün kültürel mücadelesinde önemli roller üstlenmiştir.

Genel anlamda Balkanların özelde ise Kosova'nın süreli yayın tarihindeki önemli dergilerden olan ve Tan yayınlanınca çıkarılan Çevren toplum, bilim, yazın ve sanat dergisi Kasım 1973'ten Aralık 1992'ye kadar 92 sayı yayınlanmıştır. Dergide, Yugoslavya'da yetişen bilim adamı ve araştırmacıların yanı sıra Türkiye'deki akademisyen ve araştırmacıların da yazıları yayımlanmış, sempozyumlarda sunulan bildirilere, daha önce başka yerlerde yayımlanmış çalışmalara ve çevirilere dergide yer verilmiştir.

Dergide, tarih, toplum, sanat, siyaset, müzik, mimari, dil, edebiyat ve folklor gibi konularda derlemeler, röportajlar, bibliyografyalar, haber, bildiri, tenkit ve tanıtma yazıları yer almıştır.

Kosova Türklüğü için önemli bir değer olan Çevren dergisi, bilhassa Balkan Türk folkloru açısından büyük bir ehemmiyete sahiptir. Pek çok alanda olduğu gibi Türk folkloru alanında yapılan derleme ve araştırmalara yer veren derginin hemen hemen her sayısında Türk folkloru ile ilgili yazılar yayımlanmıştır. Bu bağlamda Çevren'in sayılarında, masal, fıkra, efsane, menkıbe, atasözü, deyim, mani, ninni, türkü, bilmece ve tekerleme derlemelerine, Balkanlarda yetişen âşıkлар ve Tekke şairleri ile eserleri hakkındaki çalışmalara, tekke ve türbelerle ilgili bilgilere, Balkanlarda yaşayan Türklerin gelenek, görenek, tören, şölen ve inanışlarına, kişi ve yer adlarına, geleneksel mesleklere, halk müziği ve halk oyunlarına, karşılaştırmalı folklor tetkiklerine dair folklor sahasına giren pek çok çalışmaya yer verilmiştir.

Çevren dergisi, bünyesinde barındırdığı bu folklor çalışmalarıyla;

1. Balkan Türk folklor ürünlerinin kayıt altına alınıp korunmasında,
2. Balkan Türk folklor mirasını gözler önüne sererek yapılacak yeni çalışmaların teşvik edilmesinde,
3. Kültürel sürekliliğin sağlanıp gelecek nesillere aktarılmasında,
4. Geçmişle bağlarını koparmamış bilinçli bir nesil yetiştirilmesinde
5. Gelenek, görenek, örf, adet ve inançların, kutsal değerlerin canlı ve diri tutulmasında,
6. Milli şuurun uyandırılmasında,
7. Birlik ve beraberliğin sağlanmasında,
8. Nesillerin kendi öz değerlerini öğrenip bunlara sahip çıkmasında,
9. Karşılaştırmalı folklor çalışmalarına yer vererek kültürel etkileşimin ortaya konulmasında ve ortak noktaların tespit edilmesinde
10. Farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin birbirlerinden ve folklor çalışmalarından haberdar olmalarında,

11. Türkiye ile olan bağlarını güçlendirilmesinde, önemli işlevler yüklenmiş, Balkan Türk folkloru için önemli bir hazine ve başvuru kaynağı olmuştur.

Çevren dergisinde yer alan bu folklor çalışmaları, Balkan coğrafyasındaki Türk varlığının geçmişte olduğu gibi gelecekte de var olabilmesi için büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- AKSU, Ali (2013). "Romanya'da İslam Medeniyetinin Kültürel Mirası: Emel Mecmuası", 2. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Balkanlarda Türkçe) Bildiri Kitabı 1, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 30-45.
- AGO, Aktan (2014). "Makedonya'daki Türk Kültürünün Gelişmesinde Türkçe Basın Araçlarının Katkısı", 3. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Avrupa'da Türkçe) Bildiri Kitabı 1, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 44-52.
- BAŞGÖZ, İlhan (1975). "Manilerimiz", *Çevren*, (5): 28-31.
- BELLO, Hasan (2013). "Türkçe-Arnavutça ve Türk Dilinde Basın Organına Tarihsel Bir Bakış", 2. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Balkanlarda Türkçe) Bildiri Kitabı 1, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 92-100.
- DEMİRTEPE, Nezih (2008). "Bulgaristan'da Türkçe Bir Dergi Kaynak Dergisi 10 Yaşında", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (25): 139-140.
- EREN, İsmail (1987). "Nasreddin Hoca İle İlgili Güney Slav Atasözleri ve Deyimleri", *Çevren*, (58): 17-32.
- EREN, İsmail (1989) "Sırbistan Türklerinin Halk Edebiyatı", *Çevren*, (69): 23-30.
- HAFIZ, Nimetullah (1975). "Prizren Ninnileri", *Çevren*, (7): 102-108.
- HAFIZ, Nimetullah (1977). "Prizren'de Türk Tekerlemeleri", *Çevren*, (15): 153-159.
- HAFIZ, Nimetullah (1978a). "Prizren'de Türk Bilmeceleri", *Çevren*, (18-19): 203-220.
- HAFIZ, Nimetullah (1978b). "Prizren Manileri", *Çevren*, (20): 113-123.
- HAFIZ, Nimetullah (1979). "Prizren Masalları I", *Çevren*, (24): 121-137.
- HAFIZ, Nimetullah (1990a). "Geleneğimizin Sesi, Kosova'da Sünnet Âdetleri", *Çevren*, (75): 37-40.
- HAFIZ, Nimetullah (1990b). "Osmanlı Döneminden Bugüne Kadar Yugoslavya'da Türk Basını", *Çevren*, (76): 5-12.
- HANADAN, Reşit (1983) "Mamuşa Folkloru Üstüne", *Çevren*, (40): 127-145.
- HOCA, Şerafettin (1977). "Balkan Vilayetlerinde Osmanlı Basını", *Çevren*, (14): 39-54.
- HOCA, Şerafettin (1978). "1860-1912 Yılları Döneminde Yayımlanan ve Aynı Zamanda Türkçe Olarak da Çıkan Arnavut Gazete ve Dergileri", *Çevren*, (14): 39-54.

- İNALCIK, Halil (2005). "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi* 3, s. 20-44.
(http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/halil_inalcik_turkler_ve_balkanlar.pdf)
- İSEN, Mustafa (1997). "Balkanlarda Türk Edebiyatı", *Ötelerden Bir Ses/Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara, Akçağ Yayınları, s. 512-537.
- İSMAİL, Niyazi (1988). "1865-1985 Yılları Arasında Bulgaristan'da Türk Azınlığın Basını", *Çevren*, (63): 23-40.
- KARAKUŞ, Ertuğrul (2013). "Makedonya Ve Kosova Türk Edebî Üreticiliğinin Devamında 'Sesler' Dergisinin Rolü", *2. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Balkanlarda Türkçe) Bildiri Kitabı 1*, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 112-127.
- KARPAT, Kemal H. (1992). "Balkanlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V: 25-32.
- KATON, Emil (1975). "Balkanlarda Türk Atasözlerinin Eski Yazıları", *Çevren*, (5): 30-39.
- KERİM, Yusuf (2005). "Bulgaristan'da 1878-1944 Döneminde Çıkmış Olan Gazete ve Dergilerin Alfabe Sırasıyla Cetveli", *Balkanlılar Dergisi*, (<http://www.biyografi.net/MAKALE.asp?HABERID=165>).
- KOLOĞLU, Orhan (1992). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul: İletişim Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1329/1914). "Yeni Bir İlim: Halkiyat 'Folklore'" *İkdam*, 24 Kanun-ı sâni 1329 (6 Şubat 1914).
- KRASNIÇ, Daver (2006). *Çevren Dergisinin Balkan Türkleri Edebiyatındaki Yeri ve Bu Dergideki Edebî Faaliyetler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- MEMİYA, Minka (Emine) (1989). "Bosna Hersek'te İlk Gazeteler", *Çevren*, (70): 53-63.
- MERCAN, Hasan (1978) "Hıdırellez Martafalları" *Çevren*, (18-19): 79-84.
- MORİNA, İrfan (1987). "Alfabetik Sırasıyla Yugoslavya Türk Halk Türkülerinin Bibliyografyası", *Çevren*, (58): 93-161.
- NASRATTINOĞLU, İrfan Ü. (1984) "Doğu Anadolu'da Türkülü Halk Hikayeleri", *Çevren*, (44): 119-126.
- NASUHBEOĞLU, Tayfun (2008). *Balkan Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul (http://pusuladernegi.org/wp-content/uploads/balkan_tarihi.pdf).
- OKUMUŞ, Salih-KAÇAR, Hakan-KAÇAR, Elif (2013). "Makedonya'da Türkçe Yayımlanan Bir Çocuk Dergisi: Tomurcuk", *2. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Balkanlarda Türkçe) Bildiri Kitabı 2*, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 268-276.
- OKUMUŞ, Salih-BARIŞ, Halime (2013). "'Çevren' Dergisi'nin Balkan Türkleri Edebiyatındaki Yeri ve Edebî Etkinlikleri (1973-1991)", *Dede Korkut Dergisi*, II (4): 163-167.

- OKUMUŞ, Salih-CAN, Esat-DEMİR, H. Hüseyin (2014). "Makedonya ve Kosova'da Türkçe Yayınlanan Çocuk Dergileri" 3. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Avrupa'da Türkçe) Bildiri Kitabı 2, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 328-343.
- OKUMUŞ Salih-ALATAŞ, Ayhan (2014). "Makedonya'da Türkçe Yayınlanan Bir Edebiyat Dergisi: Sesler (Şekil, Muhteva ve Yazar Kadrosu Açısından İnceleme)" 3. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Avrupa'da Türkçe) Bildiri Kitabı 2, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 343-393.
- OKUMUŞ, Salih-DEMİR, H. Hüseyin-ÇOBAN Murat (2015). "Kosova'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler", *Yeni Türkiye (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-V)*, XXI (70): 6254-6274.
- OKUMUŞ, Salih (2015). "Kosova'da Türkçe Yayınlanan Bir Gazete: Tan", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, IV (1): 85-107.
- OY, Aydın (1985) "*Çevren*" Dergisi Folklor Etnografya ve Halk Edebiyatı Bibliyografyası (Sayı: 1-40), İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.
- ÖZCAN, Recai (2014). "Balkanlarda Bir Feyiz Kaynağı: Yeni Mektep Mecmuası", 3. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (Avrupa'da Türkçe) Bildiri Kitabı 1, Tiran/Arnavutluk: Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi, s. 387-410.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1994). *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- PLANA, Şefket (1987). "Kosova ve Makedonya Türbeleriyle İlgili Önemli Efsaneler", *Çevren*, (59): 21-29.
- RADOLYEVİÇ, Miodrag (1984). "Türk Bilmeceleri", *Çevren*, (42): 99-102.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan (1971). *Türk Gazeteciliği Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Ankara: Güven Matbaası.
- TARHAN, Aslı (2012). *Balkanlar'daki Türk Edebiyatı Yayınlarında Çağdaş Kosova Türk Çocuk Edebiyatı'nın Yeri*, Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (2008) *Osmanlı Tarihi*, C. 1, 9. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÜSTÜN, İbrahim (2003). *Kosova'da Türkçe Basın (1871-2003)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- YAZI KURULU (1973). "Başlarken", *Çevren*, (1): 5.
- YENİSOY, Hayriye S. (2012). "Bulgaristan'da Türkçe Basın (1865-2010)", (http://www.kircaalihaber.com/?pid=8&id_aktualno=296%20class=)
- YILMAZ, Uğur (2013). *Balkan Gazetesi (1906)*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

GÜRCÜCEDE HÂL KATEGORİSİ ve FONKSİYONLARI ÜZERİNE

Harun ÇİMKE*

ÖZ

Gürcücede isim hâl ekleri, asıl fonksiyonlarının yanı sıra ikincil hatta üçüncül işlevlere de sahiptirler. İberya-Kafkas dilleri arasında en çok konuşulan dil olma özelliğine sahip olan ve eklemeli diller (Agglutinative) kategorisinde değerlendirilen Gürcücenin gramerine dair en temel konular hakkında Türkiye'de henüz yeteri kadar akademik çalışma yapılmış değildir. Bu açıdan üstlendiği işlevleri yönüyle Gürcüce-deki sentaktik yapının omurgasını teşkil eden hâl kategorisi, öncelikli olarak irdelenmeye değer bir konudur. Gürcücede hâl kategorisi hususunda çok eski dönemlerden beri ortak bir kanaat mevcut değildir. Bu konunun güncelliğini korumasının nedeni olarak hâl kategorisinin kesin bir biçimde tanımlanarak çerçevesinin çizilememiş olması gösterilmektedir. Bu çalışmada Gürcücede hâl kategorisinin tarihi gelişimine, güncel tartışmalara, anlam bilimsel ve işlevsel fonksiyonlarına ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gürcü dili, İberya-Kafkas dilleri, hâl kategorileri, işlevsel fonksiyonları, mülâhaza.

ABSTRACT

Case endings in Georgian language have also second and third functions together with its basic functions. There have not been yet enough academic researches about the most basic issues of grammar of Georgian language which is one of the agglutinative languages and most commonly spoken among Iberian-Caucasian languages. From this perspective, case category which is constitute the structure of Georgian syntax in terms of its functions in a sentence is one of the most important issues to research primarily. There has not been an agreement about case category in Georgian language between Georgian linguists since oldest periods. The reason of continuing the discussions about this issue is shown as it has not been described the case category firmly and determined its boundary in Georgian linguistic studies. In this study it will be dealt with historical improvement of Georgian case category, current discussions, its semantic and functional missions.

Keywords: Georgian language, Iberian-Caucasian languages, Georgian case category Functional missions, Argument.

* Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Gürcü Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi,
ORCID: 0000-0002-2790-1146, harun.cimke@erdogan.edu.tr.

Gürcü dil biliminde ismin hâl kategorisi üzerine çok eski dönemlerden beri ortak bir fikir üzerinde mutabık kalınabilmiş değildir. Bu konunun günümüze kadar tartışılmasının en önemli nedeni olarak ismin hâlleri konusunun henüz netleştirilememesi, bir çerçevesinin çizilememesi ve hâl kategorisi tanımının net olarak ortaya konulamaması gösterilebilir.

Gürcü dil bilimcileri arasında hâl kategorisi, çoğunlukla morfolojik ve sentaktik düzlemde tartışılmıştır. İsmi hâl kategorisini morfolojik düzlemde incelemek gerektiğini savunan dilbilimciler, bu konunun sadece biçimbilimi yapılarına göre ele alınması gerektiği üzerinde durmaktadırlar. Örneğin Anton Katalikos, hâl kategorisini, isim köklerinin değişik durumlarda farklı ekler alarak değişmesi biçiminde tanımlarken, A. Şanidze, hâl kategorisini harflerden oluşan kelime kökü ile değişik fonksiyonlar yürüten morfemlerin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan dil bilgisi kuralı olarak tanımlar (Şanidze 1973: 44). Buna karşı çıkan dilbilimciler ise hâllerin bağımsız bir yapıya sahip olduğunu ve morfolojik düzlemde ele alınacağı gibi sentaktik düzlemde de incelenmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Örneğin Arn. Çikobava söz dizimsel bir yaklaşımla, hâl kategorisinin cümle içerisinde istenilen düşünceyi ifade edebilmek için ismin isimle veya ismin fiille bağlantı kurmasını sağlayan dil bilgisi kategorisi olduğunu ileri sürer (Çikobava 1952, 267). Hâl kategorisine işlevsel açıdan yaklaşmayı tercih eden Varlam Topuria, ismin başka bir kelime ile söz dizimsel bağlantısı sonucunda ortaya çıkan dil bilgisi kategorisi olduğunu (Topuria 1956: 45); benzer biçimde G. Nebieridze ise değişik vesilelerle herhangi bir objenin (olayın) başka objelerle (olaylarla) veya eylemlerle bağlantısını kurmaya yarayan biçim bilimsel bir kategori olduğunu belirtir. Ona göre, iki obje arasındaki bağlantı söz dizimsel olabileceği gibi anlam bilimsel de olabilir (Nebieridze 1991: 186-188).

Son zamanlarda hâkim olan görüşe göre ise, Gürcücede ismin hâl kategorisinin öğrenilmesi ve öğretilmesinde biçimbilim ve sözdiziminin yanı sıra anlam bilimsel özelliklerde göz önünde bulundurulmalıdır.

Gürcü dil bilgisi tarihinde Gürcüce dil bilgisi üzerine birçok eser yayımlanmıştır. Bunlar arasında Anton Pirveli'nin belirlemiş olduğu dil bilgisinin genel yapısı, sonraki dönemlerde hazırlanan dil bilgisi kitapları için temel oluşturmuştur. Anton Pirveli (Katalikos) tarafından kaleme alınan eski Gürcü dil bilgisi kitabında değinilen ismin hâl kategorisi, diğer kategorilerde de olduğu gibi günümüze kadar olan süreç içerisinde belli başlı değişikliklere uğramış olsa da sonraki dönemlerde yapılan çalışmalara göz atıldığında hâl kategorisinde ciddi, gözle görülür bir değişimin olmadığı gözlemlenmektedir.

GÜRCÜCEDE HÂL KATEGORİSİNİN TARİHİ GELİŞİMİ VE GÜNCEL TARTIŞMALAR

Gürcü Dili çalışmalarının tarihine bakıldığında birbirinden farklı hâllere ve sıralamalara rastlanır. Eski gramercilerin çalışmalarında hâllerin sıralanmasında uyum olmuş oldukları bir kural göze çapmamakla beraber, bazı durum-

larda Avrupa dillerinin gramer tasnif yöntemlerinden etkilendikleri söylenebilir.

Gürcü dil biliminde resmi kaynaklara göre hâller ve ekleri üzerine yazılmış ilk belgelere, Gürcü dili tarihinde ilk gramer kitabı olarak da bilinen Z. Şaşovani'nin 1737'de yazdığı "*Mokle Ğrammatika Kartuli Enisa – Muhtasar Gürcü Dili Grameri*" isimli eserde rastlanır. İtalyan Katolik misyonerlerin yazdıkları sözlükleri ve gramer kitaplarını değerlendirdiği eserinde Şaşovani, Gürcü dili tarihinde ilk muhtasar gramer kitabını da Gürcü dil bilimine kazandırmıştır. Şaşovani hâl kategorisini on başlık altında değerlendirdiği eserinde, ismin hâllerini sırasıyla: *Satsrpelo* (İsmin yalın hâli), *sanatesao* (İsmin ilgi hâli), *samitsemado* (İsmin yönelme hâli), *samokmedo* (İsmin çıkma hâli), *sadziebo* (İsmin belirtme hâli), *sadasabamo* (İsmin ayrılma hâli), *sametkvelo* (İsmin yönelme ve ilgi hâli), *şaşoriso* (İsmin bulunma hâli), *şagarmkopo* (İsmin vasıta hâli), *satsodebo* (İsmin hitap hâli) olarak adlandırır (Şaşovani 1881: 13).

Gürcü Dilinin gelişim evrelerine göre hâller ve eklerinin oranları kronolojik ve genetik olarak farklılık göstermektedir. Tarihi sürece bakıldığında bu konu ilk olarak Anton Pirveli'nin (Katalikos'un) "*Kartuli Ğrammatika – Gürcü Grameri*" (1753-1767) kitabında ele alındığı ve günümüze kadar da dil bilgisi kitapları için temel oluşturmaya devam ettiği görülür.

Hâl eklerini ismin en önemli kategorilerinden biri olarak nitelendiren Gürcü Gramerci Anton Pirveli, Avrupa dillerine nazaran Gürcücede isimlerin hâllere göre farklı olarak çekimlenmediğine dikkat çekmektedir.

Gürcü dil bilgisinin kurucusu Anton Pirveli sefehinin olmaması ve dil bilgisini oluştururken daha çok diğer dillerdeki durumları göz önünde bulunduruyor olması nedeniyle hâllerin oranları ve sıralaması konusunda gözlemlemiş olduğu dillerin etkisinde kalmıştır.

Anton Pirveli'ye göre Gürcücede 8 hâl bulunmaktadır:

1. Tsrpelobiti brunva (İsmin yalın hâli): Ø
2. Natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli): +*İSİ*, +*İSA* (Turketisi, Mzisa – Türkiye'nin, güneşin;
3. Mitsemiiti brunva (İsmin yönelme hâli): +*S* (Mariam-s – Mariam'a);
4. Şemasmenlobiti brunva (İsmin yalın hâli, özel İsimler): +*İ* (Mariam-i – Mariami);
5. Datskebiti brunva (İsmin çıkma, ayrılma hâli): +*İSGAN* (Mariam-isgan – Mariam'dan).
6. Motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli): +*MAN* (Mariam-man – Mariam);
7. Mokmedebiti brunva (İsmin vasıta hâli): +*İTA* (Mariam-ita – Mariam'la);
8. Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli): +*O* (Megobar-o – Dostum).

Görüldüğü üzere Anton Pirveli'nin dil bilgisi kitabında yer alan ismin ilgi, yönelme vasıta ve hitap hâllerini Avrupa dillerine ait dil bilgisi kitaplarından etkilenecek oluşturduğu söylenebilir. Hâlleri, "*İsimlerin aynı kök*

üzerine farklı şekillere bürünmesine denilen bir kural” olarak tanımlayan Anto Pirveli, Gürcücede ismin 7 hâlinin bulunduğunu belirtmekle beraber sonrasında Yunanca, Latince ve Ermenicede “Akuzativ” biçiminde tanımlanan ve Gürcücede yer almayan “Şemasmenlobiti Brunva”yı ilave etmiştir (Aktaran: Babunaşvili 1970: 84-92).

İsmin hâllerinin fonksiyonları üzerine önemli çalışmalarda bulunan Anton Pirveli’ye ait dil bilgisi kitabında ilk önce hâllerin içeriği ve sayısının belirlenmesi özellikle dikkat çeker. Eski Gürcücede ise mevcut sayıdan farklı olarak hiçbir eki olmayan ve kelimenin köküyle ifade edilen “Tsrpelobiti – Yalın” ve “Mimartulebiti – Yönelme” hâlleri bulunmaktadır.

Anton Pirveli’ye ait dil bilgisi kitabının genel yapıları sonraki dönemlerde hazırlanan dil bilgisi kitapları için temel oluşturmuştur. Bu açıdan bazı farklı yaklaşım biçimleri olmasına rağmen Gaozi’nin dil bilgisi kitabı dikkat çekicidir (Gaozi 1796-1804).

Hâller ve çekimleme konusunun ismin önemli kategorisinden biri olduğu hususunda Anton Pirveli gibi düşünen Gaozi, hâllerin sıralamasını ve sayısını aynı şekilde, fakat bazı hâllerin eklerini kabul edilenden farklı olarak vermektedir.

1.	Tsrpelobiti brunva (İsmin yalın hâli)	Ø
2.	Natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli):	+İSA
3.	Mitsemiiti brunva (İsmin yönelme hâli):	+S, +SA
4.	Şemasmenlobiti brunva (İsmin yalın hâli)	+İ
5.	Datskebiti brunva (İsmin çıkma, ayrılama hâli)	+GAN
6.	Motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli):	+MAN
7.	Mokmedebiti brunva (İsmin vasıta hâli):	+İTA
8.	Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli):	+O

Anton Pirveli’nin dil bilgisi kitabında hâl eklerinin sayısının fazla olduğunu belirten ve sayının azaltılması fikrine sahip olan Gaozi, bunu gerçekleştiremediği gibi hâl eklerinin sayısını da artırma yoluna gitmiştir. Gaozi’ye ait gramer kitabında dikkat çeken en önemli husus, ondan önce oluşturulan dil bilgisi kitaplarının aksine hâl kategorilerini anlamsal olarak da ele almasıdır (Gabunia 2007: 7). Mitsemiiti brunva (İsmin yönelme hâli) Gaozi’nin dil bilgisi kitabında şu şekilde açıklanmaktadır: Odesca nivtisadmi iyos sakme raime – Herhangi bir eşyaya yönelik eylemi ifade eder (Gaozi 1970: 58).

Yabancılar arasında Gürcüce dil bilgisi üzerine çalışmalar yürüten ve bu bağlamda dil bilgisine önemli katkılar sunan Mary Brosse’nin kaleme aldığı “Gürcüce Dil Bilgisi” kitabı, hâl kategorisine getirmiş olduğu değişik bakış açısından dolayı çok büyük öneme sahiptir. Brosse çalışmasında ismin hâlleri 7 basit ve 3 birleşik olmak üzere ikiye ayrılır:

Basit hâller: 1. Tsrpelobit-Şemasmenlobiti veya Sahelobiti brunva (İsmin yalın hâli), 2. Natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli), 3. Micemiti brunva (İsmin yönelme hâli), 4. Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli), 5. Mokmedebiti brunva (İsmin vasıta hâli), 6. Vitarebiti veya modalobiti brunva (İsmin eşit-

lik hâli) ve 7. Finaluri brunva (İsmin sonuç hâli); Birleşik hâller: 1. Datskebiti – İsmin ayrılma hâli (Bagisagan – Yem teknesinden), Kauzaluri – sebep, neden hâli (Bagisatvis – yem teknesi için) ve lokaluri – bulunma hâli (Bagasa şına, bagasa tana – yem teknesinde, yem teknesinin yanında). Vitarebiti brunva (İsmin eşitlik hâli) ilk olarak M. Brose'nin çalışmalarında göze çarpmaktadır. (Çikobava 1965: 135).

Sonraki dönemlerde hâl kategorisi üzerine çalışmalar yürüten Davit Bagrationi'nin dil bilgisi kitabında da (1790) hâllerin oranı Anton Pirveli'nin kitabında yer aldığı gibi olmasına rağmen hâllerin fonksiyonları, adlandırılmaları ve ekleri yönüyle daha net bir durum göze çarpmaktadır. Hâllerin sıralamasına diğer dil bilgisi kitaplarında olduğu gibi tsrpelobiti brunva (İsmin yalın hâli) ile başlayan Bagrationi, söz konusu hâlin sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli) ile aynı özelliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Eski Gürcücede ismin yalın hâli olarak tanımlanan tsrpelobiti brunva'yı (İsmin yalın hâli) yine aynı içeriğe sahip sakhelobiti brunva ismi ile değiştiren ilk dil bilimci Platon İoseliani'dir (Çikobava 1956: 7).

Anton Pirveli'nin dil bilgisi kitabından yola çıkarak ismin 8 hâli olduğunu ileri süren İoane Kartvelişvili'nin (Gürcü Dilinin Grameri, 1898) çalışmalarını Anton'un eserinden farklı kılan, hâllerin içeriklerine uygun olarak sorduğu sorulardır.

1. Tsrpelobiti brunva (Yalın hâl): Kim? Ne?	-----	Vin? Ra? –
2. Natesaobiti brunva (İlgi hâli): Kimin? Neyin?	+İS, +İSA	Vin? Risi? –
3. Mitsemite brunva (Yönelme hâli): Kime? Neye?	+S, +SA	Vis? Risa? –
4. Şemasmenlobiti brunva (Yalın hâli): Kim? Ne?	+İ	Vin? Ra? –
5. Datskebiti brunva (Ayrılma hâli): gan– Kimden? Neden?	+İSAGAN	Visgan? Ris-
6. Motkhrobiti brunva (Eden hâli): man? – Kim? Ne?	+MAN	Vin? Rai-
7. Mokmedebiti brunva (Vasıta hâli): Raisa mier? Rata? – Kim tarafından? Ne tarafından? Neden?	+İTA	Vis mier?
8. Tsodebiti brunva (Hitap hâli): (Mariam) ¹		

Mokle Kartul Gramatika – Gürcüce Kısa Gramer kitabında 8 kelime çeşidine yer veren Davit Çubinaşvili'ye göre hâller altı başlıkta incelenir:

1. Sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli): Katsi – Adam
2. Natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli): Katsisa – Adamın
3. Mitsemite brunva (İsmin yönelme hâli): Katssa – Adama
4. Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli): Katso – Adam

¹ İsmin hitap haline münhasır soru kalıbı bulunmaz.

5. Mokmedebiti brunva (İsmin vasıta hâli): Katsita – Adamla
6. Vitarebiti brunva (İsmin eşitlik hâli): Katsad – Adamca

P. İoseliani'ye göre ise Gürcücede ismin hâlleri: **1.** Sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli), **2.** Natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli), **3.** Mitsemiti brunva (İsmin yönelme hâli), **4.** Motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli), **5.** Mokmedebiti brunva (İsmin vasıta hâli), **6.** Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) şeklinde sıralamaktadır (Aktaran: Çikobava 1956: 7).

1917 yılında kaleme aldığı eserinde ismin eşitlik hâli için “*Ganvitarebiti*” yerine “*Vnebiti*” kavramını kullanan S. Khundadze ise Gürcücede 7 hâl olduğunu iddia etmektedir (Khundadze 1917: 9):

1. Sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli): Başv-i – Çocuk,
2. Natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli): Başv-is – Çocuğun,
3. Mitsemiti brunva (İsmin yönelme hâli): Başv-s – Çocuğa,
4. Motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli): Başv-ma – Çocuk,
5. Mokmedebiti brunva (İsmin vasıta hâli): Başv-it – Çocukla,
6. Vnebiti brunva (İsmin eşitlik hâli): Başv-a-t – Çocukça,
7. Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli): Başv-o – Çocuk.

İsmin hâllerinin sayısı ve sıralaması konusu eski dönemlerden itibaren Gürcü dilbilimcilerinin dikkatini çeken konuların başında gelir. Bu konu üzerine birçok çalışmaya imza atan Dil Bilimci Arnold Çikobava, “*İsmin hâllerin sıralamasının neden değiştirilmesi gerekiyor?*” başlıklı makalesinde 7 ismin hâline yer vermiştir:

1. Sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli),
2. Natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli),
3. Mitsemiti brunva (İsmin yönelme hâli),
4. Motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli),
5. Mokmedebiti brunva (İsmin vasıta hâli),
6. Vnebiti brunva (İsmin eşitlik hâli),
7. Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli).

İsmin hâllerinin yukarıda olan sıralaması Yunan dilbilimcilerinin uyguladığı sıralamadır. Mokmedebiti brunva (İsmin vasıta hâli) ve vnebiti brunva (İsmin eşitlik hâli) dışındaki diğer ismin hâlleri Yunan Filozof Dionysios Thraks'a ait “*Tekhne Grammatike*” kitabında ele alınmıştır. Söz konusu sıralamaya karşı çıkan Arn. Çikobava, ismin hâllerinin oluşturulmasında bahsi geçen sıralamanın Gürcücenin dil yapısına uygunluk gösteremediğini ve bu sıralamanın Gürcüce hâl kategorisinin gelişim sürecine engel teşkil ettiğini ileri sürer (Çikobava 1956: 1).

Gürcü dil biliminde motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli) hakkında birçok yazı kaleme alınmıştır. Söz konusu hâl ekini Gürcü dil bilimine Anton Katalikos kazandırmıştır. Sonraki dönemlerde ise S. Dodaşvili, Gaozi vb. dilbilimciler motkhrobiti brunva'yı (İsmin eden hâlini) yaygın olarak kullanmaya başlamış olmalarına rağmen Dil Bilimci Mari Brose, motkhrobiti

brunva'nın (İsmin eden hâli) herhangi bir ekinin olmamasından dolayı onu hâl kategorisine sokmayıp zamir olarak değerlendirmiştir. Aynı düşünceyi D. Çubinaşvili de savunmuştur. Çubinaşvili, bunu ispat etmek için aşağıda verilen argümanları sunmaktadır:

1. Motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli) sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli) ile aynı soru kalıplarına sahiptir. Örneğin, Motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli) eklendiği kalıplara sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli) içinde kullanılan Vin-Kim? ve Ra-Ne? soruları aynı şekilde yöneltilir;

2. Hiçbir dilde dil bilgisel anlamda farklı kalıplara aynı sorular yöneltilemez;

3. Sakhelobiti brunva'da (İsmin yalın hâli) bulunan es-bu ile ismin eden hâlinde (Motkhrobiti brunva) yer alan "Man-bu" üçüncü tekil şahıs zamiridir. İki kalıp arasında sadece yazılış olarak farklılık gözlenmektedir (Aktaran: Çikobava 1956: 3).

D. Kipiani ve Pl. İoseliani motkhrobiti brunva'nın (İsmin eden hâli) farklı bir hâl olduğu üzerine durmaktadırlar. Gramer kitabında sakhelobiti brunva'dan (İsmin yalın hâli) sonra motkhrobiti brunva'ya (İsmin eden hâli) yer veren Kipiani böylelikle motkhrobiti brunva'nın (İsmin eden hâli) kullanım açısından bir eksikliğinin olmayacağına dikkat çekmektedir. P. Kvitaridze, A. Kutetaladze, S. Khundadze, Pl. İoseliani vs. dilbilimciler, braldebiti brunva (İsmin belirtme hâli) hakkında hiçbir açıklamaya yer vermeden mitsemiti brunva'dan (İsmin yönelme hâli) sonra sıralamaya koymuşlardır (1956: 6).

Arn. Çikobava'nın da belirttiği üzere *motkhrobiti brunva* (İsmin eden hâli) Gürcüce ve Kafkas dillerine mahsustur. Söz konusu hâl ne Avrupa dillerinde, ne de Rusçada yer almaktadır. Gürcücede ise bahsi geçen dillerden farklı olarak *braldebiti brunva* (İsmin belirtme hâli) bulunmaz. Bazı dilbilimciler, *braldebiti brunva*'nın (İsmin belirtme hâli) eksikliğini *motkhrobiti brunva* (İsmin eden hâliyle) doldurma yoluna gitmiştir. Söz konusu yaklaşımı doğru bulmayan Çikobava, *braldebiti brunva*'nın (İsmin belirtme hâli) boşluğunun sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli) ve motkhrobiti brunva ile (İsmin eden hâli) ile doldurulabileceğine dikkat çekmektedir. Gürcü dil yapısına uygun olmamasına rağmen yabancı dillerinin etkisiyle Gürcü dil biliminde yıllar boyunca *braldebiti brunva* (İsmin belirtme hâli) yer bulurken, Gürcü dil yapısına uygun olan *motkhrobiti brunva* (İsmin eden hâli) uzun zaman hâl olarak dil bilgisinde kabul görmemiştir (1956: 1-8).

Gürcü dil bilim çevreleri tarafından tartışılan konulardan birisi de braldebiti brunva'dır (İsmin belirtme hâli). Braldebiti brunva (İsmin belirtme hâli) Gürcü dilinde bulunmadığı için onun fonksiyonlarını sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli) ve mitsemiti brunva (İsmin yönelme hâli) yürütmektedir. Başka dillerin etkisinde kalarak ilk kez Gürcü dilinde Braldebiti brunva'nın (İsmin belirtme hâli) varlığına değinen Anton Katalikos haricindeki dil bilimciler çalışmalarında söz konusu hâlden bahsetmemektedirler. Braldebiti brunva'nın (İsmin belirtme hâli) Gürcü dil bilgisi yapısına uygun olmadığına dikkat çeken Pl. İoseliani Gürcücede bu hâlin varlığını kabul

etmemektedir. Diğer bir dilbilimci D. Çubinaşvili ise ismin yalın hâlinin belirtme hâlinin fonksiyonlarını yerine getiriyor olması nedeniyle ikinci bir hâl ekinin gerekli olmadığını savunmaktadır. Aynı şekilde çalışmalarında Dimitri Kipiani de ismin belirtme hâline yer vermezken aynı durum T. Jordania'nın eserlerinde görülmemektedir. T. Jordania'nın 1889 yılında yayınladığı çalışmasında ismin belirtme hâline yer verdiği gözlemlenir (1956: 6).

Arnold Çikobava'ya göre ismin hâllerinin geleneksel sıralaması dilbilimci Pl. İoseliani döneminden başlamaktadır. Pl. İoseliani ismin hâllerini şu şekilde sıralamaktadır: 1. Sakhelobiti brunva² (Yalın hâl), 2. Natesaobiti brunva (İlgi hâli), 3. Mitsemiti brunva (Yönelme hâli), 4. Motkhrobiti brunva (Eden hâli), 5. Mokmedebiti brunva (Vasıta hâli), 6. Tsodebiti brunva (Hitap hâli)³. Aynı sıralamaya yer veren P. Kvitsaridze, Arn. Çikobava'dan farklı olarak Mokmedebiti brunva'dan (Vasıta hâli) sonra Vnebiti brunva'yı (eşitlik hâlini) kullanmıştır. P. Kvitsaridze'nin sıralamasına yer veren Ar. Kutateladze ise eşitlik hâlini ifade eden "*Vnebiti brunva*" kavramı yerine "*Gardakmni*" terimine yer vermiştir. Söz konusu sıralamayı dilbilimci S. Khundadze ise 1907 yılında basılan dil bilgisi kitabında kullanmıştır (1956: 7).

Dil biliminde ismin hâlinin oluşabilmesi için mevcut hâller ve eklerinden farklı özelliklere sahip durumun ve ekin ihtiyaç hâsıl etmesi gerekmektedir. Bu açıdan bazı edatlar zaman içerisinde şekilsel ve fonksiyonel açıdan bazı hâllerle beraber kullanılmaya başlandı. Mevcut süreçte ses bilimsel kaidelerin etkileri de önemli rol oynadı. Hâl ekleri ile edatları birbirinden ayıran çizgi ortadan kalkarak edatların hâl ekleri olarak algılanması ve kullanılması süreci başlamış oldu. Söz konusu durum 3 hâl kategorisiyle beraber kullanılan edatlarda göze çarpmaktadır: Mitsemiti brunva (İsmin yönelme hâli), mokmedebiti brunva (İsmin vasıta hâli) ve vitarebiti brunva'da (İsmin eşitlik hâli) yaşandı. Dil biliminde hâl kategorileri ile birlikte kullanılan edatlar konusu üzerine tartışmalar hâl kategorilerini basit ve birleşik olarak ayıran Dil Bilimci M. Brosse ile başlamaktadır. Buradan yola çıkan Dil Bilimci Akaki Şanidze mevcut hâllerden başka "*Yerel hâller*" olarak adlandırdığı üç hâl kategorisine daha yer verdi: Sadaobiti brunva (Bulunma hâli), gamosvliti brunva (Ayrılma, çıkma, uzaklaşma hâli) ve mitsevniti brunva (-e/-a kadar edatı ile ifade edilen yaklaşma hâli) (Şanidze 1973: 72-73).

Gamosvliti brunva (İsmin ayrılma hâli) adın ayrılma durumu nereden ayrıldığını gösterir. Söz konusu hâl herhangi bir yerden ayrılmayı ifade ettiği gibi, zamandan da ayrılmayı ifade edebilir: Sakhli-dan – evden, maisi-dan – mayıstan... (1973: 74).

Mitsevniti brunva (-e/a kadar edatı) belli bir mesafe yaklaşmayı zaman ve mekânsal olarak ifade eder: Kakheth-amde – Kakhethi'ye kadar, mais-amde – Mayısaya kadar... (1973: 75).

² İsmin yalın hali (Sakhelobiti brunva) eski dönemlerde "Tsrpelobiti" kavramıyla ifade edilirken "Sakhelobiti brunva" kavramını Gürcüceye Pl. İoseliani kazandırmıştır.

³ Arn. Çikobava eşitlik halini "Vnebiti brunva" söz konusu sıralamaya almamıştır.

Sadaobiti brunva (Bulunma hâli), eylemin yerini belirtir. Gürcücede söz konusu hâlin +*Şİ* ve +*ZE* olmak üzere iki eki mevcuttur. Tskal-şi – suyun içinde, tskal-ze – suyun üstünde. İsmi yönelme hâlinde türeyen söz konusu edatlardan +*Şİ* “İçinde” anlamında gelirken, +*ZE* ise “Üstünde” anlamına gelmektedir (1973: 75).

Yerel hâller olarak geçen söz konusu üç hâl sıralamada Tsodebiti brunva’dan (ismin hitap hâli) önce yer verilmektedir. Sakhelobiti brunva (İsmi yalın hâli), motkhrobiti brunva (İsmi eden hâli), mitsemiti brunva (Yönelme hâli), natesaobiti brunva (İlgi hâli), mokmedebiti brunva (Vasıta hâli), vitarebiti brunva (Eşitlik hâli), sadaobiti brunva (Bulunma hâli), gamosvliti brunva (Ayrılma hâli), mitsevniti brunva (-e/a kadar edatı), tsodebiti brunva (İsmi hitap hâli) (1973: 75).

Yerel hâllerin varlığını kabul etmeyen Arnold Çikobava “Gürcücede Edat alan hâller üzerine” isimli makalesinde edatların hâl eki olarak algılanmasının doğru olmadığından bahsetmektedir. İddialarını aşağıda belirtilen argümanlarla desteklemektedir:

1. +*Şİ* ve +*ZE* edatlarını hâl eki olarak kabul edilmesi durumunda bir edata aynı fonksiyonu gören iki ekin gelmesi nasıl açıklanabilir?

2. +*Şİ* ve +*ZE* edatlarını direkt isme eklendiği için hâl eki olarak kabul edecek olursak sessiz harfle biten kelimelerle birleşik yazılan +*TAN* (+*NIN* yanında) anlamına gelen edat niçin hâl eki olarak kabul edilmemektedir?

3. Bazı durumlarda ise +*Şİ* ve +*ZE* edatları yönelme hâl eki ile birlikte kullanılmaktadır. Bu durumda hangisi edat hangisi hâl eki olarak kabul görmelidir? *Mtasa da barşi – dağda ve ovada* örneğinde *Mtasa* (dağda) kelimesine +*Şİ* edatı gelmemektedir ve bundan dolayı +*Şİ* hâl eki olarak kabul edilemez.

Arn. Çikobava yerel hâllerin varlığını kabul etmemekle beraber eski Gürcücede de bazı edatların ismi hâlleri arasında olması gerektiği eğilimin olduğunu belirtmektedir. Çikobava aynı zamanda yerel hâllerin birleşik hâller olduğu üzerinde durmaktadır (Çikobava 1961: 201-204).

Gürcü dilbilimde söz konusu hâl kategorilerinin ayrı hâl kategorileri olmadığı düşüncesi ağır basarken, bazı dil bilimcilere göre ise adı geçen hâl kategorilerinin diğerleri ile birlikte hâl kategorisi kapsamında değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi kabul görmektedir. Hâl kategorisi fonksiyonunda kullanılan edatlar üzerine çalışma yapan Ar. Martirosovi söz konusu durumun eski Gürcücede de var olduğunun altını çizmektedir: Gürcücede edatların yüklenmiş oldukları birçok fonksiyonları vardır. Bunlar arasında; sonuna geldiği isimle cümledeki diğer kelimeler arasında benzerlik, zaman, yer, başkalık vb. gösterilebilir. Gürcücede edatların yürütmüş oldukları fonksiyonları diğer dillerde hâl kategorileri yürütmektedir. Tarihi süreçte edatlar kelimelerle birlikte kullanılmaya başlandığında kendi fonksiyonunu kaybederek hâl kategorisi şekline bürünmüştür. Buna örnek olarak ismi yönelme hâli (Mitsemiti brunva) ile birlikte kullanılan +*Şİ* edatı gösterilebilir. İsmi yönelme kategorisinin (Mitsemiti brunva) eki +*S* olmasına rağmen zaman içerisinde +*Şİ* edatı +*S*’nin yerini almış ve hâl kategorisi eki konumu-

na gelmiştir (Sakhl-şi – evde). Söz konusu durum +ZE, +TAN, +MDE edatları için de geçerlidir (Martirosovi 1946: 203). Bu açıdan modern Gürcücede mitsevniti brunva (-e/a kadar edati) olarak kabul gören hâl kategorisi göze çarpmaktadır. Örneğin, tsa-mde – gökyüzüne kadar, soplad-mde / soplamde – köye kadar (Sarchveladze 1984: 373).

Arnold Çikobava tarafından kabul edilen hâl eklerinin sıralamasında tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) yer almamaktadır. Diğer hâllere oranla daha yeni olan tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) kavramı Yunanca “*Kletike*” ve Latince “*Vocativus*”dan gelmektedir. Gürcü dil biliminde ise ilk olarak Z. Şaşovani tarafından yazılan “*Gürcüce Kısa Dil Bilgisi*” isimli eserde kullanılmıştır. Gürcüceye ilk başta “*Satsodebo*” olarak giren hitap hâli, Anton Katalikos tarafından “*Tsodebiti*” olarak değiştirilmiştir. Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) ile ilgili Gürcücede birçok farklı düşünce bulunmaktadır. Bazı dilbilimciler Tsodebiti brunva’yı (İsmin hitap hâli) bağımsız hâl olarak kabul ederken bazı dilbilimciler ise kabul etmiyordu. Eski dilbilimcilerin Yunanca ve Latince den aldıkları ismin hâlinin Arnold Çikobava tarafından Gürcücenin yapısına uygun olmadığını iddia edilmesi üzerine dil bilimciler arasında tsodebiti brunva’nın (İsmin hitap hâlinin) bağımsız hâl olduğuna ve olmadığına dair iki görüş ön plana çıkmıştır (V. Topuria 1956: 37).

Arnold Çikobava, tsodebiti brunva’nın (İsmin hitap hâli) herhangi bir isimle bağlantıya geçemediğini Arnold Çikobava, söz konusu ekin sadece hitap için kullanılan bir ek olduğunu ve hâl olarak kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Söz konusu tezi Dil Bilimci V. Topuria da savunmaktadır. Topuria tsodebiti brunva’nın (İsmin hitap hâli) Dionysios Thraks’a ait Tekhne Grammatike’de, Z. Şaşovani’nin “*Gürcüce Kısa Dil Bilgisi*” eserinde, Avrupa’nın bazı dillerinde ve Hintçede var olduğunu ve ismin yalın hâlinde tamamen farklı olduğunu, kendine ait ekinin olduğunu belirtmiştir. Rusça, İngilizce, Almanca, Fransızca da ise hitap hâlini ifade edebilmek için ismin yalın hâli kullanılmaktadır. Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) diğer hâllere göre net bir konuma sahip değildir. Bazen cümlenin ilk kelimesi ile kullanılırken, bazen ortada bazense cümlenin sonunda yer almaktadır. Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) ekinin kelimedden çıkarılmasıyla kelimenin anlamında herhangi bir değişiklik yaşanmamaktadır (1956: 36).

Dilbilimci Akaki Tsereteli’ye göre ise Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâl) eki +O sadece hâl eki fonksiyonu yürütmektedir. Şanidze tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) eki +O’nun kelime türetme fonksiyonundan bahsetmektedir. Örneğin, khancali – hançer kelimesinden khancali-ani – hançerli kelimesi türetilebilir. Eğer Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâl) eki +O’dan yeni kelime türeyebiliyorsa o zaman eklendiği kelimenin hâllere göre değişmesi gerekmektedir. Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâl) eki +O’yu *khancali-hançer* kelimesine eklediğimizde *khancali-o* kelimesi türer. Söz konusu kelimenin hâllere göre çekimi imkânsızdır. Bu açıdan tsodebiti brunva’nın (İsmin hitap hâli) ayrı bir ismin hâli olduğu rahatlıkla söylenebilir (Akaki Şanidze 1956: 53).

L. Kvachazde ve T. Uturgaidze, Akaki Şanidze'yi desteklerken, G. Nebieridze'ye göre ise tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) eki +O ne bir hâl ekidir, ne de bu ekten yeni bir kelime türetmek mümkündür. Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) hâl kategorisinde sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli) ile birlikte yer almalıdır. Gürcücede tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) **1.** Eksiz Ø, **2.** +O eki, **3.** +V eki olmak üzere 3 farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) ne artzamanlı olarak, ne de eşzamanlı olarak ayrı ve bağımsız bir hâldir. Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) kategorisinde sakhelobiti brunva'nın (İsmin yalın hâli) farklı bir seçeneği olarak ele almalıyız. Arnold Çikobava ve V. Topuria'nın savunduğu "*Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) hâl kategorisinde ele alınmamalıdır*" tezinin doğru olmadığı gibi, Akaki Şanidze'nin "*İsmin hâl kategorisinde yer almalıdır*" düşüncesi de doğru bir yaklaşım değildir (G. Nebieridze, 1986: 246).

T. Putkaradze, "*İsmin sentezi ve analiz modelleri*" isimli makalesinde konuyla ilgili şu görüşlerini belirtmektedir: İsmin hâlleri biçimbilimine ait bir kalıp olup içinde kullanıldığı somut cümleye göre söz bilimi ve anlam bilime ait öğeler barındırmaktadır. İsmin hâlleri 6 basit ve 11 birleşik olmak üzere ikiye ayrılır.

BASİT HÂLLER:

Sahelobiti brunva (İsmin yalın hâli): Kök + O: Mitsa – toprak, katsi – adam.

Mothrobiti brunva (İsmin eden hâli): Kök + M || MA ||N: Mista-m – Toprak, kats-ma – adam, Vi-n? – Kim? Aman – Bu.

Mitsemiti brunva (İsmin yönelme hâli): Kök + S: Mitsa-s – Toprağa, kats-s – adama.

Natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli): Kök + S(İ) || İS || O: Tskaro-si – kaynağın, kats-is – adamın, çemi – benim.

Mokmedebiti brunva (İsmin vasıta hâli): Kök + Tİ || İT: Tskaro-ti – kaynakla, kats-it – adamlar.

Vitarebiti brunva (İsmin eşitlik hâli): Kök + D || AD: Tskaro-d – kaynakça, kats-ad – adamca.

Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli): Kök + O || V: Tskaro-v – kaynak, kats-o – adam.

BİRLEŞİK HÂLLER:

Mkopiti brunva (İsmin ilgi zamirli hâli): Kök + SAS || İSAS: Margo-sas – Margo'nunki, Mezobl-isas – Komşunununki.

Danişnulebiti brunva (İsmin sebep hâli): Kök + SAD || İSAD || DAMİ; Kök + İSTVİS, TVİS: Tskaro-sad – kaynak için, kats-isad – adam için; çem-dami – benim için, tskaro-stvis – kaynak için, kats-stvis – adam için, çem-tvis – benim için.

Msgavsebiti brunva (İsmin benzetme hâli): Kök + SAVİT || İVİT: Mitsa-savit – toprak gibi, çem-savit – benim gibi, kats-ivit – adam gibi.

Sazedao brunva (İsmin yönelme / bulunma / yüzey hâli):⁴ Kök + ZE: Kats-ze – adam hakkında, mas-ze – onun hakkında.

Saşıdao brunva (İsmin yönelme / bulunma hâli):⁵ Kök + Şİ || SŞİ: Sakhl-şi – evde / eve, ma-sşi – onda (onun içinde).

Tanaobiti brunva (İsmin vasıta⁶ / yönelme / beraberlik hâli): Kök + STAN || TAN: Dedas-tan – annemle / anneme, kats-tan – insanla / insana, mastan – onunla / ona, çem-tan – benimle / bana.

Mimartulebiti brunva (İsmin yönelme hâli (-e/-a doğru edatı): Kök + KEN || İSKEN: Çems-ken – bana doğru, kats-isken – adama doğru.

Tanamdevrobiti brunva (İsmin ardışık hâli) (...-r ...-mez, ...-r ...-maz, dikten sonra zarf fiilleri): Kök+TANAVE || İSTANA || İSTANAVE: Tsam-istanave – yer yemez, yedikten sonra.

Datskebiti brunva (İsmin başlama hâli): Kök + DAN || İDAN: Tskaro-dan – kaynaktan, sakhl-idan – evden.

Tanhlebiti brunva (Birliktelik hâli): Kök + (Tİ) + || TURT || İTURT: Sandroti-turt – Sandroyla birlikte, Sanroturt - Sandroyla birlikte, katsiturt – adamlarla birlikte.

Mitsevniti brunva (Sınırlama hâli (-e/-a kadar edatı): Kök + MDE || AMDE: Tskaro-mde – kaynağa kadar, sakhl-mde – eve kadar, çem-amde – bana kadar (Putkaradze 1997: 163-165).

Gürcücede ismin hâlleri, oranları ve sıralaması üzerine birçok mülahaza olsa da üniversitelerde ve okullarda gösterilen gramer kitaplarında sıralama Akaki Şanıdze tarafından uygulanan ve en çok kabul gören sıralamadır. Bu sıralamaya göre Gürcücede hâller ve ekleri şu şekildedir:

1. Sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli): +*İ*, + \emptyset
2. Motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli): +*MA*, +*M*
3. Mitsemiti brunva (İsmin yönelme hâli): +*S*
4. Natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli): +*İS*
5. Mokmedebiti brunva (İsmin vasıta hâli): +*İT*
6. Vitarebiti brunva (İsmin eşitlik hâli): +*AD*, +*D*
7. Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli): +*O*, +*V*.

Söz konusu sıralamada hâllerin biçim bilimi ve cümle bilgisi yönleri göz önünde bulundurulmuştur. Öncelikle öznel grup içerisinde yer alan hâller: **1.** Sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli), **2.** Motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli), **3.** Mitsemiti brunva (İsmin yönelme hâli) verilmektedir. Söz konusu hâlleri birleştiren en önemli unsur ses bilimsel ve biçim bilimsel olarak ünlü düşmesinin ve hece sonu ünlü harf değişiminin yaşanmıyor olmasıdır. Aslında, tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) aynı grup içerisinde yer almasına rağmen nesnel gruba giren hâllerin mevcut sıralamayı takip etmesinden dolayı sıralamada son hâl olarak kullanılmaktadır.

⁴ Dışa doğru yönelik eylemleri kapsamakla beraber daha çok hakkında edatının karşılığıdır.

⁵ İçer doğru yönelik eylemleri kapsamaktadır.

⁶ Vasıta hâli olarak kullanıldığı durumlarda ile edatı ile ifade edilir.

Mitsemite brunva'dan (İsmin yönelme hâli) sonra vitarebiti brunva'nın (İsmin eşitlik hâli) yerleşebileceğine dikkat çeken Dilbilimci J. Peikrişvili, eşitlik hâlinde ünlü düşmesinin olmadığını, öncelikli sıranın ünlü düşmesi olmayan ve sonrasında ünlü düşmesi olan hâllere verilebileceği düşüncesini savunmakla beraber ünlü düşmesi ve hece sonu ünlü harf değişimini yaşamayan tsodebiti brunva'nın (İsmin hitap hâli) geleneksel yapının bozulmayarak sıralamanın sonunda yer almasından daha doğru olacağı mülâhazası üzerinde durmaktadır (Peikrişvili 1992: 23).

GÜRCÜCEDE HÂL KATEGORİSİNİN ANLAMBİLİMSEL VE İŞLEVSEL FONKSİYONLARI

Gürcü dil biliminde ismin hâllerinin biçim bilimsel yapısı ve söz dizimsel fonksiyonları üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen aynı durumun anlamsal açıdan yeterli olduğu söylenemez (Nackebia 2012: 12, Corbenadze 1983: 213). Herhangi bir dildeki bütün hâl ekleri biçim bilgisi, cümle bilgisi ve anlam bilgisi düzleminde incelenmektedir. Biçim bilgisi kelimenin yapısını, cümle bilgisi söz dizimsel fonksiyonlarını, anlam bilgisi ise en küçük dilsel yapılardan en büyük dilsel yapılara doğru anlam üretici bütün dil öğelerini ele alır (1983: 211-218). Hâllerin çeşitli anlamsal işlevleri fiiller yoluyla ifade edilir

Gürcücede bütün hâl ekleri, bir ya da birden çok değişik işleve sahiptir. Bu tür durumlarda hâl eklerinin işlevleri asıl ve genel olarak ikiye ayrılır. Hâllerle birlikte kullanılan edatların eklenmesi durumunda ise mevcut olanların üzerine yeni fonksiyonlar ortaya çıkar. (Gogolaşvili, Arabuli, Sukhişvili, Mancgaladze, Cumburidze, Corbenadze 2011: 130).

Gürcü dili üzerine yapılan güncel çalışmalar da hesaba katıldığında Gürcüce hâl eklerinin değişik fonksiyonlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Sakhelobiti Brunva (İsmin Yalın Hâli) --+İ, +Ø:

İsmin yalın hâl eki +İ'dir (Tsign-i - Kitap). Diğerlerine nazaran daha yeni olan sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli) Gürcü dil literatürüne Platon İoseliani tarafından kazandırılmıştır (Potskhişvili, 1979: 540). Latincece nominativus (Nominatif) olarak geçen bu hâl "*Dengi*" anlamına gelmektedir.

Modern Gürcücede +İ hâl ekinin zamanla fonksiyonlarını yitirmesi sonucunda eksiz durumlarla da karşılaşmaktadır. Sesli harflerle biten kelimeler, yani kelimelerin sonundaki sesli göstergeler ismin yalın hâli olarak kabul edilir (deda ← deda-y ← deda-i). +İ hâl eki tamlayan "*İgi-O*" zamirinden türemektedir.

Cümle içerisinde özne, belirtili nesne, isimden türemiş fiillerin isim kısmı, tümleç olarak kullanılmaktadır (Bulbuli saamurad galobda -Bülbül âşık gibi ötüyordu; Bavşvma datsera tserili - Çocuk mektup yazdı; Deda gakharebuli iko - Anne sevinçli idi...). Gürcücede kelimeler genellikle +İ, +A, +O, +E göstergeleri ile bitmektedir. Bu göstergelerle biten bütün kelimeler yalın hâlde konumlanır.

Örnekler:

Magid-*a*- Masa, ut-*o*- ütü, sakhl-*i*- ev, mebağ-*e*- bahçıvan...

Anlamsal açıdan sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli) isimlendirme, varoşculuk, ek fiil, değişimi ifade etme gibi farklı işlevlere sahiptir:

Sakheldebitoba (İsimplendirme): Şota Rustavelis "*Vepkhvis Tkaosani*" (Şota Rustaveli'nin - Kaplan Postlu Şovalyesi; Puri: Puris gasakidi mağazia - ekmeğin satıldığı mağaza; Khandzari - yangın (Khandzaria - ateşli olma durumu).

Egzistentsialuroba (Egzistansiyalizm, varoluşçuluk): Ğame - gece, simşvide - huzur...

Predikatuloba (Ek fiil): İs iko komisari - O komser idi...

Gardaktsevitoba (Değişim): Odesğac mikruebuli daba didi *kalaki* gakhda - Bir zamanlar ücra bölgede yer alan ilçe büyük bir şehir oldu... (Corbenadze 1983: 211).

2. Motkhrobiti Brunva (İsmin Eden Hâli) --+MA, +M:

Gürcüceye ve İberya-Kafkas dillerine özgü bu hâl kategorisi (Çikobava 1998: 27) Türkçede bulunmaz. Söz konusu hâl eki geçişli fiillerin kendine özgü içeriği ile paralellik göstermektedir. Genetik olarak diğer hâl eklerine göre daha yeni olan motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli), kavram olarak Anton Katalikos tarafından üretilerek Gürcü diline kazandırılmıştır (Aktaran: Sağınadze 2008, s. 46).⁷ Motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli) eki, sesli harfle biten kelimelerde +*M*, sessiz harfle biten kelimeler için +*MA* şeklinde uygulanır (Tsign-*ma* - kitap, mze-*m* - güneş...). "*Man - O*" zamirinden türemiş olan motkhrobiti brunva'nın (Kats-*man* | kats-*ma* - adam; mama-*man* | mama-*m* - baba) eski dönemlerdeki karşılığının +*N* olduğu varsayımı da mevcuttur.

Motkhrobiti brunva'nın (İsmin eden hâli) Hint-Avrupa dillerindeki kavramsal karşılığı "*Ergativ*" (Ergative) olarak bilinir (Aktaran: Peikrişvili 1992, s. 40).

Söz konusu hâl durumu cümle içerisinde özne ile temsil edilir (Çikobava 1998: 27): Mzem gaanata kvekana - Güneş ülkeyi aydınlattı... Yemin içeren bazı kelime kalıplarındaki ismin eden hâli kelime çeşitlerinden ünlem grubuna girmektedir (Çemma mzem - benim güneşim, dedaşvilobam - anamın, çocuklarımın üzerine...). Genellikle geçmişte yapılan bir eylemi anlatırken kullanılan bu hâl, istisnaî birkaç durum hariç geçmiş zamanda çekimlenen geçişli fiillerde özne ile birlikte kullanılır. Örneğin, Dedam erti saatis ts'in isauzma - Annem bir saat önce kahvaltı etti, bavşvebma moedanze pekhburti itamaşes - çocuklar sahada futbol oynadılar... Modern Gürcücede motkhrobiti brunva'nın (İsmin eden hâli) geçmiş zaman dışında kullanıldığı birkaç istisna durum göze çarpmaktadır. *Tsodna - bilmek* fiilinin şimdiki zamanda kullanılan bütün kalıplarında özneye motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli) ekinin gelmesi bu durumu anlatan en iyi örnektir: Çemma

⁷ Gerçi söz konusu kavramın tam olarak içeriği ifade ettiği söylenemez.

megobarma inglisuri dzalian kargad itsis – Arkadaşım İngilizceyi çok iyi biliyor, Ğmertma itsis || utskis – Tanrı bilir!⁸ Kendi dillerinde motkhrobiti brunva'ya (İsmin eden hâli) sahip olmayan yabancılar bu hâli ve ekini öğrenmekte bir hayli güçlük çekmekte ve konuşurken ciddi yanlışlar yapmaktadırlar. Örneğin, *İam itsis – İa biliyor* demeleri gerekirken İa biliyor anlamına gelen *İa itsis* demektedirler. Bunun dışında Gürcistan'ın bazı bölgelerinde kullanılan ağızlarda yukarıda bahsi geçen kural uygulanmamakta ve motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli) geçmiş zamanlı geçişli fiiller haricindeki geçişsiz fiiller ve diğer zamanlarda da kullanılmaktadır. Değişik ağızlardaki yanlış kullanıma dikkat çeken ilk bilim adamı özelliğine sahip H. Schuchardt, Kvemoimeruli köyü ağzından örnekler vermektedir: *Kacma movida – Adam geldi.* (Aktaran: Gabunia, 2007, s. 158). Söz konusu cümlede "*Movida – Geldi*" fiili geçişsiz fiil olmasına rağmen motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli) eki +MA eklenmiştir. Acara ağzında motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli) eki şimdiki ve gelecek zamanın kullanıldığı cümlelerdeki isimlere de gelebilmektedir: *Dedam daklida zamtarşi katmebi – Annem kışın tavukları kesiyor; Ahla tsolma gamuastsreps muradi – Şimdi eşim muradı geçecek; İm berma getyvis rames – O papaz sana birşeyler söyleyecek* (Surmava 1991: 82); *Glehebma hmarobs mitsas – Köylüler tarlayı ekip biçiyorlar* (Kiziria 1963: 113). Bahsi geçen cümlelerde fiillerin şimdiki ve gelecek zamanlarda kullanılmış olmalarına rağmen "*Dedam – annem*", "*Tsolma – eşim*", "*Berma – papaz*" ve "*Glehebma – köylüler*" kelimelerinde +M ve +MA motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli) ekleri yanlış olarak kullanılmaktadır.

Türemesi ve fonksiyonları açısından benzer özelliklere sahip sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli) ve motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli) kategorilerinde eylemi gerçekleştiren şahsın "*Öznesinin*" ifade edilmesinde kullanılmasına rağmen, sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâl) kategorisinin fonksiyonları, motkhrobiti brunva (İsmin eden hâl) kategorisine nazaran daha fazladır: Cümle içerisinde belirtili nesne ve zaman zarfı olarak kullanılmaktadır (İmnaşvili 1957: 682).

3. Mitsemiti Brunva (İsmin Yönelme Hâli) –+S:

Genetik olarak çok eskidir. "*Mitsemiti*" kavramı Yunanca "*Dotike*", Latince "*Dativus*"un karşılığıdır. Tarihte sınıf kategorisi eki olma ihtimali olan +S eki, modern Gürcücede yönelme hâl eki olarak kullanılmaktadır: Tsigni-s (kitaba), mze-s (güneşe) vs.

Cümle içerisinde özne, düz ve dolaylı nesne, basit nesne, isimden türemiş fiillerin isim kısmı, tümleç olarak kullanılmaktadır: *Mezobels auşenebia sakhli – komşu ev yapmış; Mtvare şuks hpens dedamitsas – Ay dünyaya ışık saçıyor; Kviras pırveli tovli movida – pazar günü ilk kar yağdı...* (Martirosovi 1956: 375-376).

⁸ Gürcücede direk geniş zamanı karşılayan bir zaman bulunmamaktadır. Gürcücede şimdiki zamanlı kalıplar, çeviri sırasında hedef dildeki anlatılmak istenilen düşünceye göre bazen şimdiki zaman olarak, bazense geniş zaman olarak geçebilmektedir.

İsmin bu hâli kelime gruplarında ve cümlelerde fiildeki hareketin yönelmediği durumu belirtmek için kullanılır: Megobars vutkhari – arkadaşşıma söyledim; Momaval mankanas şevkhede – gelen arabaya baktım.

Söz konusu hâlin diğer işlevleri aşağıdaki gibidir:

Adresati (Yönelme): Amkhanags mistserts – arkadaşşıma yazacak;

İnteresi-Daintereseba (İlgi): Amkhanags dautserts – Arkadaşı için yazacak;

Samokmedo sagani (Eylem alanı): Sakhls aşenebs – Evi inşa edecek;

Mokmedebis iaraği (Eylemin aleti): Çakuçs urtkams – Çekiçle vuruyor;

Mimartuleba (Yön): Kalaks gaemgzavra – Şehre yolculuk edecek;

Mitsevnitoba (Varılan yer): Kalaks çavida – Şehre vardı;

Gantskoba (Duygusal durum): Mas mostsons (beğeniyor), mas emğereba – Şarkı söyleyebiliyor;

Mititeba mokmedze (Eylemi yapanın belirtilmesi): Dzmas sakhli auşenebia – Kardeşi ev yapmış;

Mititeba sargeblobaze (İstifade edenin belirtilmesi): Dzmas sakhli auşena – Kardeşine ev yaptı (Peikrişvili, Sağınadze 2014: 86).

İsmin yönelme hâli, bünyesinde zaman içeren isimlerle birlikte kullanıldığında zaman zarfı, yer içeren isimlerle birlikte kullanıldığında ise yer zarfı işlevi görür: Or dğes davrçebi – iki gün kalacağım, sağamos moval – akşama gelirim; akhloş movida – yakına geldi, şorstsavida – uzağa gitti... (Gogolaşvili, Arabuli, Sukhişvili, Mancgaladze, Cumburidze, Corbenadze 2011: 132-133).

4. Natesaobiti Brunva (İsmin İlgi Hâli) –+İS, +Sİ:

İsmin ilgi hâl eki +İS ve +Sİ'dir. Mazisi oldukça eski olan natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli) Yunanca "Genikes", Latince "Genetivus" kelimeleri ile ifade edilir. Söz konusu ekleri Gürcü dilbilimciler +İ ve +S olarak ikiye ayırmaktadır (+S hâl eki, ismin yönelme hâl ekiyle aynıdır).

Natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli) cümle içerisinde basit nesne, tamlayan, isimden türemiş fiillerin isim kısmı, tümleş olarak kullanılmaktadır (Martirosovi 1956: 388-390).

Örnekler: Dzağlis meşinia – Köpekten korkuyorum; Tkis haerma kvela gamoatsotskhla – Ormanın havası herkesi canlandırdı; Maşin tormeti tslisa iko Tamari – Tamar o zamanlar on iki yaşlarındaydı; Tsasvlis tsin stumarma madloba gadaukhada maspindzels – Misafir gitmeden önce ev sahibine teşekkür etti vb.

Natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli), öncelikle adın karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildirir, sahiplik gösterir ve adlar arasında bağlantı kurar. Örnekler: Mgzavr-is tserilebi (yolcunun mektupları), telepon-is peri (telefonun rengi)...

Kutvnileba (İyelik): Mamis sakhli – Babamın evi;

Tsarmomavloba (Tür): Khis sakhli – Ağaç ev;

Mokmedi saganı (Aktif eylem): Msakhiobis gamosvla – sanatçının sahne performansı;

Tviseba (Özellik): Mebrdzolis simamatse – Komşunun cesareti;

Şepaseba (Değerlendirme): Didi chukuis adamiani – Büyük aklın sahibi;

Damokidebuleba (Konum): Universitetis student'i – Üniversite öğrencisi;

Samokmedo saganı (Eylemden etkilenen): Khis daçekhva – Ağaç kesimi;

İnteresi (İlgi hâli): Amkahanagis tserili – Arkadaşın mektubu;

Predikatuloba (Ek fiillik): Maşin 12 tslis vikavi – O zaman 12 yaşında daydım vb.

Bu işlevlerinin haricinde, herhangi bir ürünün miktarının belirtilmesinde de kullanılır: Sami laris – üç larilik, samasi laris produktsia – üç yüz larilik ürün (Gogolaşvili, Arabuli, Sukhişvili, Mancgaladze, Cumburidze, Corbenadze 2011: 134).

5. Mokmedebiti Brunva (İsmin Vasita Hâli) –+İT:

Mokmedebiti brunva'nın (İsmin vasita hâli) ekleri +*İT* ve +*Tİ'dir*. Latince "*Instrumentalis*" kelimesinden türetilmesine rağmen tam olarak onu karşıladığı söylenemez.

Cümle içerisinde basit nesne ve tümleç olarak kullanılmaktadır. Örnekler: Nislit daipara mtebi – dağlar sisle kaplandı, mgzavrebi siprtkhilit midiodnen – yolcular dikkatlice gidiyorlardı vb.

İsmin belirttiği varlık veya nesnenin fiildeki oluş ve kılışında "*vasita*" olarak kullanıldığı veya "*birliktelik*" anlamı ifade ettiği de görülür. (Şaraşenidze 1956: 413-414):

Gamosvlioba (Çıkma): Sio sarkmlit nasroli – Pencerenin savurduğu meltem);

Churviloba (Vasita, donanım): Pankrit datserili – Kalemle yazılan;

Ts'armomavloba (Soy): Tsodebit aznauri – Asilzadeliliğiyle bilinen; Tomit Arabi – Arap ırkından, Erovnabit kartveli – Milliyeti Gürcü;

Tanaoba (Birliktelik, beraberlik): Tsol-şvilit dabruna – Eşi ve çocuklarıyla döndü;

Rogoroba (Durum, nicelik): Mgzavrebi siprtkhilit şediodnen – Yolcular azami dikkatle giriyorlardı; Kvela simşvidit şekhvda – Herkes huzurlu bir şekilde karşıladı vb.

İsmin vasita hâli (Mokmedebiti brunva) yer ve zaman zarflarının ifade edilmesinde de kullanılır: Dasavletit mze çadioda – Güneş batıda batıyordu; Dilit adre dgeboda – Sabahleyin erkenden kalkıyordu (1956: 415).

6. Vitarebiti Brunva "Durum Hâli" (İsmin Eşitlik Hâli) –+AD, +D:

Çok eski dönemlerden beri Gürcücede var olmasına rağmen Gürcü dil bilgisi kitaplarına bağımsız bir hâl olarak yakın dönemlerde girmiştir. Avrupa dillerinde bu hâlin bulunmamasından dolayı ismi Gürcüce temellere dayandırılarak verilmiştir. Anlamsal içeriği göz önünde bulundurularak söz

konusu hâl için değişik dönemlerde birkaç farklı terim kullanılmıştır. Bu terimler “*Modalobiti, gardakmniti, ganvitarebiti, vnebiti, gardaktseviti, mi-martulebiti, vitarebiti*” şeklinde sıralanabilir. Eşitlik hâlinin modern Gürcücedeki son tanımlanışı “*Vitarebiti*” şeklindedir (Çikobava 1956: 12).

Vitarebiti brunva (İsmin eşitlik hâli), sesli harfle biten kelimelerde +D, sessiz harfle biten kelimelerde +AD şeklinde uygulanır. Örnekler: Megobru-lad tskhovrobdnen – Dostça yaşıyorlar; Dzmurad mitkhari ra khdeba – Erkekçe söyle, neler oluyor?

Cümle içerisinde basit nesne, tümleç, isimden türemiş fiillerin isim kısmı işlevinde kullanılmaktadır (Male sopeli kalakad iktsa – Kısa zamanda köy şehre dönüştü; Gogona gulianad kiskisebda – Kız içtenlikle kahkaha atıyordu).

Vitarebiti brunva (İsmin eşitlik hâli), eklendiği kelimenin durumunu ve eklendiği adla fiil veya cümlenin başka ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan birbirinden farklı niteliklerde eşitlik ilişkisi kurma durumudur.

Söz konusu ekin cümle içerisinde yüklendiği işlevlerden bazıları şunlardır:

Gardaktsevito (Değişim): Patara ğele mdinared iktsa – Küçük çay ırmağa dönüştü;

Mitsevnitoba (Varılan nokta): Kalakamde mşvidobianad miaġtsies – Şehre sağlam bir şekilde vardılar;

Vitareba (Durum): Lamazad gamoikureba – Güzelce görünmekte;

Tviseba (Özellik): Dincad saubrobdna – Sağlam bir şekilde konuşuyordu;

Ceroba (Kez, Defa, Kere): Meored movedi – ikinci kez geldim;

Danişnuleba (Amaç, hedef, gaye) Pekhburtis satamaşod midioda – Futbol oynamak için gidiyordu vb. (Şaraşenidze 1956: 423-429).

Vitarebiti brunva (İsmin eşitlik hâli) Gürcücede durum, yer-yön ve zaman zarfı olarak da kullanılmaktadır: Çveni dzveli natsnobi sidzed mogvevlinba – eski tanıdık damat olarak karşımıza çıktı; İm kveknad tskhovreba samaratali aris? – Bu dünyada adalet var mı acaba? Ak dzvelad eklesia idga – Burada eskiden kilise vardı (Gogolaşvili, Arabuli, Sukhişvili, Mancgaladze, Cumburidze, Corbenadze 2011: 135-136).

7. Tsodebiti Brunva (İsmin Hitap Hâli) –+O, +V, +Ø:

Tsodebiti brunva'nın (İsmin hitap hâli), diğer hâl eklerine nazaran yeni olduğu söylenebilir. Gürcücede kullanılan “*Tsodebiti*” terimi Yunanca “*Kletike*” ve Latince “*Vokativus*”dan gelmektedir. Türkçede karşılığı olmayan bu hâl, sessiz ile biten kelimelerde “o”, sesli ile biten kelimelerde “v” biçiminde, insan isimlerini söylerken ise hiçbir ek almadan kullanılır: Megobaro – Dostum; Kvekanav – Ülkem; Petre - Petre... (Şanidze 1956: 56).

Anlamsal olarak çağırma ve hitap ederken kullanılan tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) isimlerin haricinde isim tamlamalarında da karşımıza çıkar: Çem-o karg-o kvekana-v – Benim iyi ülkem (Gogolaşvili, Arabuli, Sukhişvili, Mancgaladze, Cumburidze, Corbenadze 2011: 136).

Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) kullanılırken ekin geldiği kelimeler cümle içindeki diğer kelimelere nazaran daha vurgulu bir şekilde söylenir ve yazılışı sırasında ise ünlem işareti kullanılır. Tsodebiti brunva'nın (İsmin hitap hâli) cümlelerin neresinde kullanılacağı konusu değişkenlik gösterir. Konuşmak istediğimiz kişinin dikkatini çekmek istediğimiz durumlarda hitap hâli kullanılarak önce muhatabın ismi söylenir, sonrasında ise konuşulacak konuya geçilir. Bu durumda tsodebiti brunva'nın (İsmin hitap hâli) cümlelerin başında, ortasında veya sonunda kullanılması gerektiğine dair bir sınırlama bulunmaz. (Topuria 1956: 44).

Diğer hâllere nazaran kendine özgü özelliklere sahip tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) cümle içerisinde hitap ve çağırma durumunu anlattığı ve (*Mzeo damkhede – Güneş bana bak; Tsvimav damkhede! – Yağmur bana bak; Upro khmamağla imğeret, Mtkvaro, Rioni, Aragvo! – Mtkvaro, Rioni, Aragvo daha yüksek sesle şarkı söyleyin!*) cümle bilgisinde diğer kelime çeşitleri ile bir bağ kurmadığı için başlarını Arnold Çikobava'nın çektiği bazı Gürcü dil bilimcileri "*Tsodebiti brunva*"yı hâl eki olarak kabul etmemektedir.

SONUÇ

Yukarıda da görüldüğü üzere, ismin hâlleri Gürcü dil bilimcilerinin bakış açlarına bağlı olarak farklı şekillerde sıralanabilir. Akaki Şanidze, söz konusu sıralamalardan bazılarının küçük bir farklılıkla geleneksel Yunanca, Latince ve Rusçadan etkilendiğini ileri sürer.

Gürcüceye has Motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli), Sakhelobiti brunva'nın (İsmin yalın hâli) yerine, ismin eşitlik hâli (Vitarebiti brunva) ise ismin hitap hâlinin (Tsodebiti brunva) önünde yer almaktadır. Gürcücede son şekliyle hâller ve ekleri şu şekildedir: **1.** Sakhelobiti brunva (İsmin yalın hâli): +İ, +Ø, **2.** Motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli): +MA, +M ise Gürcüce ve özellikle İberia-Kafkas dilleri için özel olan bir hâl ekidir. Bu hâl ekini Gürcü diline kazandıran Anton Katalikos'tur (Babunaşvili 1970: 90), **3.** Mitsemiti brunva (İsmin yönelme hâli): +S, **4.** Natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli): +İS, **5.** Mokmedebiti brunva (İsmin vasıta hâli): +İT, **6.** Vitarebiti brunva (İsmin eşitlik hâli): +AD, +D, **7.** Tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli): +O, +V (Şanidze, 1980: 45). Hâl eklerinden bazıları eski, bazıları ise görece yenidir. En eskileri mitsemiti brunva (İsmin yönelme hâli) ve natesaobiti brunva'dır (İsmin ilgi hâli). Ardı sıra motkhrobiti brunva (İsmin eden hâli), mokmedebiti brunva (İsmin vasıta hâli), vitarebiti brunva (İsmin eşitlik hâli), tsodebiti brunva (İsmin hitap hâli) gelmektedir.

Sakhelobiti brunva (İsmin yalın Hâli), mitsemiti brunva (İsmin yönelme hâli) ve natesaobiti brunva (İsmin ilgi hâli) bütün dillerde mevcut olması nedeniyle bunlara temel hâl kategorisi de denmektedir.

Modern Gürcücede bazı hâl ekleri, edatlarla birlikte kullanılması durumunda ya tamamen ortadan kaybolmakta (Sakh-s-şi > sakhl-şi - evde; ts'gn-s-ze > ts'ign-ze - kitapta; zğva-d-mde > zğva-mde - deniz kadar) ya da ses bilimsel değişime uğramaktadır. Bazı durumlarda ise edatlar da değişebilmektedir. Kalak-it-gan > kalak-id-gan > kalak-id-an - şehirden örneğinde

olduğu gibi. Hâl ekleri ile edatlar arasındaki çizginin yok olmasının ve ismin gövdesine eklenen unsurun tamamen hâl eki olarak kabul görmesinin en temel nedenlerinden birisi budur.

Modern Gürcücede mevcut 7 hâl eki dışında 3 farklı hâl ekinin de olduğuna dikkat çekilmektedir. Bunlar: Sadaobiti (Bulunma hâli) ekleri: +*Şİ*, +*ZE*; gamosvliti (Çıkma hâli) ekleri: +*İDAN*, +*DAN*; mitsevniti (+*A*/*+E* kadar edatı) ekleri: +*MDE*, +*MDİS* (Şanidze 1973: 74-75). Bu tanımlama kimi Gürcü dilbilimciler tarafından kabul edilmekle beraber (Sarcveladze 1984: 372) kimileri tarafından ise benimsenmemektedir. Mevcut yaklaşım dışında T. Putkaradze 6 basit ve 11 birleşik olmak üzere ismin toplam 17 hâli olduğunu belirtmektedir.

Ayrıca dil bilimciler arasında yaygın olan fikre göre ismin hâlleri kategorisi biçimbilim alanına girmektedir. İsmi hâllerinin sadece biçim bilimsel açıdan incelemek doğru sonuçlara götürmemektedir. Dil Bilimci B. Corbenadze, "Gürcücede ismin hâllerinin anlamsal yapıları üzerine" isimli makalesinde söz konusu durumla ilgili olarak: "İsimler biçim bilimsel, söz dizimsel ve anlamsal olarak sınıflandırılmalıdır. İsmi yönelme hâl eki +*S*'dir ve (Kalaks - Şehre) örneğinde söz dizimsel olarak dolaylı tümleş; biçim bilimsel olarak yönelme hâli olarak karşımıza çıkmaktadır" (Corbenadze 1983: 217-218) ifadesini kullanmıştır.

İsmi hâllerinin anlamsal bakımından sınıflandırılması dilin anlaşılır olmasında daha net sonuçlara varılması için büyük önem arz eder. Sonuç olarak, Gürcücede ismi hâllerinin öğrenilmesi ve öğretilmesinde biçim bilimsel, söz dizimsel ve anlamsal özelliklerinin birlikte ele alınması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- BABUNAŞVİLİ, Elene (1970). *Anton Pirveli da Kartuli Gramatikis Sakitkhebi* (Anton Pirveli ve Gürcüce Dil Bilgisi Konuları), Tbilisi: Metsniereba.
- CORBENADZE, Besarion (1983). *Brunvata Semantikuri Analizis Printsipebisatvis Kartulşi* (Gürcücede Hâl Kategorilerinin Anlamsal Analiz Prensipleri Üzerine), Zmnis Khmovanprepiksuli Tsarmoeba Kartulşi, Tbilisi: Gamomtsemloba – Tbilis University.
- ÇIKOBAVA, Arnold (1952). *Enatmetsnierebis Şesavali* (Dil bilimine Giriş), Tbilisi: Stalini Sakhelobis Tbilis Sakhelmtsipo Universitetis Gamomtsemloba.
- ÇIKOBAVA, Arnold (1956). "Mimartulebiti Brunvis Mnişvelobisa, Tsarmoebisa da İstoriisatvis" (İsmi Yönelme Hâlinin Önemi, Türemesi ve Tarihi Üzerine), *Sakhelis Brunebis İstoriisatvis Kartvelur Enebşi* (Kartveli (Gürcü) Dillerinde Hâl Kategorisinin Tarihi Üzerine), Tbilisi: Stalini Sakhelobis Tbilis Sakhelmtsipo Universitetis Gamomtsemloba.
- ÇIKOBAVA, Arnold (1956). "Ratom Aris Aucilebeli Brunvata Rigis Şecvla Kartulşi" (Gürcücede Hâl Kategorisinin Sıralaması Neden Değiştirilmeli), *Sakhelis Brunebis İstoriisatvis Kartvelur Enebşi* (Kartveli (Gürcü)

- Dillerinde Hâl Kategorisinin Tarihi Üzerine), Tbilisi: Stalinis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmtsipo Universitetis Gamomtsemloba.
- ÇIKOBAVA, Arnold (1961). "Tandebulian Brunvata Sakithisatvis Kartulşi" (Gürcücede Edat İle Birlikte Kullanılan Hâl Kategorileri Üzerine), *Kartvelur Enata Strukturis Sakithebi* (Kartveli (Gürcü) Dillerinde Yapısal Konular), Tbilisi: Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademiis Gamomtsemloba.
- ÇIKOBAVA, Arnold (1998). *Kartuli Enis Zogadi Dakhasiateba* (Gürcü Dilinin Genel Özellikleri), Tbilisi: Kartuli Ena.
- GABUNİA, Kaha (2007). *Brunvata Sistemebi Kartvelur Enebsi (Diaqroniuli Analizi)* "Kartveli (Gürcü) Dillerinde Hâl Kategorisi Sistemi (Artzamanlı Analizi)", Tbilisi: Saimedo.
- GOGOLAŞVİLİ, Gogi; ARABULİ, Avtandil; SUKHİŞVİLİ, MANCGALADZE, Maia; CUMBURİDZE, CORBENADZE (2011). *Kartuli Enis Morpologia* (Gürcü Dili Biçimbilimi), Tbilisi: Meridiani
- İMNAİŞVİLİ, İvane (1957). *Sakhelta Bruneba da Brunvata Punksiebi Dzvel Kartulşi* (Eski Gürcücede İsmın Çekimlenmesi ve Hâl Kategorisinin Fonksiyonları), Tbilisi: Tbilisis Sakhelmtsipo Universitetis Gamomtsemloba.
- KHUNDADZE, Silovan (1917). *Kartulis Gramatika* (Gürcüce Dil Bilgisi), Kutaisi: K.Ş.TS. Gamomtsemlobis Sazogadoebis Stamba.
- KİZİRİA, Anton. (1963). *Martivi Tsinadadebis Şedgeniloba Dzvel Kartulşi* (Eski Gürcücede Basit Cümlelerin Oluşumu), Tbilisi.
- KVACADZE, Levan (1981). *Kartuli Ena, Natsili -I-* (Gürcü Dili, I. Cilt), Tbilisi: Ganatleba.
- MARTİROSVİ, Arlam (1946). *Tandebulebi Kartulşi* (Gürcücedeki Edatlar), İberiol Kavkasiuri Enatmetsniereba, Tbilisi: Metsnierebata Akademiis Gamomtsemloba.
- MARTİROSVİ, Arlam (1956). "Mitsemiti da Natesaobiti Brunebis Tsarmoeba da Punksiebi Dzvel Kartulşi" (Eski Gürcücede İsmın Yönelme ve İlgı Hâlinin Türemesi ve Fonksiyonları), *Sakhelis Brunebis İstoriisatvis Kartvelur Enebsi* (Kartveli (Gürcü) Dillerinde Hâl Kategorisinin Tarihi Üzerine), Tbilisi: Stalinis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmtsipo Universitetis Gamomtsemloba.
- NACKEBİA, Merab (2012). *Kartuli Sakhelis Brunebis Paradigma* (Gürcücede İsmın Çekimlenmesinin Paradigması), Tbilisi: Publishing House – Meridiani.
- NEBİERİDZE, Givi (1986). "Tsodebiti Brunva Kartulşi Rogorc Sakhelobis Varianti" (İsmın Yalın Hâli Görevini Üstlenen İsmın Hitap Hâli), *TSU's Şromebi*, T. 267, Tbilisi: Tbilisis Universitetis Gamomtsemloba.
- NEBİERİDZE, Givi (1991). *Enatmetsnierebis Şesavali* (Dil Bilimine Giriş), Tbilisi: Ganatleba.
- PEİKRIŞVİLİ, Jujuna (1992). *Kartuli Enis Morpologia* (Gürcü Dili Biçimbilimi), Kutaisi: Sarangi.

- PEİKRIŞVİLİ, Jujuna, SAGİNAZDE, Rusudan (2014). *Kartuli Enis Morpologia* (Gürcü Dili Biçimbilimi), Tbilisi: Universali.
- POTSKHİŞVİLİ, Aleksandre (1979). *Kartuli Gramatikuli Azris İstoriidan* (Düşünce Tarihi Kaynaklarına Göre Gürcü Dili), Tbilisi: Tbilisis Universitetis Gamomtsemloba.
- PUTKARADZE, Taniel (1997). *Bruneba Rogorts Sahelis Formatsarmoebis Erterti Aspekti* (*Sahelis Sintezisa da Analizis Formalizebuli Modelebisatvis*) (Hâl Kategorisinin İsmi Şekillenmesi Üzerindeki Etkileri (İsmi Sentezi ve Analiz Modelleri)), G. Rogavas Saibileo Krebuli, Tbilisi: Kartuli Ena.
- REKTORİ, Gaioz (1970). *Kartuli Ğrammatika* (Gürcüce Dil Bilgisi), Tbilisi.
- SAGİNADZE, Rusudan (2008). *Dzveli Kartuli Ena (V-XI Saunkunebi)* (Eski Gürcü Dili (V-XI. Yüzyıllar)), Tbilisi: ŞPS – Gazet Sakartvelos Matsne.
- SARCHVELADZE, Zurab (1984). *Kartuli Saliteraturo Enis İstoriis Şesavali* (Modern Gürcü Dili Tarihine Giriş), Tbilisi: Ganatleba.
- SURMAVA, Nargiza. (1991). “Kirnat-Maradiduli Metkvelebis Sintaksuri Tavisebureba” (Kirnat-Maradiduli Köyü Ağızına Ait Cümle Bilgisi Özellikleri), *Dialektologiuri Krebuli, I*, Tbilisi.
- ŞANİDZE, Akaki (1973). *Kartuli Enis Gramatikis Sapudzvlebi* (Gürcüce Dil Bilgisinin Temelleri), Tbilisi: Tbilisis Universitetis Gamomtsemloba.
- ŞANŞOVANİ, Zurab (1881). *Mokle Gramatika Kartuli Enisa* (Kısa Gürcüce Dil Bilgisi), San Petersburg: Sainperatoro Akademiis Metsnierebata Stamba.
- ŞARAŞENİDZE, Tamar (1956). “Mokmedebiti da Vitarebiti Brunebis Tsarmoeba da Punktsiebi Dzvel Kartulşı” (Kartveli (Gürcü) Dillerinde İsmi Vasıta ve Eşlik Hâllerinin Tarihi Üzerine), *Sakhelis Brunebis İstoriisatvis Kartvelur Enebşi* (Kartveli (Gürcü) Dillerinde Hâl Kategorisinin Tarihi Üzerine), Tbilisi: Stalinis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmtsipo Universitetis Gamomtsemloba.
- TOPURİA, Varlam (1956). “Tsodebiti Brunvis İstoriidan” (İsmi Hitap Hâlinin Tarihi Üzerine), *Sakhelis Brunebis İstoriisatvis Kartvelur Enebşi* (Kartveli (Gürcü) Dillerinde Hâl Kategorisinin Tarihi Üzerine), Tbilisi: Stalinis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmtsipo Universitetis Gamomtsemloba.

GÜRCİSTAN'DA TÜRK EDEBİYATINA ADANMIŐ BİR ÖMÜR: ELİZBAR CAVELİDZE*

İlyas ÜSTÜNYER**

ÖZET

Akademik Sergi Cikia (1898-1993) Gürcü Türkolojisinin temellerini 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde atmıştır. Gürcü Türkolojisi, kuruluşunun ilk on yıllarında Cikia'nın özverili çalışmaları sayesinde Gürcü Oryantalist okulunun seçkin bir alanı haline gelmiştir. İlerleyen dönemde Cikia'nın yetiştirdiği öğrenciler Gürcü Türkolojisi bünyesinde oluşturulan anabilim dallarına katkı yapmaya başlamışlardır. Cikia'nın yetiştirdiği öğrenciler arasında hocasının izinden en sadık adımlarla ve başarıyla ilerleyip Gürcü Türkolojisi bünyesindeki Türk edebiyatı bilim dalına hizmet edenlerin başında Elizbar Cavelidze (1938-) gelmektedir. Cavelidze'nin 1960'ların ilk yıllarında başlayan akademik çalışmaları Türk, Azerbeycan, Fars, Özbek, Gürcü edebiyat alanlarını kapsamaktadır. Cavelidze, hocası Cikia'nın da telkinleriyle henüz akademik yaşamının erken devresinde Klasik Türk edebiyatı sahasını kendisine çalışma alanı olarak seçmiştir. Bu alanda Yunus Emre, Mevlânâ Celaleddin Rumî, Ruhî Bağdadî, Fuzûlî vd. Klasik Türk edebiyatının temel koyucuları üzerine özgün çalışmalar kaleme almıştır. Cavelidze'nin bazı çalışmaları alan uzmanları tarafından alanın referans çalışması olarak kabul edilmektedir. Cavelidze'nin *Turkuli Poetika* (1988) adlı eseri Klasik Türk Edebiyatının yapısal evrenini Gürcü Türkolojisine tanıtmış olması adına önem arz etmektedir. Cavelidze'nin Türkî dillerden Gürcüceye yaptığı çeviriler de dikkate değerdir. Bu çalışmada Cavelidze'nin yaşamı, eserlerinin içerikleri ve Türk edebiyatı alanındaki dikkate değer tespit ve bulguları incelenmiş ve bu bulguların Türk edebiyatı sahasındaki anlamı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Elizbar Cavelidze, Gürcistan'da Türkoloji, Türk Edebiyatı, hayatı, eserleri, tespitleri.

ABSTRACT

Academisian Sergi Jikia (1898-1993), who founded Georgian Turkologist School in the second quarter of the twentieth century has made the field of Turkic Studies one of the major branches of

* Mevcut çalışma, 20 Mayıs 2016 tarihinde organize edilen *1. Uluslararası Karadeniz ve Güney Kafkasya Bölgesi'nde Tarih, Sanat, Edebiyat ve Kültür* (Tiflis/Gürcistan) adlı konferanstaki sunumun geliştirilmiş halidir.

** Prof. Dr., Türk Filolojisi Bölümü, Eğitim ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Uluslararası Karadeniz Üniversitesi, Tiflis/Gürcistan. ORCID: 0000-0002-0107-3071, ilyas.ustunyer@ibsu.edu.ge

Georgian Oriental School with his intensive academic activities. His former disciples are conducting academic researches in the above mentioned field of Oriental Studies in major Georgian higher educational institutions. One of the most prominent followers of Sergi Jikia is his former disciple Elizbar Javelidze (1938-). Javelidze, who started his academic activities in the first half of 60's, has covered fields of Turkish, Azerbaijani, Persian, Uzbek and Georgian Literatures. Following his teacher's advice, Elizbar Javelidze chose classic Turkish Literature as his field of expertise. He had conducted various original academic works on writers like Yunus Emre, Mevlânâ Celaleddin Rumî, Ruhî Bağdadî, Fuzulî and other major representatives of classical Turkish Literature. One of his major works concerning Turkish Literature is the work entitled *Turkuli Poetika* (Turkish Poetics, 1988) which is an important contribution to the Georgian Oriental Studies in general. Javelidze's translations from Turkic Languages into Georgian are also of an interest. His works are referred to and quoted by many field experts. In the given paper we focus on Elizbar Javelidze's major works and findings in the field of Turkish Literature comparing them with the counterparts from the original Turkish Literature Studies.

Keywords: Elizbar Javelidze, Turkology in Georgia, Turkish Literature, his works and his findings.

Türk kültürü, dili ve edebiyatı değişik gerekçelerle Gürcü halkı için öteden beri merak konusu olmuştur. Eski Gürcü devlet tarihçilerinin eserlerinde, vokabüleri çalışmalarında ve Gürcü yazarlarının gezi yazılarında buna tanıklık edecek pek çok kaynak mevcuttur (Abuladze, 2004: 537-545). Gürcü General Giorgi Kazbegi'nin 1874 yılında dönemin Türkiye topraklarında yaptığı üç aylık gezi neticesinde yayımladığı *Türkiye Gürcistanında Üç Ay* adlı çalışmasında da bu yönde bilgiler mevcuttur (Kazbegi, 1960:79-119).

1918 yılında Gürcistan'da Tiflis Devlet Üniversitesi'nin açılmış ve Türkoloji üzerine bilimsel ve sistemli çalışmalar yürütme olanağı ortaya çıkmıştır. Türkoloji'nin Doğu Bilimleri bünyesinde kurulmasına Akademik Giorgi Tsereteli öncülük etmiştir (Silagadze, 2014: 5). Akademik Sergi Cikia, Türkolojinin inşası ve bir bilim dalı haline gelip anabilim dallarına ayrılması, anabilim dalları için kadronun yetiştirilmesi, söz konusu alanlar için kaynakların hazırlanmasında Gürcü Türkologlara yol gösterici olmuştur. Cikia, "Türkçe'nin yapısı, tarihi, dialektolojisi, tarih bilimi, kaynakbilim, Gürcü-Türk kültür ve tarih ilişkileri alanında Gürcü Türkolojisinin ilk 40 yılına damga vuran isimdir. Fakat, adı geçen dönemde Gürcü Türkolojisinin bünyesinde Türk edebiyatı, Türk edebiyat tarihi ve edebiyat bilimi gibi alanlar diğer alanlarla kıyaslandığında yeterince gelişme gösterememiştir. Türk edebiyatı alanındaki boşluk 1960 yılların sonundan itibaren, o zamanlar oldukça genç olan, E. Cavelidze tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Cavelidze, hocasının ölümünden (1993) itibaren de Gürcü Türkolojisi bünyesindeki Türk edebiyatı ana bilim dalının tek yetkin ismi haline gelmiştir (Silagadze, 2014: 6).

I. Elizbar Cavelidze’nin Hayatı ve Sanat Anlayışı

Elizbar Cavelidze, 15 Aralık 1938 yılında Tiflis’te doğmuştur. 1961 yılında Tiflis Devlet Üniversitesi Doğubilimler Fakültesi’ni bitirmiştir. 1961-1986 yılları arasında Gürcistan Milli Bilimler Akademisi Doğubilimler Enstitüsü’nde sırasıyla asistan, öğretim görevlisi ve öğretim üyesi olarak çalışmıştır. 1985-1986 yıllarında “Kritik” adlı almanakta; 1986-1990 yılları arasında Edebî Gürcistan adlı gazetede baş editörlük yapmıştır. 1992-1994 yıllarında Tiflis Devlet Üniversitesi’nde Türkoloji profesörü olarak dersler vermiştir. 1993 yılında Sakartvelos Samreklos (Gürcistan’ın Çan Kulesi) adlı gazetede; 1994 yılında Kolhuri Koşki (Kolketi Kulesi)’de, 1995 yılında Samreklo (Çan Kulesi) adlı gazetede; 2000-2004 yılları arasında Akhali Era (Yeni Çağ) adlı gazetede, 2004-2006 Aisi (Şafak) gazetesinde yayıncı ve baş editör olarak çalışmıştır (Üstünyer, 2013: 343). Cavelidze’nin yönettiği bu yayınlar Gürcü toplum düşüncesinin oluşum ve gelişim aşamasının güçlenmesine; Gürcü okurda milli bilincin belirginleşmesine katkıda bulunmuştur.

Cavelidze, 1967 yılında filoloji bilimleri kandidatu (doktora) olmuş; 1972 yılında doçent unvanı almış; 1976 yılında filoloji bilimleri doktoru (Türkiye’deki profesörlüğe tekabül edip, bu unvan için doktoradan daha kapsamlı bir tez hazırlanır) olmuştur. 1995-98 yılları arasında Almanya’da zorunlu göç dönemi yaşayan Cavelidze, 1998-2003 yıllarında milletvekilliği yapmıştır.

Gürcistan Bilimler Akademisi üyesi Ramaz Khurodze, “Değiş, reddet ve karşı çık!” mottosunun Cavelidze’yi çok iyi anlattığı düşüncesindedir. Ona göre, “Cavelidze bilimsel ve edebi verimlerinde, millî değerleri, Gürcü geleneklerini ve Gürcülüğe ait hassasiyetleri koruma konusunda hassastır ve prensip sahibidir”.

İvane Amirkhanaşvili, Cavelidze’nin eserlerinde ele aldığı olay ve olguları şöyle özetlemektedir: “Beklenmedik şeyler, derinlik, özgünlük”. Cavelidze, ahlakî, millî konuları ele aldığı “Biz Kimiz, Biz Neyiz?” adlı çalışmasında 19. yüzyıl Gürcü düşünürü, şair İlia Cavcavadze’nin düşünce prizmasını merkez almıştır. Amirkhanaşvili’ye göre; “Cavelidze, roman metinlerini klasik yaklaşımların yanısıra onları modern trendlerin ortaya çıkardığı yenilikçi ve eleştirel gözle “okuyabilen” bir araştırmacıdır. Eleştirel yaklaşımında oldukça sert ve objektiftir. Eleştirilerinde ahlakî sınırları koruma konusunda titizdir. “Biz Kimiz, Biz Neyiz?” adlı çalışmasında eleştirel yaklaşımı özellikle öne çıkarmıştır. Ona göre, eleştirel uyarılar öngörülü yazarlarla paylaşılmalı (akıllı yazarların eleştirildiği gibi) ki, popülerite ve okur sevgisi yapısal sorumluluğun ve dikkatin kaybolmasına yol açmasın. Bunun klişe bir görüşten ibaret olmadığını Nodar Dumbadze’nin eserlerini irdelediği “Sonsuz Renkler Ülkesinde” başlıklı çalışması ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Nodar Dumbadze’nin, Gürcü ruh dünyasına nasıl yerleştiği anlatılır ve Kainatın merkezi insandır....” (s. 12-13) olgusu öne çıkarılır. Cavelidze, eserlerinde üslup olarak tezyifin yerine mizahı tercih eden bir araştırmacıdır.

II. Türk Edebiyatı Alanındaki Eserleri ve İçerikleri

Bilim insanı, eğitimci, yayıncı, filolog olarak değişik alanlarda Gürcistan'a hizmet vermiş ve vermeye devam eden Elizbar Cavelidze'nin Gürcü bilimine ve dolayısıyla da Türkolojiye en kalıcı katkıları onun Türk edebiyatı alanında kaleme aldığı çalışmalarıdır.

"Türk dillerinde yazılmış özgün edebî eserleri Gürcüceye çevirme, inceleme işi", özellikle de Türkî dillerde eserler veren "Orta ve Yeni Çağ yazarlarının dünya görüşü ve tarzı" (Abuladze, 2004: 537-544) gibi konular, başta Elizbar Cavelidze olmak üzere, İrine Godsiridze, Eter Gudiaşvili, Lia Çlaidze, Giorgi Şakulaşvili, Leila Eradze, Guram Batiaşvili, Otar Putkaradze, Elida Kvantaliani, Elene Cavelidze, Medea Şonia, Meri Tsiklauri (Canaşia, Svanidze, 2011: 227-228) vd. Gürcü Türkologları yakından ilgilendirmiştir. Türkolog Elizbar Cavelidze, Ruhî Bağdadî, Mevlânâ Celâleddin Rumî, Yunus Emre, Aşık Paşa, Fuzulî, Ali Şîr Nevaî, Nesimî, Nefî gibi şair ve yazarların edebî eserlerindeki epistemolojik, ontolojik, estetik evrene dair öncül çalışmalar kaleme almıştır. Cavelidze, Gürcü Türkologların klasik Türk şiirinin evrenini, anlam dünyasını daha iyi çözümlayebilmeleri için *Turkuli Poetika* adlı bağımsız bir kitap hazırlamış ve yayınlamıştır (Kopaliani, 1984).

Cavelidze, Türkî dillerde yayın yapan yazarların edebî eserlerini Gürcüceye çevirmiştir. Giorgi Şakulaşvili ile birlikte 1987 yılında *Dede Korkut Hikayelerini* Gürcüceye çevirerek esere kapsamlı bir önsöz yazmış ve eseri açıklamalı notlarla zenginleştirmiştir (Abuladze, 2004: 545).

a. Ruhî Bağdadî: Yaşamı, Dünya Görüşü ve Şiirleri (1968)

Cavelidze, 1966 yılında savunduğu *Ruhi Bağdadis Lirikası* adlı doktora tezini iki yıl sonra *Ruhî Bağdadî- Tskhovreba, Msoplmedveloba, Lirikası* (Ruhî Bağdadî: Yaşamı, Dünya Görüşü ve Lirik Şiirleri) başlığıyla kitap olarak yayınlamıştır. Kitapta şu konular ele alınmış ve incelenmiştir:

Giriş, Birinci Bölüm: Ruhî Bağdadî'nin Dönemi ve Yaşamı: a. Dönemin tarihî analizi, b. Bilim ve sanat, c. Edebiyat yaşamı, d. Divan edebiyatı, e. Tekke edebiyatı, f. Saz şairleri (Âşık edebiyatı), g. 16. yüzyılda Bağdat, h. Bağdadî'nin yaşamı, İkinci Bölüm: Bağdadî'nin dünya görüşü, Üçüncü Bölüm: Bağdadî'nin aşk şiirleri, Sonuç.

Meşhur Rus şarkiyatçı Garpuzov (1972) *Türk Edebiyatındaki Taşlama ve Mizah Tarihinden* adlı kitabın içindeki bir çalışmada Cavelidze'nin bu eseri için; "Ruhî'nin kendine özgü dünya görüşünü ele alan eser yazarın derin analiz ve okumalarını barındırması açısından dikkate şayandır. Ruhî Bağdadî'nin eserleri hem satirik hem de mizahi açıdan Türkiye'de bu seviyede ele alınıp incelenmemiştir" (s. 22), demektedir.

b. Türk Edebiyatının Başlangıç Devri I: Mevlânâ Celâleddin Rumî (Dünya Görüşü Sorunları) (1979)

"1966 yılında hazırladığı *Ruhî Bağdadî'de Lirizm* adlı doktora çalışmasının ardından 1975 yılında hazırladığı *Mevlânâ Celâleddin Rumî ve Türk Edebiya-*

tının Oluşumu adlı teziyle Türk edebiyatı alanında profesör unvanı elde etmiştir” (Üstünyer, 2013: 87).

Tez çalışması daha sonra kitap olarak yayınlanmıştır. *U İstokov Turetskoy Literaturı I: Celaleddin Rumî* başlıklı çalışmanın yapısı şu şekildedir: *Giriş, Birinci Bölüm*: Dönemi, hayatı ve özgünlüğü: a. Mevlânâ literatürü üzerine, b. Dönemi, c. Hayatı, d. Entelektüel çevresi ve düşünce özgünlüğü. *İkinci Bölüm*: Gizem ve Emanasyon: a. Tanrı/Mutlak hakikat, b. Evrenbilim. *Üçüncü Bölüm*: Hakikat ve yansıma: a. Geçicilik, b. Zaman ve mekân, c. Seyyaliyet, d. Kendinden güzellik ve hayalî olan, e. Ehadiyet (Birlik) ve çokluk, f. Ölüm korkusunun aşılması, g. Zâhir alem güçlerinin yerilmesi, h. Dünya ve ahiret, i. İrade ve kaza, k Tevekkül (Kvietizm) ve gayret. *Dördüncü Bölüm*: Zulmet ve nur: a. Ten/beden ve can/ruh, a. İnsan. *Beşinci Bölüm*: Hakikat arzusu: a. Mevlânâ’da Ezoterizm/İçrekçilik, b. Aşk Arafı, c. Kalbin arınması ve nura erdirilmesi, *Altıncı Bölüm*: Uyanış: a. Poetik söylem ve sembol, b. Mürşid ve mürid, c. Sema ve müzik. *Yedinci Bölüm*: Gece karanlığında güneşi görme ve görenin güneşe dönüşümü: a. Felsefe ve bilimin mahiyeti, b. Arınma/Boşalma, c. Hayret ve sükût, d. Bilgi aşamaları, e. Kendini tanı!, f. Empirik “Ben”in yadsınması, g. Tanrı’da eriyiş, h. “Enel” Hak. *Sonuç, Kaynaklar*.

Çalışmanın arka kapağına eklenen Türkçe notta şu bilgilere yer verilmektedir: “Bu eserde Yakın Doğu’nun en büyük şairi ve mutasavvıfı Mevlânâ Celaleddin Rumî’nin dünya görüşü tetkik edilmiştir. Metafizik, ontoloji, gnoseoloji, bilhassa estetik gibi konular geniş ve muhtelif açılardan ele alınıp ... incelenmiştir” (Cavelidze, 1979).

YÖK Tez Merkezi’nin verilerine göre 2004 yılına kadar Türkiye’deki akademik camiada Mevlânâ Celaleddin Rumî ve eserleri üzerine, ilki 1958’de olmak üzere, toplam 11 doktora çalışması yapılmıştır. Özgün Baykal’ın Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF)’nde 1958’de hazırlayıp savunduğu tez “Mevlânâ’nın Mesnevîsinde Hayvan Hikaye ve Motifleri” adını taşımaktadır. İkinci tez ise otuz yıl sonra 1988’de yapılmıştır. Cavelidze’nin 1975’te hazırladığı çalışması Türkiye’de Mevlânâ üzerine hazırlanan tezlerden, ele aldığı konuların soyut konulara odaklanmış olması ve bunları Batılı düşünürlerle karşılaştırması açısından, farklılık arz etmektedir.

c. Türk Edebiyatının Başlangıç Devri II: Yunus Emre (1985)

U istokov Turetskoy Literaturı II. Yunus Emre başlığı ile Rusça hazırlanan çalışmanın tanıtım yazısında; “Tasavvuf şiirinin öncü temsilcilerinden Yunus Emre’nin sanat düşüncesinin ritim, redif, kafiye, şiirinin anlam evreni ve mecaz sistemi gibi üzerinden temalaştırıldığı ve şairin şiirlerindeki yapıların temel seviyeler[inin]” incelendiği belirtilmektedir.

Çalışmanın yapısı şu şekildedir; *Giriş, Birinci Bölüm*: Yunus Emre sanatının incelenme tarihinden, tarihi döneme bakış, Yunus Emre’ye dair efsaneler, Yunus Emre’nin yaşam yolunun inşası. *İkinci Bölüm*: Yunus Emre’nin şiirlerinin yapısal sorunları; şiir biçimleri, nazım şekilleri, ritim ve vezin,

aliterasyon ve kafiye, mecaz sistemi. *Üçüncü Bölüm: Anlambilimsel evren (Dünya görüşü sorunları), Yunus Emre'nin dünya görüşünün temeli olarak dervişlik, Tanrı, evrenbilim, insanın doğuşu, Seyr-i uruc, fâni dünyanın tekdiri, ölüm, nefsin tekdiri, âşk, ahlakî tekamül, irfan, Sonuç, Kaynakça, İndeks.*

Çalışmada, Yunus Emre üzerine değişik dillerde yazılmış geniş kaynak yelpazesinden yararlanılmıştır. Yunus Emre şiirinde âşk, bilgi, evren, manevî terakki yolu, nefsin yerilmesi vb. gibi soyut konular üzerine eleştirel analizler geliştirilmiştir. Şairin ontolojik dünyası felsefî söylemlerle açıklanmıştır.

d. Türk Şiir Bilgisi (1988)

Turkuli Poetika adlı eser 1988 yılında Ganatleba yayın evi tarafından basılmıştır. Çalışmanın editörlüğünü A. Silagadze, E. Sarişvili yapmıştır. Çalışmanın başında Orta Çağ ve Yakın Dönem Türk Halk Şiiri'nin şiir bilgisi konuları ele alınmıştır. Özellikle de; kafiye, şiir türleri, mecaz sistemi, edebî türler; söz sanatları; Aruz, Hece, Mani, (Türleri ile), Koşma, Varsağı, Türkü, Divan, Mısra, Beyt, Müfret, Gazel, Kaside, Terkib-î Bend, Rubaî, Murabba, Şarkı, Tahmis, Taştir, Mesnevi, Lügaz, Muamma, Balad, Teşbih, İstiare, Medhiyye, Hicviyye, Fahriye, Mersiye, Münacaat, Na't, vb. unsurlar; Yunus Emre, Fuzulî, Bâkî, Karacaoğlan, Nesimî, Nedim, Erzurumlu Emrah, Şeyh Galip, Abdulhak Hamit, Namık Kemal, Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Mehmet Akif Ersoy, Ahmet Hamdi Tanpınar, Arif Nihat Asya, Atilla İlhan, Cahit Sıtkı Tarancı gibi dönem şairlerinin şiirleri ile örnekendirilmiştir.

A. Silagadze, Cavalidze'nin bu çalışması ile; "...doğanun şiir bilgisini, doğu şiirinde güncel olan bütün konuları somut analize tabi tut[tuğu]" (s. 5) görüşündedir.

e. Fütüvvet: Manevî, Şovalyesel Kardeşlik (Feta, Javandari, Aiari, Rindi, Ahi, Karaçokeli) (2010)

Eser, Gürcü kültürünün doğu kültürü ile girdiği kültürel ilişkilere ışık tutmaktadır ve eserde bu ilişkilerin eleştirel analizi yapılmaktadır. Eser, alan terminolojisini açıklayan küçük bir sözlükçe ile zenginleştirilmiştir. Eser, monografik karakter taşıyıp birbirine yakın konular üzerine yazılan makalelerden oluşmaktadır.

Eserin yapısı şu şekildedir: *Giriş; Birinci Bölüm: Kısa Bir Literatür Özeti; Sosyal İsyenlar, Ayaklanmalar ve Bunların İdeolojik Temelleri; Fütüvvet ve Feta; Fütüvvetin Genel Karakteri; Fütüvvet Gelenekleri; Adetlerin Kökenleri; Fütüvvetizm ve Dervişizm; Gelişimin İkinci Aşaması; Ahiler ve Rindler; Ahiler ve Mevlevilerin İlişkileri; Ahilerin Yeni Rolü; Ahiler- Genç Kardeşler; Esnaf ve Amkar; Ayar ve Civanmerd; Sufizm, Fütüvvetizm ve Dervişizm; Ahlakî ve Etik Prensipler; Rindler; Zahir ve Bâtın; Melamîlik; Rind ve Şarap; Ömer Hayyam Şiirinde Hedonizm Motifleri; Celaleddin Rumî; Doğu Halkının Yaşamında Şarap Kültü; Rind ve Zahid; Nesimi; Hafız'ın Lirik Şiirlerinde Hedonizm; Mihrî Hatun'da Hedonizm; Şeyhî; Hayretî; Hayalî; Bâkî; Fuzûlî; Ruhî Bağdadî; Kral Laşa Giorgi ve Rindler. İkinci Bölüm: Burgazi'nin Fütüv-*

vet-namesi; Fütüvvet-name. *Kaynaklar. Özel İsim ve Yabancı Kelimelerin Tanımlanması.*

Silagadze'ye göre; "Bu eserde kardeşliğin özü ve gelişimsel evrimi, bu yapının temsilcilerinin kendi aralarındaki ilişkiler ve onun kolları kaynaklar ışığında irdelemiştir. Bunun Gürcü edebiyatına bakan en önemli yönü yukarıda değinilen realitelerin Gürcü realiteleri ile olan ilişkisinde yatmaktadır. Cavelidze bu eserinde, İvane Cavakhişvili ve Valerian Gabaşvili gibi araştırmacıların sorunsallaştırdıkları Gürcü idarecisi Laşa-Giorgi (1192-1223) ve Rindler arasındaki ilişkilere yeni bir bakış açısı getirmiştir. Ayrıca, Doğu düşüncesindeki Rindlerle Gürcü tarihindeki Karaçokheliler arasındaki manevî yakınlıktan söz etmiş ve dahası Karaçoheli boyunun köklerinin fütüvvet hareketine dayandığını ortaya koymuştur" (s. 6-7).

Rostom Çkheidze, Cavelidze'nin ileri sürdüğü Laşa-Giorgi ve Rindler arasındaki olası olumlu ilişkiye dair şunları ileri sürmektedir; "Fütüvvetin özünün kavranmasının Laşa Giorgi ile ne tür bir ilişkisi olabilir ki?! Fakat, bir asır sonraki bir tarihçinin kitabında Laşa-Giorgi'ye karşı duyulan sitem somutluğu göz ardı edilmemelidir. Kimi tarihçiler onu büyük bir hevesle eleştirme arzusundadırlar. Kimi tarihçiler de Kafkasya'nın en güçlü merkezi olan, Ön Asya'da büyük bir etkiye sahip olan bir devletin önce Harzemler daha sonra da Moğolların istilalarına karşı duramamasını ve neticede sahip olduğu şan'a tekrar kavuşamamasının nedenlerini sorgularken sorunun Laşa-Giorgi'nin kişisel özelliklerinden ve hayat tarzından kaynaklandığını ispatlama gayreti içindedirler. ... İvane Cavakhişvili, *Kartlis Tskhovreba* (Gürcü Tarihi); Grigol Abaşidze *Laşarela* adlı romanında ve daha sonra Tamaz Natroşvili kendi tarih estetiğinde tasvir ettiği olumlu Laşa-Giorgi karakteri kralın itibarını iade etmeye yönelik gayretlerdir." Onlara göre, "Laşa-Giorgi ve onun nesli Gürcistan tarihinde en özgür, eğitilmiş, hür ve yüksek estetik görüşlere sahip olan bir nesil" idi. Altın Çağ'ın bütün meziyetleri onlara aitti, onlar kendilerini tutkulu bir devletin gururlu evlatları olarak görmüşlerdir."

Laşa-Giorgi'yi düşünürken akla ister istemez şu olgu gelmektedir. Rind hareketinin mensupları Müslüman ülkelerde baskılara maruz kalınca Gürcistan'a kaçıp Tiflis'e yerleşmişlerdi. Genç Kral Laşa-Giorgi ise onlarla yakın temas kurmuş ve onlar da her ortamda kralı kendi çevrelerine kabul ettirmişlerdi. ... Tamaz Natroşvili'nin "Rindler" adlı makalesi büyük yankı uyandırdı. Akaki Bakradze, "Rindler mi yoksa İsihastlar mı?" adlı çalışmasıyla Rindleri eleştirmiştir. Tamaz Natroşvili kendi görüşünü korumuş ve Laşa-Giorgi'nin batı kültürünün bir ürünü olan İsihastlar hareketine değil de, doğu kültürüne ait Rindler ile yakın ilişki içinde olduğunu savunmuştur. ... Elizbar Cavelidze ise meseleye geri dönerek "Kral Laşa-Giorgi ve Rindler" arasındaki ilişkiye kuşatıcı bir bakış açısı getirmiştir"

"...Cavelidze, adı geçen çalışmasında Laşa-Giorgi'nin olumlu yönlerini tespit etmiş ve bir Gürcü tarihçisinin kasıtlı olarak karaladığı kralın itibarını iadeye çalışmıştır. Yukarıda belirtilen tarihçi, Rind anlayışını Gürcistan devletinin zayıflamasında etkili bir unsur olarak görmüştür. Gürcü tarihçisine göre genç kral Rindlerden etkilenmiştir. Cavelidze ise, araştırmasında Rind

hareketinin sosyal içeriği, onun tasavvufî, ideolojik temeli ve bu akımın Laşa-Giorgi'ye olan olumlu etkisini temellendirerek ortaya çıkarmıştır. Laşa-Giorgi'ye göre Rindler için en kıymetli şey değer hürriyetidir. Genç kral da bu değere ulaşmak için hayatını feda etmeye hazırdı. Değere ulaşmada harekete geçiren temel güç, insanı beşerî varlığından kurtaran ve onu kademeli olarak Üstün Varlığa kadar yükseltecek hakikat aşkı idi"... "Cavelidze'ye göre Rindler, Gürcistan'ı büyük olasılıkla Moğolların istilasından sonra terk etmişlerdi. İkinci ihtimal de 15. yüzyılın sonlarına doğru farklı meslek grupları ile birleşmiş olmalarıdır. Kralın güvenlik teşkilatı, küçük askerî birlikler, o dönemde yaygın olan işçi toplulukları ya da Hristiyanlar veya diğer din mensupları ile kaynaşmaları da ihtimal dâhilindedir" (s. 16-25).

f. Türk Edebiyatının Başlangıç Devri III: Âşık Paşa (2013)

Cavelidze'ye göre Âşık Paşa (1272-1333) da Türk edebiyatının başlangıç aldığı isimlerden birisidir. Bu çalışmanın açıklayıcı notunda; "Dinî ve felsefî bir akım olan Sufizm Ortaçağ Yakın Doğusunda hayatın hemen hemen bütün alanlarında (etik-felsefî, manevî-dinî, estetik-edebî, ekonomik-politik) oldukça etkili iz bırakmıştır. Bu akım köklü bir şekilde incelenmeden o dönemin sosyal, politik, kültür yaşamı hakkında kapsamlı bilgi sahibi olmamız mümkün değildir. Sufî şeyhi ve şair Âşık Paşa bu mistik akımın en önde gelen temsilcilerindendir. Sufizmin bütün başat konuları Âşık Paşa'nın sanatında kendine yansımaları bulmuştur. Maalesef Âşık Paşa'nın sanatı bugüne kadar yetkinlikle incelenmemiştir. Bu çalışma söz konusu eksikliği giderme yönünde ilk eserdir. Ayrıca bu durum Ortaçağ Doğu kültürü, dinler tarihi ile ilgili sorunlar üzerine çalışanların görmezden gelemeyeceği bir olgudur." (s. 4)

Çalışmanın yapısı şu şekildedir: *Giriş, Birinci Bölüm: Devrin Sosyal, Kültürel Gelişimi ve Şairin Hayatı: Âşık Paşa'nın Edebiyat Eksenli Hayatı, Sosyal Politik Durum, Âşık Paşa'nın Hayatı. İkinci Bölüm: Şiirin Doğuşu ve Amacı ve Garip-name'nin Mimarisi: Âşık Paşa Şiirinin Değerlendirilmesi, Âşık Paşa'nın Manevî Hocası, Âşık Paşa'da Söz ve Eylemin Ortaya Çıkışı ve Poetik Sözü'nün Doğuşuna Dair, Türk Dilini Önemseyen Yoktu, Garip-nâme'nin Mimarisi. Üçüncü Bölüm: Dünya görüşü Sorunları: Tanrı, Kozmoloji (Evren), Tek ve Çok, Gök ve Yeryüzü, Dünya ve Ahiret, Aşk'ın-Ruhun Cesedden Ayrılışının Hikmetleri. Dördüncü Bölüm: Mikro ve Makro Evrem Çelişkisi; Ruh ve Beden, İnsan. Beşinci Bölüm: Kendini bil, İlim, Ahlakî dolgunluk vd. Kaynaklar.*

Cavelidze (2015), yeni yayınlanan *Martkhals vitkvi şevikminebi tqulisa moambad rad?* adlı çalışmasında Âşık Paşa'nın Lirik şiirlerini esaslı bir şekilde yeniden tetkik etmiş ve bu şiirlerin semantik konumlanışına ilişkin yeni yaklaşımlar önermiştir (s. 232-291).

g. Fuzûli (2016)

Fuzûli adlı monografi Gürcüce hazırlanmış ve yayınlanmıştır. Mirze Memedoglu eseri Gürcüceden Azericeye çevirmiştir. İki dilli eserin amacı

kitabın başında şöyle açıklanmaktadır: "...Gürcü gençliğini 16. yüzyıl Azerbaycanın meşhur sanatkarı, doğunun en büyük şairlerinden biri Fuzulî'nin hayatı ve yaratıcılığı ile tanıştırmaktır. Fuzulî'nin poetik düşüncesi, yakın doğu edebiyatı üzerinde tesir icra etmiştir. Orijinal poetik bakış açısı, gerçek lirik duyguları ifade etme becerisi ve figüratif yapıların temsil seviyesi ona büyük bir popülerite getirmiştir. Onun şiirleri, saraylarda, sıradan halkın acılı, sevinçli günlerinde söylenip okunmaktadır. Fuzulî şiiri bugün de popüleritesini devam ettirmektedir."

Kitabın başında, Elizbar Cavelidze'den Azerbaycan edebiyatının yakın dostu olarak söz edilen bir bölüm yer almaktadır. Apollon Silağadze'nin Cavelidze için yazdığı, "Gürcü Türkolojisinin Lideri adlı bir yazı da kitabın başına konulmuştur.

Kitapta, *Söz Ustası, 29 Mayıs 1453...*, *Zülümkar-ı Selim ve Azgınlaşmış Şah İsmail, Efsane ve Hakikat, Fuzulî'nin Hayatı, Muhabbeta Dair Efsane, Derd, Dünya ve Şiir Alemi*.vb. konular ele alınmış ve "Fuzulî'nin "şeyler" üzerine düşünceleri şiirleri özelinde anlamlandırılmıştır.

III. Çeviriler

Cavelidze değişik Türkî dillerden Gürcüceye çeviriler de yapmıştır. Ünlü *Dede Korkut Destanı*'nı Giorgi Şakulaşvili ile Gürcüceye çevirmiştir. Çeviriye yazdığı geniş Önsöz ve esere getirdiği yorumlarla eseri Gürcü okurun algı dünyasına yaklaştırmıştır.

Cavelidze değişik gazetelerde editörlük yaptığı dönemde Aziz Nesin'in *Damda Deli Var* adlı eserini Gürcüceye çevirmiş, eseri Edebî Gürcistan gazetesinde tefrika etmiştir. Eser Gürcü okurunun beğenisini kazanmıştır. Lado Minaşvili'ye göre; "...iyi bir çevirmen de olan Cavelidze, çevirideki seçiciliğini sadece kendi zevkine göre değil, ülkesinin de yararına olacak şekilde belirlemiştir" (s. 26).

Sonuç

"Cavelidze yayınlamış olduğu ilk eserlerinde (Ruhî Bagdadî, Fuzulî) doğu şiiri, daha da özelde lirik şiir konularını temalaştırmış, doğu edebiyatbilimcileri arasında tartışılmalı gelen doğu lirik edebiyatı hakkında mistik, dünyevî aşka dair kabul gören yeni söylemler geliştirmiştir" (Silağadze, 5). Doğu toplumundaki genelleştirilmiş aşka dair ilişkileri sistemini "Orta Çağlar Doğu Şiirinin Tipolojisi ve İnceleme Metodolojisi" başlıklı çalışmasında ayrıntılı ve yetkinlikle analiz etmiştir (Cavelidze, 1985: 74-152; Cavelidze, 1984). Cavelidze, "Yakın doğu edebiyatları ve bunların genel tipolojik modeli aynılık estetiğine dayanmaktadır. ...Söz konusu estetikte 'genel' olan selamlanırken; 'somut' olan yadsınmaktadır. Ortaçağ doğu poetik metinlerinin dekoru üç seviye içerir: Reel, ideal, irreal." demektedir.

Cavelidze, 13. yüzyılda Gürcü Hatun ve Mevlânâ Celaleddin Rumî arasında gerçekleşen ilişkiye geniş bir perspektiften bakmış ve ortaya koyduğu bulgularla alan çalışanlarına kalıcı ışık tutmuştur. Mevlânâ ve Kraliçe Tamar'ın manevî ilişkileri ve bu ikilinin mertebelenen dostluklarını Cavelidze eserlerinde yetkinlikle tespit etmiştir.

İvane Cavahişvili, Grigol Abaşıdze, Tamaz Natroşvili, Şota Meskhia ve özellikle Valerian Gabaşvili gibi Gürcü tarihçilerinin ekserisi Gürcistan'ın şaşalı döneminin çöküş sorumluluğunu ülkelerinde maruz kaldıkları baskıya dayanamayarak Gürcistan'a sığınan Rindlere kucak açan Gürcü kralı Laşa Giorgi'ye yüklemişlerdir. Cavelidze ise bu olayı, "Kral Laşa-Giorgi ve Rind'ler" adlı monografisinde ele almıştır. Söz konusu çalışmasındaki bağımsız bir makaleyi bu konuya tahsis etmiştir. "Manevi-Şoalyesel Kardeşlik: Fütüvvet" (Feta-Cavanmardi-Ayari-Rind-Ahı-Karaçoheli adlı bu çalışmasında olaya geniş bir bakış açısı getirmiştir.

Rostom Çkheidze'ye göre; "Cavelidze, Ruhî Bağdadî ile ilgili yazdığı monografi ile de Fütüvvet-Rind-Karaçoheli ve Laşa Giorgi arasındaki ilişkilerin anlam evrenini tekrar yorumlamış ve Rind hareketinin sosyal içeriği, mistik temeli ve bu akımın Laşa-Giorgi'ye etkisi üzerinde yeni söylemler üretmiştir" (s. 16-17).

Cavelidze'nin Türk edebiyatına en önemli katkılarından birisi de Türk edebiyatının temel koyucularından birisinin Mevlânâ olduğu tezini Sovyet Türkolojisindeki uzmanlara kabul ettirmesidir. Mevlânâ'nın bir Türk yazar olduğunu ve Türk edebiyatının temelindeki sütunlardan en önemlisini onun teşkil ettiğini Sovyet Türkolojisi uzmanlarına tasdik ettirmesi (ki bu bir akademik, - profesörlük, çalışmasıdır, Moskova'nın onayı olmadan ünvanın onaylanması o dönemde mümkün değildi) dikkate değerdir. Öyle ki, Sovyet'teki Türkoloji uzmanlarının ekseriyeti Cavelidze'nin çalışmasına kadar Mevlânâ'yı ya Fars ya da Tacik edebiyatına dahil etmekteydi. Cavelidze, 1975'te yazdığı profesörlük tezinde, Rus doğubilimcilerin Mevlânâ ile ilgili mevcut konumlamalarının doğru olmadığını Rus bilim dünyasına kabul ettirmiştir. Sovyet rejiminin en güçlü olduğu 1975'lerde Sovyet Türkolojisi için kabul edilmesi zor bir gerçeği bilimsel yetkinlikle ortaya koyarak hem resmî ideolojiye hem de alan uzmanlarına bu gerçekliği kabul ettirmesi Cavelidze'nin alana olan hakimiyeti ve çalışmalarının evrenselliğini işaret etmesi açısından anlamlıdır.

Cavelidze'nin bu ve benzeri erişimleri hem Gürcü Türkolojisi adına hem de Türk edebiyatının Sovyet Birliği'ndeki Türkologlar arasındaki konumlanışının yeniden "okunmasına" yol açtığı için de dikkate değerdir.

KAYNAKLAR

- Abuladze, Ts. (2004). "Gürcistan'da Türkoloji Çalışmaları", *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, S: 630, Haziran, s. 536-546.
- Amirkhanaşvili, İvane (2014). "Tsigni-Avtoportreti", *Elizbar Cavelidze, 75, Istoriuli-Filologiuri Krebuli*, Tbilisi: Sakartvelos Metsnierebata Akademiis Stamba.
- Canaşia, N. N.; Svanidze, M. Kh. (2011). Gürcistan'da Türkoloji (Türkçe'ye Çevr. İlyas Üstünyer), *Tarih Dergisi*, Sayı 54 (2011 / 2), İstanbul, ss. 221-229.

- Cavelidze, Elizbar (1979). *U istokov Turetkoy Literaturı I: Celaled-in Rum'i-Voprosı Mirovazzreniya* (Türk Edebiyatı Başlangıç Devri 1: Mevlânâ Celâleddin Rumî- Dünya Görüşü Sorunları), Tbilisi: Metsniereba.
- Cavelidze, Elizbar (1984). "On the Typology and Method of Research into Mediaeval Turkish Poetry", *Journal of Turkish Studies*, Vol.: 7, USA: Harvard University Press.
- Cavelidze, Elizbar (1985). *Ştudiebi*, Tbilisi, s. 74-152.
- Cavelidze, Elizbar (1988). *Turkuli Poetika*, Tbilisi: Ganatleba.
- Cavelidze, Elizbar (2010). *Futuveti: Sulier-Rainduli Dzmoba (Peta-Javandari-Aiari-rindi-Ahi-Karaçoğeli)*, Tbilisi.
- Cavelidze, Elizbar (2010). *Turkuli literaturis sataveebtan III: Aşık Paşa*, Tbilisi.
- Cavelidze, Elizbar (2015). *Martkhals vitkvi şevikminebi tquilisa moambad rad?*, Tbilisi: (?).
- Cavelidze, Elizbar (2016). *Puzuli/Fuzuli*, Tbilisi: Universal Neşriyyatı.
- Cavelidze, Elizbar (1985). *U istokov Turetkoy Literaturı II: Yunus Emre*, Tbilisi: Metsniereba.
- Çkheidze, Rostom (2014). "Sapekhurebi Gvtisaken", *Elizbar Cavelidze, 75, Istoriuli-Filologiuri Krebuli*, Tbilisi: Sakartvelos Metsnierebata Akademiis Stamba.
- Çkheidze, Rostom (2014), "Futuveti – Sulier – Rainduli Dzmoba", *Elizbar Cavelidze, 75, Istoriuli-Filologiuri Krebuli*, Tbilisi: Sakartvelos Metsnierebata Akademiis Stamba.
- Dede Korkutis Tsigni* (1987). (Oğuzca'dan Gürcüce'ye Çeviri: Elizbar Cavelidze, Giorgi Şakulişvili), Tbilisi: Sabcota Sakartvelo.
- Kazbegi, Giorgi (1960). *Acaris Şesahep (Acaraya Dair)*, Batumi: Devlet Matbası
- Kopaliani, Ş. (1984). "Agmosavlur-Mistikur Azrovnebashı Adamianisa da Cxovelis Urtirtobis Gaazreba", *Matsne*, N3, Tbilisi.
- Kopaliani, Ş. (1986). "Rtsmenisa da Tsodnis Shesakheb Lamis Visramianis Poemashi", *Agmosavletmcodneoba*, Tbilisi.
- Maştakova, E. İ., (1972). *İz istorii satırı i yumora v turetskoy literaturı*, Moskva: 'Nauka'.
- Minaşvili, Lado (2014). "Gzad Daglili Aravis Vunakhivar", *Elizbar Cavelidze, 75, Istoriuli-Filologiuri Krebuli*, Tbilisi: Sakartvelos Metsnierebata Akademiis Stamba.
- Silagadze, Apolon (2014). "Kartuli Turkologiis Lideri", *Elizbar Cavelidze, 75, Istoriuli-Filologiuri Krebuli*, Tbilisi: Sakartvelos Metsnierebata Akademiis Stamba.
- Üstünyer, İlyas (2013). *Gürcistan'da Türk Edebiyatı Çalışmaları: Lisans Üstü Tezler*, Erzurum: Fenomen Yayınları.

KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİYLE VE ARAP HARFLERİYLE BASILMIş BİR ESER “KİTABÜ'L-İMÂN VE'L-İSLÂM”

Adilhan ADİLOĞLU*

ÖZ

Bu alışmada, Karaçay-Malkar Türkçesiyle ve Arap harfleriyle basılmış olan “Kitabü'l-İmân ve'l-İslâm” (İman ve İslâm Kitabı) adlı eser hakkında şekil ve muhteva bakımından bilgi verilmiş, ayrıca eserin müellifi İsmail Akbay'ın hayatı ve eserleri üzerinde durulmuştur. Eserde kullanılan Arap harflerinin özelliklerine ve yazım hatalarına kısaca değinilmiştir. Eserin dikkat çeken bazı dil özellikleri tespit edilmiş ve bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesi yazı diliyle mukayese edilmiştir. Eserde, Karaçay-Malkar Türkçesinde olmayan, Türkiye Türkçesine ait bazı kelime ve ekler ile yine Türkiye Türkçesi aracılığıyla girmiş olan bazı Arapça kelimelerin varlığı tespit edilmiş ve bunların değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmanın sonunda eserin Latin harflerine ve Türkiye Türkçesine aktarılması yapılmış ve eserin Arap harfleriyle basılmış hali verilmiştir. Bu çalışmanın konusu olan “Kitabü'l-İmân ve'l-İslâm” adlı eser küçük hacimli olmasına karşın bilhassa Arap harfleriyle basılmış olması, içerdiği bazı dil özellikleri ve ayrıca konuyla ilgilenen araştırmacılar için ilk elden yazılı kaynak olması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karaçay-Malkar Türkçesi, Arap Harfleri, İsmail Akbay.

ABSTRACT

In this study information was given regarding the style and content “Kitabu'l-Iman ve'l-Islam” (The book of faith and Islam) which was printed in Karachay-Balkar Turkish and Arabic letters and also author of the book Ismail Akbay's life and his works. Briefly mentioned about writing features and mistakes of Arabic letters used in this book. Remarkable some linguistic features were determined and was compared with the present literary language of Karachay-Balkar Turkish. In this work, not exist in the modern Karachay-Balkar Turkish some words and suffixes borrowed from Turkey Turkish and Arabic were determined and evaluated. At the end of the study, the book was translated from Arabic letters into Latin letters. Then, the book was translated from Karachay-Balkar Turkish into Turkey Turkish. And

* Yrd. Do. Dr., Akdeniz Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-7317-1500,
adilhanadiloglu@hotmail.com.

the Arabic original version was also presented. The book “Kitabu’l-İman ve’l-İslam”, which is the subject of this study, it is very important for researchers. Because it is printed in Arabic letters and there are some interesting linguistic features. Also, this book is one of the first written sources.

Keywords: Karachay-Balkar Turkish, Arabic letters, İsmail Akbay.

Karaçay-Malkar Türkçesiyle ve Arap harfleriyle ilk kitap, eldeki mevcut bilgilere göre, 1909 yılında, Dağistan’ın Temirhan-Şura (bugünkü Buynakskiy) şehrinde basılmıştır. Bu eser, Hacı Lokman Asanî el-Balkarî’nin “Kitâbü Mürşidi’n-Nisâ” (Kadının Rehber Kitabı) adlı kitabıdır. Eserde kadınların hususî hallerinden bahsedilmekte ve İslâm dini bakımından kadınların hayat tarzının nasıl olması gerektiği anlatılmaktadır. Ayrıca eserin son kısmında, Karaçay-Malkar yazılı edebiyatının kurucusu sayılan Kâzım Möçü’nün muhteva olarak 32 farzı konu alan ve halk arasında “İyman-İslâm” (İman-İslâm) adıyla bilinen yüz beyitten müteşekkil bir manzumesi yer almaktadır (El-Balkarî, 1909). Bu eser tarafımızca önce yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış (Adiloğlu, 2005), bilâhare kitap olarak da yayımlanmıştır (Adiloğlu, 2006).

Bu çalışmanın konusu olan “Kitabü’l-İmân ve’l-İslâm” (İman ve İslâm Kitabı) adlı eser de aynı şekilde Karaçay-Malkar Türkçesiyle ve Arap harfleriyle basılmış üçüncü kitaptır. Eserin müellifi Karaçay’ın Yukarı Teberdi kasabası imamı ve mektep hocası İsmail Akbay’dır. Eser 1912 yılında yine Dağistan’ın Temirhan-Şura şehrinde Muhammed Mirza Mavrayev’in İslâm Matbaasında basılmıştır (El-Karaşay, 1912). Eser kapağıyla birlikte toplam 8 sayfadan oluşmaktadır. Bu sebeple eser bir kitaptan ziyade broşür niteliğindedir. Eserin muhtevası ise yukarıda kısaca bahsedilen “Kitâbü Mürşidi’n-Nisâ” adlı 42 sayfalık eserin adeta bir özeti gibidir. Müellif eserinde 32 farza, kadınların hususî hallerinden olan “hayız” (adet görme) ve “nifas” (lohusalık) maddeleri ile “emr-i ma’ruf ve nehy-i münker” (insanlara iyiliği emretmek ve insanları kötülükten sakındırmak) ve “ilim aramak” maddelerini de ilave etmek suretiyle bir Müslüman’ın yerine getirmesi gereken yükümlülüklerini 40 farzda toplamıştır. Yani böylelikle küçük bir cep ilmihali diyebileceğimiz şekilde bir eser teşkil etmiştir. Ancak bu kitap, Karaçay-Malkar Türklerinin İslâm dinini yaygın bir şekilde kabul etmeleri 18. yüzyıl gibi oldukça geç bir dönemde gerçekleştiğinden, hacim olarak küçük olsa da, işlevi bakımından büyük ve önemli bir eserdir.

1. Eserin Müellifi: İsmail Akbay

“Kitabü’l-İmân ve’l-İslâm” adlı eserin müellifi olan İsmail Akbay (1874-1937), Karaçay’ın Yukarı Teberdi köyünde doğmuştur. Varlıklı bir ailede büyümüştür. Babası Yakup Efendi kendi zamanında meşhur bir din adamı, âlim ve eğitimci olup, Karaçay’da Kart-Curt köyünde, Gaspıralı İsmail Bey’in “Usûl-i Cedît” esaslarına göre mektep açan ilk kişidir. Bilâhare Yukarı Teberdi köyüne yerleştikten sonra burada da aynı şekilde bir mektep açarak

eğitimcilik işine devam etmiştir. Onun yetiştirdiği öğrencileri, başta kendi oğlu İsmail Akbay olmak üzere, Karaçay-Malkar Türklerinin gelecekteki aydınlarını teşkil etmiştir.

İsmail Akbay, ilk eğitimini doğduğu köyde, babasının açtığı mektepte aldıktan sonra, babası tarafından Malkar'da Yukarı Bashan köyündeki dayıların yanına gönderilmiştir. İsmail Akbay burada dayısı Zülkarney Efendi'nin medresesinde tahsil görmüştür. Yakup Efendi zeki ve okumaya hevesli bir çocuk olduğuna kanaat getirince oğlunu yüksek tahsil görmesi için Kazan şehrine gönderir. İsmail Akbay buradaki tahsilini tamamladıktan sonra Kırım'a geçerek İsmail Gaspıralı Bey'in Akmescit (Simferopol) şehrindeki “Usûl-i Cedît” okuluna devam eder. Burada öğrenim gördüğü sırada, Kumuk Türklerinin “Hâce-i Evvel”i olarak kabul edilen Abusupiyan Akayev ve Dağıstan'da matbaa kurmak suretiyle pek çok kitabın basılmasını sağlayan Muhammed Mirza Mavrayev ile yakın dostluk kurmuştur. İsmail Akbay buradaki eğitimini tamamladıktan sonra sırasıyla; Tiflis'te, Bakü'de ve son olarak İstanbul Darü'l-Fünun'da tahsilini arttırmak için muhtelif kurslara devam etmiştir (Urusov, 1997:35).

İsmail Akbay, 1898 yılında, İstanbul'daki tahsilini de tamamladıktan sonra memleketine döner. Kendisi henüz yirmi dört yaşında olmasına rağmen, birkaç yabancı dil bilen, pek çok yeri gezip görerek hayat tecrübesi edinen; gerek İslâmî ilimler, gerekse beşerî ve müspet ilimler konusunda muazzam ölçüde yetişmiş bir aydın olarak geri dönmüştür. Kendisine Karaçay'ın idare merkezi olan Kart-Curt'taki medresede müderrislik gibi bazı yüksek mevkili işler teklif edildiği halde, İsmail Akbay bütün bu teklifleri reddetmiş, doğduğu Yukarı Teberdi köyünün mescidinde imamlık ve aynı zamanda babası Yakup Efendi'nin kurduğu okulda öğretmenlik yapmaya başlamış, uzun bir zaman da bu işlerle meşgul olmuştur.

İsmail Akbay'ın, varlıklı bir aileye mensup olması sebebiyle; zenginlikte, makam ve mevkide gözü olmamış; tahsil hayatı boyunca gezip gördüğü yerlerde edindiği hayat tecrübesi ve dış dünyadaki izlenimleri, onu halkını geleceğe hazırlamanın ancak eğitimle olacağına kanaat getirmesine sebep olmuş, bu yüzden de kendisini halkının eğitim işine adamıştır. Köy mescidinde imamlık yaptığı zamanlarda cemaate, çocukların, özellikle de kız çocuklarının, okutulmasının önemini anlatmaya çalışmıştır. Öğretmenlik yaptığı okul için, köyündeki evleri tek tek dolaşarak ailelerinden çocuklarını okula göndermelerini istemiş ve bütün bu çocukları hiçbir ücret almadan okutmuş, çocukların kırtasiye masraflarını da bizzat kendisi karşılamıştır (Hubiyları, 1982:48).

Ancak o dönemde Karaçay'daki mektep ve medreselerin pek çoğundaki eğitim ve öğretim eski usule göre yapılmaktadır. İsmail Akbay bununla ilgili sıkıntıları, İsmail Gaspıralı'nın 17 Nisan 1906 tarihli Tercüman Gazetesinin 39'uncu sayısında yayınlanan “Karaçaydan” başlıklı mektubunda dile getirmektedir. İsmail Akbay, Karaçay'daki medreselerin hemen hepsinde eğitim ve öğretimin eski usule yapıldığını, bu sebeple öğrencilerin tahsil konusunda hem sıkıntılı bir süreçten geçtiklerini ve hem de bu süre-

cin haddinden fazla uzun zaman sarfiyatına mal olduğundan bahsetmekte; eğitim ve öğretimin yeni usule göre yapılması halinde ise 3-4 sene zarfında okutulan derslerin bir yıl kadar kısa bir sürede öğrencilere öğretilbileceğini, ayrıca gerek öğretmenler ve gerekse öğrenciler bakımından bütün bu zahmetin boşa gitmeyeceğini söylemektedir (Akbayoğlu, 1906:2).

İsmail Akbay, tahsil gördüğü yıllarda, bilhassa İstanbul'da kaldığı dönemde, kitap, gazete ve dergi gibi muhtelif basın ve yayın işlerinin bir milletin sosyal ve kültürel yönden gelişmesinde ne kadar büyük önem taşıdığını anlamıştı. Bu sebeple, boş zamanlarında bu işlerin nasıl yapıldığını öğrenmek için bizzat gazetelerde ve matbaalarda işçi olarak çalışmıştır. Memleketinde döndükten sonra matbuat işlerine girmek istemiş ancak maddi ve teknik bakımdan yeterli imkân olmadığı için bundan vazgeçmiştir. Bu yüzden bütün zamanını ve enerjisini, halkını dinî ve millî bakımdan eğitecek kitaplar hazırlamaya sarf etmiştir (Hatuyev, 2014:15).

İsmail Akbay'ın Karaçay-Malkar Türkçesi ve Arap harfleriyle; alfabe, gramer bilgileri, şiirler ve kısa hikâyeleri içeren "Ana Tili" (Ana Dili) isimli ilk kitabı 1910 yılında Temirhan-Şura şehrinde İslâm Matbaasında basılmıştır (Haşhojeva, 2003:14). İkinci kitabı, bu çalışmanın da konusu olan, kısa ve öz şekilde bazı dinî bilgileri içeren "Kitabü'l-İman ve'l-İslâm" (İman ve İslâm Kitabı) adlı eseridir. Müellifin "Mevlidü'n-Nebi" adlı üçüncü kitabı 1915 yılında yine Temirhan-Şura'da ve aynı matbaada basılmıştır. Eser, adından da anlaşılacağı üzere, Karaçay-Malkar Türkçesiyle yazılmış bir Mevlid-i Şerif'tir. Basım tarihi 1915 olmakla birlikte aslında eserin 1898 yılında kaleme alındığı söylenmektedir (Akbaylanı, 1991:98).

İsmail Akbay'ın 1916 yılında Tiflis'te bastırıldığı "Ana Tili" (Ana Dili) adlı dördüncü kitabı ile yine 1924 yılında Batalpaşinsk (bugünkü Çerkessk) şehrinde bastırıldığı "Ana Tili" (Ana Dili) adlı beşinci kitabı; 1910 yılında basılmış olan "Ana Tili" (Ana Dili) kitabının genişletilmiş halidir. Bu kitapların 1916 ve 1924 baskıları elimizde mevcuttur. 1916 basımı ile 1924 basımı arasında muhteva bakımından çok büyük fark yoktur. Dikkatimizi çeken önemli iki farklılıktan birincisi; kitabın müellifi olarak birinci kitapta "İsmail Akbaylanı" yazarken, ikinci kitapta müellifin isminin "İsmail Akbayef" şeklinde değiştirilmiş olduğudur. İkinci olarak dikkatimizi çeken farklılık ise, birincisinde yer alan dinî hikâyeler ile şiir ve metinlerde bol bol kullanılan "Allah" kelimesinin, ikincinden tamamen çıkarılmış olmasıdır (Akbaylanı, 1916; Akbayef, 1924).

İsmail Akbay'ın altıncı kitabı 1926 yılında Batalpaşinsk'te basılan "Tılmaç/Orusdan Karaçay Tilge Tılmaç Kitab" (Rusça-Karaçayca Sözlük) adlı eseridir. Rusça kelimelerin Karaçayca karşılığı Arap harfleriyle verilmiştir (Hubiylanı, 1988:50). İsmail Akbay'ın yedinci kitabı yine 1926 yılında Moskova'da basılan "Bizni Küçübüz, Bizni Ceribizd / Karaçay bla Malkar Tilde Ullulağa Elible" (Bizim Gücümüz, Bizim Vatanımızdır / Karaçay-Malkar Dilinde Yetişkinler İçin Alfabe) adlı eseridir. İsmail Akbay bu eserini İsmail Akbay'la birlikte hazırlamıştır. Bu eser yetişkinlere okumayı ve yazmayı öğretmek için hazırlanmış bir alfabe ve okuma kitabıdır. Bu eserin diğerlerin-

den bir önemli farkı, her bir sayfasının karşılıklı olarak Arap ve Latin harfleriyle birlikte tanzim edilmiş olmasıdır (Abaylanı, 1926).

İsmail Akbay, Sovyet egemenliğinin gelmesinden sonra başlayan rejimin kollektifleştirme faaliyetleri sırasında, sahip olduğu bütün servetini; evlerini, iki dükkânını, kereste imalathanesini ve bir yazlık villasını, bütün tarlalarını ve diğer arazilerini devlet hazinesine devrederek, 1922 yılında Yukarı Teberdi köyünden Batalpaşinski (bugünkü Çerkessk) şehrine taşınmıştır. Burada millî alfabenin teşkili, matbaa kurma ve gazetecilik faaliyetlerine başlamıştır. 1924 yılında, ilk millî Karaçay gazetesi olan “Tavlu Caşav” (Dağlı Hayatı) gazetesinin kurulmasına öncülük etmiş, yıllarca bu gazetede redaktör olarak çalışmıştır. Karaçay’da ilk gazetecilik faaliyetleri 4 Temmuz 1918 tarihinde Batalpaşinski şehrinde Komünistlerin yayın organı olan “İzvestiya Sovyetov Narodnıh Deputatov” (Halk Temsilcileri Konseyi Bülteni) adlı gazetenin yayınlanmasıyla başlamıştır. 1920 yılı Nisan ayında bu gazetenin adı “Krasniye Gori Kubani” (Kızıl Kuban Dağlıları) şeklinde değişmiştir. Bilâhare bu gazete ileriki yıllarda da yayın hayatına devam edecek ve 1957 yılında “Leninskoye Znamya” (Lenin’in Bayrağı) adını alacaktır.

1922 yılından itibaren Batalpaşinski şehrinde Rusça yayınlanmaya başlayan “Gorskaya Bednota” (Fakir Dağlılar) gazetesi ile yayın hayatına 1924 yılının ilk yarısında başlayan “Gorskaya Jizn” (Dağlı Hayatı) gazetesinin muhtelif sayfalarında ve dağınık bir şekilde Karaçay-Malkar Türkçesiyle ilk defa haberler, makaleler, şiirler ve hikâyeler yayınlanmaya başlar. Kısa bir süre sonra da “Gorskaya Bednota” (Fakir Dağlılar) gazetesinin bir tam sayfası Karaçay-Malkar Türkçesine tahsis edilir. Genel olarak Rusça yayınlanan bu gazetelerin bünyesinde gerçekleştirilen bu kısa deneme sürecinden sonra 19 Ekim 1924 tarihinde tamamı Karaçay-Malkar Türkçesiyle “Tavlu Caşav” (Dağlı Hayatı) adında ilk Karaçay-Malkar gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. Bu gazete sırasıyla 1928 yılında “Tavlu Carlıla” (Fakir Dağlılar), 1934 yılında “Kızıl Karaçay” ve 1959 yılında da “Leninni Bayrağı” (Lenin’in Bayrağı) adlarıyla 1991 yılına kadar yayın faaliyetine devam etmiştir (Bilimgotlanı, 1975:158-161). 1991 yılı Temmuz ayında “Karaçay” adını alan bu gazete haftada 3 gün olmak üzere yayın hayatına halen devam etmektedir. Ayrıca gazete binasının girişinde İsmail Akbay’ın büyük bir portresi asılı durmaktadır.

İsmail Akbay eğitim ve yayıncılık faaliyetleriyle, kitaplarıyla, şiirleriyle, Karaçay-Malkar Türkçelerinin yazılı edebiyatının gelişmesinde en büyük katkıyı sağlayan kişilerden biridir. Halkının eğitim, kültür ve bilimde gelişmesi için canıgönülden hizmet etmiş ve büyük başarılarla imza atmıştır. Tam anlamıyla milletine gönül vermiş bir vatansever olan İsmail Akbay, 1930’lu yılların başlarından itibaren, Sovyet rejimine intisap eden veya etmeyen, bütün millî aydınların tutuklanmaya başlamasıyla, Batalpaşinski’deki bütün işlerini bırakarak Yukarı Teberdi köyüne geri dönmüştür. Ancak, burada da sürekli takip altında tutulmuş, nihayetinde “halk düşmanı” yaftasıyla 1937

ylında tutuklanmış, kısa bir süre sonra da kurşuna dizilmek suretiyle öldürülmüştür.

2. Eserde Dil Yönüyle Dikkat Çeken Hususlar

2.1. Muhteva bakımından dinî bilgileri ihtiva eden ve Arap yazısıyla basılmış olan “Kitabü'l-İmân ve'l-İslâm” adlı eserde harfler, Karaçay-Malkar Türkçesinin ses özelliklerine göre harekelenmiş, bilhassa ünlüler bu sisteme göre tanzim edilmiştir. Ancak, Hacı Lokman Asanî el-Balkarî'nin “Kitabü Mürşidi'n-Nisâ” adlı eserine kıyasla bu eserdeki harflerin ve imlânın işlenişi çok daha kötü, düzensiz ve özensizdir.

2.1.1. Eserde pek çok yazım hatası vardır. Meselâ pek çok kelimedede چ (çe) yerine ج (cim) harfi kullanılmıştır: necik < neçik ‘nasıl’ (نَجِكْ 2:13), caratuvcu < caratuvçu ‘yaranan’ (جَرَاتُوجُو 3:1), borc < borç (بُورِج 6:10), carhın < çarhın ‘bedenini’ (جَارْحِين 6:14), anıcün < aniçün < anı için ‘onun için, bu yüzden’ (أَنِجُونُ 8:6), üç < üç (أُوجُ 7:1), birinci < birinçi (بِرِنِجِي 7:7), üçüncüsü < üçünçüsü (أُؤِجِنِجِي سِي 6:15, 6:18, 7:5), altıncısı < altınçısı (أَلْتِنِجِي سِي 5:12, 6:16, 7:2), vs. Karaçay-Malkar Türkçesinde sıra sayı sıfatları /-nçI/, -nçU/ ekleri getirilerek yapılır, bu eklerin /-nçI/, /-nçU/ şekilleri yoktur, pek çok yerde /ç/ yerine /c/ ünsüzüyle yazılmıştır. Ancak eserde bu eklerin /ç/ ünsüzüyle de yazıldığı görülmektedir: birinçisi (بِرِنِجِي سِي 7:12), ekinçisi (اِيكِنِجِي سِي 3:2), üçünçü (أُؤِجِنِجِي 3:16), üçünçüsü (أُؤِجِنِجِي سِي 2:9, 7:8), altınçısı (أَلْتِنِجِي سِي 2:10), cetinçisi (جَتِنِجِي سِي 2:11, 5:18), vs.

2.1.2. Bazı kelimelerde ince ya da kalın ünlülü sırada yanlış ünsüzler kullanılmıştır. Meselâ ince ünlülü sırada ك (kef) harfi yazılması gerekirken ق (kaf) harfi yazılmıştır: derikdir ‘diyecektir’ (دِيرِكْدِر 7:2). Aynı şekilde kalın ünlülü sırada ق (kaf) harfi yazılması gerekirken ك (kef) harfi yazılmıştır: inandık (إِنَانْدِكْ 2:13), vs.

2.1.3. Bazı kelimeler harekesiz yazılmış, bazı kelimelerde de yanlış hareketler kullanılmıştır: kılıbağa ‘kibleye’ (كِبْلَاغَا 6:16), izlemek ‘aramak’ (اَزْلَمَكْ 8:12), anandım < inandım (أَنَانْدِمُ 3:2), ulub < alıb (أَلُوبُ 3:10), vs.

2.1.4. Bazı kelimeler yanlış harflerle yazılmış, bazı kelimelerde harfler unutulmuş ya da eksik yazılmıştır: ulub < alıb (أَلُوبُ 3:10), kullarıdılar < kullarıdılar ‘kullarıdır’ (كُؤَالَلَهْدِيدِيْلَارُ 3:3), kalur < kalır (كَلُورُ 3:9), Şis < Şit (شِيْتْ 4:1), cigirma < cıyırma ‘yirmi’ (جِكِرْمَا 4:10), biñ < miñ ‘bin’ (بِيْئِكْ 4:10), ezkerilib < eskerilib ‘bahsedilip’ (أَزْكَرِلِبُ 4:10), çağılğan < cayılğan ‘yayılmış’ (جَاغِلْغَانُ 5:3), kelürler < kelirler ‘gelirler’ (كِيْلُورُلُر 5:6), tukumuğdan < tukumundan ‘cinsinden’ (تُؤُفُؤْمُغْدَانُ 7:8), tuyrak < tögerek (تُؤِيرَاقْ 7:8), Allahdu < Allahdan (أَلَلَهْدُ 3:5), bayğanbar < bayğanbarğa ‘peygambere’ (بِيْغَنْبَرُ 4:6), vs.

2.1.5. Eserde bilhassa zarf fiil /-p/ eki ile bazı isim ve fiillerdeki /p/ ünsüzleri ب (be) harfiyle yazılmıştır: bilib ‘bilip’ (بِيْلِيْبُ 2:3), tirilib ‘dirilip’ (تِيرِلِيْبُ 2:12), kağıb ‘sallayıp’ (قَاغِيْبُ 3:3), çabrak ‘yaparak’ (جَبْرَاقْ 3:18), köb

‘çok’ (كُوبُ 5:7), çabhan ‘koşan’ (جَابْحَانُ 5:10), cabmakdır ‘örtmektir’ (جَابْمَقْدِرُ 6:15), tabmak ‘bulmak’ (تَابِمَاقُ 7:8), vs. Bu kullanım günümüz Karaçay Türkçesi yazı diline de aksetmiştir. Yani yukarıda olduğu gibi halen /b/ (b) harfi kullanılmaktadır. Malkar Türkçesinde ise önceleri /b/ (b) harfi kullanılmakta iken sonradan /p/ (p) harfine geçilmiştir. Günümüz Malkar Türkçesi yazı dilinde /p/ harfi esastır.

2.1.6. Eserde bazı kelimelerde geçen /-Iw/, /-Uw/ şeklindeki diftongların, günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi yazı dilinden farklı gösterildiği dikkat çekmektedir. Eserde söz konusu edilen diftongların geçtiği kelimeler şöyledir: arıv ‘güzel, temiz, arı’ (أَرِوُ 5:17, 8:1, 8:3, 8:4), arıvlamakdır ‘temizlemektir’ (أَرِوُلْمَقْدِرُ 6:15), arıvğa ‘temize, temizden’ (أَرِوُغَا 8:4), tişirıvdan ‘kadından’ (تِشِيرِوْدَنْ 7:14); cabuv ‘örtü, perde’ (جَبُؤُ 2:16), caratuvçu ‘yara-tan, yaratıcı’ (جَرَاتُؤُجُ 3:1), cazuvçu ‘yazan, yazıcı’ (جَزُؤُچُ 3:7), aluvçu ‘alıcı’ (أَلُؤُچُ 3:10); tiriltüvçü ‘dirilten, diriltici’ (تِيرِلْتÜÜچُ 3:1), öltürüvçü ‘öldüren, öldürücü’ (أُولْتÜÜرÜچُ 3:1), cürütüvçü ‘yürüten, yürütücü’ (جÜRÜTÜÜچُ 3:12). Bu örneklerden sadece ‘öltürüvçü’ ve ‘cürütüvçü’ kelimeleri günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi konuşma ve yazı dilleriyle aynıdır. Yani her iki kelime de, eserde olduğu gibi, günümüzde de söylendiği şekilde yazılmaktadır: ‘эльтюрюучю’ ~ ‘öltürüvçü’, ‘джюрюютюучю’ ~ ‘cürütüvçü’.

Eski Türkçedeki /ıg/, /ig/ ses grupları, Karaçay-Malkar Türkçesinde önce /ıw/, /iw/, sonra da /uw/, /üw/ ses gruplarına dönüşmüştür. Ancak, günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında bu tür diftonglar, birinci safha esas alınarak yazıda /ıw/, /iw/ şeklinde sabitlenmiştir. Meselâ eserde bazı kelimelerde /uw/, /üw/ şeklinde yazılan diftonglar, günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında /ıw/, /iw/ şeklinde gösterilmektedir: ‘cabıv’ ~ ‘джабыу’ (eserde: cabuv), ‘caratıvçu’ ~ ‘джаратыучу’ (eserde: caratuvçu), ‘alıvçu’ ~ ‘алыучу’ (eserde: aluvçu), ‘cazıvçu’ ~ ‘джазыучу’ (eserde: cazuvçu), ‘tiriltıvçü’ ~ ‘тирилтиучю’ (eserde: tiriltüvçü). Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi konuşma dilinde ise bu diftonglar /uw/, /üw/ şeklinde telaffuz edilmektedir. Hatta kimi zaman bu tür diftongların /uu/, /üü/ şeklinde ikiz ünlülere dönüşerek ikincil uzunluklar meydana getirdiği de müşahede edilmektedir. Eserde dikkat çeken bir başka husus ise ‘tişirıvdan’ (kadından) kelimesinin, günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında ‘тиширыудан’ olduğu gibi eserde de /ıw/ diftonguyla gösterilmiş olmasıdır. Halbuki bu kelimedeki diftong da günümüz konuşma dilinde çoktan /uw/ şekline dönüşmüştür ve ‘tişirıv’ biçiminde telaffuz edilmektedir.

Son olarak ‘arıv’ (< ET. arığ ‘güzel, temiz, saf, arı’) kelimesine gelince; bu kelimenin Karaçay-Malkar Türkçesinde: ‘ariıv’, ‘aruv’ ve ‘eruv’ biçiminde üç değişik telaffuz şekli vardır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi yazı dilinde ise bu kelime ‘ariıv’ ~ ‘арıу’ şeklinde gösterilmektedir. Ancak, bugünkü imlâda gösterilen ‘арıу’ şekli yanıltıcı olabilmektedir. Orta hecedeki /i/ ünlüsünden dolayı sondaki diftongun /üw/ şeklinde olduğu sanılarak bu

kelime 'ariv', 'ariüv' ya da 'arüv' şeklinde hatalı okunmaktadır. Bu kelime aslında, eserde de gösterildiği gibi 'ariv' şeklinde iken orta hecedeki /r/ ünsüzünün inceltici etkisiyle /r/ ünlüsü /i/ ünlüsüne dönüşmüş ve kelime 'ariuv' şeklini almış, yazıda da bu şekilde sabitlenmiştir. Karaçay-Malkar Türkçesi resmî alfabesinde alfabede /w/ sesi için de /ÿ/ harfi gösterilirken, pratikte /y/ harfi kullanılmaktadır. Yani, Karaçay-Malkar Türkçesiyle yapılan kitap, dergi ve gazete gibi yayın işlerinde bu alfabeğe uyulmadığı, /y/ harfinin hem /u/ sesi için ve hem de /w/ sesi için kullanıldığı görülmektedir. Haliyle bu da bazı sıkıntıları beraberinde getirmektedir.

2.2. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi yazı diliyle mukayese edilmek suretiyle eserde dikkat çeken bazı ses olayları mevcuttur.

2.2.1. Eserde kelime ortasında ünlü düşmesi tespit edilmiştir: cumşağına 'yumuşağına' < cumuşağına (جُمُشَاغِنَا 7:4). Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi konuşma dilinde bu kelime 'cumşak' şeklinde de söyleniyorsa da yazı dilinde 'джумушакъ' ~ 'cumuşak' (yumuşak) şeklinde yazılmaktadır.

2.2.2. Eserde çift ünsüzle biten bazı kelimelerde vurgusuz orta hece ünlüsü düşmesi kuralına uyulmamıştır. Bazı kelimeler orta hece ünlüleri düşürülmeden yazılmıştır. arıt 'arka, son' (أَرِيتُ 7:2), arıtda 'arkada' (أَرِيتُ 2:15). Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi konuşma dilinde veyahut yazı dilinde bu tür kelimelerde orta hece ünlüsü düşmüştür: арт ~ art, артада ~ artda.

2.2.3. Eserde kelime ortasında ünlü birleşmesi tespit edilmiştir: anıcün 'onun için, o yüzden' < anı üçün (أَنِجُونُ 8:6). Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi konuşma dilinde genellikle bu şekilde söylense de yazı dilinde 'аны ючюн' ~ 'anı üçün' şeklinde yazılır.

2.2.4. Eserde ünsüz benzeşmesi yoluyla ünsüz ikizleşmeleri tespit edilmiştir: cuvummaklıkdadır 'gusüldedir' < cuvun+maklıkdadır (جُومُقَلْقَدِيدِرُ 2:5), cıylımlıklıka 'toplanmaya' cıylımlıklık+ğa (جِيلْمَقْلَقْ 2:12), 'dirilmeye' < tirilmek+ge (تِرْلِيمِكْ 6:1). Eski Türkçe devresini takiben yaklaşma hali ekinin /-kA/ şekli günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde mevcut değildir. Karaçay-Malkar Türkçesinde yaklaşma hali ekleri /-ha, -ğa, -ge/ şeklindedir.

Eserde kelime ortasındaki /ng/, /nğ/, /ñg/, /ñğ/ ünsüz çiftleri /نك / ng / şeklinde gösterilmiştir: künge 'güne' (كُونْكَ 2:10), engendi 'inmiştir' (أَيْنَكِينُ دِي 3:17), anga 'ona' (أَنْكَ 5:16), müslümanga 'müslümana' (مُسلْمَانْكَ 7:12), körüngen 'görünen' (كُورُونْكَ 7:15), ingirge 'akşama' (أَنْكَرْكَ 8:2), vs. Fakat biz eseri Latin harflere aktarırken bu tür ünsüz çiftlerini; 'küññe', 'eññendi', 'añña', 'müslümañña', 'körüññen', 'iññirge' şeklinde aktardık. Çünkü, Karaçay-Malkar Türkçesinde bu tür ünsüz çiftleri telaffuzda istisnasız bir kaide olarak /ññ/ şeklinde bir ünsüz ikizleşmesi meydana getirmektedir.

Karaçay-Malkar Türkçesi resmî alfabesinde /нъ/ şeklinde, fakat pratikte ise /нг/ şeklinde gösterilen /ñ/ sesi yumuşak ve tonlu bir ünsüzdür. Telaffuzu Türkiye Türkçesi ağızlarında da görülen nazal /n/ sesiyle aynıdır.

Kalın ünlülü sırada arka damakta, ince ünlülü sırada ön damakta teşekkül eder. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında kelime ortasında görülen ünsüz ikizleşmesi ise Arap alfabesindeki benzer şekilde genellikle /нг/ng/ veya /ннг/nng/ şeklinde gösterilmektedir. Yani kelime ortasındaki ünsüz ikizleşmesi tek bir nazal /n/ sesi gibi gösterilmektedir: къанга ~ kaña (tahta), джангур ~ cañur (yağmur), тенгиз ~ teñiz (deniz), vs. Halbuki bu kelimelerin telaffuzu; ‘kañña’, ‘caññur’, ‘teññiz’ şeklindedir.

Esasen, Wilhelm Pröhle çok önceden bu ünsüz ikizleşmesi kaidesini “Karatschajische Studien” adlı çalışmasında; küññe < kün+ge ‘güne’, satılññan < satılın+ğan ‘satılan, satılmış’ kelimelerini örnek vererek; n+g: ññ ve n+ğ: ññ şeklinde bir formülle izah etmiştir (Pröhle, 1909:219). Aynı şekilde Ömer C. Aliyev de “Caññı Karaçay Elible” (Yeni Karaçay Alfabesi) adlı eserinde bu konuyu hem Arap harfleriyle, hem de Latin harfleriyle izah etmiştir. Ö.C. Aliyev nazal /n/ ünsüzü için /كْ /ve /ñ/ harflerini göstermiş, kelime ortasında teşekkül eden /ññ/ ünsüz ikizleşmesini de /كْكْ /ve /ññ /şeklinde göstermiştir: caññı ~ جاكْئى (yeni), koññurav ~ فوگْئورولو (çan, zil), toññuz ~ توگْئوز (domuz), vs. (Aliylanı, 1927:32, 33, 67).

2.2.5. Eserde bazı kelimelerde hece ortasındaki /ğ/ ve /h/ (x) süreklili ünsüzleri arasında /ğ/ < /h/ değişmesi görülmektedir: caratğan < carathan ‘yaratan’ (جَرَاتْغَانْ 3:1), açğan < açhan ‘açan’ (اچْغَانْ 3:4), uçğan < uçhan ‘uçan’ (اوجْغَانْ 5:10), başğa < başha ‘başka’ (6:6). Örnek olarak verilen kelimeler günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi konuşma dilinde /ğ/ ve /h/ (hırıltılı arka damak h ünsüzü) sesleriyle nöbetleşe söylenmektedir. Ancak yazı dilinde daima /h/ ünsüzüyle yazılır: джаратхан ~ carathan, ачхан ~ açhan, учхан ~ uçhan, башха ~ başha. Eserde de iki kelimedede /h/ ünsüzü kullanılmıştır: başha ‘başka’ (بَاشْخَه 3:5), çabhan ‘koşan’ (چَابْخَانْ 5:10).

Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi alfabesinde gösterilen /x/ harfi üç farklı /h/ sesini karşılamaktadır. Birincisi: Eski Türkçedeki arka damak /q/ ünsüzünün sızıcılaşmasıyla ve yine arka damakta teşekkül eden, telaffuzu Arapçadaki خ (hı) sesine benzeyen hırıltılı /h/ sesidir. Karaçay-Malkar Türkçesindeki aslı ve en çok kullanılan /h/ ünsüzü bu sestir. Kalın ünlülü sırada teşekkül eder: хаун ~ havun (kavun), ачхыч ~ açhıç (anahtar), къочхар ~ koçhar (koç), хурджун ~ hurcun (сер), хыйны ~ hıynı (büyü). İkincisi: boğazın göğüsle birleştiği noktadan gelip gırtlaktan çıkarılan /h/ sesidir. Telaffuzu Osmanlı Türkçesindeki ♣ (güzel he) ya da Türkiye Türkçesindeki /h/ sesiyle aynıdır. Karaçay-Malkar Türkçesinde sadece kalın ünlülü sırada teşekkül eder. Ünlem ve tabiat yansıması hariç, bu sesin mevcut olduğu kelimelerin hepsi yabancı dillerden girmiştir: хайда ~ hayda (haydi), айхай ~ ayhay (hayhay, elbette), хар ~ har (her), Аллах ~ Allah, гюнах ~ günah, шахадат ~ şahadat (şehadet). Az sayıda kelimedede teşekkül eden gırtlak /h/ sesinin günümüzde çoğunlukla arka damak /h/ sesi gibi telaffuz edildiği müşahade edilmektedir. Üçüncüsü: kalın ünlülü sırada ön damağın biraz gerisinde, ince ünlülü sırada ise ön damakta teşekkül eden /h/ sesidir. Bu sesin olduğu kelimeler Kafkas dillerinden ve Rusça’dan girmiştir:

хаух~hauh (ödünç), хота~hota (mutfak önlüğü), хойнух~hoynuh (тораç), хомух~homuh (miskin), нартюх~nartüh (mısır), химия~himiya (kimya), архив~arhiv (arşiv).

2.2.6. Eserde iki yerde, zamir menşeli teklik 1. şahıs /-men/ ekinin sonundaki /n/ ünsüzünün korunduğu tespit edilmiştir: etemen 'ediyorum' (أَيْتَمِّنْ 6:5, 6:7). Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde ise sondaki /n/ ünsüzü düşmüştür ve yazı dilinde de bu şekilde gösterilir: этеме ~ eteme.

2.2.7. Eserde en fazla dikkat çeken hususlardan biri de çokluk /-lAr/ ekinin sonundaki /r/ ünsüzünün korunmuş olmasıdır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde çokluk eki /-lA/ şeklindedir. Yani sondaki /r/ ünsüzü düşmüştür. Bu konuyla ilgili daha detaylı değerlendirme çalışmamızın 3.3.46. maddesinde verilmiştir.

2.3. Eserde dikkat çeken en önemli hususlardan biri de, Türkiye Türkçesine ait kelimeler, ekler ve yine çoğunluğu Türkiye Türkçesi aracılığıyla geçmiş olan bazı Arapça kökenli alıntı kelimelerin varlığıdır. Ancak bu durumu, tarihsel bir yaklaşımla, kaynağını eski dönemlerde arayarak "Karaçay-Malkar-Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar" şeklinde değerlendirmek hatalı olacaktır. Kanaatimizce, eserin müellifi bu kelimeleri eserinde özellikle kullanmıştır. Eserde geçen söz konusu gerek Türkçe, gerekse Arapça kökenli bu kelime ve ekler günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde mevcut değildir.

Yukarıda da kısaca bahsettiğimiz üzere, eserin müellifi İsmail Akbay'ın, İsmail Gaspıralı Bey'in Usûl-i Cedit okulunda ve bilâhare İstanbul'da tahsil görmüş bir aydın olduğunu söylemiştik. Bilindiği gibi, İsmail Gaspıralı Bey "Dilde, fikirde, işte birlik" ülküsüne binaen, Tercüman gazetesiyile bütün dünya Türklüğünün anlayabileceği ve ağırlıklı olarak da Türkiye Türkçesine dayalı bir edebî dil oluşturmaya çalışmıştır. İsmail Gaspıralı Bey'in bu ülküsü, İsmail Akbay'a da tesir etmiştir. Ayrıca, İsmail Akbay'ın tahsil ve görgüsünü arttırmak amacıyla 1890'lı yılların ortalarında İstanbul'da bulunduğu sırada, yayıncılık ve matbaacılık işlerini öğrenmek için pek çok gazetede ve matbaada çalıştığı bilinmektedir. Kendisi edebiyata ve sanata meraklı olduğundan, dönemin ünlü fikir ve sanat adamlarıyla tanışmış, eserlerini takip etmiş ve onların etkisinde kalmıştır. Meselâ ağaçların ve ormanların önemini vurgulayan "Sakla Kesme" (Dur Kesme) adlı eseri, Mehmet Emin Yurdakul'un "Sakin Kesme" adlı eseriyle çok yakın benzerlikler göstermektedir. Her iki eserde de, kolayca fark edilebilecek bir şekilde, ağaçların ve ormanların önemi vurgulanmakta, her iki eserde de kimi yerlerde aynı kelimeler, neredeyse aynı cümleler kullanılmaktadır. Dr. Yılmaz Nevruz, İsmail Akbay'ın "Sakla Kesme" (Dur Kesme) adlı şiirini, Mehmet Emin Yurdakul'un "Sakin Kesme" adlı eserinden esinlenerek yazdığını söylemektedir (Nevruz, 1999:37).

Anlaşılabacağı üzere İsmail Akbay kendi döneminin Türkiye Türkçesiyle yakından ilgilidir. Ayrıca, İsmail Gaspıralı Bey'in ortak bir edebî Türk dili yaratma ülküsünü de benimsemiştir. Bu yolda ilerlemek için de eserinde

bilinçli olarak Türkiye Türkçesinden bazı kelimeler ve ekler kullanmıştır. Ayrıca eserde bol miktarda Arapça dinî terimlere de yer verilmiştir. Bunların bir kısmı Türkiye Türkçesi aracılığıyla girmiş olduğundan Türkiye Türkçesindeki şekliyle yazılmış, bir kısmı da Osmanlıcada olduğu gibi doğrudan Arapçadaki aslı imlâsıyla yazılmıştır. Eserde tespit ettiğimiz söz konusu kelimeler ve ekler şöyledir:

2.3.1. Ad (أَدْرَى 'adları' 3:8): 'İsim' anlamını karşılamak için Türkiye Türkçesinde olduğu gibi 'ad' şeklinde kullanılmıştır. Fakat günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında olduğu gibi iki yerde 'atları' (أَتْلَرَى 'adları, isimleri' 3:7) ve 'atı' (أَتَى 'adı, ismi' 4:10) şeklinde de kullanılmıştır. Eserde bu kelimeyle ilgili örnek az olduğu için tek bir örnekte geçmesi sebebiyle /d/ harfinin bir yazım hatası olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

2.3.2. 'Amel' (عَمَلٌ 2:3, 8:2, 8:6): Osmanlı Türkçesinde 'yapılan iş, edim, fiil ve bir emri veya vazifeyi yerine getirme' anlamına gelen Arapçadan alıntı bu kelime, günümüz Türkiye Türkçesinde de halen dinî bir terim olarak 'bir kimsenin dinin buyruklarını yerine getirmek için yaptığı iş ve eylem' anlamında kullanılmaya devam etmektedir. Eserde de aynı şekilde 'dinî buyruklar doğrultusunda bir işi yerine getirme' anlamında kullanılmıştır. Bu kelime eserde Arapça aslı imlâsıyla ve dinî bir terim olarak 'yapmak, icra etmek, hareket etmek' anlamında özellikle kullanılmıştır. Çünkü Karaçay-Malkar Türkçesi kelime hazinesinde “amel” kelimesi yoktur. Meselâ eserde yine 'hareket etmek, icra etmek' anlamını karşılamak için 'cürü-' ('yürü-' bir işi yürütmek, yapmak anlamında) fiilinin kullanıldığı da görülmektedir (جُرُونِدُولَر 'cürüydüler' 3:6). Öte yandan, Karaçay-Malkar Türkçesindeki 'amal' ~ 'амал' (çare, imkân; araç, vasita; tedbir; tarz, usûl) kelimesinin Arapça 'amel ~ 'amâl kelimesiyle ilgisi yoktur. Bu kelimenin anlam yönünden Eski Türkçe 'em' (çare, ilaç) + 'al' (çare, vasita, usûl) kelimelerine daha yakın olduğu görülmektedir.

2.3.3. 'Avret' (عَوْرَاتِنِ 'avratın: avretini' 6:15): Arapçadan alıntı ve günümüz Türkiye Türkçesinde halen 'edep yeri, cinsî organ bölgesi' anlamında kullanılan 'avret' kelimesi eserde de aynı anlamda kullanılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde 'avret' kelimesi mevcut değildir. Bunun yerine 'ayıb' veya 'ayıb cer' (ayıp yeri) kelimeleri kullanılır.

2.3.4. Bütününde (بُوتُونُونْدُ 2:3): 'Tamamında, hepsinde' anlamında kullanılmıştır. Karaçay-Malkar Türkçesinde bu anlamda genellikle 'bütev' ~ 'бютеу' (bütün, hepsi, tamamı) kelimesi kullanılmaktadır. Fakat Malkar yazı dilinde 'bütün' ~ 'бютюн' (bütün, hepsi, tamamı) kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir.

2.3.5. Cehennem (جَهَنَّمِنِ 'cehennemni' 5:8, جَهَنَّمْغَه 'cehennemğa' 5:7, 5:11): Bu kelime günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde 'cahanım' ~ 'джаханним' şeklinde kullanılmaktadır.

2.3.6. Cennet (جَنَّتْغَه 'cennetge' 5:7): Bu kelime de aynı şekilde günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde 'candet' ~ 'джандет' şeklinde kullanılmaktadır.

2.3.7. Cevâb (جَوَابٌ 3:9, 3:13): Bu kelime günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde, /v/ sesinin de etkisiyle gelişen /e/ > /u/ değişmesi sonucu ‘cuvab’ ~ ‘джууаб’ şeklini almıştır. Eserde Arapçadaki aslı imlâsıyla yazılmıştır.

2.3.8. Cima (جِيْمَاعٌ 7:16, 7:18): Arapça kökenli “insanlarda cinsî münasebet” anlamına gelen bu kelime artık Türkiye Türkçesinde de pek kullanılmamaktadır. Eserde Arapçadaki anlamıyla kullanılmış ve aslı imlâsıyla yazılmıştır.

2.3.9. Dünya (دُنْيَا 3:11, 5:3, 5:4, 5:13): Bu kelime günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde ‘duniya’ ~ ‘дуния’ şeklinde yazılır.

2.3.10. Emrinde (أَمْرِنْدَه 3:6): Karaçay-Malkar Türkçesi kelime hazinesinde ‘emir’ kelimesi yoktur. Bunun yerine ‘buyruk’ ~ ‘буйрукъ’ kelimesi kullanılır. Nitekim eserde de ‘buyurğan’ (بُوْرغَان ‘buyurduğu, emrettiği’, 2:12) şeklinde kullanılmıştır.

2.3.11. Harâb (حَرَابٌ أَيْتَرَكَه ‘harâb eterge: harap etmek’ 3:11): Türkiye Türkçesinde halen ‘yıkmak, yıkılacak duruma getirmek, dağıtmak, perişan etmek’ anlamında kullanılmakta olan Arapça kökenli bu kelime eserde de aynı anlamda kullanılmış ve Arapçadaki aslı imlâsıyla yazılmıştır. Bu kelime günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi kelime hazinesinde mevcut değildir. Bunun yerine ‘cık-’ ~ ‘джык-’ (yıkmak), ‘çaç-’ ~ ‘чач-’ (dağıtmak, parçalamak), ‘tozurat-’ ~ ‘тозурат-’ (karıştırmak, darmadağın etmek) kelimeleri kullanılmaktadır.

2.3.12. Hayız (حَيْضٌ 2:6, 7:13, 7:15, 8:1, 8:7): Arapça kökenli bu kelime, Türkiye Türkçesinde ‘kadınlarda aybaşı hali, adet görme, regl’ anlamlarını ifade eder. Ancak günümüzde ‘eskimiş’ kelimelerden biri olarak kabul edilmektedir. Eserde de aynı anlamda kullanılmıştır. Karaçay-Malkar Türkçesi kelime hazinesinde bu kelime mevcuttur. Fakat, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi eskimiş, yani artık kullanılmayan kelimelerden biri haline gelmiştir.

2.3.13. ‘İlm (عِلْمٌ 2:6, 8:11, 8:12): Arapça kökenli bu kelime, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, eserde de ‘bilim, bilgi’ anlamında kullanılmıştır. Eserde Arapçadaki aslı imlâsıyla yazılmıştır. Fakat günümüz Türkiye Türkçesinde ‘ilm’ şeklinde kullanılmaya devam eden bu kelimenin Karaçay-Malkar Türkçesindeki söylenişi, Arapçada olduğu gibi ‘ilmu’ şeklindedir. Bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesinde de ‘ilmu’ ~ ‘илму’ şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır. Karaçay-Malkar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde olduğu gibi, bazı Arapçadan alıntı kelimelerin sonunda /U/ ünlüsü yer almaktadır: ilmu ~ илму (bilgi, bilim), nazmu ~ назму (şiiir, nazm), zulmu ~ зулму (zulüm), vs. Konuyla ilgili olarak Çetin Pekacar’ın, Kumuk Türkçesindeki bazı Arapça alıntı kelimelerin, Farsça yoluyla değil, eski dönemde ve doğrudan Arapçadan girmesi sebebiyle, bu kelimelerin son sesindeki /U/ ünlüsünün korunduğunu anlatan ayrıntılı ve önemli bir çalışması mevcuttur (Pekacar, 2007:1465-1473). Bu tür kelimelerle ilgili durum Karaçay-Malkar Türkçesinde de aynıdır. Ancak bu tür kelimeler, Karaçay-Malkar Türkçesine doğrudan doğruya Arapçadan değil de, Kumuk Türkçesi yoluyla girmiş ol-

malıdır. Çünkü geç dönemde Müslüman olan Karaçay-Malkar Türklerinde İslâm dininin yaygın bir şekilde kabulü ve özellikle de dinî eğitim, büyük oranda Kumuk Türklerinden gelen hocalar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Muhtemelen bu kelimeler de Karaçay-Malkar Türkçesine Kumuk hocalar yoluyla girmiştir.

2.3.14. İnce (إِنجِهْدِرْ ‘incedir’ 5:8): Karaçay-Malkar Türkçesinde ‘iñiçge’ ~ ‘ингичге’ (ince) şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır.

2.3.15. İstihmâl (إِسْتِحْمَالٌ 7:7): Arapçada ‘havâle etme, yükleme’ anlamına gelen bu kelime muhtemelen yanlış yazılmıştır. Doğrusu ‘kullanma’ anlamına gelen ‘isti’mâl’ (استعمال) kelimesi olmalıdır. İsti’mâl (kullanma) kelimesi Osmanlı Türkçesinde kullanılırken, Türkiye Türkçesinde ‘istimal’ şeklinde fakat eskimiş kelimeler arasında yer almaktadır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde ise bu kelime mevcut değildir.

2.3.16. Kader (قَدْرٌ ‘kaderdir’ 5:12): Arapça kökenli bu kelime Türkiye Türkçesinde halen ‘yazgı, alın yazısı, mukadderat’ anlamında kullanılmaktadır. Eserde de dinî bir terim olarak bu anlamıyla kullanılmıştır. Ancak günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde bu kelime büyük ünlü uyumu gereğince ‘kadar’ ~ ‘къадаp’ şeklini almıştır. Ancak pek işlek değildir. Bunun yerine daha çok ‘cazıv’ ~ ‘джазыу’ (yazgı, kader) kelimesi kullanılmaktadır. Eserde çokça geçen bir diğer ‘kadar’ (قَدْرٌ 7:2, 7:3, 7:4) kelimesi ise yine Arapça kökenli olup, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Karaçay-Malkar Türkçesinde de isim ve fiillere ölçü, miktar ve benzerlik ilgisi kuran edat ve zarf olarak kullanılmaktadır. Fakat çok fazla işlek değildir. Bunun yerine; ‘çaklı’ ~ ‘чакълы’ (kadar), ‘teñli’ ~ ‘тенгли’ (denli, kadar), ‘deri’ ~ ‘дери’ (kadar, -e kadar) kelimeleri kullanılır. Nitekim eserde de kullanılmıştır: چاقلى ‘çaklı’ (3:4), ديري ‘deri’ (4:7).

2.3.17. Kadın (قَادِيْنٌ 2:3): Eserde tek bir örnek olması sebebiyle burada /d/ harfinin bir yazım hatası olabileceği göz ardı edilmemelidir. Çünkü eserde pek çok yerde ‘katın’ (قَاتِنٌ 8:2, 8:3, 8:7, 8:9, 8:12) şeklinde yazılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde de ‘katın’ ~ ‘къатын’ şeklindedir.

2.3.18. Keskin (كَسْكِيْنٌ ‘keskindir’ 5:8): Türkiye Türkçesinde ilk ve belirleyici olarak ‘çok kesici, iyi kesen’ anlamında kullanılan ‘keskin’ kelimesi Karaçay-Malkar Türkçesi kelime hazinesinde mevcut değildir. Bunun yerine aynı anlamda Karaçay Türkçesi yazı dilinde ‘citi’ ~ ‘джити’ (keskin, sivri), Malkar Türkçesi yazı dilinde ise ‘jütü’ ~ ‘жютю’ (keskin, sivri) kelimeleri kullanılır. Bunun dışında Karaçay-Malkar Türkçesinde bir de ‘kesgin’ ~ ‘кесгин’ kelimesi vardır ki bu kelime ‘kesin, açık seçik, net’ anlamlarını karşılamaktadır.

2.3.19. Ma’nâ (مَعْنَايِي ma’nâsı 6:5): Türkiye Türkçesinde ‘anlam’ kelimesiyle birlikte halen ‘mâna’ şeklinde kullanılmaya devam etmektedir. Eserde de aynı anlamda kullanılmış ve Arapçadaki aslı imlâsıyla yazılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde ise ‘mağana’ ~ ‘магъана’ şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır.

2.3.20. Melâikler (مَلَائِكَةٌ 2:8, 3:2, 3:3, 3:7, 3:9, 3:13): Arapçadaki aslî imlâsıyla ve çoğul şekliyle yazılmıştır. Türkçe çokluk /-ler/ eki ayrıca eklenmiştir. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde ‘melek’ kelimesi ‘mölek’ ~ ‘мөлек’ şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır.

2.3.21. Mescid (مَسْجِدٌ 7:16): Türkiye Türkçesinde ‘mescit’ şeklinde kullanılan kelime, eserde Arapça aslî imlâsıyla yazılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde ‘mejgit’ ~ ‘межгит’ şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır.

2.3.22. Mesh etmek (مَسَحَ أَثْمِيكَ 7:5): Türkiye Türkçesinde daha çok dinî bir terim olarak ‘abdest alırken ıslak eli başa ve meste sürmek’ kavramını ifade etmektedir. Eserde de aynı anlamda kullanılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde bu kelime kullanılmamaktadır. Bunun yerine ‘sıla-’ ~ ‘сыла-’ (okşamak, sıvazlamak, sürmek) kelimesi kullanılır. Nitekim eserde de kullanılmıştır: ‘sılamak’ (سِيلَامَقْ 7:9).

2.3.23. Nifas (نِفَاسٌ 2:6, 7:13, 8:6, 8:10): Arapça ‘doğum sırasında kadından gelen kan’ demektir. Bu duruma Türkiye Türkçesinde ‘lohusalık kanı’ veya ‘lohusalık hali’ denir. ‘Nifas’ kelimesi eserde de aynı anlamda kullanılmıştır. Karaçay-Malkar Türkçesinde bu kavram için özel bir terim mevcut değildir.

2.3.24. Niyyet (نِيَّةٌ 6:16, 7:7): Türkiye Türkçesinde ‘niyet’ şeklinde; ‘amaç, maksat, gaye’ anlamları dışında, dinî bir terim olarak ‘namaz kılmaya, oruç tutmaya ve abdest almaya karar verip başlama’ anlamını ifade eder. Eserde de aynı anlamda kullanılmıştır ve Arapçadaki aslî imlâsıyla yazılmıştır. Bu kelime, bir dinî terim anlamı dışında, günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde ‘amaç, maksat, gaye, düşünce, fikir’ anlamlarını ifade etmek suretiyle ‘niyet’ ~ ‘ниет’ ve ‘innet’ ~ ‘иннет’ şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır.

2.3.25. Özür (عُذْرٌ ‘özü’ 7:7): Türkiye Türkçesinde ‘sebepl, mazeret, kusur, defo, sakatlık, bozukluk, eksiklik, elverişsizlik’ gibi pek çok anlamı ifade eden ve işlek şekilde kullanılan bu kelime, eserde ‘elverişsizlik’ anlamında kullanılmış ve Arapçadaki aslî imlâsıyla yazılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi kelime hazinesinde bu kelime mevcut değildir. Eserde kullanıldığı cümle içerisinde ‘abdest almak için suyun kullanmaya elverişsiz olduğunu’ ifade etmesi bakımından söz konusu kelimenin Karaçay-Malkar Türkçesindeki karşılığı ‘caravsuz’ ~ ‘джараусуз’ (yararsız, elverişsiz) veya ‘caramağan’ ~ ‘джарамаған’ (yaramayan, elverişsiz) kelimeleridir.

2.3.26. Rızık (رِزْقَانِي ‘rızıklanı’ 3:11): Türkiye Türkçesinde ‘rızık’ şeklini almış olan bu kelime dinî terim olarak ‘Allah’ın bütün yarattıklarına verdiği nimet’ anlamını ifade etmektedir. Eserde de aynı anlamda kullanılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde bu kelime ‘rışı’ ~ ‘рысхы’ veya ‘ırışı’ ~ ‘ырысхы’ şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır.

2.3.27. Sâ’at (سَاعَةٌ 8:1, 8:8): Arapçadan alıntı bu kelime, Türkiye Türkçesi ile Karaçay-Malkar Türkçesinde anlamca eş değerdir. Ancak günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde ‘sağat’ ~ ‘сагъат’ şeklinde söylenmek-

te ve yazılmaktadır. Eserde ‘belli bir vakti, anı’ ifade etmek için kullanılmıştır. Arapçadaki aslî imlâsıyla yazılmıştır.

2.3.28. Sabah (صَبَاْحَانِ ‘sabahdan’ 6:9): Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi kelime hazinesinde ‘sabah’ kelimesi mevcut değildir. Bunun yerine ‘ertden’ ~ ‘эртден’ (sabah) kelimesi kullanılır.

2.3.29. Sevâb (تَوَابٌ 3:6, 3:9, 5:6, 5:7, 8:14, 8:15, 8:16): Türkiye Türkçesinde ‘hayırlı bir davranış karşısında Allah tarafından verileceğine inanılan ödül ve Allah tarafından ödüllendirileceğine inanılan davranış’ anlamlarını ifade eden ve ‘sevap’ şeklini alan bu kelime, eserde de aynı anlamda kullanılmıştır ve Arapçadaki aslî imlâsıyla yazılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde /v/ sesinin de etkisiyle gelişen /e/ > /u/ değişmesi sonucu ‘suvab’ ~ ‘сууаб’ şeklini almıştır.

2.3.30. Şehîd (شَهِيدٌ ‘şehîdler’ 5:6): Türkiye Türkçesinde genel olarak ‘kutsal bir ülkü veya inanç uğrunda ölen kişi’ anlamında kullanılan ‘şehit’ kelimesi eserde de aynı anlamda kullanılmış ve Arapçadaki aslî imlâsıyla yazılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde ise ‘şeyit’ ~ ‘шейит’ şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır.

2.3.31. Şerî’at (شَرِيعَتُهُ ‘şerî’atda’ 8:3): Türkiye Türkçesinde genel olarak İslâm hukuku anlamında kullanılan ‘şeriat’ kelimesi eserde de aynı anlamda kullanılmış ve Arapçadaki aslî imlâsıyla yazılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde ise ‘şeriyat’ ~ ‘шерият’ veya ‘şeriğat’ ~ ‘шеригъат’ şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır.

2.3.32. Vakt (وَقْتٌ 6:13, 6:15, 7:16, 8:1, 8:8): Türkiye Türkçesinde genel olarak ‘zaman ve belirlenmiş bir zaman’ anlamında kullanılan ‘vakit’ kelimesi eserde de aynı anlamda kullanılmış ve Arapçadaki aslî imlâsıyla yazılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde bu kelime ‘uvahtı’ ~ ‘ууахты’ şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır.

2.3.33. Yedi (يَدِيْسِي ‘yedisî’ 2:4): Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde ‘ceti’ ~ джетти (yedi) şeklinde söylenen ve yazılan kelime eserde tek bir yerde Türkiye Türkçesindeki olduğu gibi ‘yedi’ şeklinde yazılmıştır. Eserde bu kelimeyle ilgili tek bir örnek olması ve pek çok yerde ‘ceti’ (جَتِي 2:7, 2:11, 5:18, 6:1) şeklinde yazılmış olması sebebiyle /y/ ve /d/ harflerinin yazım hatası olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

2.3.34. Hem de (هَمْدَهُ 6:7): Türkiye Türkçesinde genellikle bir cümleyi açıklamak veya anlamını güçlendirmek için kullanılan Farsçadan alıntı ‘hem’ bağlacı ile bir ya da birkaç öğeye bir başkasının da eklendiğini belirtmek ya da anlamı güçlendirmek için ‘dA’ bağlacıyla birlikte kullanılır. Eserde de aynı maksatla kullanılmıştır. Ancak günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde ‘hem’ bağlacının başındaki /h/ ünsüzü düşmüştür ve ‘em’ ~ ‘эм’ şeklinde yazılır. Fakat, Karaçay-Malkar Türkçesindeki ‘em’ bağlacı, Türkiye Türkçesindeki ‘hem’ bağlacıyla aynı görevi dışında; ‘ve’, ‘ile’ bağlaçlarının görevini de yapmaktadır. Ayrıca, Karaçay-Malkar Türkçesinde bir de, başına geldiği sıfatların üstün derecede olduğunu gösteren ‘en’ zarfının görevini üstlendiği ‘em’ zarfı vardır. Ancak bunun Farsçadan alıntı ‘hem’ bağlacıyla

bir ilgisi olmayıp, Eski Türkçedeki 'eñ' zarfından türemiştir. Karaçay-Malkar Türkçesinde 'em' bağlacı ile 'da' bağlacı birlikte kullanıldığında ise 'emda' ~ 'эмда' şeklinde birleşik yazılır. Aynı şekilde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi 'hem de' anlamında kullanıldığı gibi 've', 'ile' bağlaçlarının görevini de yapar.

2.3.35 Hattā (حَتَّى 7:16): Arapça kökenli bu kelime Türkiye Türkçesinde bağlaç olarak 'bile, hem de' anlamında, zarf olarak 'üstelik, ayrıca' anlamında kullanılmaktadır. Eserde de aynı anlamda kullanılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde bu kelime mevcut değildir. Bunun yerine 'tab' ~ 'таб' (hatta, üstelik, bilâkis, ayrıca), 'oğuna' ~ 'огъуна' (bile, dahi) edatları kullanılır.

2.3.36. Kerre (كِرَّةً 5:2, 7:1, 7:8, 7:11): Türkiye Türkçesinde 'kere' şeklinde kullanılan, miktar ve derece ifadesi taşıyan, Arapça kökenli, işlek edatlardan biridir. Eserde de aynı şekilde kullanılmıştır ve Arapçadaki aslı imlâsıyla yazılmıştır. Bir yerde 'kere' (كِرَّةً 7:1) şeklinde yazılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde bu kelime 'kere' ~ 'кепе' şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır. Ancak pek işlek değildir. Bunun yerine; 'sayın' ~ 'сайын' (her, kere, defa, kez) ve 'col' ~ 'джол' (yol, kere, defa, kez) edatları daha işlek olarak kullanılır.

2.3.37. Kimse (كَيْمَسَةً 8:14): Türkiye Türkçesinde belgisiz zamir olarak kullanılan bu kelime, Karaçay-Malkar Türkçesinde mevcut değildir. Bunun yerine 'kişi' ~ 'киши' (kimse) kelimesi kullanılmaktadır. Nitekim eserde de kullanılmıştır: كَيْشِي ('kişi' 3:5).

2.3.38. Meselā (مَسَلًا 8:3): Eserde de, Türkiye Türkçesindeki 'örneğin, söz gelimi' anlamında kullanılmış ve Arapçadaki aslı imlâsıyla yazılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde bu kelime yoktur. Bunun yerine 'söz için' ~ 'сөз ючюн' (söz gelimi) ve 'ülgüğe' ~ 'юлгюге' (örneğin) kelimeleri kullanılır.

2.3.39. Şey (شَيْءٌ 'şeyi' 6:18): Türkiye Türkçesinde 'nesne, madde, eşya, söz, olay, iş, durum vb. nin yerine kullanılan, belirsiz anlamda bir söz' şeklinde tarif edilen bu kelime aynı zamanda belgisiz zamir olarak kullanılmaktadır. Eserde de belgisiz zamir olarak kullanılmış ve Arapçadaki aslı imlâsıyla yazılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde böyle bir kelime mevcut değildir. Bunun yerine 'neme' ~ 'неме' (şey) ve 'zat' ~ 'зат' (şey, nesne) kelimeleri kullanılmaktadır. Nitekim 'zat' (şey, nesne) kelimesi eserde de çokça kullanılmıştır: زَاتٌ 'zat' (3:1, 5:3, 7:8, 8:7, 8:9) زَاتِنِي 'zatnı' 2:17, 8:13).

2.3.40. Ve (وَ 2:10, 3:9, 3:10, 4:14, 5:9, 5:13, 5:14, 5:16, 6:7): Arapçadan geçmiş olan bu kelime Türkiye Türkçesinde 'iki kelime veya iki cümle arasına girerek aralarında bir bağ olduğunu anlatan söz' şeklinde tarif edilmekte ve bağlaç görevini yapmaktadır. Eserde de aynı görevde kullanılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde bu kelime mevcut değildir. Bunun yerine aynı zamanda bağlaç görevi yapan 'bla' ~ 'бла' (ile) edatı kullanılmaktadır. Nitekim eserde de bağlaç görevinde kullanılmıştır: بِلَاهُ ('bıla' 2:6, 6:7, 7:12). Ayrıca, kendisinden sonra, Eski Türkçede asıl vasıta hali eki olarak

kullanılan /+n/ ekinin gelmesiyle ‘bılan’ şeklini alarak vasita hali işlevini yapmaktadır: بِلَانْ (‘bılan’ 2:11, 4:5, 4:6, 5:6, 5:14, 5:15, 6:4, 7:4, 7:6, 7:12, 8:2). Ayrıca bu kelimeyle ilgili dikkat çeken bir husus vardır; eserde ‘bıla’ kelimesinin iç hecesinde /l/ ünlüsünün kullanıldığı dikkat çekmektedir. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde bu kelimenin iç hecesindeki /l/ ünlüsü düşmüş olup ‘bla’ ~ ‘бла’ şeklinde yazılmaktadır. Bunun sebebi, genel olarak Türk dilinde olduğu gibi, Karaçay-Malkar Türkçesinde de /l/ ünlüsünün normalden kısa bir ünlü olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında eserde vasita hali için kullanılan ‘bılan’ kelimesi, günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi konuşma dilinde kullanılmaya devam etmekteyse de, yazı dilinde artık kullanılmamaktadır. Yani, kelimenin sonundaki eski vasita hali /+n/ eki düşmüştür ve ‘bla’ şeklinde yazılır. Ayrıca gerek bağlaç görevinde olsun, gerekse vasita hali görevinde olsun, hatta son çekim edatı olarak kullanıldığında dahi ‘bla’ edatı daima kendisinden önce gelen kelimedenden ayrı yazılır.

2.3.41. Ya da (يَدَهْ 7:6): Türkiye Türkçesinde ‘seçeneği, çeşitliliği veya tercihi belirlemek için kullanılan ‘ya da’ bağlacı eserde de aynı görevde kullanılmıştır. Ancak günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde böyle bir kelime yoktur. Bunun yerine aynı görev için ‘ne da’ ~ ‘не да’ (ya da) bağlacı kullanılır.

2.3.42. Ya’nî (يَعْنِي 8:14): Arapçadan geçmiş olan bu kelime Türkiye Türkçesinde genellikle iki kelimeyi veya iki cümleyi, açıklama getirme veya sonuç bildirme ilişkisi kuran bağlaç görevini yapmaktadır. Eserde de aynı görevde kullanılmıştır. Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde bu kelime yoktur. Bunun yerine aynı görev için ‘alay demeklik’ ~ ‘алай demekлик’ (demek oluyor ki, yani) bağlacı kullanılır.

2.3.43. Allah’a (اللَّهِ 2:13, 3:4, 5:16): Burada ismin yönelme hali çekiminin, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi /-A/ ekiyle yapıldığı görülmektedir. Fakat, Karaçay-Malkar Türkçesinde ismin yönelme hali çekiminde, ancak kendisinden önce; teklik şahıs iyelik ekleri geldiği zaman yönelme hali /-A/ eki gelebilir. Eserde de aynı şekilde kullanılmıştır: cumşağına ‘yumuşağına’ (جَوْمُشَاغْنَهْ 7:4), cerine ‘yerine’ (جَرِينَهْ 2:12), bileklerine ‘kollarına’ (بِيلَكْرِينَهْ 7:9). Bunun dışında Karaçay-Malkar Türkçesindeki ismin yönelme hali ekleri /-ğa/, /-ge/, /-ha/ ve /-ñA/ şeklindedir: adamğa ‘adama, insana’ (أَدَمَغَهْ 2:2), melâiklerge ‘meleklerle’ (مَلَايْكَلَرَكَهْ 2:8), müslümañña ‘Müslümana’ (مُسلْمَانَكَهْ 7:12), küññe ‘güne, gününe’ (كُونُكَهْ 2:10).

Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesi imlâsında ‘Allah’ isminin yönelme hali ‘Аллахха’ (Allahha) şeklinde yazılır. Fakat /-ğa/ şekliyle nöbetleşe telaffuz edilir. Esasında ‘Allah’ isminin yönelme hali çekiminin /-ğa/ ekiyle yapılması gerekir. Ancak, az sayıda ve genellikle Arapça ve Farsçadan girmiş olan kelimelerde teşekkül eden gırtlak /h/ sesinin, Karaçay-Malkar Türkçesinde çoğunlukla arka damak /h/ sesi gibi telaffuz edildiği müşahede edilmektedir. Yani ‘Allah’ isminin sonundaki /h/ ünsüzü, gırtlaktan değil de arka damaktan ve hırıltılı bir şekilde telaffuz edilmektedir. Tabiatıyla ken-

disinden sonra gelen yönelme hali /-ğa/ eki de, benzeşme yoluyla /-ha/ şekline girmektedir (Bkz. 3.2.5).

2.3.44. Diyecek (دِيرِجَقْ ‘deyrçak’ 7:1): Burada bir yazım hatası olduğu muhakkaktır; ‘diyecek’ şeklinde yazılması gerekirken ‘deyrçak’ şeklinde yazılmıştır. Biz bu kelimeyi ‘diyecek’ şeklinde okuduk. Karaçay-Malkar Türkçesinde fiillerin gelecek zaman çekiminde /-AcAk/ eki kullanılmaz. Yani Karaçay-Malkar Türkçesinde böyle bir ek yoktur. Nitekim bu kelimenin yer aldığı cümleden bir sonraki cümlede de öncekiyle bağlantılı olarak ‘de-’ fiilinin gelecek zaman teklik 3. şahıs çekimi yapılmıştır: ‘derikdir’ (دِيرِجَقْ ‘diyecektir’, 7:2). Burada fiil çekiminde Karaçay-Malkar Türkçesindeki gelecek zaman /-rIk/ eki kullanılmıştır.

Yeri gelmişken, eserde de bağlantılı olarak, Karaçay-Malkar Türkçesinde fiillerin gelecek zaman çekiminden biraz bahsetmek gerekir. Eserde tek bir yerde, ‘kel-’ (gelmek) fiilinin, Karaçay-Malkar Türkçesinde gelecek zaman ekinin en eski şekli olan /-IrlIk/ ekiyle çekime girdiği görülmektedir: kelirlikdiler ‘gelecekler’ (كِيلِرِكِيلِر 5:5). Günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde bu ek gerek yazıda ve gerekse konuşma dilinde artık kullanılmamaktadır. Daha doğrusu değişime uğrayarak /-Ilik/ şeklini almıştır.

Bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesinde fiillerin gelecek zaman çekiminde; fiillerin kök veya gövdesinin sonundaki ünlü veya ünsüz durumuna göre /-rIk/, -rUk/, /-Ilik/, -IUk/, /-ArIk/, -Irlk/, -UrUk/ ekleri kullanılmaktadır. Sonu ünlüyle biten fiil kök veya gövdelerinden sonra /-rIk/, -rUk/ ekleri gelir: öterikdiler ‘gececekler’ (أَوْتَهَرِكِيلِر 5:11), tüşerikdiler ‘düşecekler’ (تُوشَهَرِكِيلِر 5:12). Sonu /l/ ve /r/ ünsüzleriyle biten fiil kök veya gövdelerinden sonra /-Ilik/, -IUk/ ekleri gelir: aylandırılıkdı ‘çevirecektir’ (أَيْلَانْدِرِلِكْدِي 5:3-4), kallıkdı ‘kalacaktır’ (قَالْلُقْدِي 5:4), buzullukdu ‘bozulacaktır’ (بُوزُلْلُقْدُو 5:3), ürüllükdü ‘üflenecektir’ (أُورُلْلُقْدُو 5:4). Ayrıca konuşma dilinde; sonu /r/ ünsüzüyle biten fiil kök veya gövdelerinden sonra gelen /-Ilik/, -IUk/ eklerinin başındaki /l/ ünsüzü gerileyici ünsüz benzeşmesi yoluyla /r/ ünsüzüne dönüşerek /-rIk/, /-rUk/ eklerini teşekkül ettirir: barrıkma < barlıkma (geleceğim), kirriksen < kirliken (gireceksin), sorrhukbuz < sorlukbuz (soracağız), körrüksüz < körlüksüz (göreceksiniz). Ancak bu dönüşüm imlâda gösterilmez. Yani yazı dilinde /-Ilik/, -IUk/ ekleri esastır. Sonu diğer ünsüzlerle biten fiil kök ve gövdelerinden sonra /-Arık/, -Irlk/, -UrUk/ ekleri gelir: catarıkma (yatacağım), keterikse (gideceksin), çaşınırıkıdı (gizlenecek), kiyinirikbiz (giyineceğiz), coluğuruksuz (karşılaşacaksınız), körüşürükdüle (görüşecekler). Ayrıca konuşma dilinde sonu /n/ ünsüzüyle biten fiil kök veya gövdelerinden sonra gelen /-Arık/, -Irlk/, -Uruk/ ekleri, hece düşmesi ve ilerleyici ünsüz benzeşmesi yoluyla /-nIk/, -nUk/ eklerini teşekkül ettirir: cannıkma < canarıkma (yanacağım), minnikse < minerikse (bineceksin), connukbuz < conarıkbiz (yontacağız), körünnüksüz < körünnürüksüz (görüneceksiniz). Yine bu dönüşüm de imlâda gösterilmez. Yani yazı dilinde /-Arık/, -Irlk/, -Uruk/ ekleri esastır.

Saadet Çağatay ve Omeljan Pritsak, Karaçay-Malkar Türkçesinde fiillerin gelecek zaman çekiminde kullanılan bu eklerin, /-r, -Ar, -Ir/ eklerine Eski Türkçedeki /-ğuluk/ sıfat fiilinin eklenmesiyle teşekkül ettiğini ileri sürerek hatalı bir açıklama getirmişlerdir (Çağatay, 1951:281; Pritsak, 1959:363). Aynı şekilde “Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri” adlı eserde de söz konusu bu ekin, /-r, -Ar, -Ir, -Ur/ eklerine ‘ok’ pekiştirme edatının eklenmesi suretiyle teşekkül ettiği şeklinde yapılan açıklama da hatalıdır (TDK, 2006:464-465).

Karaçay-Malkar Türkçesinde fiillerin gelecek zaman çekiminde kullanılan bütün bu eklerin hepsi /-Arllık, -Irlık, -UrUk/ eklerinden türemiştir. Karaçay-Malkar Türkçesi hakkında ilk gramer çalışmalarını yapan Wilhelm Pröhle çok önceden Karaçay-Malkar Türkçesinde fiillerin gelecek zaman çekiminde kullanılan bu eklerin aslının /-Arllık, -Irlık, -UrUk/ şeklinde olduğunu tespit etmiştir. W. Pröhle, Karaçay-Malkar Türkleri arasında saha çalışması yaparken, Karaçay, Baksan ve Çegem ağızlarından farklı olarak, Çerek (Oğarı Malkar) ağızında gelecek zaman çekiminin /-Arllık, -Irlık, -UrUk/ ekleriyle yapıldığını fark etmiş ve bu eklerin çeşitli ses olayları neticesinde diğer ağızlarda /-rIk, -rUk/, /-llk, -lUk/, /-ArIk, -IrIk, -UrUk/, /-nlk, -nUk/ eklerine dönüştüğünü tespit etmiştir. Ayrıca, söz konusu bu /-Arllık, -Irlık, -UrUk/ eklerinin, geniş zaman /-r, -Ar, -Ir, -Ur/ ekleri ile isimden isim yapan /-llk, -lUk/ eklerinin birleşmesinden teşekkül ettiğini ilk defa ortaya koymuştur (Pröhle, 1909:231; Pröhle, 1914-1915:193-195). Bu konu “Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası” (Karaçay-Malkar Dilinin Grameri) adlı eserde de bu şekilde açıklanmaktadır (Baskakov, 1966, 212-213). Biz de bir başka çalışmamızda konu üzerinde etraflıca durmuştuk (Adiloğlu, 2006:92-93).

2.3.45. Başta Türkiye Türkçesi olmak üzere Türk lehçelerinin pek çoğunda fiilden hareket ismi yapan ve ayrıca mastar (infinitive) olarak kullanılan /-mAk/ ekinin eserde çokça kullanıldığı görülmektedir: inanmak ‘inanmak’ (إِيْنَامَقْ 2:8), oraza tutmak ‘oruç tutmak’ (أُوْرَا تُوْتُمَقْ 6:10), namaz kılmak (نَمَاز فِلْمَقْ 6:13), abdest almak (أَبْدَسْتُ الْمَقْ 6:14), arıvlamaktır ‘temizlemektir’ (أَرُوْلْمَقْدِرْ 6:15), cabmaktır ‘örtmektir’ (جَابِمَاقْدِرْ 6:15), turmaktır ‘durmaktır’ (تُوْرْمَقْدِرْ 6:16), kulak kakmak ‘kulak vurmak ~ tekbir almak’ (أُوْرَة تُوْرْمَاقْ 6:17), öre turmak ‘ayakta durmak’ (أُوْرَة تُوْرْمَاقْ 6:18), okumak (أُوْقْمَقْ 6:18), olturmak ‘oturmak’ (أُوْلُوْرْمَقْ 7:2), cuvmak ‘yıkamak’ (جُوْمَقْ 7:5), tabmak ‘bulmak’ (تَابِمَاقْ 7:8), sılamak ‘sıvazlamak, sürmek’ (سِيْلَامَقْ 7:9), çaykamak ‘çalkalamak’ (چَايْقَامَقْ 7:10), buyurmak ‘buyurmak, emretmek’ (بِيُوْرْمَاقْ 7:13), kaytarmak ‘döndürmek, geri çevirmek’ (قَايْتَارْمَاقْ 7:13); izlemektir ‘aramaktır’ (إِزْلَمَقْدِرْ 2:6), demektir ‘demektir’ (دَمَقْدِرْ 6:5), bilmektir ‘bilmektir’ (بِيْلَمَقْدِرْ 6:16), niyyet etmektir ‘niyet etmektir’ (نِيْيَتُ أَتْمَقْدِرْ 6:16). Ancak bu ek günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde mevcut değildir. Bu ek yerine /-mAk/ tabanına, isimden isim yapma /-llk/ ekinin getirilerek genişletilmesi suretiyle teşekkül eden /-mAkllk/ eki kullanılmaktadır. Nitekim

eserde de kullanılmıştır: cıyılmaklıkka < cıyılmaklıkğa ‘toplanmaya’ (جِيلْمَقْلَه) 2:12), caratılmaklık ‘yaratılmak’ (جِيلْمَقْلُق) 8:9); körmeklik ‘görmek’ (كُوزْمَكْلِك) 2:16), cetmeklik ‘yetmek, tamamlanmak’ (جَنْمَكْلِك) 4:7), bermeklik ‘vermek’ (بَرْمَكْلِك) 6:11), işlemeklik ‘işlenmek’ (اِشْلَمَكْلِك) 8:13), bilmeklik ‘bilmek’ (بِلْمَكْلِك) 8:13).

Bununla birlikte /-mAk/ eki pek de işlek olmamak kaydıyla Karaçay-Malkar Türkçesinde kalıcı isim yapmak maksadıyla fiilden isim yapma eki olarak kullanılmaktadır: tutmak ~ тутмакъ (esir, hapisane), sokmak ~ сокъмакъ (dar yol, patika), başmak ~ башмакъ (çarık, terlik), cabışmak ~ джабышмакъ (ak diken bitkisi, dağ eriği), çakmak ~ чакъмакъ (karışık, birbirine geçmiş), kuymak ~ къуймакъ (omlet), ötmek ~ ётмек (ekmek). Fakat yukarıda da belirtildiği üzere bu ek kesinlikle günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde hareket ismi veya mastar olarak kullanılmamaktadır. Yukarıda verilen örnekler belki eski dönemlerde bu ek Karaçay-Malkar Türkçesinde hareket ismi yapmak için kullanılmaktayken sonradan bu ekle yapılan kelimeler hareket gösterme özelliğini kaybederek birer kalıcı isim haline gelmişlerdir. Aynı durum /-mAkllk/ ekiyle yapılan hareket isimlerinde de görülmektedir. Meselâ eserde de geçen yakın dönemde teşekkül etmiş ‘cuvunmaklık’ (خُونْمَقْلُق) ‘gusül, boy abdesti’ 2:5, 7:10) kelimesi güzel bir örnektir. Bu kelime günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde aynı zamanda ‘yılanmak, banyo yapmak’ şeklinde bir hareket ismini karşılarken, diğer taraftan daha ziyade dinî bir kavramı ifade eden ‘gusül, boy abdesti’ şeklinde kalıcı bir ismi de karşılarmaktadır. Yine ‘süymeklik’ (سُيْمَكْلِك) sevmek; aşk, sevgi; eserde: istek, arzu, 5:14) ve ‘izlemeklik’ (اِزْلَمَكْلِك) aramak, istemek; eserde: istek, 2:11) kelimeleri soyut kavramları ifade eden birer kalıcı isimlerdir.

Bunun dışında eserde /-rğa, -rge/ ve /-ğan, -gen/ eklerinin de hareket ismi yapmak için kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte /-rğa, -rge/ eklerinin hareket ismi yapmaktan daha ziyade, Türkiye Türkçesinde ‘-maya’ ve ‘-mAk için’ anlamını veren, yani hareketin ortaya çıkma sebebini ve maksadını ifade eden birleşik zarf-fiil eki olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır: cazarğa ‘yazmaya’ (جَزَارْغَا) 3:7), sorurğa ‘sormaya’ (سُورُورْغَا) 3:8), barırğa ‘gitmeye’ (بَارِرْغَا) 6:11), kılırğa ‘kılmaya’ (قِلْرْغَا) 6:17); eterge ‘etmeye’ (اَيْتَرْكَه) 2:3, 3:11, 6:6, 7:7), bilirge ‘bilmeye’ (بِلِرْكَه) 4:11), öterge ‘geçmeye’ (اُوتَيْرْكَه) 5:11).

Esasında sıfat-fiil ekleri olan /-ğan, -han, -gen/ ekleri ise eserde sadece bir kere hareket ismi olarak kullanılmıştır: zekâtnı borc etgen ‘zekâtı borc etmek’ (زَكَاتْنِي بُوْرَج اَيْتْكِين) 6:10). Aslında müellifin buradaki niyeti ‘zekâat borcu’ veya ‘zekâat yükümlülüğü’ şeklinde bir kalıcı isim yapmaktır. Meselâ eserde bu eklerle kalıcı isimler de yapılmıştır: kök çaşnağan ‘şimşek, yıldırım’ (كُوكْ جَاشْنَاغَان) 5:10), culduz uçğan ‘yıldız kayması’ (جُلْدُوزْ اُوْچْغَان) 5:10).

Bunun dışında, birkaç yerde ‘degen’ (دَيِّكِينْ 6:4, 7:14, 8:6) kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime Türkiye Türkçesinde edat şeklinde kullanılan, netice ve izah ifade eden ‘demek’ tabiridir. Aslında bu kelimenin Türkiye Türkçesine tam aktarımı ‘denen’ şeklinde olmalıdır. Fakat eserde geçtiği yerlerde netice ve izah ifade etmek suretiyle bağlayıcı edat görevini üstlendiğinden biz de bu kelimeyi ‘demek’ şeklinde aktardık.

Yeri gelmişken, günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde hareket ismi ve mastar olarak kullanılan eklerden kısaca bahsetmekte fayda vardır. Bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesinde en fazla hareket ismi olarak kullanılan ekler: /-rğa, -rge/, /-v, -Iv, -Uv/, /-mAkllk/ şeklindedir. Seyrek olarak /-ğan, -han, -gen/ ekleri de kullanılır. Bu eklerin hepsi aynı zamanda mastar görevi de yapmaktadırlar. “Russko-Karaçayev-Balkarskiy Slovar” (Rusça-Karaçay-Malkar Sözlük) adlı eserde sadece /-rğa, -rge/ ekleri mastar olarak kullanılmıştır (Süyünçev-Urusbiyev, 1965). “Karaçay-Malkar-Orus Sözlük” (Karaçay-Malkar-Rusça Sözlük) adlı eserin önsözünde mastar için /-rğa, -rge/ eklerinin kullanıldığı söylense de (s. 12), bu ekle birlikte /-v, -Iv, -Uv/ ve /-mAkllk/ eklerinin de kullanıldığı müşahede edilmektedir (Goçiyayeva-Süyünçev, 1989). “Karaçay-Malkar Tilni Angılatma Sözlüğü” (Karaçay-Malkar Dilinin Açıklamalı Sözlüğü) adlı eserde ise fiiller mastarsız halde, yani sadece kök ya da gövdeleriyle verilmiş; bu fiillerden teşekkül eden hareket isimlerinde ise yalnızca /-v, -Iv, -Uv/ ekleri kullanılmış; /-rğa, -rge/, /-mAkllk/ ve /-ğan, -han, -gen/ ekleri kullanılmamıştır (Guzelanı, 1996, 2002, 2005).

2.3.46. Eserde gerek isim ve isim soylu kelimelerin çekiminde, gerekse fiillerin çekiminde çokluk ifadesi için /-IAr/ eki kullanılmıştır: alar ‘onlar’ (أَلَارْ 3:5), alarnı ‘onların’ (أَلَارْنِي 3:5), alardan ‘onlardan’ (أَلَارْدَانْ 5:7), bılar ‘bunlar’ (بِلَارْ 2:7), kitablarğa ‘kitablara’ (كِتَابْ لَارْغَه 2:9), bayğanbarlar ‘peygamberler’ (بَيَّغْنَبْرَلَارْ 5:6), şayıhlar ‘şeyhler, veliler’ (شَيْخَلَارْ 5:6), alimler (عَالِمَلْر 5:6), şehidler ‘şehitler’ (شَهِيدَلْر 5:6), bayğanbarlarğa ‘peygamberlere’ (بَيَّغْنَبْرَلَارْغَه 2:9), kökler ‘gökler’ (كُوكْلَر 5:3), cerler ‘yerler’ (جَيْرَلَر 5:3), ölgenler ‘ölenler’ (أُولْغَيْنْ لِير 5:5), adamlardan ‘insanlardan’ (أَدَامْ لَارْدَانْ 5:9); cürüydüler ‘yürüyorlar, yürürler, hareket ederler’ (جُرُيْدُولَر 3:6), kirediler ‘giriyorlar, girerler’ (كِرِيدِيلَر 3:8), aşamaylar ‘yemiyorlar, yemezler’ (أَشَامَايَلَارْ 3:4), içmeyler ‘içmiyorlar, içmezler’ (إِچْمِيلَر 3:4), kelirlikdiler ‘gelecekler’ (كِيلِرْلِيدِيلَر 5:5), köbdüler ‘çokturlar’ (كُوبْدُولَر 3:5), kelürler ‘gelirler’ (كِيلÜRَلَر 5:6), öterikdiler ‘gececekler’ (أُتِيرِيدِيلَر 5:11), tüşerikdiler ‘düşecekler’ (تُŞERِيدِيلَر 5:12).

Bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesinde çokluk /-IAr/ ekinin sonundaki /r/ ünsüzü düşmüştür. Yani günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinin gerek konuşma dilinde ve gerekse yazı dilinde kullanılan çokluk eki /-IA/ şeklindedir. Eserde ise sadece birkaç yerde çokluk ekinin sonundaki /r/ ünsüzünün düşmüş şekliyle kullanıldığı görülmektedir: rızkılanı ‘rızkların’ (رِزْقَلَانِي 9:5).

3:11), bayğanbarları 'peygamberlerin' (بَيْعُنْبَرَلْنِي 4:9-10, 4:16), günahladandır 'günahlardandır' (كُنَاهَلَهْدَانْدِرْ 7:17).

Bunun dışında günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde yalnızca kendisinden sonra iyelik eki geldiği zaman çokluk ekinin sonundaki /r/ ünsüzü düşmez. Eserde de aynı şekildedir: sanların 'sayılarını' (سَانْلَرْنِ 3:5), atları 'adları, isimleri' (اتْلَرِي 3:7), sıyılıları 'yüceleri, büyükleri' (سَيْلِيْلَرِي 3:9), bolcaları 'müddetleri' (بُولْجَالَارِي 4:7), alları 'ilkleri' (اللَرِي 4:9), arıtları 'sonları' (ارْتْلَرِي 4:9), kabırlarından 'mezarlarından' (قَبْرْلَرْنِدَانْ 5:5), sevabları 'sevapları' (سَوَابْلَرِي 5:6), kulları 'kulları' (قَوْلَرِي 6:7), şartların 'şartlarını' (شَرْطْلَرْنِ 6:12), farızları 'farzları' (فَرْضْلَرِي 6:13), çınaçıkları 'dirsekleri' (چِنَاچْئَلَرِي 7:4); kiyimleri 'giyimleri' (كِييْمَلَرِي 5:6), inçikleri 'aşık kemikleri' (اِنْچِيكْلَرِي 7:5), bileklerine 'kollarına' (بِيكْلَرِي 7:9), künleri 'günleri' (كُونْلَرِي 8:2).

Karaçay-Malkar Türkçesindeki çokluk /-lAr/ ekinin arkaik, yani Eski Türkçeden günümüze kadar korunmuş bir çokluk eki olabileceği ihtimali üzerinde durulmuşsa da (Ata, 2009:97-98), konuyla ilgili olarak genel kabul gören düşünce, Karaçay-Malkar Türkçesinde çokluk ekinin başlangıçta /-lAr/ şeklinde olduğu, zaman içerisinde, sondaki /r/ ünsüzünün eriyip düşmesiyle bugünkü /-lA/ şeklini aldığı şeklindedir. Zaten günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde kendisinden sonra iyelik eki geldiği zaman çokluk ekinin sonundaki /r/ ünsüzünün korunmuş olması daha önce bu ekin /-lAr/ şeklinde olduğunun da bir işaretidir.

Karaçay-Malkar Türkçesinde çokluk /-lAr/ ekinin sonundaki /r/ ünsüzünün hangi dönemde düşerek /-lA/ şeklini aldığına dair, bazı emareler dışında, kesin bir bilgi mevcut değildir. Bizim kanaatimize göre, çokluk /-lAr/ ekinin sonundaki /r/ ünsüzünün düşmesi olayı 19. yüzyılın sonlarına doğru tamamlanmış ve 20. yüzyıl başlarında tamamen /-lA/ şeklini almıştır. W. Pröhle'nin bu dönemde derlediği malzemeden de bu anlaşılmaktadır. Meselâ, W. Pröhle'nin kayda geçirdiği, teşekkürü 19. yüzyıl başlarına veya daha eskiye dayanan bazı halk türkülerinde /-lAr/ ekinin kalıntılarına rastlanmaktadır. Bu eserlerde çokluk eki için daha ziyade /-lA/ eki kullanılırken, bazı kısımlarında /-lAr/ ekinin kullanıldığı da dikkat çekmektedir: küller < künler 'günler', boldular 'oldular', kireller < kirediler 'giriyorlar', süyeler < süyediler 'seviyorlar', mineller < minediler 'biniyorlar', caşlar 'delikanlılar', kiyeller < kiyediler 'giyiyorlar', süreller < sürediler 'sürüyorlar', saldılar 'koydular', cırlar 'türküler', küyeler 'ağıtlar', caralar 'yaralar', vs... (Pröhle, 1909:248-252).

İsmail Akbay'ın eserinde çokluk ekinin umumiyetle /-lAr/ şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Halbuki bu dönemde Karaçay-Malkar Türkçesinde, bilhassa konuşma dilinde, çokluk ekinin /-lA/ şeklini almış olduğu kanaatini taşımaktayız. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, İsmail Gaspıralı Bey'in yolunu takip eden İsmail Akbay'ın, 'dilde birlik' ülküsüyle, eserinde çokluk /-lar/ ekini bilinçli olarak kullandığı şüphesizdir. Ayrıca bu dönem-

de Karaçay-Malkar Türkçesiyle kaleme alınmış başka eserlerde de çokluk eki olarak /-lAr/ şeklinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Hacı Lokman Asanî el-Balkarî'nin Kitabü Mürşidi'n-Nisâ (1909) adlı eseri başta olmak üzere, Hicrî 1322 (Miladi 1904) tarihli Karaçay-Malkar Türkçesiyle kaleme alınmış bir el yazması mecmuada yer alan Karaçaylı şair Yusuf Haçir ile Malkarlı şair Muhammed Orakî el-Balkarî'nin eserlerinde de çokluk ifadesi için /-lAr/ ekinin kullanıldığı görülmektedir (Nevruz, 1981: 165-166, 169-175; Doğan, 2000:205-206). Karaçay-Malkar Türkçesi yazı dilinde çokluk ekinin, sondaki /r/ ünsüzünün düşürüldüğü /-lA/ şekli eki ilk olarak yine İsmail Akbay'ın Ana Tili (1916) eserinde kullanılmıştır. Müellif, Tiflis'te Arap harfleriyle bastırıldığı bu eserde çokluk ifadesi için sadece /-lA/ ekini kullanılmıştır.

2.3.47. Eserde pek çok yerde, çokluk /-lAr/ ekinde olduğu gibi, gerek isim ve isim soylu kelimelerin çekiminde, gerekse fiillerin çekiminde kullanılan /-dlr, -dUr/ bildirme eklerinin sonundaki /r/ ünsüzü korunmuştur. Halbuki günümüz Karaçay-Malkar Türkçesinde bildirme eklerinin sonundaki /r/ ünsüzü düşmüştür. Yani günümüzde hem konuşma dilinde ve hem de yazı dilinde kullanılan bildirme eki /-dl, -dU/ şeklindedir. Ayrıca, eserde bildirme ekinin /-dlr, -dUr/ şekilleri kullanıldığı kadar, sondaki /r/ ünsüzünün düştüğü /-dl, -dU/ şekillerinin de kullanıldığı da görülmektedir.

Eserde bildirme ekinin /-dlr, -dUr/ şekliyle kullanıldığı isim ve isim soylu kelimelerin buldukları cümlelerde 'kesinlik' anlamı veren yüklemeler oluşturdukları görülmektedir: İmândadır (إِيمَانُهُ دَرٌ 2:4), İslamdadır (إِسْلَامُهُ دَرٌ 2:4), namazdadır (نَمَازُهُ دَرٌ 2:4), cuvummaklıkdadır 'gusüldedir' (جُؤْمُقْلَقْدُهُ دَرٌ 2:5), nifasdadır (نِفَاسُهُ دَرٌ 2:6), hazırdır (حَاضِرُهُ دَرٌ 2:15), Kurandır 'Kuran'dır' (قُرْآنُهُ دَرٌ 4:2), inanmaktır 'inanmaktır' (إِنَانْمُقْدَرُهُ 4:8, 5:1, 6:1), bayganbardır 'peygamberdir' (بَيَغْنَبَرُهُ 4:11), sıylısıdır 'yücesidir' (سَيْلِي سَيِدُهُ 4:16), Abdülmanafdır 'Abdülmanaf'tır' (عَبْدُالْمَنَافِ دَرٌ 4:17), hakdır 'haktır' (حَقُّهُ 5:8), Allahdandır (اللَّهُ دَانِدَرٌ 5:14), farzıdır 'farzıdır' (فَرْضِي دَرٌ 6:1), arıvlamaktır 'temizlemektir' (أَرِوْلْمُقْدَرُهُ 6:15), cabmaktır 'örtmektir' (جَابْمُقْدَرُهُ 6:15), tüz turmaktır 'doğru durmaktır' (تُؤز تُؤرْمُقْدَرُهُ 6:16), haramdır (حَرَامِدَرٌ 7:17, 8:7), günahladandır 'günahlardandır' (كُنَاهْلُهُ دَانِدَرٌ 7:17), nifasdır (نِفَاسِدَرٌ 8:10), farzdır (فَرْضِدَرٌ 8:12, 8:13), sevabdır 'sevaptır' (ثَوَابِدَرٌ 8:14); abdezdedir 'abdesttedir' (أَبْدَرْدَرٌ 2:5), teyemmümedir (تَيَمُّمِدَرٌ 2:5), nehyi münkerdir (نَهْي مَنكَرِدَرٌ 2:6), izlemektir 'aramaktır' (إِزْلَمَكِدَرٌ 2:6), Nekirdir (نَكِيرِدَرٌ 3:9), Cebraildir (جَبْرَائِيلِدَرٌ 3:10), keleşidir 'aracıdır' (كِيْلُهُ جِي دَرٌ 3:12), incedir (إِنَجِه دَرٌ 5:8), keskindir (كَسْكَنْدَرٌ 5:8), kaderdir (قَرَرِدَرٌ 5:12), beşdir 'beştir' (بِيْش دَرٌ 6:3), niyyet etmektir 'niyet etmektir' (نِيْيْتْ أَيْتْمِيَا دَرٌ 6:16), bilmektir 'bilmektir' (بِيْلْمَكِدَرٌ 6:16), vacibdir 'vaciptir' (وَاجِبِدَرٌ 8:13), sünnetdir 'sünnettir' (سُنَّة دَرٌ 8:14); oldur 'O'dur' (أَلْدُورُ 3:1), onovçusudur 'amiridir' (أَوْتُؤْجِي سَيِدَرٌ 3:11). Eserde fiillerin çekiminde kullanılan bildirme ekinin

/-dIr, -dUr/ şekli sadece birkaç kelime de görülmektedir: boladır 'oluyor/olur' (بُولَادِر 2:7), derikdir 'diyecektir' (دِيرَقْدِر 7:2).

Eserde bildirme ekinin sondaki /r/ ünsüzünün düşmüş haliyle, yani /-dI, -dU/ şekliyle kullanıldığı isim ve isim soylu kelimelerin sayısı da az değildir: bardı 'vardır' (بَارْدِي 2:4, 2:13, 4:10), hakdılar 'haktırlar' (حَقْدِيلَار 3:17), sıylısıdı 'yücesidir' (سَيْلِي سِي دِي 4:16), kandı 'kandır' (قَانْدِي 7:14, 8:7), farzmıdı 'farz mıdır' (فَرْض مِيدِي 8:15), sevabmıdı 'sevap mıdır' (نَوَاب مِيدِي 8:15); cetidi 'yedidir' (جَتِي دِي 2:7), birdi 'birdir' (بِرْدِي 2:14), cerdedi 'yerdedir' (جِيرْدَه دِي 2:16), kökdedi 'göktedir' (كُوكْدَه دِي 3:6), melâiklerdi 'meleklerdir' (مَلَائِك لَرْدِي 3:7), enişdi 'iniştir' (اِنِشْدِي 5:9), on ekidi 'on ikidir' (اُون اِيكِي دِي 6:13), vacibmıdı 'vacip midir' (وَاجِب مِيدِي 8:15), sünnetmıdı 'sünnet midir' (سُنَه مِيدِي 8:15); cokdu 'yoktur' (جُوقْدُو 2:13, 2:16, 2:17), cuvukdu 'yakındır' (جُوقْدُو 2:17), avruvdu 'hastalıktır' (اَوْرُودُو 7:15, 8:6); tüyüldü 'değildir' (تِيُولْدُو 2:14, 2:15, 3:2), köbdüler 'çoktur' (كُوبْدُولَر 3:5), kündü 'gündür' (كُونْدُو 5:2, 7:14, 8:3), örüşdü 'tırmanıştır' (اُرُشْدُو 5:9), tüzdü 'düzdür' (تُوزْدِي 5:9).

Karaçay-Malkar Türkçesinde aynı zamanda fiil çekiminde teklik ve çokluk 3. şahıs eki olarak kullanılan bildirme ekinin eserde /-dIr, -dUr/ şeklinin aksine /-dI, -dU/ şeklinin çokça kullanıldığı görülmektedir: buzğandı 'bozmuş(tur)' (بُوزْغَانْدِي 4:6), tuvğandı 'doğmuş(tur)' (تُوغَانْدِي 4:17), aylandırıklıdı 'çevirecek(tir)' (اَيْلَانْدِرْلَقْدِي 5:3-4), kallıkıdı 'kalacak(tır)' (قَالْلَقْدِي 5:4), kurulğandı 'kurulmuş(tur)' (قُرْلَعَانْدِي 5:8), bolmaydı 'olmuyor/olmaz' (بُولْمَايْدِي 5:17), bilmeydi 'bilmiyor/bilmez' (بِلْمَيْدِي 3:5), bileği 'biliyor/bilir' (بِلَه دِي 3:5, 4:15), eññendi 'inmiş(tir)' (اَيْنْغِين دِي 3:17, 4:2, 4:4), etgendi 'etmiş(tir)' (اَيْنْغِين دِي 3:18), enmegendi 'inmemiş(tir)' (اَيْنْمَه كِين دِي 4:5), üretgendi 'öğretmiş(tir)' (اُورِيْتْكِين دِي 4:6), deydi 'diyor' (دِي دِي 4:15), ölgendi 'ölmüş(tür)' (اُولْغِينْدِي 4:18), bermeydi 'vermiyor/vermez' (بَيْرْمَيْدِي 5:15), süyedi 'seviyor/sever' (5:16), etedi 'ediyor/eder' (اَيْتَه دِي 5:16), körmeydi 'görmüyor/görmez' (كُورْمَيْدِي 5:17), etmeydi 'etmiyor/etmez' (اَيْتْمَيْدِي 5:17), buzulukdu 'bozulacak(tır)' (بُوزُلُقْدُو 5:3), cürüydüler 'hareket ediyorlar/ederler' (جُرُويْدُولَر 3:6), ürüllükdü 'üflenecek(tir)' (اُورْلُقْدُو 5:4).

Sonuç

Bu çalışmada, Karaçay-Malkar Türkçesiyle ve Arap harfleriyle basılmış olan "Kitabü'l-İmân ve'l-İslâm" adlı eserde dikkat çeken bazı dil özellikleri tespit edilmiş ve bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesi yazı diliyle mukayese edilmiştir. Eserde, Karaçay-Malkar Türkçesinde olmayan, Türkiye Türkçesine ait bazı kelime ve ekler ile yine muhtemelen Türkiye Türkçesi aracılığıyla girmiş olan bazı Arapça kelimelerin varlığı dikkat çekicidir. Müellif bu kelimeleri eserinde bilinçli olarak kullanmıştır. Amaç, Türk boyları arasında oluş-

turulmaya çalışılan ortak edebî Türk diline iştirak etmek ve katkıda bulunmaktır. Bu eser küçük hacimli olmasına karşın içerdiği bazı dil özellikleri, Arap harfleriyle basılması ve ilk elden yazılı kaynak olması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Eserin Latin Harflerine ve Türkiye Türkçesine Aktarılması

(s. 1) |1| Kitabü'l-İmân ve'l-İslâm |2| Bilisân-ı Karaçay terceme ül-alim İsmail Efendi |3| ibn Yakub el-Karaçay min kar-yet-i Teberdi |4| Rahmet Allahü ebedî |5| Amin. |6| Mim. |7| Tab' alâ nefekati Cema-leddin veled-i Sultan el-Kazı Ğumukî |8| el-matbaatü'l-İslâmiyye Muhammed Mirza Mavrayof fi beldet-i Temirhan-Şura |9| seneti hicret 1330, MMM (Muhammed Mirza Mavrayof), seneti mesihîyye 1912.

(s. 2) |1| Bismillahirrahmanirrahim. |2| Akıl balığ müsliman adamğa. |3| Erkişi bolsun, kadın bolsun, bilib 'amel eterge bütününde kırk farız |4| bardı. Yedisi imândadır. Beşi İslâmdadır. On ekisi namazdadır. |5| Törtüsü abdezdedir. Törtüsü teyemmümdedir. Üçüsü cuvummaklıkdadır. |6| Ekisi hayzı bila nifasdadır. Ekisi emri ma'ruf nehî münkerdir. Biri da 'ilm (ilmu) izlemektir. |7| Bılar barısı kırk boladır. **İymannı farzı cetidi dedik.** |8| Birincisi Allahü tealâğa iyanmak. İkincisi melâiklerge inanmak. |9| Üçüncüsü kitablarga inanmak. Törtüncüsü bayğanbarlarğa inanmak. |10| Beşinçisi kıyamât küñne inanmak. Altınçısı har bir amanlık ve har bir aşhılık |11| kesiñi izlemekligiñ bılan birge Allahdan bolğanına inanmak. Cetinçisi ölgen- |12| den soñra tirilib Allahnı buyurğan cerine cıyılmaklıkka inanmak. |13| **Birincisi Allaha inanmak dedik. Allaha necik inandık.** |14| Allahü tealâ birdi, bardı, nögeri, uşağanı cokdu. Oñda da tüyüldü, solda da, |15| arıtta da, alda da tüyüldü. Har bir cerde hazırdır ol. Allahü tealânı körmegen |16| ceri, bilmegen ceri cokdu. Allahnı körmekligine cabuv cokdu. Bu cerdedi |17| deb özü cokdu. Har bir adamnı kanından, canından kesine cuvukdu. Har zatnı

(s. 3) |1| caratuvcu, öltürüvçü, ölgenleni tiriltüvçü oldur. Anı caratğan bir zat cokdu, avvalı da |2| cokdu, ahırı da bolluk tüyüldü deb anandım (inandım).

(s. 1) |1| İman ve İslam Kitabı |2| Karaçay dilinde tercüme eden âlim İsmail Efendi |3| Yakup'un oğlu, Karaçay'ın Teberdi köyünden |4| Allah'ın rahmeti ebedi olsun. |5| Amin. |6| Mim. |7| Gazi-Kumuklu Sultan oğlu Cemaleddin tarafından basılmıştır |8| Muhammed Mirza Mavrayof'un İslâm Matbaasında, Temirhan-Şura şehrinde. |9| Hicrî 1330 senesi, MMM (Muhammed Mirza Mavrayof), Miladî 1912 senesinde.

(s. 2) |1| Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla. |2| Akıl balığ Müslüman insana. |3| Erkek olsun, kadın olsun, bilip yapması gereken toplam kırk farz |4| vardır. Yedisi imandadır. Beşi İslâm'dadır. On ikisi namazdadır. |5| Dördü abdesttedir. Dördü teyemmümdedir. Üçü gusüldedir. |6| İki hayız ile nifastadır. İki insanlara iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmaktır. Biri de ilim aramaktır. |7| Bunların hepsi kırk olur. **İmanın farzı yedidir dedik.** |8| Birincisi Allahü tealâyâ inanmak. İkincisi meleklerle inanmak. |9| Üçüncüsü kitaplara inanmak. Dördüncüsü peygamberlere inanmak. |10| Beşinçisi kıyamet gününe inanmak. Altınçısı her bir kötülüğün ve her bir iyiliğin, |11| kendi isteğince birlikte, Allah'tan geldiğine inanmak. Yedincisi öldük- |12| ten sonra dirilip Allah'ın buyurduğu yere toplanmaya inanmak. |13| **Birincisi Allah'a inanmak dedik. Allah'a nasıl inandık.** |14| Allahü tealâ birdir, vardır, eşi, benzeyeni yoktur. Sağda da değildir, solda da, |15| arkada da, önde de değildir. Her bir yerde hazırdır O. Allahü tealânın görmediği |16| yer, bilmediği yer yoktur. Allah'ın görmesine perde yoktur. Şu yerededir |17| diye özü yoktur. Her bir insanın kanından, canından kendisine yakındır. Her şeyi

(s. 3) |1| yaratan, öldüren, ölenleri dirilten O'dur. Onu yaratan bir şey yoktur, evveli de |2| yoktur, ahiri de olmayacaktır diye inandım. **İkincisi meleklere inan-**

Ekinçisi melâiklerge inanmak dedik.

[3] Melâikler bizni kibik Allahnı kulladı-
dılar (kullarıdır). Allah (Allahğa) kul-
luk etediler. Köznü kağıb [4] açğan çaklı
Allaha bir asılık etmeyler. Aşamaylar,
içmeyler, erkeklik, tişilik cürüt- [5] mey-
ler. Köbdüler, alarnı sanların Allahdu
(Allahdan) başha kişi bilmeydi, bir Allah
kesi bileği. Alar, Allahü tealânı [6] em-
rinde cürüydüler. Kimi kökdedi, kimi
cerde, adamlarnı birgesinde cürüydüler
günahnın, sevabını [7] cazarğa. Alarnı at-
ları sıylı cazuvçu melâiklerdi: Kirâmen
Kâtibin. Kimi ölgen zamanda [8] birgesi-
ne kabırğa kirediler, ol adamğa imân,
islâm sorurğa. Alarnı adları: Münker [9]
ve Nekirdir. Alarğa cevâb berir sevâblı,
cevâbsız kalur kıyınlı. Melâiklerni sıylıla-
rı Azrail [10] ve İsrail ve Mikâil ve Ce-
braildir. Azrail can aluvçu, İsrail surnu
ulub (alıb) turadı, [11] Allahnı buyruğu
kaçan kelse, dünyanı harâb eterge. Mikâ-
il rızıklanı onovçusudur. [12] Cebrail, Al-
lah bılan bayğanbarlanı ortasında vahiy
cürütüvçu keleşidir. Allahnı selâmı alar-
ğa [13] bolsun. Ol kabırda sorğan melâik-
lerni cevâbı: Allahü rabbi ve Muhamme-
dü nebi, ve'l-İslâm dini [14] ve'l-Kur'anü
imami, ve'l-Kâbe kible, ve'l-mü'minüne
küllühüm ihvati, ve'l-müminatü küllü-
hünne ehavati, [15] ve's-şeytanü adüvvi,
ve's-sünnetü itikadî, ve ilâllâhil masîr.
[16] **Üçüncü(sü) kitablarğa inanmak.**
[17] Kökden cüz da dört kitab eññendi.
Barısı hakdılar. Törtüsü ulla kitab, [18]
cüzüsü çabrak çabrak etgendi. Ol cüz
kitabdan onusu Adem aleyhisselamğa,

(s. 4) [1] onusu İbrahim aleyhisse-
lamğa, ellisi Şis (Şit) aleyhisselamğa, otuzu
[2] İdris aleyhisselamğa eññendi. Ol dört
ulla kitab: Zebur, Tevrat, İncil, Kur'andır.
[3] Bıardan Zebur, Davud aleyhisselamğa;
Tevrat, Musa aleyhisselamğa; İncil, İsa [4]
aleyhisselamğa; Kur'an, bizim bayğanbarı-
bız Muhammed sallallahü tealâ aleyhives-
selamğa eññendi. [5] Cazılıb, kitab bolub
enmegendi. Cebrailni keleşiligi bılan, Al-
lahdan vahiy [6] bılan kelib, Cebrail, bay-
ğanbar(ğa) üretgendi. Kitablarını barısın
hükümün Kur'an buzğandı, [7] bolcalları
cetmeklik bılan. Kur'annı hükümü kıyamat
küñne deri buzulluk tüyüldü. Kitab- [8]

mak dedik. [3] Melekler bizim gibi Al-
lah'ın kullarıdır. Allah'a kulluk ederler.
Gözü kapayıp [4] açıncaya kadar Allah'a
bir asilik etmezler. Yemezler, içmezler,
erkeklikleri, dişilikleri yok- [5] tur. Çok-
turlar, onların sayılarını Allah'tan başka
kimse bilmiyor (bilmez), sadece Allah
kendisi biliyor (bilir). Onlar, Allahü tea-
lânın [6] emrine göre hareket ediyorlar
(ederler). Kimi göktedir, kimi yerde, in-
sanların yanında geziyorlar (gezerler), gü-
nahını, sevabını [7] yazmaya. Onların ad-
ları kutsî yazıcı meleklerdir: Kirâmen
Kâtibin. Kimi öldüğü zaman [8] berabe-
rinde mezara girerler, o adama iman,
İslâm sormaya. Onların adları: Münker [9]
ve Nekir'dir. Onlara cevap verir sevabı
olan, cevapsız kalır zavallı (günahı) olan.
Meleklerin yüceleri (büyükleri) Azrail
[10] ve İsrail ve Mikâil ve Cebraildir.
Azrail can alıcı, İsrail suru alıp (hazır)
duruyor (durur), [11] Allah'ın buyruğu ne
zaman gelirse, dünyayı harap etmeye.
Mikail rızıkların amiridir. [12] Cebrail,
Allah ile peygamberlerin arasında vahiy
götüren araçtır. Allah'ın selâmı onlara
[13] olsun. O mezarda soran meleklerin
(sorularının) cevabı: Rabbimiz Allah, pey-
gamberimiz Muhammed, dinimiz İslâm,
[14] yol göstericimiz Kur'an, kiblemiz Kâ-
be, bütün mümin kadın ve erkekler kar-
deştir, [15] şeytan düşmanımızdır, itika-
dımız sünnettir ve dönüş Allah'adır. [16]
Üçüncüsü kitaplara inanmak. [17] Gök-
ten yüz dört kitap inmiştir. Hepsı haktır.
Dördü büyük kitap, [18] yüzü yaprak
yaprak (tanzim) etmiştir. O yüz kitaptan
(sayfadan) onu Adem aleyhisselama,

(s. 4) [1] onu İbrahim aleyhissela-
ma, ellisi Şit aleyhisselama, otuzu [2] İdris
aleyhisselama inmiş. O dört büyük kitap:
Zebur, Tevrat, İncil, Kuran'dır. [3] Bunlar-
dan Zebur, Davut aleyhisselama; Tevrat,
Musa aleyhisselama; İncil, İsa [4] aleyhis-
selama; Kuran, bizim peygamberimiz
Muhammed sallallahü tealâ aleyhivesse-
lama inmiştir. [5] Yazılıp, kitap halinde
inmemiştir. Cebrail'in vasıtasıyla, Allah'-
tan vahiy [6] ile gelip, Cebrail, peygambe-
re öğretmiştir. Kitapların hepsinin hük-
münü Kuran bozmuştur, [7] müddetleri
yetmesi (tamamlanması) ile. Kuran'ın

larğa bılay inandım. **Dörtünçüsü bay-ğanbarlarğa inanmaktır.** [9] Alları Adam, arıtları Muhammed sallallahü tealâ aleyhivesselam. Bu ekisini ortasında kelgen bayğanbar- [10] lanı kalğanı cüz cigirma dört biñ bayğanbar bardı. Bıların içinde Kur’anda atı ezkerilib bizge [11] bilirge borç bolğan cıyırma segiz bayğanbardır: Adam, İdris, Nuh, Hud, Salih, İbrahim, [12] İsmail, İshak, Yakub, Yusuf, Lut, Musa, Harun, Şuayb, Zekeriya, Yahya, İsa, [13] Davud, Süleyman, İlyas, Elyasa, Zülkifli, Eyyub, Yunus, Zülkarneyn, ‘Üzeyir, Lokman, [14] Muhammed sallallahü aleyhim ecmain. Zülkarneyn ve ‘Üzeyir ve Lokman; bu üçüne alimlerini [15] kimi deydi bayğanbar, kimi deydi şıylı. Kertisin bir Allahü tealâ bileidi. Muhammed sallallahü aleyhivesellem [16] bayğanbarlanı sıylıydı. Anı ümmeti da ümmetleni sıylıydır. Muhammedni atası Abdullah anı [17] atası Abdülmüttalib anı atası Haşim anı atası Abdülmanafdır. Mekke de tuvgandı, Medina- [18] ğa hicret etib, anda ölgendi. Anı şafağatın bizge Allah nasıb etsin.

(s. 5) [1] Beşinci(si) kıyamet küñ-ne inanmaktır dedik. [2] Ol allay bir kündü, İsrail surun bir kerre ürüb, Allahdan başha har canı bolğan [3] zat ölüb, kökler de, cerler de buzullukdu. Cel bu dünyanı çağılğan (cayılğan) mamuk kibik aylandı- [4] lıkdı. Bılay bolğandan soñra dünya eki cigirma cılnı boş kallıkdı. Dağda bıyağı sur ürüllükdü. [5] Ölgenler sav bolub, kabırlarından kobub arasat tüzüne kelirlikdiler, açık, kımıja bolub, [6] bayğanbarlar, şayıhlar, alimler, şehidler bolmasa, bılar kiyimleri bılan kelürler. Günah, sevâbları tartılır. [7] Sevâbı artık cennetge kirir, bizni Allah alardan etsin. Günahı köb, cehennemge kirir, bizni Allah andan [8] saklasın. Sırat da haktır, cehennemni üsüne kurulğandı. Kıldan incedir, kılıçdan keskindir. [9] Beş cüz cıllık örüşdü ve beş cüz cıllık tüzdü, beş cüz cıllık enişdi. Adamlardan kimisi [10] kök çaşnağan kibik, kimisi culduz uçğan kibik, kimisi çabhan at kibik, kimisi hayvan [11] kibik dört ayaklanıb sıratdan öterikdiler. Kimi da öterge küçünden kelmeyin cehennemge [12] tü-

hükmü kıyamet gününe kadar bozulmayacaktır. Kitap- [8] lara böyle inandım. **Dördünçüsü peygamberlere inanmaktır.** [9] İlkleri Adem, sonu Muhammed sallallahü tealâ aleyhi vesselam. Bu ikisinin arasında gelen peygamber- [10] lerin haricinde yüz yirmi dört bin peygamber vardır. Bunların içinde Kuran’da adı bahsedilip, bize [11] bilmeye borç olan yirmi sekiz peygamberdir: Adem, İdris, Nuh, Hud, Salih, İbrahim, [12] İsmail, İshak, Yakub, Yusuf, Lut, Musa, Harun, Şuayb, Zekeriya, Yahya, İsa, [13] Davud, Süleyman, İlyas, Elyasa, Zülkifli, Eyyub, Yunus, Zülkarneyn, Üzeyir, Lokman, [14] Muhammed sallallahü aleyhim ecmain. Zülkarneyn, Üzeyir ve Lokman; bu üçüne âlimlerin [15] kimi peygamber diyor, kimi velî diyor. Doğrusunu bir Allahü tealâ bilir. Muhammed sallallahü aleyhi vesselam [16] paygamberlerin yücesidir. Onun ümmeti de ümmetlerin yücesidir. Muhammed’in babası Abdullah, onun [17] babası Abdülmüttalib, onun babası Haşim, onun babası Abdülmenaf’tır. Mekke’de doğmuştur, Medine’ [18] ye hicret edip, orada ölmüştür. Onun şefaatinı bize Allah nasip etsin.

(s. 5) [1] Beşincisi kıyamet günü-ne inanmaktır dedik. [2] O öyle bir gündür, İsrail surunu bir kere üfleyip, Allah’tan başka bütün canlı [3] varlıklar ölüp, gökler de, yerler de bozulacaktır (harap olacaktır). Yel, bu dünyayı yayılmış pamuk gibi çevire- [4] cektir. Böyle olduktan sonra dünya kırk yılı boş kalacaktır. Yine aynı sur üflenecektir. [5] Ölenler dirilip, mezarlarından kalkıp arasat meydanına gelecekler açık, çıplak şekilde, [6] peygamberler, veliler, âlimler, şehitler hariç, bunlar giyimleriyle gelirler. Günah ve sevapları tartılır. [7] Sevabı fazla (olan) cennete girer, bizi Allah onlardan eylesin. Günahı çok (olan), cehenneme girer, bizi Allah ondan [8] korusun. Sırat da haktır, cehennemın üstüne kurulmuştur. Kıldan incedir, kılıçtan keskindir. [9] Beş yıllık (mesafe) tırmanıştır (yokuş yukarıdır), beş yüz yıllık (mesafe) düzdür, beş yüz yıllık (mesafe) iniştir (yokuş aşağıdır). İnsanların kimisi [10] şimşek gibi, kimisi yıldız kayması gibi, kimisi koşan at gibi;

şerikdiler. Allah bizni andan saklasın. **Altıncısı kadedir.** [13] Dünyada bolğan ve bolluk hayır ve amanlık. Allah(ğa) imân salğan adamni imâni, kâfir bolğan [14] adamni kâfirliği, barısı kesini süymekligi ve razılığı bilan birge Allahdandır. Allah kâfirlikni [15] adamğa zor bilan bermeydi, adam kesi süyüb, razı bolub alsa (alğan) tüyül ese. Allahü tealâ, Allah(ğa) [16] iyman salıb kulluk etgen adamni süyedi, añña aşılık da etedi. Ve Allaha iyman da salmayın, [17] boy da bermegen adamlarğa Allah razı bolmaydı, arıv da körmeydi, alarğa aşılık da etmeydi, [18] bizni, Allah alardan saklasın. **Cetincisi: ve'l ba'sü ba'de'l mevt: Ölgenden sofiura**

(s. 6) [1] tirilmekke iynanmaktır. Bılar iymannı ceti farzıdır. Munu Arabcası: amentü billahi ve melâiketihî [2] ve kütübihî ve rusûlihî ve'l yevmi'l-âhiri ve bi'l-kaderi, hayrihî ve şerrihi mina'llâhi tealâ ve'l-ba'sü ba'de'l mevt'dir. [3] **İslamni farzı beşdir.** Savmün ve salâtün ve haccün ve zekâtün ve kelimetü şahadetün. [4] Şahadet degen cüregiñ bilan iynanıb, tiliñ bilan halatsız aytıb: eşhedü enlâ ilâhe ill- [5] allah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resuluhu demektir. Ma'nâsı men şahadlık etemen, kerti kesine [6] kulluk eterge tıyışlı birden başğa Allah bolmağanına, kulluk eterge tıyışlı bir Allah kesi bardı. [7] Dağıda men şahıdlık etemen kerti Muhammed bayğanbar anı kulu ve hem de anı kulları bıla kesini [8] arasında sıylı keleşisi bolğanına. Ekincisi oraza. Ramazan ayında [9] sabahdan ahsamğa deriçin orazanı buzğan zatlardan saklanıb, Allah razı- [10] lığı için oraza tutmak. Ücücüsü zekâtı borc etgen. Malı, mülkü [11] bolsa, zekât bermeklik. Törtücüsü hac. Kâ'bağa barırğa küçünden [12] kelgen adamğa kâ'bağa barıb, anda şartların bitdirmek. Beşincisi [13] beş vakt namaz kılmak. Namaznı farızları tışı altı, barısı da on ekidi. Tışında altısı: [14] Biri taza suv bulan kesini tazalab abdest almak. Ekincisi carhın, kesin, [15] namaz kılğan cerin arıvlamakdır. Ücücüsü 'avratın cabmakdır. Törtücüsü vaktını [16] bilmekdir.

kimisi hayvan [11] gibi dört ayaklanıp (sürünerek) sıratın geçecekler. Kimisi de geçmeye gücü yetmeyip cehenneme [12] düşecekler. Allah bizi ondan korusun. **Altıncısı kadedir.** [13] Dünyada olan ve olacak hayır ve şer. Allah'a iman eden insanın imanı, kâfir olan [14] insanın kâfirliği, hepsi kendisinin isteği ve rızasıyla birlikte Allah'tandır. Allah kâfirliği [15] insana zorla vermiyor, insan kendi istek ve iradesiyle almış değilse. Allahü tealâ, Allah'a [16] iman edip, kulluk eden insanı seviyor, ona iyilik de ihsan ediyor. Ve Allah'a iman etmeyip, [17] teslim olmayan insanlardan Allah razı olmuyor (olmaz), hoş da görmüyor (görmez), onlara iyilik de ihsan etmiyor (etmez), [18] bizi, Allah onlardan korusun. **Yedincisi: ve'l ba'sü ba'de'l mevt: Öldükten sonra**

(s. 6) [1] dirilmeye inanmaktır. Bunlar imanın yedi farzıdır. Bunun Arapçası: Ben Allah'a ve meleklerine, [2] kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine inandım. Öldükten sonra dirilmek de haktır. [3] **İslam'ın farzı beştir.** Oruç, namaz, hac, zekât ve kelimeyi şehadet. [4] Şehadet demek yüreğinle inanıp, dilinle hatasız söyleyip: eşhedü enlâ ilâhe ill- [5] allah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resuluhu demektir. Mânâsı ben şahitlik ediyorum, gerçekten kendisine [6] kulluk etmeye lâyık bir Allah'tan başka ilah olmadığına, kulluk etmeye lâyık tek bir Allah vardır. [7] yine ben şahitlik ediyorum gerçekten Muhammed peygamber O'nun kulu ve hem de O'nun kulları ile kendisi [8] arasında yüce elçisi olduğuna. İkincisi oruç. Ramazan ayında [9] sabahtan akşama kadar orucu bozan şeklerden sakınıp, Allah rızası [10] için oruç tutmak. Ücücüsü zekâtı borç etmek. Malı, mülkü [11] varsa, zekât vermek. Dördücüsü Hac. Kâbe'ye gitmeye gücü [12] olan insanın Kâbe'ye gidip, orada şartlarını yerine getirmek. Beşincisi [13] beş vakit namaz kılmak. Namazın farızları dışı altı, hepsi on ikidir. Dışında altısı: [14] Birincisi temiz su ile kendisini temizleyip abdest almak. İkincisi bedenini, kendisini, [15] namaz kıldığı yeri temizle-

Beşincisi kıblağa tüz turmaktır. Altıncısı niyet etmektir. Namaznı [17] içinde altısı: Allahu ekber deb kulak kakmak. İkincisi öre turub kılırğa, kolundan [18] kelgen adamğa öre turmak. Üçüncüsü Kur’andan bir şey’i okumak. Tördüncüsü

(s. 7) [1] rükû’. Üç kerre sübhâne rabbiyel azim deyrçak (diyecek). Beşincisi sücûd. Üç kere sübhâne rabbiyel alâ [2] derikdir. Altıncısı arıt ettehiyyatğa olturmak, ettehiyatnı okub bitdirir kadar. **Abdesni** [3] **tört farzı**. Biri betin cuvmaq, başın tük bitgenden sakal túbüne kadar. Bir kulak cum- [4] şağından obir kulak cumşağına kadar cuvmaq. İkincisi eki bilegin çınaçıklarını artı bilan [5] cuvmaq. Üçüncüsü başını törtde birine mesh etmek. Dördüncü(sü) eki ayağın inçikleri [6] bilan birge cuvmaq. **Teyemmünnü dört farzı**. Suv tabılmağan cerde ya da suv ta- [7] bılıb, anı bilan istihmâl (isti’ mâl) eterge özrü bolğan adam birinci niyyet etmek. İkincisi cerni [8] tukumuğdan (tukumundan) bolğan zat tabmak, tuyrak (tögerek) taş, tıtır, kum kibik. Üçüncüsü eki kolun bir kerre urub [9] betine salamak (sılamak). Tördüncü eki kolun dağıda urub, bileklerine sılamak. Betinde, bileğinde, kolunda [10] cetdirmegen cerin koymaz. **Cuvunmaklıkni üç farzı**. Biri avzun çaykamak. [11] İkincisi burnunu için çaykamak. Üçüncüsü kalğan çarhını barısın bir kerre suv [12] bilan cuvmaq. Emri ma’ruf bila nehyi münkerdeği ekisi: birincisi bir müslüman müslümañña aşlıklını [13] buyurmak, ekincisi amanlıktan kaytarmak. **Hayz bilan nifasda eki farz**. [14] Hayız degen akıl balığ tişirıvdan kelgen kandı. Azı üç gündü. Beşde da tohtar, segizde da [15] tohtar, onda da tohtar. Ondan ozmaz. Ondan ozub körüñnen hayz tüyüldü, avruvdu. Hayz [16] vaktde namaz kılmaz, oraza tutmaz, mescidge kirmez, hacge barsa tavâf etmez, cima’ etmez, hattâ [17] kindigi bilan tobuğu ortasında erkişi cuvuk bolmaz, haramdır, ulla günahladandır. Anı halâl körüb [18] haramlığına inanmayın cima’ etgen kâfir bolur, euzu billahi. Namaznı tölemez, orazanü kününe bir kün töler.

(s. 8) [1] Hayznı vakti bitse ol sâ’at cuvunur, namaz başlar. Ramazanda kününü carımında arıv bolsa andan [2] iññirge

mektir. Üçüncüsü avret yerini örtmektir. Dördüncüsü vaktini [16] bilmektir. Beşincisi kıbleye doğru durmaktır. Altıncısı niyet etmektir. Namaznı [17] içinde altısı: Allahü ekber diye kulak vurmak (tekbir almak). İkincisi ayakta durup kılmaya, elinden [18] gelen insana ayakta durmak. Üçüncüsü Kuran’dan bir şeyi okumak. Dördüncüsü

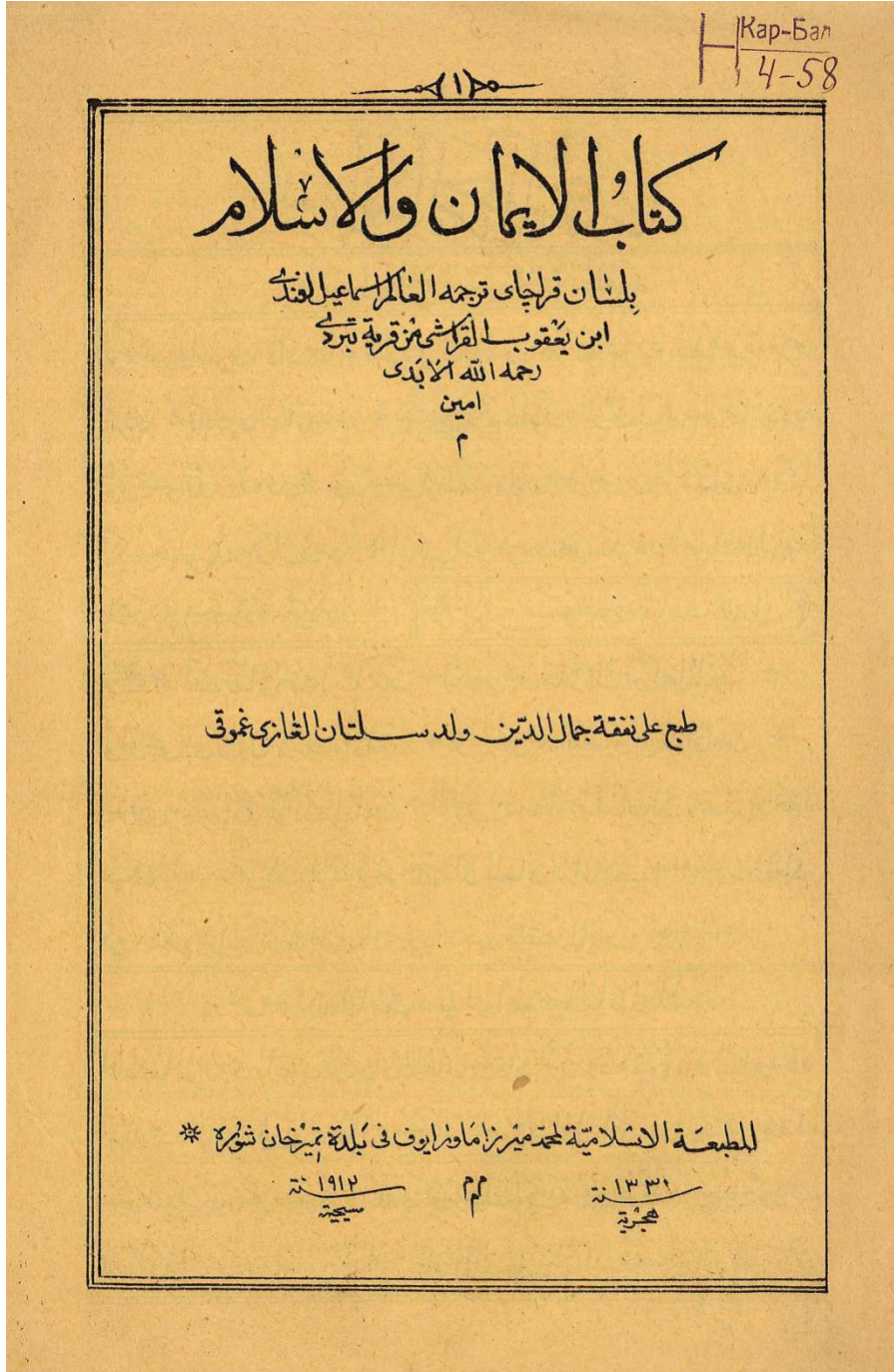
(s. 7) [1] rükû’. Üç kere ‘Ey büyük Rab-bim, seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim’ diyecek. Beşincisi sücûd. Üç kere ‘Ey büyük Rabbin, seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim’ [2] diyecek. Altıncısı son ettehiyyatıye oturmak, ettehiyatüyü okuyup bitirecek kadar. **Abdestin** [3] **dört farzı**. Birincisi yüzünü yıkamak, başın tüy bitiminden çene altına kadar. Bir kulak yumu- [4] şağından öbür kulak yumuşağına kadar yıkamak. İkincisi iki kolunu dirseklerinin arkasıyla birlikte [5] yıkamak. Üçüncüsü başını dörtte birine sürmek. Dördüncüsü iki ayağını aşık kemikleri [6] ile birlikte yıkamak. **Teyemmümün dört farzı**. Su bulunmayan yerde ya da su bu- [7] lunup da onunla istimal etmeye özrü olan adam birincisi niyet etmek. İkincisi toprak [8] cinsinden olan şey bulmak, yuvarlak taş, kireç, kum gibi. Üçüncüsü iki elini bir kere vurup [9] yüzüne sürmek. Dördüncüsü iki elini tekrar vurup, kollarına sürmek. Yüzünde, kolunda, elinde [10] sürülmedik yer bırakmaz. **Guslün üç farzı**. Birincisi ağzını çalkalamak. [11] İkincisi burnunun içini çalkalamak. Üçüncüsü kalan bedeninin hepsini bir kere su [12] ile yıkamak. Emri ma’ruf ile nehyi münkerdeki ikisi: birincisi bir Müslümanın, Müslümana iyiliği [13] buyurması, ikincisi kötülükten döndürmesi. **Hayız ile nifasta iki farz**. [14] Hayız demek akıl balığ kadından gelen kandır. Azı üç gündür. Beş de sürer, sekiz de [15] sürer, on da sürer. Onu geçmez. Onu geçip görünen hayız değildir, hastalıktır. Hayız [16] vaktinde namaz kılmaz, oruç tutmaz, mescide girmez, hacca gitse tavaf etmez, cinsî münasebette bulunmaz, hatta [17] göbek deliği ile diz kapağı arasına erkek yaklaşmaz, haramdır, büyük günahlardandır. Bunu helal kabul edip, [18] haram olduğuna inanmayıp, cinsî münasebette bulunan kâfir olur, Allah’a sığınırım. Namaznı ödemez, orucu gününe bir gün öder.

(s. 8) [1] Hayız vakti (hali) bitse o an

aşamaz. Ol künnü da birsi kalđan künlere bilan töler. Adeti bolđan katın adetine köre 'amel [3] eter. řerī'atda arıv künlere sanı azı on beş kündü. Köbünde marda çokdu. Meselâ bir katın on künde [4] arıv bolmayın, kan kelib tursa, ol hayızını on künnü hayızđa tergeb, kalđan on beş künnü arıvđa [5] tergeb, cuvunub, ol on beş künnü namaz kılar. Ol on beş künden başlab dağıda on künnü hayızđa [6] terger. Bilay tergeb 'amel eter. Buvazlıkda kelgen kan avruvdu. Anicün namaz koymaz. Ekinci(si) nifas. Nifas degen [7] katın kozlağan zamanda kelgen kandı. Hayzda haram bolđan zat, mında da haramdır. Azına marda çokdu [8] köbü eki cigirma kündü. Bu ekisini arasında ne vakt kan tohtab arıv bolsa, ol sâ'at cuvunub [9] namazın, orazasın başlar. Katından bolcalı cetmeyin tüşgen zatda, caratılmaklıktan bir zat [10] belgili bolsa, kol, ayak, tük, tırnak kibik billay tüşğenden soñra kelgen kan nifasdır. [11] **Bir farz 'ilm (ilmu) izlemek.** [12] 'İlm izlemek farzdır. Erkişi bolsun, katın bolsun, etgen kulluğun ne bolđanın bilib etmeyd. [13] İşlemekligi farız bolđan zatnı bilmeklik da farzdır. Vâcib bolđannı vâcibdir, sünnet bolđannı [14] sünnetdir, sevâb bolđanı sevâbdır. Ya'nî bir kimse farznı da, vacibni da, sünnetni da, sevabnı da, [15] işlese, işlegeni farz mıdır, vacib midir, sünnet midir, sevâb mıdır bilmede, ol kulluk [16] calsız, sevâbsız kalır deb korkuv bardı. Temmet. [17] Ketebehü abdülfakir ilâ rahmetullahü'l-kadir (?) [18] İsa veled-i Muhammed Mirza ed-Dağıstani [19] el-Andeli el-Kelavi. Rahmetü'l-bâri. [20] Amin.

yıkandır, namazına başlar. Ramazan'da günün yarısında temiz olursa, ondan [2] (sonrasında) akşama (kadar) yemez (orucu bozmaz). O günü de diğer kalan günlerle öder. Adet (halinde) olan kadın adetine göre hareket [3] eder. şeriata göre temiz günlerin sayısı (en) az on beş gündür. Çoğunda ölçü yoktur. Meselâ bir kadın on günde [4] temiz olmayıp, kan gelmeye devam ederse, o hayzın on gününü hayızdan sayıp, kalan on beş gününü temizden [5] sayıp, yıkayıp, o on beş günde namaz kılar. O on beş künden başlayıp yine on günü hayızdan [6] sayar. Böyle hesaplayıp hareket eder. Gebelikte gelen kan hastalıktır. Onun için namazı bırakmaz. İkincisi nifas. Nifas demek [7] kadın doğurduğu zaman gelen kandır. Hayızda haram olan şey, bunda da haramdır. Azına ölçü yoktur, [8] çoğu kırk gündür. Bu ikisinin arasında ne vakit kan (gelmesi) durup, temiz olursa, o an yıkayıp [9] namazına, orucuna başlar. Kadından, vakti gelmeden, çıkan şey, yaratılıştan ötürü bir şey [10] açık bir şekilde anlaşılırsa, el, ayak, tük, tırnak gibi böyle (şeyler) çıktıktan sonra gelen kan nifastır. [11] **Bir farz ilim aramak.** [12] İlim aramak. Erkek olsun, kadın olsun, ettiği kulluğun ne olduğunu bilip yapmıyor. [13] İşlenmesi farz olan şeyi bilmek de farzdır. Vacip olanınki vaciptir, sünnet olanınki [14] sünnettir, sevap olanınki sevaptır. Yani bir kimse farz da, vacip de, sünnet de, sevap da, [15] işlese, işlediği farz mıdır, vacip midir, sünnet midir, sevap mıdır bilmede, o kulluk [16] karşılıksız, sevapsız kalır diye (bir) korku vardır. Bitti. [17] Yazan (kopya eden) kul fakir, ilâ rahmetullahü'l-kadir (?) [18] Dağıstanlı Muhammed Mirza oğlu İsa [19] el-Andeli el-Kelavi. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. [20] Amin.

Eserin Arap Harfleriyle Basılmış Şekli

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عاقلی با ایغ مسلمان آدامغه

ایرکشی بولسون قادین بولسون بلیب عمل آیترکه بوتو تئده قرق قرض
 باردی + یدیسی ایمانده در + بیسوی سلام دادیر + اون ایکی سی نمازده در
 نور تیبی بدزدده در + نور تیبی تیبی تمده در + اوچوسی جو مقلقه در
 ایکی حیض بیله نفاسده در + ایکی امر معروف نهی منکر در + بریده علم از لیمکده
 یلاز باریبی قرق بولادیر + ﴿ایمان فرضی حی دی دینک﴾

برنجی سی الله تعالی غه اینا تمق + اینچی سی ملائک لره انامق +
 اوچونچی سی کتاب لارغه انامق + نور تیبی سی بیعبیر لرغه انامق +
 پیشچی سی قیامة کونکه انامق + التیبی سی هار بر امان لقت و هار بر اشقیق
 کیکی لره میکی کل یلان برکه الله دان بلغانی نا انامق + جتی سی اولکین
 دین صکره تریب الله فی بیورغان جرینه جیلقلقه انامق *

برنجی سی الله انامق دینک الله نیک انانک

الله تعالی بردی باردی نوکیر او شاغابی جو قد و اوکده ده تیولد و سولده ده
 آرتده ده الداده تیولد و هار بر جیره حاضر در اول الله تعالی کورمه کین
 جیری بانی کین جری جو قد و الله فی کورمیک لیکنه جو جو قد و یوجیره دی
 دیا و جری جو قد و هار بر ادمی قانندان جانندان کیسه نه جو قد و هار زانی

جرا

جَزَا تَوْجُوْا وَلْتَوْجُوْا وَلَكِيْنَ لِيْ تَرْتَوْجُوْا لِدُوْدَانِيْ جَزَا تَعَانِيْ بِنَزَاتٍ جُوْدُوْا وَادِيْ
جُوْدُوْا وَخَرِيْكَ بُوْلَقَتْ يُوْلُوْدُوْدِيْ اَنَا نَدِيْمٌ ﴿اِيكچي سي ملائكة لركه انا نوديدك﴾
مَلَايْكَ لَرُبِّيْ كَيْكُ اللهُ فِيْ قَوْلِهِ دِيْدِيْلَارُ اللهُ تَوْلَقَتْ اَيْتِه دِيْلَرُ كُوْرُبِّيْ قَائِبٌ
اِيْعَانُ چَا قَلِيْ اللهُ بَرْعَا صِيْلَقْ اَيْتِيْلَر اَشَا مَا يْلَار اِحْمِيْلَر اَرْكِيْكَ لِكْ تَشِيْ لِكْ جِرُوْت
مِيْلَر كُوْبُوْلَرُ لَارِيْ سَا نَلَرُ اللهُ دُ بَا شَخْه كِيْشِيْ يَلْمِيْدِيْ يُوْرَالله كَسِيْ يَلِه دِي لَار اللهُ
اَمْرِيْلَه جِرُوْيُوْلَر كِيْ كُوْلَدَه دِي كِيْ جِيْرَدَه اِدَام لَارِيْ بَرَكَه سِنَه جِرُوْيُوْلَر كُنَاهِيْن تَوَايْن
جَزَا رَغَه لَارِيْ اَتَلَرِيْ سِيْلِيْ جِرُوْ جُوْمَلَايْكَ لَرُوْدِي ﴿كراما كاتبين﴾ كِيْ اُولَكِيْنَ نَمَانْدَه
بُرَكِيْسِيْه قِيْرَغَه كِرَه دِيْلَر اَوْل اِدَامْغَه اِيْمَان اِسْلَام صُوْرُوْرَغَه لَارِيْ اَدَلَرِيْ مُنْكَر
وَنَكِيْر دَر لَارِغَه جَوَاب بِيْر تَوَايْلِيْ جَوَاب سُوْ قَلُوْر قِيْلِيْ مَلَايْكَ لَرِيْ سِيْلِيْ لَرِيْ عَزْر اِيْل
وَاِسْر اِيْل وَمِيْكَ اِيْل وَجِيْر اِيْل دَر عَزْر اِيْل جَان اَلُوْجُوْ اِسْر اِيْل صُوْر تَوَا لُوْب تُوْر اِدِي
الله فِيْ بُوْرُوْمِيْ نَجَان كِيْلَسَه دُنْيَا فِيْ خَرَاب اَيْتَرَكَه مِيْكَ اِيْل رُوْقَلِيْ اُو تُوْجِيْ سِيْدَر
جِيْر اِيْل اللهُ بِلَان بِيْغِيْبَر لِيْ اُوْر تَابِيْسَدَه وَجِيْ جِرُوْ جُوْ كِيْلَه جِيْر اَلله فِيْ سَلَامِيْ اَلِغِيْ
بُوْلَسُوْن ﴿اَوْل قَبْرَدَه سُرْعَان مَلَايْكَ لَرِيْ جَوَابِيْ﴾ اللهُ رَقِيْ وَجِيْ بِنِيْ وَكَلَامُ دِيْنِيْ
وَالْقُرْآنُ اِيْمَامِيْ وَالْكَعْبَةُ قِيْلَتِيْ وَالْمُوْسُوْنُ كَلَهْمُ اَخْوَابِيْ وَالْمُوْمِنَاتُ كَلَهْمُ اَخْوَابِيْ
وَالشَّيْطَانُ عُدُوِيْ وَالسَّنَّةُ اِعْتِقَادِيْ وَاَلِي اللهُ الْمَصِيْرُ ﴿اوجوئجي كتاب لارغه انا نتمق﴾
كُوْلَدِيْن جُوْنْدَا تُوْرْتُ كِتَاب اِيْتَكِيْن دِي بَاهَر سِيْ حَقْدِيْلَار تُوْرْتِيْ سِي اَلُوْ كِتَاب
جُوْرُوْ سِيْ چِيْرَاق اَيْتَكِيْن دِي اَوْل جُوْمَز كِتَاب اِيْدَا نَه اُوْنُوْ سُوْ اِدَمْ عَلِيْه اِسْلَامْ غَم

أَوْ نُوسُوا إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ غَه أَيْلَهُ سِي سِيث عَلَيْهِ السَّلَامُ غَه أَوْ نُوزُوا
 إِدْرِيسَ عَلَيْهِ السَّلَامُ غَه أَيْكَنْدِي أَوْلُ نُورَتِ الْوَكْتَابِ زَبُورَتِ نُورَاتِ الْإِنْجِيلِ قُرْآنِ دَر
 بِلَا رِدَانِ زَابُورِدَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ غَه نُورَاتِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ غَه الْإِنْجِيلِ عِيسَى
 عَلَيْهِ السَّلَامُ غَه قُرْآنِ بَرْنِي بِيغْنَبِرِ بْنِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَه أَيْكَنْدِي دِي
 جَاهِزِيلِي كِتَابِ بُولُوبِ أَيَمَه كَيْنِ دِي حَبْرَائِيلِ فِي كُلِّهِ جِيلِي كِي بِلَانِ اللَّهُ دَانِ وَحِي
 بِلَانِ كِلُوبِ حَبْرَائِيلِ بِيغْنَبِرِهْ أَوْ رِي تَكِينِ دِي كِتَابِ لَارِي بَارِسِي حَكْمُونِ قُرْآنِ بُولُغَانِي
 بُولُجَا لَارِي حَيْثُ مَيْكَ لِكَ بِلَانِ قُرْآنِي حَكْمُ قِيَامَةِ كُونِكِهْ دِيرِي بُولُغَا تَيُولُدُ وَكِتَابِ
 لَارِي بِلَانِ نَانِدِمِ ﴿دِي تَوْجِيحِ بِيغْنَبِرِ لَرِغَا إِنَّا نَمُقَدِّمُ﴾

اللَّهِ دِي دَامِ أَمْرِي لَرِي مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَوَايَكِي سِنِي أَوْ رَتَائِنْدَهْ كِي لَكِينِ بِيغْنَبِرِ
 لَبِي قَالِغَانِي جَوْرَجِكْرِمَا نُورَتِ بِيكِ بِيغْنَبِرِ بَارِدِي بِلَارِي إِجْنَدَهْ قُرْآنِدَهْ إِنِّي أَذْكَرُ لَبِي بَرَكَهْ
 بِلِرَكِهْ بُولُجُ بُلْغَانِ حَبْرِمَا سَكْرِي بِيغْنَبِرِ دَرِ أَدَمِ إِدْرِيسِ نُوحِ هُودِ صَالِحِ إِبْرَاهِيمِ
 إِسْمَاعِيلِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ يُوسُفَ لُوطَ مُوسَى هَارُونَ شَعِيبَ ذَكَرْنَا نَحْيَى عِيسَى
 دَاوُدَ سُلَيْمَانَ الْيَاسَ الْيَسَعَ ذُو الْكِفْلِ أَيُّوبَ يُونسَ ذُو الْقَرْنَيْنِ عَزِيزَ لَقْمَانَ
 مُحَمَّدَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ ذُو الْقَرْنَيْنِ وَعَزِيزَ وَلَقْمَانَ بُو أَجُونَهْ عَالَمِ لَرِي
 كِي دِيدِي بِيغْنَبِرِ كِي دِيدِي شَيْخِ كَرْتِي سِينِ بَرَا اللَّهُ تَعَالَى بِلَدِي مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 بِيغْنَبِرِ لَبِي سِبْلِي سِي دِي أَنِي أَمْتِي دَا أَمْتَلَبِي سِبْلِي سِيدِي مُحَمَّدِي أَنِي أَنَا سِي عَبْدُ اللَّهِ أَنِي
 أَنَا سِي عَبْدُ الْمُطَّلِبِ أَنِي أَنَا سِي هَا شِيمِ أَنِي أَنَا سِي عَبْدِ الْمَنَّانِ دَرِ مَكْدَهْ تَوَعَانِي مَدِينَهْ
 غَاهِجْرَهْ أَيُّوبَ أَنْدَهْ أَوْلَكِينْدِي أَنِي شَفَاعَتَيْنِ بَرَكَهْ اللَّهُ نَصِيبِ أَيُّسُونِ

بِسْمِ اللَّهِ

(بِسْمِ قِيَامَةِ كُونِكَ اِنَّا نَمَقْدِرُ دِيْدِكَ)

اول الى بركوندي اسرافيل صورني بركره اوروب الله دان باشخه هار جاني بولغان
نات اولوب كوكلرده جبرلرده بوزللقدو جل بودنيان جالغانان ماموقيك ايلاندير
لقدي يلاي بولغاندا نسكره دنيا ايكي جكر ما جلني بوشقا لبقدي داغيداه باغي صور اور ككدو
اولكين ليره اولوب قيرلرندان قوبوب عرصان توزونه كيلر كد بيلر ايچق قمي ابولوب
بغيتير لار شيخلار عالم لر شهيد لر بولسا سا بيلار كيم لر يلان كيلور لر قوا لير تار بيلر
قواي ارتقا جنتكه كوبر بوزن الله الازدان اسون لنا هي كوب جمعه غه كوبر بوزن الله اندان
صاقلاسين صراطند حقله جمعتني اسونه قرلغاندي قلدان انجه در قلدان كسكند
بيش جوز چلقار وشد و بيش جوز چلق توزدي بيش جوز چلق انشدي ادام الازدان كسي
كون جاشناغان كيك كسي جلدوز اوچغان كيك كسي چايخان ات كيك كسي حيو
كيك تورث اياق لير عرا ادان اوته ركديلر كسي اوتيركه كوچندين كيله بن جمعه غا

توشه ركديلر الله بوزن اندان ساقله سين (التنجي سي قلدردر)

دنياده بولغان وبولقت خير واما نلق الله ايمان سالغان ادامني يما بوقا كافر بولغان
ادامني كافر لغو باريسي كسي سويميك كيو وراضي لغو بيلان بركه الله داندر الله كافر لغيني
ادام حاضر بيلان بير ميدي ادام كسي سوپوب راضي بولوب اله يول ايسه الله تعالى الله
ايمان سالن قلق ايتكين ادامني سو يدي انكه اشخلقدا ايتهدى والله ايمانده سالمان
بويك بيرمكن اداملا رعا الله راضي بولما يدي ابروده كور ميدي الارعا اشخي لقدا ايتيدي

بوزن الله الازدان ساقله سين (جنتي سي والبعث بعد الموت اولكين دين صلوة

تَرْتِيبَكَ اِيْنَانْ مَقْدِرِ ﴿١﴾ بِالْاِيْمَانِ جَبِيْ فَرَضِيْ دَرْمَنْو عَرَجِبِه سِيْ اَمْتِ بِاللّٰهِ وَمَلَائِكَتِهِ
وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْقَدْرِ خَيْرِهِ وَتَشْرِيْهِ مَرَّ اللهُ تَعَالٰى وَالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ دَرْمَنْ
اسلامنى فرضى بيش در ﴿٢﴾ صَوْمُ وَصَلَاةٌ حُجٌّ وَزَكَاةٌ وَكَلِمَةُ شَهَادَةٍ
شَهَادَةُ دِيْكَينْ جُرْكَكْ بِلَانْ اِيْنَانُوْبْ تِلْكَ بِلَانْ خَلَطَا سِيْزَايْتُوْبْ اَشْهَدَانْ لَا اِلٰهَ اِلَّا
اللهُ وَاَشْهَدَانْ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ دِيْمَكْدِرْ مَعْنَا سِيْ مَيْنْ شَهَدَلَقْ اَيْمِيْنْ كِيْرْتِيْ كِيْسِنَه
قُلْتَا اِيْرْتِكَه تِيْشَلِيْ نُوْدِيْنْ بَا شَغَه اللهُ بُوْلَغَانِيْ نَا قَوْلَقْ اِيْرْتِكَه تِيْشَلِيْ بَرَا اللهُ كِيْسِيْ بَارْدِيْ
دَاغِيْكَ مَيْنْ شَهَدَلَقْ اَيْمِيْنْ كِيْرْتِيْ مُحَمَّدٌ بِيْعَنْبِرْ اِنِّيْ قَوْلِيْ وَهَمْدِيْ اِنِّيْ قَوْلِيْ بِلَاةِ كِيْسِيْ
اَرَا سِيْنْدَا سِيْلِيْ كِيْلَه جِيْ سِيْ بُوْلَغَانِيْ نَه ﴿٣﴾ اِيْكَجِيْ سِيْ اُوْرْزَا ﴿٤﴾ رَمَضَانَ اِيْنْدَا
صِيْبَا حَلْتَا اَخْتَامُ مَعْنَا دِيْرِيْ جِيْنِ اُوْرْزَا نِيْ بُوْرْغَانْ نَا نَلَا رَدَانَه سَا قَلَاتِيْ اللهُ رَا جِيْ
بِغِيْ اُوْچُوْنَه اُوْرْزَا تُوْمَتْ ﴿٥﴾ اُوْچُوْنَجِيْ سِيْ ﴿٦﴾ زَكَاة نِيْ بُوْرْج اِيْتِكِيْنْ مَالِيْ مَلْكُوْ
بُوْلَسَا زَكَاة بِيْرْمِيْكَ لِيْكَ ﴿٧﴾ تُوْرْتُوْنَجِيْ سِيْ ﴿٨﴾ حُجْ كَعْبَه غَا بَارْغَه كُوْچُوْنْدِيْنْ
كِيْلِكِيْنْ اَدَا مَعَه كَعْبَه غَا بَارْغَب اَنْدَه شَرْط لَرِيْنْ بِيْتْدِرْمِيْكَ لِيْكَ ﴿٩﴾ بِيْشْتَجِيْ سِيْ ﴿١٠﴾
بِيْشْ وَقْتِ نَمَازِ قَلِمَقْ نَمَازِيْنْ فَرِيْضَلَرِيْ تِيْشِيْ اَلْتِيْ بَار سِيْدَه اُوْنْ اِيْكَ دِيْ تَشِيْدَا اَلْتِيْ سِيْ
بِيْرِيْ نَمَازِ سُوْبُوْلَانْ كِيْسِيْنْ نَمَازِ لَا يَبْ اِيْدَسْتِ اَلْمَقْ ﴿١١﴾ اِيْكَجِيْ سِيْ ﴿١٢﴾ جَارِيْجِيْنْ كِيْسِيْنْ
نَمَازِ قَلِيْغَانْ جِيْرَنْ اِيْرْ قَلِمَقْدِرْ ﴿١٣﴾ اُوْچُوْنَجِيْ سِيْ ﴿١٤﴾ عَوْرَاتِيْنْ جَا يَمَاقْدِرْ تُوْرْتُوْنَجِيْ سِيْ ﴿١٥﴾ وَقْتِيْ
بِيْلِيْكَدِرْ ﴿١٦﴾ بِيْشْتَجِيْ سِيْ ﴿١٧﴾ قَلِيْغَه تُوْرْتُوْر مَقْدِرْ ﴿١٨﴾ اَلْتِيْجِيْ سِيْ ﴿١٩﴾ نِيْتِ اَيْتِيْكَ دَرْمَازِيْ
اِيْجْدَه اَلْتِيْ سِيْ اللهُ اَلْبَرْدِيْبْ قُلَاقْ قَاتَا ق ﴿٢٠﴾ اِيْكَجِيْ سِيْ ﴿٢١﴾ اُوْرَه تُوْرُوْبْ قَلِرْ غَا قُوْرُوْلَانْ
كَلِكِيْنْ اَدَا مَعَه اُوْرَه تُوْرْمَاقْ ﴿٢٢﴾ اُوْچُوْنَجِيْ سِيْ ﴿٢٣﴾ قُرْآنْدَانْ بَرْتِيْ اَقُوْمَقْ ﴿٢٤﴾ تُوْرْدُوْنَجِيْ سِيْ ﴿٢٥﴾

لِكُلِّ

لَوْعُ أَوْجِ كَرَمِ سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ دَرَجَتًا (بیشنجی سی) سُبُوحٌ أَوْجُ كَرَمِ سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ
دِرَقْدَر (التنجی سی) اَرَبْتُ الْيَمَانَ عَمَّا وَلَوُورَمَقَ الْعِيَا تَوْتُ بَدِيرَ قَدَرًا (ایدیسی
تورْت فرضی) بری بیین جومق باشی توك بته تَدْرِن صَقَال بُونَه قَدَر (برقولا و جوم
شاعندان اوبرقولا و جومشاعنه قَدَر جومق (ایکنجی سی) ایکی بله کین چنا چقلریم اترقولا
جومق (اوجونجی سی) باشی تور تَدَر برینه مسح اتمیک (دور و ونجی) ایکی یاغین اچقلمک
بلان برکه جومق (تیمنی تورْت فرضی) سَوْتَالِمَعَان جیرده اید سَوْتَا
بَلِ اَنی بلان استعمال ایتیکه عُدُر بولغان ادام (برنجی نیت) اتمیک (ایکنجی سی) جیرنی
تومغان بولغان زان تاهاق تویلق تاشتر قوم کیک (اوجونجی سی) ایکی قولون برکه اتر
بته سلاق (تور و ونجی) ایکی قولون داغنه اور و بلیک لینه سلاق بته بله کینه قولونده
جمله کین جومق قومان (جومنا قلیقنی اوج فرضی) بری اوزون چایقماق
ایکنجی سی) تور تونواچین چایقماق (اوجونجی سی) قالغان چارخی بار بیین برکه سَو
بلان جومق امر معروف بله نهمکرده غی ایکی سی (برنجی سی) بر مسلان بر مسلانکه اشخاقتی
یورماق (ایکنجی سی) اما نلقندان قانارماق (حیض بلان نفاسه ایکی فرضی
حیض دیکین عاقلی بالغ تیشی رودان کنلکین قاندری ازی اوج کوند بیشرده دا توختار سکرده دا
توختار اون دهده توختار اوندان اوزماز اوندان اوزون کورونکین حیض بولوندا و رود و حیض
وقته نماز قلمان اولر اوتوماز مسجده که کومیز حج که بار ساطوان ایتیمز جماع ایتیمز حتی
کیدی بلان توبوغوا اورتارنا ایرکیشی جوق بولماز حرام اولو کناهله دانکه امانی حلال کور
حرام لغینا انا ایمان جماع ایتکین کار بولور نعوذ بالله نمازنی تویلز اوزاننی کونونه برون کور

حیضه وقتہ بئسہ اول ساعت جو وور نماز باشا از رمضانہ کوئی جارمندا اریو بولسا اندا
 اکر کہ اشامان اول کوئی دہ برسی قالغان کونلری بلان تولىر عادی بولغان قاتر عادتہ کورہ عمل
 ایتر شریعتہ اریو کونلہ فی سانی ازی اون بیش کونلری کوبونہ ماردا اچوقدومشلا بر قاتر اون کونلر
 اریو بولماین فان کیلیت تورسا اول حیضه بی اون کوبون حیضه سه ترکیب قالغان اون بیش کوئی اریوغا
 ترکیب جو توی اول اون بیش کوئی نماز قیلر اول اون بیش کونلر باشلا داغیدہ اون کوئی حیضه
 تیر کیر بیلای ترکیب عمل ایتر بولر لقاہ کیلیکین فان اور وروان جون نماز قویمان (ایکی نغاس) نغاس کیلیکین
 قاتر قورالغان زماندہ کیلیکین قانہی حیضه حرام بولغان ذات منده داحرامدہ اریو نماز اچوقدوم
 کوبولکیر حکیم کونلری بولایکی سنی اریسندہ نه وقت فان توختاب اریو بولسا اول ساعت جو
 نمازین اور زاسین باشلا قاتر تان بولجالی جتمین توشکین زانده جرات لعلقدان بر زان
 بلکلی بولسا قول ایاق توك ترناق کیك بیلای توشکین دین صکره کیلیکین فان نغاسدیر

بر فرض علم ازلیمک

علم ازلیمک فرضدہ ازلیمکی بولسون قاتر بولسون ایتکین قولوغون نه بولغان بیلای ایتکین
 اشلہ مک لکی فرض بولغان زاتنی بایمکک دہ فرضدر واجب بولغان واجبه سه بولغان
 سنه دیر قاتر بولغان تو ایدر یعنی بولکسه فرضده واجبه سه سنه نیده ثواب نیده
 اشلہ سه اشلہ کنی فرضمید واجب مید سنه میدی ثواب میدی بیلہ سه اول قوللق
 جالسر ثواب سرتا لوزدیب قویغو بیلر می تمت

کتبه العبد الفقير الى رحمة الله العتير
 عيسى ولد محمد ميرزا الداغستاني
 العتدلى الكلاوى رحمة الله
 ۱۱۴۲۳

﴿ اداره یمه مکتوبلر ﴾

﴿ قره جایند ﴾

هرمئلو محرر افندی:

ایلیروس دانغی جراننده کوبانسی
اوبلوسته مربوط قره جای نامنده مسلمانلار
اون بر آولدان عبارت اونوز بیس بیکن
زیاده جان نفوس حساب اولونوبور. شو
قدر مسلمان اما ایچلرنده علم و معرفت
صاحبی و بیلک عاشقی وارمی یوقمی:
بن دپیه بیلرکمه وارم اما یوقم. اولسه
ایدی-شو قدر مسلمان ایچنده هم روحانی
هم دنیوی علم اوقونان یکی اصول اوزره
بی اسلام مکتبی اولور ایدی - یوقمده
هر بر آولده نه قدر مسجد و مدرسه وار
ایسه ده علم اوقودان معلم و اوقویان معلم
یوقمده اولانی ده اولدینده اون سنه ایچنده
عرب لساننده و کرک آما دیلی اولان ترک
دیلمده اولسون بر مکتوب یازمه مایورلار.
هم قرائت و هم کتابت تعلیمی یوقمده جسی
اسکی اصول اوزره در.

اگر بزم ایچروم زده علمه هرسلی،
علم و معرفت صاحبی و ملت خادمی
دنیا دان خبردار بایلابریز شو اسکی اصولده
اولان اون بر مدرسه بی یکی اصوله - وویل
ایدوب یکی اصول اوزره تدریس اولنمنسه
حالشه لر ایدی بو ایش بر سنه نلر قنده
اوله پیلور ایدی و هم اوج دبرت سنه
ظرفنده اوقونان علمک بر سنه ده تدریس
خارج احتمال دکلمدر. و هم معلم و متعلملرک
چاشدقلری و کوردوکلری زحمتلر نافله
کیمیوب عندالناس و عندالله مقبول اووب
یومالجزاده دخی بیوک درجه لره نائل
اولور ایدیلر.

قره جایلی تیردی قریه سندن
اسماعیل افندی آقبای ارغلی

- [1] İdareye Mektublar
[2] Karaçaydan
[3] Hürmetlü muharir efendi
[4] Elbrus dağı civarında Kubanski [5]
Oblosta merbut Karaçay namında Müslüman-
lar [6] On bir avuldan ibaret otuz beş binden
[7] ziyade can nüfus hesab olunuyor. Şu [8]
kadar Müslüman amma içlerinde ilim ve marifet
[9] sahibi ve bilmek aşığı var mı, yok mu?
[10] Ben diyebilirim ki var ama yokdur. Olsa
[11] idi şu kadar Müslüman içinde hem ruhanî
[12] hem dünyevî ilim okutan yeni usûl üzere
[13] bir İslam mektebi olur idi. Yokdur. [14]
Her bir avulda ne kadar meşced ve medrese
var [15] ise de, ilim okutan muallim ve okuyan
müteallim [16] yokdur. Olanı da, olduğu da, on
sene içinde [17] Arab lisanında ve gerek ana
dili olan Türk [18] dilinde olsun bir mektub
yazamayolar. [19] Hem kıraat ve hem kitabet
talimi yokdur. Hepsi [20] eski usûl üzeredir.
[21] Eğer bizim içlerimizde ilme hevesli [22]
ilim ve marifet sahipleri ve millet hadimleri
[23] dünyadan haberdar baylarımız şu eski
usûlde [24] olan on bir medreseyi yeni usûle
tahvil [25] edüb yeni usûl üzere tedris olun-
masına [26] çalışsalar idi bu iş bir sene zarfın-
da [27] olabilir idi ve hem üç-dört sene [28]
zarfında okunan ilmin bir senede tedrisi [29]
haric-i ihtimal değildir. Ve 54 hem muaallim ve
müteallimlerin [30] çalışdıkları ve gördükleri
zahmetler nafiye [31] gitmeyüb ind-el nas ve
ind-Allah makbul olub [32] yevm-ül cezada
dahi büyük derecelere nail [33] olur idiler.

[34] Karaçaylı Teberdi karyesinden

[35] İsmail Efendi Akbayoğlu.

*İsmal Akbay'ın mektubu,
Tercüman Gazetesi, Sayı: 39
17 Nisan 1906, Bahçesaray, s. 2.*

İsmail Akbay

KAYNAKLAR

- ABAYLANI, İsmail; İsmail Akbaylanı (1926), Bizni Küçübüz, Bizni Ceribizd / Karaçay bla Malkar Tilde Ullulağa Elible, Moskova.
- ADİLOĞLU, Adilhan (2005), Kitâbü Mürşidi'n-Nisâ: Metin-Aktarma-İnceleme, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ADİLOĞLU, Adilhan (2006). Karaçay-Balkar Türkçesiyle Basılmış İlk Kitap Kitâbü Mürşidi'n-Nisâ, Ankara, Birlik Matbaası.
- AKBAYEF, İsmail (1924) Ana Tili, Batalpaşinsk.
- AKBAYLANI, İsmail (1916), Ana Tili, Tiflis.
- AKBAYLANI, İsmail (1991), Zikirle-Mavlut, (Haz: Abul-Kerim Bayramuklanı), Çerkessk.
- AKBAYOĞU, İsmail (1906), “Karaçaydan” Tercüman Gazetesi, Sayı: 39, Bahçesaray.
- ALİYLANI, Umar, C. (1927), Caññı Karaçay Elible, Moskova.
- ATA, Aysu (2009), “Türk Dillerinde +IA Çokluk Eki”, International Journal of Central Asian Studies, V. 13, s. 89-99.
- BASKAKOV, N.A. (1966), Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası, Nalçik, Kabartı-Malkar Kitab Basma.
- BİLİMGOTLANI, Münir; Raşid Laypanlanı (1975), “Leninni Bayrağı Gazetni Tuvğanı Emda Ösüv Colu”, Zamannı Avazı, Çerkessk.

- ÇAĞATAY, Saadet (1951), "Karaçayca Birkaç Metin", Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C. IX, Sayı: 3, Ankara, s. 277-300.
- DOĞAN, İsmail (2000), "Karaçay-Malkar Türklerinde Din ve İçinde Dinî Manzumeler Bulunan Bir Mecmua", Kafkasya'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Bakü-Azerbaycan, 9-11 Aralık 1998, İstanbul, s. 201-2016.
- EL-BALKARÎ, Hacı Lokman Asanî (1909), Kitâbü Mürşidi'n-Nisâ, Temirhan-Şura, Matbaatü'l-İslâmiyye.
- EL-KARAŞAY, İsmail Efendi ibn Yakub (1912), Kitabü'l-İmân ve'l-İslâm, Temirhan-Şura, Matbaatü'l-İslâmiyye.
- GOÇIYAYEVA, S.A.; H.İ. Süyünçev (1989), Karaçay-Malkar-Orus Sözlük, Moskva, İzdatelstvo «Russkiy Yazık».
- GUZELANI, J.; A. Jappulanı, İ. Ahmatlanı (1996), Karaçay-Malkar Tilni Anglatma Sözlüğü, Tom: I (A-J), Nalçık, El-Fa Kitap Basma.
- GUZELANI, J.; A. Jappulanı (2002), Karaçay-Malkar Tilni Anglatma Sözlüğü, Tom: II (Z-R), Nalçık, El-Fa Basma Ara.
- GUZELANI, J.; A. Jappulanı (2005), Karaçay-Malkar Tilni Anglatma Sözlüğü, Tom: III (S-Ya), Nalçık, El-Fa Basma Ara.
- HAŞHOJEVA, R. H. (2003), "Pisateli Kabardino-Balkarii", Bibliografiçeskiy Slovar, Nalçık.
- HATUYEV, R.T. (2014), Çokuna Efendi, Çerkessk.
- HUBİYLANI, Osman (1982), Caşav bla Fahmu, Çerkessk.
- HUBİYLANI, M.A.; A.A. Süyünçlanı, K.T. Laypanlanı (1988), Karaçay Literatura, Çerkessk.
- NEVRUZ, Yılmaz (1981), "Karaçayca Bir El Yazması Mecmua ve Yusuf Hacı'ın Dinî Manzumeleri", Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 218, Ankara.
- NEVRUZ, Yılmaz (1999), Birleşik Kafkasya Dergisi - Şiir Özel Sayısı, S. 18, Eskişehir.
- PEKACAR, Çetin (2007), "Kumuk Türkçesindeki Arapça Alıntı Kelimelerde Son Ses /U/ Meselesi ve Türkçe-Arapça İlişkileri", IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2000, II. Cilt, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 856/II, s. 1465-1473.
- PRITSAK, Omeljan (1959), "Das Karatschaische und Balkarische", Philologiae Turcicae Fundamenta, Tomus Primus (Cilt:1), A.D. MCMLIX (1959), s. 340-368.
- PRÖHLE, Wilhelm (1909), "Karatschajische Studien", Keleti Szemle, No: 10, Budapest, s. 215-304.
- PRÖHLE, Wilhelm (1914-1915), "Balkarische Studien", Keleti Szemle, No: 15, Budapest, , s. 165-276.
- SÜYÜNÇEV, H.İ.; H.İ. Urusbiyev (1965), Russko-Karaçayevo-Balkarskiy Slovar, Moskva, İzdatelstvo «Sovetskaya Entsiklopediya».
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri - I; Fiil: Basit Çekim, (2006), (Red. A. B. Ercilasun, L. Karahan, M. F. Kirişçioğlu), Ankara, TDK Yayınları: 879.
- URUSOV, S.B.; R.T. Hatuyev (1997), İzvestniye Lüdi Karaçayevo-Çerkessi Kratkiy Biografiçeskiy Slovar, Çerkessk.

DEFİNECİLİK FOLKLORU

Mehmet Ali YOLCU*
Hüseyin KARAKAYA**

ÖZ

Savaş, kıtlık, dinsel çatışmalar gibi birtakım nedenlerle insanlar bir yerden başka bir yere göç ederken değerli eşyalarını ve paralarını yanlarında taşımak tehlikeli olacağı için gömmüşlerdir. Bu değerli eşyaları gömerken çeşitli şifrelemeler yapmışlar, gömünün etrafına birtakım işaretler kazımışlar ve definenin yerini hatırlamak için haritalar çizmişlerdir. Çeşitli nedenlerden dolayı geri dönülüp alınamayan bu defineler, yıllar sonra "defineci" adı verilen kişiler tarafından aranmaya başlanmıştır. Defineciler sadece bu gömülü hazinelerin değil aynı zamanda eski uygarlıklarda bir ölüm geleneği olan mezarlara konulan eşyaların da peşine düşmüşlerdir. Cezai yaptırımlara rağmen uzun yıllardan beri kaçak defineciliğin önüne geçilememektedir. Defineciliğin halk arasında yaygınlığı o kadar fazladır ki, hemen hemen her yerleşim yerinde definecilikle uğraşan kişilerle karşılaşılabilir. Bu yaygınlık, definecilik etrafında çeşitli inanış ve uygulamalar ile birçok halk anlatısının doğmasına yol açmıştır. Bu çalışmada, definecilik inanış ve uygulamaları, definecilikle ilgili halk anlatıları folklor açısından değerlendirilmiştir. Çalışmada ayrıca Türk avcı inanış ve uygulamaları ile definecilerin inanış ve uygulamalarının benzerlikler taşıdığı belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Definecilik, Anlatılar, İnanışlar, Ritüeller, Folklor.

ABSTRACT

While people migrate from one place to another for a number of reasons, such as war, famine, religious conflicts it would be dangerous to carry valuable goods and money with them, so they buried them. When they buried these precious items, they made various ciphers, they made a few signs around the burial and they have drawn maps to remind them of their place. These treasures which can not be received for various reasons, years later, "treasure hunters" people called began to sought. Treasure hunters pursued not only those buried treasures but also the goods that were put into the tombs, a tradition of death in ancient civilizations. Despite the law, illegal treasure hunting has not been avoided for many years. Treasure hunting is so common

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-7688-287X, mehmetaliyolcu@gmail.com

** Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, huseyinkarakaya.pau.2014@gmail.com

among the public that, it can be encountered with those who deal with treasure hunting in almost every settlement. This prevalence has led to the birth of many narratives with various beliefs and practices around the treasure hunt. In this study, treasure beliefs and practices; narratives about treasure hunting were evaluated in terms of folklore. At the end of the study, it has been determined that the beliefs and practices of the Turkish hunters are similar to those of the treasure hunters.

Keywords: Treasure hunting, Narratives, Beliefs, Rituals, Folklore.

Tarihin yıkıcı savaşları sonrası ortaya çıkan göçle beraber, insanlar uzun yıllar boyunca yaşadıkları toprakları terk etmek durumunda kalmışlardır. Göç edenler, göç esnasında yollarda soygun amaçlı saldırılara uğrayabilecekleri düşüncesiyle değerli eşyalarını güvenli gördükleri bazı yerlere gömmüşler veya saklamışlardır. Bu gömme veya saklamanın temelinde koşullar elverişli hale geldiğinde geri dönülüp bu eşyaların alınması düşüncesi yatmaktadır. Gömü yapılırken çeşme, mezar, tepe, belirli ağaçların çevresi gibi akılda kalabilecek yerler seçilmiştir. Değerli eşyaların saklandıkları yerlerin unutulmaması ve yıllar sonra yeniden bulunabilmesi için söz konusu yerlere çeşitli işaretlerin konulduğu ve haritaların da yapıldığı bilinmektedir. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi ülkemizde de definecilik, gizemli yönleriyle ilgi uyandırmış, bir çeşit hobiye dönüşerek çevresinde belirli gelenekler ve inanışlar oluşturmuştur. Antik kalıntılara karşı duyulan merak, altın, sikkeler, kap-kacak gibi değerli eşyaların paraya çevrilip maddi getiri sağladığına yönelik umutla birleşince toprağı kazarak define arama temelinde oluşan halk defineciliği ortaya çıkmıştır.

Folklor disiplini açısından ele alındığında, Anadolu'nun en ücra yerleşmelerinde bile definecilik inanış ve uygulamalarının var olduğu, ancak folklor araştırmacılarının sıklıkla rastladıkları güvenlik veya kaynak kişilere ulaşmadaki zorluklar gibi çeşitli sebeplerden dolayı pek fazla irdelemedikleri bu malzemelerin toplumun her kesimi tarafından ilgiyle takip edildiği görülecektir. Folklor araştırmalarında konuya ilk dikkat çeken araştırmacılardan Ahmet E. Uysal'a göre (1974: 416), çok zengin bir tarihi mirasa sahip bulunan memleketimizde halkın bu konuya, dünyanın başka memleketlerinde görüldüğünden daha fazla bir ilgi duymakta olduğu bir gerçektir. Tarihi kalıntıların çokluğu, memleketin her tarafında yapılmakta olan büyük küçük pek çok arkeolojik kazının halk arasında uyandırdığı merak, insandaki ezeli arayış bulma merakı ve nihayet kolayca zengin olma hevesi halkımızı bu konuya iten başlıca nedenler arasındadır.

Ahmet E. Uysal'ın 1974 yılında yayınlanan "Türkiye'de Halk Defineciliğinde Folklor Unsurları" adlı bildirisinde konuyu ileriki dönemlerde geniş bir makale düzleminde işleyeceğini belirtse de bu konuyla ilgili sözünü ettiği makaleyi yazmamıştır. Son yıllarda İbrahim Şenesen'in makalesi (2016), Motif Index'e göre definecilikle ilgili inanışların değerlendirilmesini içermektedir. Bu yazılar dışında halk bilimsel yaklaşım içerisinde değerlendiril-

lebilecek bir araştırmanın olmaması, konunun kendine özgü zorluklarıyla ilgili olmalıdır.

Define arama tekniklerine ve büyüsel işlemlere göre bir defineci tipolojisi ortaya çıkmış görünmektedir. Nitekim Uysal, definencilikle uğraşanları şu şekilde sınıflandırmıştır: 1. Basit, eski mezar kazanlar. 2. Eski harabeleri, höyükleri vs. kazanlar. 3. Sihirli hazinelere inanıp onların tılsımlarını bulmaya çalışanlar. 4. Rüyalarında gördükleri hazineleri arayanlar. 5. Kayalarda vs. define işaretlerinin anlamlarını çözerek define arayanlar. 6. Eski Grek ve Roma kalıntılarındaki kitabelerin şifreli define sırları olduğu inancıyla onları ebced hesabı veya harflerin taşıdığı gizli manaları çözmek için numerojoloji dâhil birçok mistik yollarla çözmeye çalışanlar. 7. Bakır çubuklar, çatal şeklinde çeşitli ağaç dallarından yapılmış aletlerle yerdeki hazineleri keşfetmeye çalışanlar. 8. Modern elektronik cihazlarla yerleri tarayanlar (Buna daha ziyade şehir definencileri arasında rastlanmaktadır). 9. Cinleri toplayarak onlardan hazine sırlarını öğrenmeye çalışanlar (Uysal 1974: 425).

Türkiye'nin birçok yerinde definencilik inanışları ve uygulamaları noktasında belirli ortaklıklar söz konusudur. Bu bağlamda, alan araştırmalarında define hikâyelerine, define arama maceralarına, define çıkarma uygulamalarına ve defineye ulaşma aşamasındaki inanışlara rastlamak mümkündür. Bu anlatılar, dilden dile dolaşarak anonim karaktere bürünmekte ve daha sonraki süreçte varyantlar oluşturmaktadır. Bu bakımdan definencilik halk arasında popülerliğini korumakta olan bir inanmalar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Folklorik açıdan define arama işini çeşitli başlıklar altında şöyle ele alabiliriz:

1. Muhtemel Define Yerleri

Definenin sulak arazilerde, suya yakın yerlerde; kümbet olarak adlandırılan toprak yığıntılarının eteğinde, hâkim tepelerde bulunduğu inanılır. Kümbet üzerinde bulunan define ya kuzeybatı ya da güneydoğu yönünde bir kapı içerisinde bulunmaktadır. Define, kuyuların içlerine ayrı birer bölme yapılarak oralarda saklanabilir. Kuyuların yanında değirmen ve eski evler, eski köprüler, yaşlı ağaçlar, dere çatalları, patika yol kavisleri, pınar, çeşme, su gözenekleri de yine define bulunabilecek önemli noktalar (KK4, KK6).

Define, büyük ağaçların altına gömülebilir, kayalara yapılmış şekillerin çevresinde de bulunabilir. Ağaç, aynı zamanda işaret olarak definenin üzerine de dikilebilir. Kimi definenciler, definelerin kiliseler ve mezarların içerisine gömüldüğünü dile getirmektedir. Mezar defineleri, genelde ölünün başının altına konulur (KK13).

2. Define Yerinde ve Çevresinde Bulunan İşaret ve Semboller

Definencilere göre define alanlarında çeşitli işaret ve sembollerin anlamları vardır. Gömüyü yapan kişinin şifrelemelerini çözmek definecinin işidir. Usta definenciler, şifreleri çözerken adeta gömüyü yapan kişiyle psikolojik olarak savaşıyor. Gömen kişi defineyi buldurtmamak için, defineci ise defineyi bul-

mak amacıyla tüm hünerlerini ortaya koyar. Definecilerin yorumlarına göre bu figür ve sembollerin başlıcaları ile bunların anlamları şöyledir:

Horoz, civcivli tavuk: Civcivlerden biri diğerlerine göre arayla ya öndedir ya da arkadadır. O civciv ile tavuk arasındaki mesafe ölçülür. Daha sonra civcivin yüzünün dönük olduğu yöne doğru her santim bir metreye denk gelecek şekilde yürünür. Horoz da aynı şekilde bir yön tayin edici figürdür.

Topal ayı, kırık boynuzlu geyik: Ayının sağlam ayağı ya da geyiğin sağlam boynuzu ölçülür. Her bir santimetreye bir metre denk gelecek şekilde ayağın ya da boynuzun yönüne doğru hareket edilir.

Yılan: Eğer çöreklenen bir yılan figürü varsa işaretin olduğu yerin altında define var demektir. Bir yöne doğru giden yılan figüründe ise yılanın kuyruğu ölçülür. Her santimetresi bir metreye denk gelecek şekilde yılanın baş tarafının gösterdiği yöne doğru hareket edilir.

Elmas, zümrüt gözlü balık: O bölgede bir harita olduğunun göstergesidir. Balığın kuyruk bölümünden harita bulunur ve haritaya göre define aranır. Balığın baktığı yöne doğru hareket edilmelidir. İşaretin çevresinde bir su kaynağı varsa oraya yönelinmelidir.

Salyangoz: Gömünün suya yakın bir yerde olduğuna işarettir.

Akrep: Çevresinde bulunabilecek bir definenin tuzaklanmış veya üzerine zehir atılmış olabileceğini gösterir.

Aslan: Kral, kabile şefi, eşkiya başı gibi lider kişilerin definesini simgeler. Çevresinde bir mezar odası aranmalıdır.

Doğan, şahin: Eşkiya ya da savaş gömülerini gösterir.

At ve binicisi: Atın veya binicinin baktığı yönde bir binek taşı aranmalıdır. Define bu taşın altına saklanmış olabilir.

Domuz ve yavruları: Bir gömü işaretidir, figürün yönüne doğru gidilmelidir.

Boğa, öküz: Eski uygarlıkların dinsel inançlarını simgeleyen bir figür olup definecilikte mezar işaretidir.

Çoban ve koyunları: Sürünün baktığı istikamete doğru devam edilmesi gerektiğini gösterir.

Çeşitli ayak figürleri: Durmak veya yürümek anlamına gelir. Parmaklı, parmaksız, tek parmak vb. formlarda bulunabilir ve her birisinin anlamları başka işaretlerle birlikte yorumlanır.

El: Bir yön işaretidir. Diğer tamamlayıcı işaretlerle birlikte yön tayini yapılmalıdır.

Göz: Kabartma veya oyma şekline göre anlamı değişebilir. Kabartma ise gözün baktığı yöne devam edilmeli, oyma figür ise orada durulmalı ve kazı başlatılmalıdır.

Uçları kapalı haç: O bölgede din adamlarının bıraktığı bir hazine vardır.

Dirgen: Gömünün düz arazide bulunabileceğini gösterir. Ancak bu işaret bir tuzağı da gösterebilir.

Çekiç, kazma: Gömünün bir kayanın içinde olabileceğine işarettir.

Balta: Eşkiyaların kullandığı az rastlanır işaretlerdendir. İşaretin çevresinde yaşlı bir ağaç aranmalıdır.

Makas: Kesişen bir yolu veya bir dereyi anlatır.

Baston: Kabartma olarak yapılmış baston işaretleri çevrede bir mağara veya tüneli işaret edebilir.

Kare+L: Hem mezar hem de odadan odaya geçişin sembolüdür.

Ok+Kare: Kare ile ok arasındaki mesafe ölçülür ve her santimetreye bir metre gelecek şekilde okun işaret ettiği yöne doğru gidilir (KK4, KK9, KK12, KK15).

Bu işaret ve sembollerin dışında, üzüm, baklava dilimi, üçgen, dama taşı, dikdörtgen oyma, köpek, kertenkele, terazi, merdiven, kılıç vb. figürlerin anlamları da defineciler tarafından yorumlanmaktadır (KK1, KK2).

3. Define Tuzakları

Define gömenler, kendileri dışında birilerinin defineye ulaşmaması için çeşitli tuzaklama sistemleri geliştirmişlerdir. Bunlar, fiziki tuzaklar olabildiği gibi ruhani engeller şeklinde de olabilir. Tuzaklar, definecilere fiziksel zarar verebildikleri gibi ruhsal açıdan da zarar verebilirler. Bazen şaşırtma amaçlı işaretlemeler de tuzak sınıfında değerlendirilebilir.

Merdiven tuzağı: Eğer kazılan yerde merdiven varsa bu iki şekilde tuzakla ilişkilidir. Birincisi merdivenin yıkılması, ikincisi merdivenden inerken üst tavan kısmının çökmesidir.

Ok tuzağı: Eğer define, bir bölmenin, bir kapının arkasında ise kapı açıldığında belirli bir mekanizmayla ok fırlayabilir (KK12).

Büyü: Defineyi gömen kişilerin definenin bulunmaması için kara büyü yaptırduklarına inanılır. Bu da definecileri yanıltma veya korkutma amaçlıdır. Define çözümünde tılsım, büyü, dua vb. dinsel-dindışı pratiklerin de uygulanmakta olduğu bilinmektedir. Boratav, "*Defineler söz konusu olduğunda, onların yeri bulunduktan sonra, meydana çıkarılma işinin tamamlanabilmesi için kesilmesi gereken kurban ve çoğu kez çapraşık güç ve başkaca işlemlere de tılsım adı verildiği oluyor.*" (Boratav 1973: 122) diyerek tılsım definelerdeki boyutuna da vurgu yapmıştır.

4. Define Arama Zamanı

Definenin yeri tespit edildikten sonra belli bir plan dâhilinde hareket edilir. Define kazısı kaçak ve gizli bir faaliyet olduğu için çoğu zaman gün ışığında define aranmaz, kazı gece yarısından sonra herkesin uykuda olduğu vakitlerde yapılır (KK12). Gece karanlığının kötü ruhların etkinliğine açık olması yönündeki inançlar bu hususta belirgindir. Ancak karanlık, her ne kadar geleneksel dünya görüşüne göre tekinsiz olarak nitelendirilse de, gündüz birilerinin kendilerini görebileceği ihtimali bu tekinsizliğin tercih edilmesine neden olmuştur.

Diğer yandan define arama işi ramazan ayına denk getirilmeye çalışılır. Genellikle define arama işleri ramazan ayında yapılır. Çünkü bu ayda cinlerin ellerinin ve kollarının bağlı olduğuna ve böylece kazı yapan kişilere zarar veremeyeceğine inanılır (KK6).

5. Kazılacak Yeri Belirleme Yöntemleri

Define yeri tespit edildikten sonra nerenin kazılacağıyla ilgili inanış ve fal kaynaklı bazı geleneksel yöntemler geliştirilmiştir.

Bıçakla define arama: Bıçak çevrilir ve keskin ucu ne tarafa gelirse orası kazılır (KK7).

Çubukla define arama: Çubuğun “v” şeklinde olması gerekir. Uçları iki elle tutulur ve definenin olduğu yere yaklaşıldığında çubuk yukarıya doğru hareket eder. Metal çubukların yanında bazı defineciler hurma ağacından yapılmış ve üzerinde ayetler yazan çubuklar da kullanırlar (KK7).

Horozla veya köpekle define arama: Üstünde leke olmayan beyaz bir horozun boynuna bir muska geçirilir. Define olan yere salınır. Horoz definenin bulunduğu bölgede gözden kaybolursa bu, o bölgede define olduğuna dair bir işarettir (KK12). Başka bir aktarıma göre, horoz bir yerde durur ve öterse orası definenin kazılacağı yerdir. Aynı uygulamalar, dişi bir köpekle de yapılabilir (KK8).

Deli bir kadının yer tespiti yapması: Defineciler, define yerinin tam olarak tespit etmek için akli dengesi bozuk bir kadını yanlarında götürür. Define bölgesinde herhangi bir yerde durursa, oturursa veya bağırmaya başlarsa orası kazılmaya başlanır (KK3, KK11). Akli dengesi olmayan kadınların cinleri ve diğer olağanüstü varlıkları görebildiği ve gayb bilgisine sahip oldukları inancı, bu uygulamayı pekiştirmiş olmalıdır.

Rüyaya Yatılması: Çeşitli ayetler okunarak uykuya yatılır. Uykuda definenin yeri olağanüstü varlıklar tarafından gösterilir. Rüyaya yatan kişi rüyasında definenin yerini gördüğü an “bu define benim için hayırlı mı, yoksa hayırsız mı?” diye sorması ve eğer “hayırsızdır” denilirse define aramaya gidilmemesi gerekir. “Hayırlı” denilirse kazıya gidilebilir (KK1). Bir başka uygulama ise deli kadının rüyaya yatırılmasıdır. Definecilerin aktardıklarına göre, rüyada görülenlere sağlıklı bir kişi dayanamazmış. Definenin bulunduğu tahmin edilen bölgeden bir parça toprak getirilir ve uyuyan kişinin başucuna konulur. Uyandığında da definenin yeri sorularak bilgi alınmaya çalışılır (KK14). Rüya motifi şamanik ritüellerde de söz konusudur. Şamanın özellikle yeraltına yaptığı yolculuklarda karşımıza çıkan rüya ile definecinin rüyası arasında bir ilişki kurulabilir. Her ikisi de yeraltıyla ilişkili bir iş yapmaktadır ve yeraltı dünyası Erlik ve onun emrindeki ruhların kontrolindedir. Definecinin rüyada iletişime geçmek istediği ruhlar, yeraltı ruhlarının varyantlaşmış bir formundan ibarettir.

6. Büyü, Tabu, Ritüel Kaynaklı Uygulamalar ve İnanışlar

Ritüel, yazıya geçmemiş, hiç değişmeyen ifadelerin ve belirli şekilde hareketlerin kesin sıralarla katılımcılar tarafından ortaya konulması olarak tanımlanabilir. İnsanlara faydalı iletişim yolu elbette sadece ritüel değildir. Fakat özellikle dile dayalı yapılabilen önemli iletişim çeşitlerinden birisini ritüelin oluşturduğu pek çok kişi tarafından ileri sürülür (Rappaport 2003: 396). Bu bağlamda her define aramasında belirli hareket ve uygulamaların tekrar edilmesi, dolayısıyla ritüelin belirli tekrarlara dayalı oluşu nedeniyle

define etrafında yapılan birtakım uygulamaları ritüel kategorisinde değerlendirmemizi gerektirir. Nitekim definecilik ritüellerinin dinsel ve mitolojik kökenlerine dair açıklamalar da yapabiliriz. Bu noktada bazı mitik anlatma ve uygulamalar ile definecilik ritüelleri arasında bağ kurulabilmesi mümkündür.

Geleneksel dünya görüşüne göre, insan mekânı profan ve tabu (kutsal) olarak kategorik hale getirmiştir. Sibiryâ Türklerinin avlandıkları bölgeyle ilgili inanışlarında bunu net biçimde görebilmekteyiz. Sibiryâ avcılarının orman iyeleriyle ilgili olarak av esnasında kendilerine uyguladıkları tabu davranışlara define arayıcılarında da rastlanmaktadır. Örneğin “dünya kelamı” edilmemesi yasağı geleneksel avcılıkta da vardır. Lvova vd.’nin verdiği bilgilere göre (2013a: 84), geleneksel dünya görüşünde av dünyası “başka bir dünya”dır ve avcının orman dünyasından insanların dünyasına geçişi, muhtemelen, törensel bir duraklamayı, hareketin kesintisini ve dış dünya ile bağların koparılmasını gerektirmektedir. Bu nokta dikkat çekicidir; çünkü av dünyası ile insanların yaşadıkları dünya arasında bir “geçiş” söz konusudur. Definecilik etrafında oluşmuş inanışlara göre avcılıktaki koruyucu iyeler defineyi sahiplenen cinlere ve perilere dönüşmüştür.

Yola çıkıştan define kazısı tamamlanıp geri dönülünceye kadar definecilerin konuşmaları yasaktır. Kaynak kişilerin aktardıklarına göre, konuşmanın yasak olması cinlerin defineyi sahiplenmesi inancından kaynaklıdır. Bu durum, çeşitli inanışlarla desteklenmiştir. Örneğin, define bulunduğu “bulduk” denilirse define o kişiye nasip olmaz, cinler ve diğer olağanüstü varlıklar defineyi sahiplenebilir, inancı vardır (KK3, KK10). Gizlilikle ilgili bir başka inanç, definenin ateş yaydığı, şayet görülen bu ateşin ikinci bir kişiye söylenirse o ateşin bir daha görülemeyeceği inancıdır. Kısacası defineyle ilgili karşılaşılan her türlü belirtinin saklı tutulması gerekir. Başka bir yoruma göre, define esnasında define bölgesinde en ufak bir ses defineye gidenleri ürpertir. Bunları çok iyi bilen defineyi koruyan ruhlar define aramaya giden insanların içerisine ürperti ve vesvese verip onları birbirine düşürüp define yerini terk ettirmeye çalışırlar. Bundan dolayı insanlar kazı işiyle uğraşsın, birbirine düşmesin diye böyle bir önlem alınır (KK1, KK7).

Buna benzer bir yasaklama davranışı Altay avcılarında da vardır. Altay Türklerinin tasavvurlarına göre yabancı hayvanlar, özellikle değerli olanları, insanların konuşmalarını duyabilirler ve anlayabilirler, bundan dolayı da yerliler avda iken yabancı hayvanların olduğu yerde, önceden tespit edilmiş, kararlaştırılmış gizli bir dil kullanırlar, aynı şekilde bazı av malzemeleri de gizli dil ile isimlendirilir. Hatta bazı hallerde avcı ava çıktığında, akrabaları da dâhil olmak üzere, seyahatinden kimseye bahsetmez, kimseyle konuşmaz (Potapov 2012: 179). Avcı ile defineci arasında bu benzerlik dikkat çekicidir. Geleneksel avcılığı biçimlendiren dünya görüşü, küçük değişikliklerle definecilere aktarılmıştır. Av iyelerine yönelik yanılmaya dönük bazı hususlar, definenin sahibi ruhlara yöneltmiştir.

Defineciler için bir başka yasaklama; et, yumurta, tereyağı, yoğurt vb. hayvansal yiyeceklerin yenmemesiyle ilgilidir (KK1, KK5). Defineciler, bu

durumu rüyaya (istiareye) yatmakla ilişkilendirirler. Ancak biz burada konunun daha ayrıntılı bir yoruma ihtiyaç duyduğunu düşünüyoruz. Bu durumu destekleyen başka bir yasaklama dikkat çekicidir. Defineye aramaya gitmeden önce defineciler bir hafta cinsel ilişkiye girmemelidir (KK12). Altay-Sayan avcıları da ava gitme öncesinden kadınla cinsel ilişkiye girmez. Bu âdet, Şorlarda ve Kumandinlerde de mevcuttur. Ayrıca avcılar ava giderken temiz olmalı, güzel kıyafetler giymelidir (Potapov 2012: 179). Definecilerin defineye gitmeden önce abdest almaları ve kazıdan önce iki rekât nâsip namazı kılmalarıyla (KK6) yukarıdaki husus arasında benzerlikler belirgindir. Ancak bu yasaklama ile Sibiryaya avcıları arasında bir karşıtlık da söz konusudur. Altay-Sayan Türklerinin folklorunda av iyesi çıplak kadın şeklinde tasvir edilmektedir. Onların bu görünümünü üreme düşüncesinin yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Bilindiği gibi bu karakterlerle avcılar cinsel ilişkiye girmektedirler. Altay ve Şor inançlarına göre avcının cinsel gücü çok önemlidir, çünkü avın başarısı ve bereketli geçmesi onun dağ iyesiyle ilişkiye girmesiyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla avcının başarısı doğrudan onun Ana-Toprakla gerçekleştirdiği mitolojik-sembolik ilişkisiyle bağlantılıdır (Lvova vd. 2013b: 47).

Sibiryaya avcılarının ava giderken yanlarında destancı ve masalcı götürme geleneği ile definecilerin define kazısına giderken yanlarında hoca götürmesi arasındaki paralellik kültürel aktarımın holistik yönünü göstermesi bakımından önemlidir. Aça'nın verdiği bilgilere göre, iyeler, özellikle "tayga eezi", destan ve masal anlatımından çok hoşlanır, kendisine anlatılan destan ve masallardan memnun kaldığı takdirde avların bereketli geçmesini sağlar (Aça 2007: 12). Sibiryaya bölgesinde anlatılan destan metinlerine kutsallık atfedildiği bilinen bir husustur. Bu bağlamda sanatkârlığa adım attıkları ilk günden itibaren tayga iyeleriyle ilişki içerisinde olan destancı ve masalcılar, avcılar adına tayga iyelerinin rızasını kazanmakta, anlattıkları destan ve masallarla, sergilenen vahşi eylemi, kutsal bir zeminde gerçekleştirilen bir ayine dönüştürmektedirler (Aça 2007: 14). Definecilerin de kutsal bir zemine çekmeye çalıştıkları "define hırsızlığı" eylemi böylece ayinsel özellikler kazanmış olmaktadır.

Definecilikte bulunan malzeme ne olursa olsun bir parçası ya da bir tanesi kazı yerinde bırakılır. Definecilere göre, hayır ve bereket getirmesi ve başlarına bir kötülük, kaza, bela gelmemesi için bu yapılır (KK1, KK14). Aslında bu uygulama bir çeşit pragmatik kurbandır. Altay ve Şor avcıları da avladıkları hayvanlardan bir kısmını av iyesine sunmak üzere olduğu yerde bırakırlar (Potapov 2012: 182). Muhtemelen definecilikte de bu inanın izleri vardır.

Defineyi sahiplenen ruh inancıyla ilişkili olarak kurban ve kan akıtma ritüeli, yine iye inançlarıyla bağlantılı olarak ele alınabilir. Define kazı yerinde ya bir horoz ya da bir tavuk kesilir (KK14). Bunlar yoksa definecilerden birinin parmağı hafifçe kanatılarak toprağa damlatılır (KK1). Bu uygulama Sibiryaya bölgesinde avcıların av ve orman iyelerine veya geleneksel dünya görüşünde yeraltı dünyasının hâkimi Erlik'e sundukları kurbanla

benzerlik göstermektedir. Mitolojik düşüncede insanoğlu, kendinden güçlü gördüğü varlıklara karşı temkinli yaklaşmıştır ve bu yaklaşım onlara birtakım hediyeler sunmayı doğurmuştur. Define dünyasının ruhani varlıklarına yapılan kurban sunumunu bu bağlamda görmek gerekmektedir.

İnanma ihtiyacının temelinde, insanın kendisini, kendisinden daha güçlü olduğuna inandığı varlığa, nesneye bağlanma, sığınma düşüncesi yatmaktadır. Kendisinden daha güçlü bir varlığa inanan insan, bu şekilde kendisinin de koruma altına alınacağına inanır. Halk inanışları, halk yaşantısında çok önemli normatif yapılarıdır. Bu normatif yapılar, binlerce yıllık birikim ve deneyimler sonucu bugünkü hallerini almışlardır. Bu bağlamda definencilik etrafında çeşitli inanışların ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bunlardan en başta geleni, cinlerin veya yılanların defineyi sahiplenerek koruması yönündeki inanıştır.

İnanışlara göre üç harfliler olarak tabir edilen cinler, insanlar üzerinde bir takım etkilere sahiptirler. Şöyle ki; cinler isterse insanlara göz yanılması gösterebilir, olmayan sesler duyurabilir, başka varlıklar şekline bürünerek iletişim kurabilir, hoşlarına gitmediği durumlarda zarar verebilirler. Kaynak kişilere göre, cinler sahiplendiği şeyi kaybetmek istemezler. Bu varlıklar sadece camın içerisinden geçemez. Başka her şeyin içinden geçip kontrol etme gücüne sahiptirler. Bundan dolayı define bölgesine getirilen dedektörlerin içerisine girerek onların yanlış yerleri göstermelerini sağlarlar. Bunu gören insanlar hazinenin yerinin değiştiğini sanırlar (KK2). Geceleleri, özellikle perşembeyi cumaya bağlayan geceler, dağlık yerlerde, orman içlerinde kimi yerlerde ateş yandığına inanılır. O bölgede defineyi sahiplenen cinler define için gelen kişileri korkutup kaçırtmak isterler. Defincilerin gözüne ateş yanıyormuş gibi gösterirler ve o bölgeden uzaklaşmalarını sağlarlar (KK1). Yine defincilerin aktardıklarına göre, cin veya olağanüstü bir varlık defineyi sahiplendiği için onların elinden bunu alabilmenin çeşitli yolları vardır. Bir imam eşliğinde tılsım çözmek, cinleri veya yılanları yarıltmak, Kuran ayetleri ve çeşitli dualar okunarak yapılır. Konyar'ın belirttiğine göre (2008: 2226), defineye ulaşamamanın en geçerli nedenlerinin başında defineye atfedilen mistisizm ve kutsallık gelir. Bunlara göre kazı esnasında mutlaka bir hata yapılmış, cinler vb. gibi mistik unsurlar kızdırılmış, tılsım çözülememiş, imam yanlış duayı okumuş veya kazıcılarından biri yanlış bir şey yapmıştır. En kötü olasılıkla kazıcıların "nasipsiz" olmaları söz konusudur.

Türk mitolojisinde Erlik ile ilişkilendirilen yılan genel olarak yeri, yeraltını, karanlığı ve dolayısıyla kötülüğü çağrıştıran ve korkulan bir hayvandır. Definciler tarafından anlatılan efsane ve memoratlarda definenin yılanlara dönüşmesi, kazılan yerde yılanların çıkması vb. motifler, yüzyıllardır kültürel kodlarla aktarılan şamanik dünya görüşünün etkisiyle oluşmuştur. Yeraltındaki defineleri sahiplendiği düşünülen yılanların, büyüklükleri, korkutuculuklarıyla ilgili dehşetli define hikâyeleri çok yaygın anlatılmaktadır.

7. Definecilikle İlgili Efsane ve Memoratlar

Yaptığımız alan araştırmaları esnasında definecilik hakkında anlatılan bir takım memorat ve efsaneler tespit edilmiştir. Bu anlatılarda definecilerin, defineye çıkmadan önce, define esnasında ve defineden sonra başlarına gelen esrarengiz olaylar anlatılmaktadır. Bu olaylarda defineciler genellikle, cin, şeytan, hayvan ve olağanüstü varlıklarla görme, işitme, konuşma, dokunma, hissetme gibi çeşitli yollarla iletişim kurmaktadır. Kurulan iletişimin sonunda iletişim kurulan varlık bazı durumlarda defineciye zarar vermekte bazı durumlarda ise onu korkutarak defineden vazgeçmesini sağlamaktadır.

Anlatılan memoratlarda olaylar genellikle dağ, kaya, mağara, ırmak, mezarlık gibi mekânlarda meydana gelmektedir. Bu mekânlar Eski Türk topluluklarında da “ıduk yer-sub” olarak değerlendirilen kutsallık özelliği bulunan yerlerdir. Eski Türkler animist bakış açısıyla birlikte bu mekânların görünmeyen sahiplerinin olduğuna inanmışlardır ve bu mekânlara belirli kurallar dâhilinde yaklaşmışlardır. Bu bağlamda kurallara uymayan kişilerin zarar göreceğine inanılmıştır. Bu anlayış derlenen memorat ve efsanelerde de dönüşümleriyle birlikte canlılığını sürdürmektedir. Kültürel bellekten taşına gelen bu kültürel kodlar Eski Türk topluluklarındaki görülen işlevleriyle birlikte günümüze de aktarılmaya devam etmektedir.

Anlatılar içerisinde mitik oluşumlar da tespit edilmiştir. Örneğin Afyon Kalesi içerisindeki defineyi çıkartmaya çalışan dört hocanın, burada yaşayanlar tarafından şehrin dört bir tarafına fırlatıldığı ve bu fırlatıldıkları yerlerde de Hıdırlık, Sarıkız Tepesi, Orta Sivri ve Kel Tepe isimli yükseltilerin oluştuğundan bahsedilir. Bu anlatıda yer şekillerinin oluşum sebebini açıklayan bir etiyolojik mit bulunmaktadır. Çalışmanın sonunda ekler kısmında definecilikle ilgili derlenmiş ve internetteki definecilik site ve forumlarında yer alan efsane ve memoratlara yer verilmiştir.

8. Definecilerin İnternet Forumları

Günümüzde akıllı telefon, bilgisayar gibi gelişmiş elektronik eşyaların hayatımıza girmesiyle birlikte iletişim ve haberleşme şekilleri değişime uğramıştır. Bilhassa internetin hayatımıza verdiği yön sebebiyle çeşitli sosyal medya siteleri ve forum sayfaları da iletişim ve haberleşmenin önemli kanalları haline gelmişlerdir. Bu kapsamda çalışmamızın konusunu oluşturan definecilik faaliyetleri de çeşitli internet siteleri ve forum sayfalarında yerini almıştır. Definecilik faaliyetlerine merak duyan kişiler genellikle kayıt olunarak girilen ve diğer insanlara kapalı olan bu site ve sayfalara üye olarak birbirleriyle iletişim kurma olanaklarına sahip olmaktadır.

Bu site ve sayfalarda defineciliğe yeni başlayan kişilere uzman tavsiyeleri verilmekte, defineciliğin kuralları öğretilmekte, definecilik üzerine bir konu hakkında bilgi edinmek isteyen defineciler sorular sormakta ve o konu hakkında bilgili kişiler bu sorulara cevaplar vermekte ve define aramaya gitmeden önce, define esnasında ve define sonrasında başından esrarengiz olaylar geçen defineciler bu olayları paylaşmakta ve bu olaylar üzerine yo-

rumlar istemektedirler. Dolayısıyla kurulan iletişimle birlikte, toplum tarafından her zaman ilgi çeken bir konu olan definencilik hususunda insanların merakları giderilmekte, definencilige ilgi duyan insanlar teşvik edilmekte ve bir definecinin sahip olması gereken gerekli bilgi alt yapısı oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Sonuç

Definencilik, dünyanın pek çok bölgesinde ilgi uyandıran bir konudur. Medeniyetler beşiği olan Anadolu coğrafyasında da definelerin bol miktarda bulunduğu düşüncesiyle Anadolu insanının ilgi ve merakı da bu konu üzerine fazlasıyla çekilmiştir. Konuya duyulan ilgiden dolayı zaman içerisinde definencilik çevresinde bir takım gelenekler, uygulamalar ve inanışlar oluşmuştur. Antik kalıntılara ilgi duyan ve defineden çıkacak olan eşyanın maddi getiri sağlayacağını düşünen insanlar definencilige merak salmışlar ve Anadolu'nun pek çok yerinde kazılar yaparak kolayca zengin olmanın yollarını aramışlardır.

Definencilik inanış ve uygulamalarında, Sibirya avcılarının inanış ve uygulamalarından da örnekler verdiğimiz üzere, geleneksel Türk dünya görüşünün izleri vardır. Avcı ve av arasında kurulan ilişki ile defineci ve define arasında kurulan ilişki hemen hemen aynıdır. Ayrıca, definenciligin gizemli yönleri, çeşitli memorat ve efsanelerin doğmasına neden olmuş ve bunlar sözlü kültürde varyantlaşmışlardır. Bu bağlamda definencilik özelinde kültürel kodlarla aktarılan inanış, uygulama ve anlatıların günümüze dek gelmesi dikkat çekicidir. Diğer yandan şamanik rüya motifinin bir benzerine defineciler arasında da rastlanmıştır. Muhtemelen şaman ve definecinin yeraltıyla ilgili "yolculukları" benzer bir motifin oluşmasını sağlamıştır.

Definencilik, halk arasında çeşitli nedenlerle çoklukla yasa dışı yollarla yapılmaya devam etmektedir. Sivil toplum örgütleri ve devletin yönlendirmesiyle definencilik yasal zemine çekilmeli, defineciler bilinçlendirilmeli, onların farkındalıkları artırılmalı ve böylece tarihi eserlerin tahrip olmasının, tarihi eser kaçakçılığının önüne geçilmelidir.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet (2007). "Güney Sibirya Türklerinde Ava Destancı ve Masalçı Götürme Geleneği", *TÜBAR*, 21: 7-16
- BORATAV, Pertev Naili (1973). *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- KONYAR, Erkan (2008). "Türkiye'de Definencilik: Eski Eser Yağması", *Toplumsal Tarih*, 185: 2222-27.
- LVOVA, E. L. vd. (2013a). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: Kâinat ve Zaman, Nesnelere Dünyası* (çev. Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- LVOVA, E. L. vd. (2013b). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: İnsan ve Toplum* (çev. Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.

- POTAPOV, L. P. (2012). "Altay Türklerinde Avcı İnançları ve Gelenekleri" (çev. Atilla Bağcı), *Karadeniz*, 15: 179-200.
- RAPPAPORT, Roy A. (2003). "Ritüel". *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, (Ed. Gülin Ögüt Eker vd.), Ankara: Milli Folklor Yayınları, 396-406.
- ŞENESEN, İbrahim. (2016). "Türkiye'deki Define ve Definecilikle İlgili İnanışlar ve Bu İnanışların Motif Index'e Göre Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2): 283.298.
- UYŞAL, Ahmet E. (1974). "Türkiye'de Halk Definecilğinde Folklor Unsurları". *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 416-424.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

10. ANLATI, <http://gizliilimler.tr.gg/Define-Musallat;-ve-Definedeki-tilsim-cozmek.html>. (Er. Tar. 02.02.2017).
 11. ANLATI, <http://www.definesohbeti.com/cinler-ve-tilsim/35330.istiyorum.html>. (Er. Tar. 02.02.2017).
 12. ANLATI, <http://www.definesohbeti.com/cinler-ve-tilsim/26455-ensemde-nefes-sesi.html>. (Er. Tar. 02.02.2017).
 13. ANLATI, <http://www.definesohbeti.com/cinler-ve-tilsim/12444-dedemin-dedesinin-basina-gelenler.html>. (Er. Tar. 02.02.2017).
 14. ANLATI, <http://www.definesohbeti.com/cinler-ve-tilsim/7459-yorgunluk-geldi.html>. (Er. Tar. 02.02.2017).
 15. ANLATI, <http://www.definesohbeti.com/cinler-ve-tilsim/9480-define-deki-ceset.html>. (Er. Tar. 02.02.2017).
 16. ANLATI, <http://www.defineyolu.com/cinler-tilsimli-olaylar-hakkindagenis-bilgi-burada/70102-rum-evinde-yapilan-arama-sonrasi-garip-ruyalar.html>. (Er. Tar. 02.02.2017).
 17. ANLATI, <http://www.defineyolu.com/cinler-tilsimli-olaylar-hakkindagenis-bilgi-burada/41869-kirmizi-gozlu-yilan.html>. (02.02.2017).
- DEFİNE HARİTASI, <http://www.definesohbeti.com/fotografli-define-isaretlerinize-yorumlar/34183-ornek-define-haritalari.html>. (02.02.2017).
- DEFİNE İŞARETLERİ, <http://www.definesohbeti.com/define-isaretleri-katalogu/20590-define-isaretleri-ve-anlamlari.html>. (Er. Tar. 02.02.2017).

SÖZLÜ KAYNAKLAR¹

KK1: Afyon-Merkez'de yaşıyor; KK2: Afyon-Merkez'de yaşıyor; KK3: Afyon-Küçük Kalecik köyünde yaşıyor; KK4: Afyon-Küçük Kalecik köyünde yaşıyor; KK5: Çanakkale-Merkez'de yaşıyor; KK6: Nevşehir-Kaymaklı kasabasında yaşıyor; KK7: İzmir-Kemalpaşa'da yaşıyor; KK8: Kütahya-Altıntaş'ta yaşıyor; KK 9: Balıkesir-Merkez'de yaşıyor; KK10: Kütahya-Altıntaş'ta yaşıyor; KK11: Kütahya-Altıntaş'ta yaşıyor; KK12: Nevşehir-Göre kasabasında yaşıyor; KK13: İzmir-Kemalpaşa'da yaşıyor; KK14: Kütahya-Altıntaş, Yalnızsaray köyünde yaşıyor; KK15: Amasya-Merkez'de yaşıyor.

¹ Kaynak kişiler isimlerinin ve diğer bilgilerinin saklı kalması koşuluyla bilgi aktardılar. Bu nedenle listede kaynak kişilere numara verilerek sadece yaşadıkları yer bilgisi verilmiştir.

EKLER

EK 1: Efsane ve Memorat Metinleri

1. İzmir’de iki kardeş bahçelerinin bir yerinde define olduğundan şüphelenir ve orayı kazmaya başlarlar. Defineyi bulurlar, bir kardeş çukura iner ancak alamaz. Daha sonra karşılarna üç başlı bir yılan çıkar ve bu kardeşler her şeyi orada bırakıp kaçarlar, dilleri tutulur. Şimdi bu iki kardeşin akli dengeleri yerinde değildir (KK13).

2. Afyon’da kazıya başladık. Gözleri kıpkırmızı bir yılan çalışma yapan ekibin arasına girdi. Bir anda açık olan havayı sis kapladı. Biz başladık bildiğimiz duaları sureleri okumaya. Herkesin kalbi o an temiz olduğu için orayı terk ettiler (KK1).

3. Bir gün bir bölgede kazı yapıyorduk. Dört kişiydik. Sabah saatlerinde başlamıştık kazıya. Aradan biraz zaman geçti. Bizim ilerimizde bir ağaç vardı. Ağaca bir kuş kondu. Biz kazmayı kazı yerine vurdukça kuştan garip bir şekilde ağlama sesleri geliyordu, durduğumuzda ise bu ses gidiyordu. Kuş daha sonra başka tür sesler çıkarmaya başladı. Örneğin kedi gibi miyavlıyor, köpek gibi havlıyor, bir insanın tenekeye vurduğunda nasıl ses çıkıyorsa öyle ses çıkarıyordu. Biz daha sonra o bölgeyi terk ettik. Çünkü yanımızda imam yoktu. Biz bu olayı sonra birine anlattık. O kişi bize eğer akşam olsaydı o kuşun bize zarar vereceğini söyledi (KK12).

4. Define yerini tespit edip malzemeleri götürdük. Ancak çalışma yapamadığımız için malzemeleri geri çıkartmak istedik. Malzemeleri geri almaya gittiğimizde araba arıza yaptı. Arıza yapmış arabayı geri vitese takıp da çalıştırmaya uğraştık, araba hemen çalıştı. İleri vitese aldık, araba yine arıza yaptı. Bu varlıklar definenin alınmasını istemedikleri için böyle yaparlar (KK1).

5. Defineye gittik, başladık kazmaya. İlerden iç ürpertici bir şekilde köpek sesleri geliyordu. Ben köpeği kovalamak için üzerine yürüdüm ve köpek bir anda at arabası haline dönüştü. Bu bölgede üç harfli varlıkların olduğunu o zaman anladık (KK2).

6. Bir gün define arayacağımız bölgeye doğru gittik. O sırada kalabalık ve düğün sesleri gibi bir ses geliyordu. Yaklaştıkça artıyor, uzaklaştığımızda ise ses kesiliyordu. Biraz daha yaklaştık ve tepede bir keçi gördüm. İlk başta bunu hayvan otlatırken bir kişinin unuttuğunu sandım. Keçiyi yakalamak istedim. Fakat ben yaklaştıkça keçi daha da uzağımda kalıyordu. Biraz yaklaşıncaya keçi, gözümde büyümeye başladı ve alev gibi bir görüntü alıp, gözümün önünden kayboldu. O an anladım ki o aslında bir keçi değil, orayı sahiplenen cinlerdi (KK12).

7. Afyon Kalesi altında define olduğuna inanılır. Dört beş hoca toplanıp bu defineyi çıkarmak ister. Definenin çıkarılması esnasında baş hoca orada bulunan diğer hocalara her ne görürlerse görsünler susmalarını söyler. Bu adamlar heyecanlarından devamlı konuşurlar. Daha sonra tünelin ilerisinden sarı tenli bir kız gelerek bu adamlara: “yiğitler niye bizi evimizden etti-

niz” der ve hepsini dört farklı dağa fırlatır. Bu olayın sonucunda Afyon’da bulunan Hıdırlık, Sarıkız tepesi, Orta sivri ve Kel tepe oluşur (KK2).

8. Kemalpaşa’da yedi farklı dağ vardır ve bu dağlara Yedi Cüceler dağı adı verilir. Bu dağların altında defineler bulunduğu inanılır. Bir grup defineci bu dağlarda define aramaya karar verir. Bir çocuk belinden iple bağlanıp bu dağların birinin içindeki tünele sarkıtılır. Çocuk korkar ve onu geri çekerler. Daha sonra çocuğun yerine bir adamın beline ip bağlarlar ve tünele sarkıtırlar. Bu adam da tünelde çok korkar ve onu da geri çekerler. Daha sonra bu adam ruhsal hastalıklara yakalanır. Bu adamın iddiasına göre her gece bu adamın yanına görünmez varlıklar gelmekte ve evinin camlarına taş atmaktadır (KK7).

8. Kemalpaşa’da “Küp Çıkan” diye bir mevki vardır ve bu mevkiden bol miktarda define bulunmaktadır. Adamın biri bir gün tarlasını sürerken bir küp altın bulur ve bu altınla kendisine araba alır ve çocuklarını evlendirir. Ancak altını bulduktan sonra bu adamda ruhsal hastalıklar baş göstermeye başlar. Geceleri kesinlikle uyuyamayan bu adam, etraftan farklı farklı sesler duyduğunu iddia etmektedir (KK7).

9. Çeşme’de bir kazı ekibi bir kepçeyle birlikte define aramaya giderler. Definenin bulunduğunu düşündükleri yere gelirler ve kepçe kazmaya başlar. Kazmaya başladıktan bir süre sonra kepçe arıza yapar. Arıza giderilir ve tekrar kazıya başlanır. Bir müddet sonra bir anda kepçenin camları parçalanır. Kazı ekibi bu olaydan çok korkar ve defineden vazgeçerler (KK13).

10. İki hafta önce başımdan bir olay geçti. Üç kişi kazmaya başladık, saat gece üç civarı kazmayı salladım, kazma havada kaldı. Bir türlü aşağı inmiyor. Önümüzde toprağın içinden dumana benzer bir şey çıktı. Hiç konuşmadık. Yanımdakilere başımla işaret ettim “siz de görüyor musunuz?” diye, onlar da işaretle onay verdiler. Başında duvak, belinde kırmızı kurdele bir gelin belirdi karşımızda. İki avucu da kapalı, yüzü de gözüküyordu. Sonra topraktan yine duman belirdi ve kazdığımız yere toprağın içine girdi. Hemen oradan ayrıldık².

11. Yedi yıl önce arkadaşlarla arazideydik. Güzel bir yer tespit ettik ve kazmaya başladık. Sonra bir küp bulduk. Bu esnada arkadaşımın dediğine göre tavanda iki tane yılan bizi izliyormuş. Ben gösterdikleri yere baktığımda hiçbir şey göremedim. Arkadaşlar, korkudan dışarıya çıktılar, içeride tek ben kaldım. Biz orada bulduğumuz küpü falan bıraktık, kazı yerini açtığımız şekilde tekrar kapattık. Bir ay sonra arkadaşım evde intihar etti ve arkasında bir not bırakmış. Notta “ben bir insanın görmediklerini görüyorum” yazmış. Sonra en küçük kardeşim de başladı “abi bana musallat oluyorlar, o mezar gözlerimin önünden gitmiyor, bizi çağırıyorlar” demeye başladı. Hocalara falan götürdük³

12. Bir gece arkadaşlarla define aramak için yola koyulduk, gidiyoruz. Bir köyün kenarına vardık, elimize cihazı aldık, koyulduk aramaya. Cihazla

² <http://gizlilikimlerr.tr.gg/Define-Musallat-ve-Definedeki-Tilsim&cozmek.htm> (02.02.2017).

³ <http://www.definesohbeti.com/cinler-ve-tilsim/35330.istiyorum.html>. (02.02.2017).

bir sinyal aldık, yeri tam tespit etmek için çapraz gitmek istedim. Ensemde bir nefes sesi, aman Allah'ım, öyle nefes mi olur? Derin derin... Ben hiç aldırış etmedim, yürümeye devam ettim. Aynı nefes sesini arkadaş da duyuyormuş ama o da hiç seslenmedi. Biraz sonra adım attığım yerden çatırtı sesleri gelmeye başladı. Arkadaşa dedim ki, "domuz geliyor herhalde sağa sola iyi bak". Bana dedi ki "abi bu domuz değil, buradan acil gitmemiz lazım". Oradan hızlıca ayrıldık. Yanımdaki arkadaş geri dönerken bana, "abi burası cinlerin elinde" demez mi, o günden sonra oraya bir daha gitmedik⁴.

13. Dedemin dün anlattığı ve babasının da dedeme anlattığı gerçek yaşanmış bir olay aktarıyorum. Dedemin dedesi çocuklarını almış yanına, "bir ev yeri açalım" diye. Bir yere varmışlar, vurmuşlar kazmayı, kazmayı vuran kişinin ağzı köpürmüş, adam yerlerde debelenmiş. Bırakmışlar işi gücü, eve gitmişler bir iki gün içinde düzelmiş. Burada bir sıkıntının var olduğunu anlamışlar. Tabii hocaya gitmişler, hoca orada büyük hazine olduğunu ve "Topal Bilal" adında bir bekçisinin olduğunu söylemiş. Sonra vazgeçilmiş o yerden. Bir gün dedemin babası oranın yakınına varmış, oturuyormuş, üç tane kız çıkmış oradan. Adama bir tokat vurmuşlar ve oradan biraz yürüdükten sonra kaybolmuşlar. O gün bugündür oraya daha el vurulamamış, yer hala durmakta⁵.

14. Gecenin bir vakti altın aramaya gittik. Bildiğimiz bir yer vardı ve oraya geldik, ölçüm falan yaptık. Tam kazacakken bir yorgunluk geldi, halsiz kaldık. Sonra ortada ses yokken çatırtı geldi, elimizi kaldıracak hal kalmadı⁶.

15. Babam ve hoca, tarlada bir yeri kazmaya başlıyorlar. Yarım metre kazdıktan sonra hocaya bir durgunluk geliyor. Babam durumu fark edince soruyor, "hocam hayırdır ne oldu" diye. O da "ikisini durdurdum, birini durduramıyorum" diyor. Durduramadığı kızıl saçlı olanmış, ama bunu sadece hoca görüyor, başka gören yok. Hoca yarın devam ederiz diyerek gidiyor ve gidiş o gidiş, bir daha gelmiyor⁷.

16. Dededen kalma Rum evinde arama yapmaya başladık. Çalıştığımız için ara ara gidip bir iki saat takılıyoruz evde. Ne zaman arama yapsam bir hafta boyunca her gece rüyamda üç harflilerle uğraşıyorum. Hep aynı rüya, evin girişindeki üçüncü basamakta beni ittiriyorlar, birden kendi evimde buluyorum, ellerimi ayaklarımı bağlıyorlar, orada kalmamı işaret ediyorlar. Bu rüya böyle üç beş gün sürdü. Sonra vazgeçtik⁸.

17. Geçen babamla mantar toplamaya gittiğimde karşımıza bir yılan çıktı. Böyle halkalar halinde kuyruğu yerde, sadece kafası havada, yumruk kadar kırmızı gözleri vardı. Altı beyaz üstü siyah bir yılan. Babam dedi "bir

⁴ <http://www.definesohbeti.com/cinler-ve-tilsim/26455-ensemde-nefes-sesi.html>. (02.02.2017).

⁵ <http://www.definesohbeti.com/cinler-ve-tilsim/12444-dedemin-dedesinin-basina-gelenler.html>. (02.02.2017).

⁶ <http://www.definesohbeti.com/cinler-ve-tilsim/7459-yorgunluk-geldi.html>. (02.02.2017).

⁷ <http://www.definesohbeti.com/cinler-ve-tilsim/9480-definedeki-ceset.html>. (02.02.2017).

⁸ <http://www.defineyolu.com/cinler-tilsimli-olaylar-hakkinda-genis-bilgi-burada/70102-ru-m-evinde-yapilan-arama-sonrasi-garip-ruyalar.html>. (02.02.2017).

yılan insan görünce kaçması lazım” ama yılan kaçmadı, öyle bize bakıyordu. Çevredeki taşlarda hep işaretler falan vardı. Gömü işlerinden pek anlamadığım için merak etmedim. Ama işin aslını sonradan öğrendim. Oradan herkes gömü çıkarmış, her yer kazılmış. Şehre indiğimde dediler, o yılanın bir duası varmış, o yılanı doğru okuduğumuzda o yılan define oluyormuş⁹.

EK 2: Fotoğraflar

Ek 2. 1. Kabartma yılan figürü¹⁰

Ek 2. 2. Makas işareti¹¹

⁹ <http://www.defineyolu.com/cinler-tilsimli-olaylar-hakkinda-genis-bilgi-burada/41869-kirmizi-gozlu-yilan.html>. (02.02.2017).

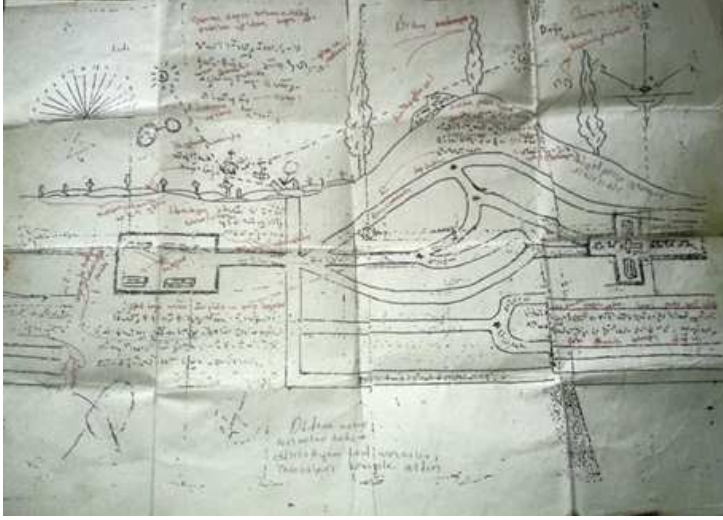
¹⁰ [http://www.definesohbeti.com/define-isaretleri-katalogu/20590-define-isaretleri-ve-anlamlari.html_\(02.02.2017\)](http://www.definesohbeti.com/define-isaretleri-katalogu/20590-define-isaretleri-ve-anlamlari.html_(02.02.2017)).

¹¹ [http://www.definesohbeti.com/define-isaretleri-katalogu/20590-define-isaretleri-ve-anlamlari.html_\(02.02.2017\)](http://www.definesohbeti.com/define-isaretleri-katalogu/20590-define-isaretleri-ve-anlamlari.html_(02.02.2017)).

Ek 2. 3. Tavuk ve civciv kabartmaları¹²

Ek 2. 4. Define haritası örneği¹³

¹² [http://www.definesohbeti.com/define-isaretleri-katalogu/20590-define-isaretleri-ve-anlamlari.html_\(02.02.2017\)](http://www.definesohbeti.com/define-isaretleri-katalogu/20590-define-isaretleri-ve-anlamlari.html_(02.02.2017)).

¹³ [http://www.definesohbeti.com/fotografli-define-isaretlerinize-yorumlar/34183-ornek-def-ine-haritalari.html_\(02.02.2017\)](http://www.definesohbeti.com/fotografli-define-isaretlerinize-yorumlar/34183-ornek-def-ine-haritalari.html_(02.02.2017)).

XVI. YÜZYILDA BOZOK, KIRŞEHİR VE NİĞDE'DE KÖYE DÖNÜŞEN MEZRAALAR

Rafet METİN*

Z

Kanunnâmelerde mezra'a, "harabesi ve suyu bulunan yer" olarak tarif edilmektedir. Harabeden kastedilen yerleşim biriminin terk edilmiş olmasıdır. Su ise iskân ve tarımın en önemli unsurudur. Bu tarife ek olarak, mezra'a tarlada tarımsal faaliyetlerin srdrldĞi yer olarak da ifade edilebilir. Tahrir defterlerinde mezraaların genellikle bir köye bağlı olarak kaydedilmesi köy ekonomisinin bölünmez bir parçası olarak görülmesi ve köylü için köy sınırları içerisinde yeterli olmayan tarım topraklarına ek olarak tarım yapabileceği bir arazi rezervi gözüyle bakılması ile alakalıdır. Değişen coğrafi Şartlara ve ekonomik etkilere bağlı olarak zaman içerisinde çok farklı özellikler kazanan mezra'a için yapılan tanımlar her bölgeye ve zamanın Şartlarına göre değiştiği için kesinlik arz etmez. Bu çalışmada tahrir defterlerinden istifade etmek suretiyle Bozok (Yozgat), Kırşehir ve Niğde'de yer alan mezra'aların XVI. yüzyılda köylere dönüŐürken zamanın Şartlarına göre nasıl bir süreçten geçtiği izah edilmeye çalışılmıştır

Anahtar kelimeler: Mezra'a, köy, Bozok, Kırşehir, Niğde.

ABSTRACT

Arable field is described as place which contains wreck and water in code of laws. It is intended from wreck is place which is abandoned. Water is main element of housing and agriculture. In addition to this description, arable field also describe as place which is agricultural activities maintained. Arable fields generally registered as depending on a village and were seen as an indivisible part of village economy in Tahrir registers. Thus, arable fields perceived as lands which can do agriculture in addition to inadequate agricultural fields which is based within village boundaries. Definition of arable fields vary according to different regions and conditions of time because of the arable fields gained different features based on changing geographical conditions and economical effects in time. In this study, benefiting basically tahrir registers, it is tried to explain how conditions of time influenced arable fields which were located Bozok (Yozgat), Kırşehir and Niğde when transform to village in XVI century.

Keywords: Arable fields, village, Bozok, Kırşehir, Niğde.

* Do. Dr., Kırıkale niversitesi Ğretim yesi, ORCID: 0000-0002-2164-4994, rafet_metin71@hotmail.com.

Mezraa kelimesi, günümüzde coğrafi bir tanım olarak “köy altı yerleşme birimi” veya “kır iskân birimi” olarak tanımlanmasına karşın, Osmanlı tahrir kayıtlarında geçen anlamı daha ziyade “ziraat yapılan yer”, daha açıklayıcı bir ifade ile bir köyün bağlantısı olarak “tarım faaliyetlerinin tamamlayıcısı” şeklindedir (Gündüz 1998: 183-185). Mezraaların genellikle bir köye bağlı olarak yazılması, Osmanlı yönetimince genelde köy ekonomisinin bölünmez bir parçası olarak görülmesi ve köylü için köy sınırları içerisinde yeterli olmayan tarım topraklarına ek olarak tarım yapabileceği bir arazi rezervi gözüyle bakılması ile alakalıdır. Bu yönü ile mezraa köylüler için ek bir gelir kaynağını ve nüfus fazlasının yerleşebileceği toprağı meydana getirmektedir. Çoğu zaman köylüler kendilerine ait olduğu gerekçesi ile yönetimden habersiz bu toprakları ekip biçmek eğiliminde idiler. Ancak bu gibi toprakları işleyebilmek köy ekonomisi açısından hayati önem taşıdığından mezraaları ya mukataa sistemi çerçevesinde başkalarına kiralamayı veya tapu karşılığı dağıtmayı yeğleyen tımar sahipleri ile köylüler arasında sorunlar yaşanıyordu. Tımar sahipleri özellikle devletin bireylere yüklediği vergiyi, aslında ona götürülen hizmetin bir karşılığı olarak almak istedikleri için bu durumlarla sık sık karşılaşmıştır (Küçük 2008: 4). Tımar sahibi isterse mezraayı belirli bir maktu bedel karşılığında kiraya verir; isterse öşrü ile, diğer vergi ve resimlerinin ödenmesi karşılığı, göçler ya da kayıt dışı gezici (haric ez defter) köylüler gibi “hariçten” (tımar dışından) kişilerin istifadesine sunardı (İnalçık 2000: 211-212). Anadolu’nun siyasi ve sosyal şartlarının sıkıntılı olduğu dönemde iskân yerleşmeleri savunması kolay olması açısından yüksek yerlerde kurulmuş olmasına karşın ziraat yerleri ovalarda, vadilerde kalmıştır. Köylerde bulunan çiftçiler mezralara sadece ekip biçme zamanları gitmektedir (Tanoğlu 1954: 27). Kanunnâmelerde mezra’â, “harabesi ve suyu bulunan yer” olarak tarif edilmektedir (Gündüz 1998: 184). “Harabe”den kastedilen yerleşim biriminin terk edilmiş olmasıdır. su ise iskan ve tarımın en önemli unsurudur (Barkan 1943: 53). Mezra’â isimlerinin yanında çokça geçen “viran, virancık, ören, höyük” gibi ekler, buraların daha önce yerleşme birimi olduklarını göstermektedir. Anadolu topraklarındaki Bizans-Sasani, Bizans-Türk ve benzeri mücadeleler kırsal alanlarında yaşayan nüfusun güvenlik nedeniyle buldukları bölgeleri boşaltarak daha güvenli yerlere göçmelerine neden olmuştur. Mezraa adlarındaki Oğuz/Türkmen boylarına ait isimlerin ise buraların daha önce Türkmen boy veya oymakları tarafından ziraate açıldığı bir kanıtı olduğu savunulabilir (Gündüz 1998: 185).

Kırsal yerleşme merkezleri, birbirine yakın bölgelerde dahi değişen coğrafi şartlara ve ekonomik etkilere bağlı olarak zaman içerisinde çok farklı özellikler kazanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin yol ağı sistemi sayesinde bu yerleşim üniteleri birbirine bağlanmıştır (Küçük 2016: 196). Bu nedenle kırsal yerleşmeler (köy, mezraa vs.) için yapılan tanımlar, her bölgeye ve zamanın şartlarına göre değiştiği için kesinlik arz etmez (Gümüşçü 2002: 120). Dolayısıyla, bu tür yerleşmeler için yapılan pek çok tanım bulunmakta ve bu tanımların hepsi araştırma yapılan sahadaki kırsal

yerleşmelere tam anlamıyla uymamaktadır. Bu bağlamda, “mezraalar” nüfus barındırmayan yerleşmelerdir”¹ şeklinde bir tanım yapabileceğimiz gibi, “mezraalar” tarım yapılan yerlerdir”² şeklinde de tanım yapmak mümkündür. Mezraaların yaylak olarak kullanılması buralarda hayvancılık faaliyetleri yapıldığına da delalet eder. Bunu tahrir defterlerinde görmek mümkündür.³ Mezralarda genellikle tarım yapılsa da nadiren hayvancılık da yapıldığı görülmektedir (Atalay 1989: 95).

Mezraaları “aidiyet yani mezrayı işletenlerin durumuna bakılarak” “ekinlik mezraa” ve “müstakil mezraa” olmak üzere iki grupta ifade etmek mümkündür (Gümüşçü 2002: 123-124).⁴ Bazı mezralarda geçen “hariçten ziraat ederler” ifadesinin de “müstakil mezraa” ile aynı anlama geldiği bilinmektedir (Çınar-Gümüşçü 2002: 85-86).

Çalışma sahamızda yer alan Bozok’ta “müstakil mezraa” ifadesi yerine “müstakil ve muayyen mezraa” ifadesi zikredilmiştir. Bunun yanında “ekinlik mezraa” ifadesi Bozok, Kırşehir ve Niğde’de pek çok yerde geçmektedir.⁵ Mezraaların bir kısmı “haric ez defter” kalmış veya hariçten gelenler tarafından ekilip biçilmiştir.⁶

¹ Mezraa-i Bey Melik, nezd-i karye-i Güdül Başı mea mezraa-i Öküz Öldüren (BOA TD 315, s. 53).

² Mezraa-i Sekin Kızıl Depe Karyesinin ekinliğidir (KKA TD 31, s. 16/a).

³ Örneğin, Mezraa-i Gökin’de konar-göçerlere özgü ganem, arus ve bad-ı heva gibi vergi dilimleri esas alınmıştır (BOA TD 155, s. 24).

⁴ Gümüşçü’nün verdiği örneklerden bazıları şunlardır: Mezraa-yı Ağın tâbi-i karye-i Erhankeleş, Bu karyenin ekinliğidir; Mezra-yı Hayırlu tâbi-i karye-i Divle, Bu mezra bu karyenin ekinliğidir müstakil değildir; Mezra-yı Tazane dermiyan-ı karye-i Kulbasan ve karye-i Kandale, bu iki karye halkı ekerler müstakil mezradır.

⁵ “Mezraa-i Gök Orda mea Çam Alanı Cemaat-i Ramazanlu ziraat eder. Tımar-ı Alaüddevle mezraa-i mezbûre ‘müstakil ve muayyen’ sınırlı kadimden berat ile, müstakil tasarruf olunur iken, Rumdan has olan Ramazanlu ziraat etmek ile Karye-i Ramazanlu’ya üç mücerred kayd idüb, ismi ve resmi taharri olmadan dahl olduğu arz olundukda giru Bozok’a mukarrer buyrulmağın şuruh olundu” (BOA TD 315, s. 148). “Mezraa-i Yağluca Göl nezd-i Karye-i Çoruk, Karye-i mezbure ziraat eder. Tımar-ı Tatar veled-i Kara mezraa-i mezbure kadimü’l eyyamdan Bozok tarafından tasarruf olunur. ‘Müstakil ve muayyen’ sınırlı mezraadır. Giru Bozok’a tahrir olunub, kadimden tasarruf edene tevcih olunmuştur. Karye-i Çoruk, Rum’a tahrir olunub, hassa tayin olunmak ile, has emini buna dahi bi vech dahl eder. Müstakil olub, sınır-ı muayyinesi olmayub, meşruh kılındı ki bi vech dahl olunması men’ oluna” (BOA TD 315, s. 275). “Mezraa-i Durdu Dalı Karye-i Kırım Bala ahalişi ziraat eder. ‘Mümtaz ve muayyen sınırlı mezraadır’. Mezraa-i mezbure kadimü’l eyyamdan Bozok’a tasarruf olunub, müstakil defterler tımar iken Rum’a haric ez defter nam karye ile mahlul kılub, tımara vermiş kadimden defterlü olub ve berat ile, müstakil tasarruf olundığı mümtaz ve muayyen sınırlar idiği dergah-ı muallaya arz olundukda giru Bozok’a mukarrer olunması ferman olunmayub, meşruh kılındı” (BOA TD 315, s. 65).

⁶ “Hariç ez defter” kaydedilen mezraalar yüz yılın başı ve ortasında görülmekle birlikte son tahrirde ya çok az ya da hiç görülmemektedir. Niğde’nin ilk tahririnde 28 adet “haric ez defter” kayıtlı mezraa mevcut iken ikinci tahrirde bu sayı 8’e düşmüş, son tahrirde ise tesadüf edilememiştir. Bozok Bölgesinde ise, 1530’da konar-göçer grupların yavaş yavaş bölgeye yerleştiği ve mezraaları ekinlik olarak kullandıkları görülmektedir. Bu tahrirde “haric ez defter” kaydına tesadüf edilmezken 1556’da anılan mezraalar 175 adet olarak kaydedilmiştir. Ancak 1576’da bu sayı yok denecek kadar azdır. Kırşehir Sancağı’nda ise 1485’te konar-göçer Cemaatların bölgeye yerleşmeye başladıkları görülmektedir. Mezraalar, bu cemaatlerin ekin-

Bu açıklamaların yanında bazı mezraaların karye ile birlikte sadece isimleri zikredilmiştir.⁷ Bazı mezraaların ise karyelerinin isimleri zikredilmeden doğrudan bağlı bulunduğu kaza merkezi zikredilerek hasılı verilmiştir.⁸ Kimi mezraalar ise, bir köye bağlı ya da içinde bağımsız nüfus barındıran mezraalardır. Çalışma alanımız dâhilinde olan Bozok Sancağının ilk tahririnde Eyne (İne), Darı Deresi, Alıd Özü, Alın Pınarı, Öyük, İsmail Hacı, İnce Sulu, Sızıltı Pınarı, İğdelü, Gök İn, Erkeklü, Uzun Viran, Delibaş, İslice Viran, Baş Molla, Sürümlü, Alma Hacılı, Ağca Saz mezraaları nüfus barındıran mezraalardır.⁹ Çalışma sahamızın ikincisi olan Niğde'nin ilk tahririnde Varullah, Çizme ve Susdu mezraaları nüfus barındıran mezraalar olarak geçmektedir.¹⁰ Bu husus, mezraayı tasarruf eden köylerden veya konar-göçer gruplardan bazı kimselerin tahrir esnasında mezraalarda ziraat ile meşgul olmasının bir sonucu olabileceği gibi asıl gruplarından koparak kendilerine yeni yerleşim yeri açmaya çalışan aileler de olabilir. Bununla birlikte bu ilk yerleşimcilerin, mezraaların köye dönüşmesinde birinci derecede rol oynadıkları da muhakkaktır. Çalışma sahamız dahilinde bulunan Kırşehir Sancağında ise nüfus barındıran mezraalara tesadüf edilememiştir. Başka bir mezraa grubu ise, konar-göçerlerin tasarrufunda bulunan mezraalardır.¹¹ Mezraalar genellikle ziraat amaçlı kullanılmasına karşın bazen

likleri olarak geçmektedir. Bu tahrirde "haric ez defter" kaydına tesadüf edilmemiştir. 1584'te ise Kırşehir kaza merkezine tabi 2 adet "haric ez defter" kaydı düşülmüş, mezraaya tesadüf edilmiştir. Niğde için ise şu örnekler verilebilir: "Mezra-i Ev Damı 'haric ez defter' nısfı tasarruf-ı Hond Hatun Tâbi-i Niğde (BOA TD 42, s. 65); "Mezraa-i Ağca Şehir, 'haric ez defter' Tâbi-i Şamardı (BOA TD 42, s. 93); "Mezraa-i yenice köy 'haric ez defter' Tâbi-i Melendos (BOA TD 42, s. 84); Aynı defter, "Mezraa-i Depesi Delik, 'haric ez defter' Tâbi-i Melikübi (BOA TD 42, s. 84). Diğer örnekler için bkz. BOA TD 455, s. 716, 717, 720. Bozok Sancağı için örnekler: "Mezraa-i Eski Kışla, nezd-i Karye-i İnce Su, Zakirlü Cemaati ziraat etmektedir. 'Haric ez defter' Tımar-ı Alaüddeve" (BOA TD 315, s. 144). Bozok Sancağında değişik örnekler için bkz. Aynı defter, s. 114, 180, 197, 203. Kırşehir ile ilgili örnekler: "Mezraa-i Alpi Viranı nezd-i Karye-i Eski Pınar 'haric ez defter' Tâbi-i Kırşehri (KKA TD 139, s. 552/b); "Mezraa-i Çifte Söğüd Karye-i Hırkalı ziraat eder, 'haric ez defter' tâbi-i Kırşehri (Aynı defter, s. 52/b). Hariçten gelip ziraat edenlere örnek olarak ise, "Mezraa-i Germiye Karye-i Diken ahali ziraat eder. Derviş nam sipahi dahi ziraat eder. Hariçten dahi ziraat ederler (KKA TD 139, s. 55/a).

⁷ Mezraa-i Çene nezd-i Karye-i Kamışlu. Karye-i Kamışlu'da bulunan Sinan Zaviyesi dervişleri ziraat eder (BOA TD 315, s. 716 vd.; Aynı defter, s. 717, 718, 719).

⁸ Mezraa-i Kuruca Kuyu, Tâbi-i Melendos (Melendiz) Hasılı: 600, BOA TD 42, s. 83, vd. Mezra-i Baş Köy, Tâbi-i Melendos, Aynı defter, s. 84.

⁹ BOA TD 155, s. 19-30.

¹⁰ BOA TD 42, s. 84. İlk tahrirde Melendos olarak geçen ve sonraki tahrirlerde Melendiz olarak kaydedilen nahiyede yer alan bu üç mezraada haric ez defter olarak kaydedilmişlerdir.

¹¹ Çalışma sahamız içinde olan Bozok Sancağında Kızılkocalı, Süleymanlı, Ağcalı, Çiçeklü, Zakirlü, Mes'udlu, Ağca Koyunlu, Kamanlı ve Keskin (bir sonraki tahrirde Kırşehir civarında görülmektedir) Ali Beylü, Sekilü, Tacirlü, Deli Alilü, Şam Bayadı kabilelerine mensup 323 adet Cemaat grubu 604 mezraa mezraayı ekinlik olarak kullanmışlardır (BOA TD 155, s. 18-320). Ayrıca Bozok için bkz. BOA TD 315, s. 34, 55, 81, 82, 83, 92, 96, 100, 118, 122, 124, 128, 133, 134. Kırşehir için ilk tahrirde Varsak, Varsak Gözlü, Karabaşlı, Köşker, Beğendik, Todurga, Aşır, Okçu, Köpürdü, Göncüler, Ahtarıcı, Süleymanlı, Yahyalı, Dokuz, Barak, Çongar, Uzun Yusuf ... cemaatleri mütemekkin oldukları mezraaları ekinlik olarak kullanmışlardır (BOA TD

“çiftlik” olarak da kullanılmıştır.¹² Çiftlikler kayıtlı vergilere bakılırsa, mezraalar gibi tahıl üretmektedir. Ancak çiftliklerde hayvancılığa ait bir iz bulunmamaktadır (Gümüşçü 2002: 125). Bazı mezraaların malikane gelirleri çeşitli vakıflara aktarılmıştır. Tahririn başından sonuna kadar bu mezraalar vakıflarla birlikte anılmışlardır.¹³ Mezraa, sadece bir köy ya da birkaç köy halkının tasarrufunda olabildiği gibi, sadece bir köyden ya da farklı köylerden belirli şahışlar tasarrufunda da kullanılabilmekteydi.¹⁴ Bazen şehir merkezlerine yakın mezraalar, şehirli tarafından da ziraat amaçlı kullanılabilmekteydi.¹⁵

Çalışma alanımızda Sancaklara göre mevcut mezraa sayıları ve mezraaların yerleşmeler içerisindeki payı tablodaki gibidir.

Sancak İsmi	Bozok			Kırşehir			Niğde		
Tahrirler (Yılı)	I. Tahrir (1530)	II. Tahrir (1556)	III. Tahrir (1576)	I. Tahrir (1485)	II. Tahrir (1530)	III. Tahrir (1584)	I. Tahrir (1500)	II. Tahrir (1518)	III. Tahrir (1584)
Mezra Adedi	604	585	527	91	714	683	95	228	372
Köy Adedi	5	694	629	13	10	752	110	275	455

Tablodaki köy-mezraa oranı dikkate alındığında sancaklardaki artış oranlarının birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. Örneğin son tahrirlere baktığımızda köylerin mezraalara oranla az da olsa bir artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bozok sancağında yaklaşık % 20, Kırşehir sancağında % 10

19, s. 291-338). Niğde için bkz. BOA TD 42, s. 84, 94 vd. Diğer bir örnek: “Mezraa-i İlgönü, Kırıklı Cemaati ziraat eder” (KKA TD 135, s. 18).

¹² BOA TD, 42, s. 65: “Mezraa-i çiftlik-i Emiroğlu nezd-i Şehr-i Niğde”; BOA TD 315, s. 137: “Mezraa-i Çiftlik-i Sungur tımar-ı Ali ve baki şüreka”.

¹³ BOA TD 155, s. 257: “Mezraa-i Karı Deresi Vakf-ı Zaviye-i Şeyh Hacı İbrahim. Başka örnekler için bkz. s. 234, 434, 435. Kırşehir için BOA TD, 19, s. 284: “Mezraa-i Ezkiye malikane vakf-ı evlad-ı mevlana Seydi halife”, “Mezraa-i Kozakçı, nısf malikane vakf-ı zaviye-i Evran ve nısfı zaviye-i Aşık Baba. Bazı örnekler için bkz. BOA TD, 19, s. 284-291. Niğde için KKA TD 135, s. 28/b: “Mezraa-i Beydağı der sınır-ı karye-i Fertek malikane vakf-ı Ali Bey. Bazı örnekler için bkz. BOA TD, 135, s. 188/b, 195/a, 203/a.

¹⁴ KKA TD 135, s. 28/a: “Mezraa-i Gerson nezd-i Karye-i Fesleğen an Çukur Öyük ve Andırson Karyeleri ziraat eder. KKA TD 31, s. 19/a: “Mezraa-i Arka Asan nezd-i Karye-i Alma Hacılı-i Bala ve Alma Hacılı-i Zir ve Yassı Kışlalu ziraat eder. KKA TD 139, s. 245/a: “Karye-i Kulaksız Mezraa-i Ezedinlü aslında Ezdinceli ile ma’rufdur. Taşlu yerdir. Asla ziraat mümkün değildir. Anadolu’ya mütealliktir. Kengiri Sancağında Keskin Nahiyesinde Kara Kısık nam mezraaya sınırdır. Kırşehri Arif Çelebi tahrir eyledikde bi vech-i mezraahüm yazmayub, İbrahımlü mütemekkindir. Ümena zulmen öşr taleb eder deyu takib etmeyin bu def’a galle takdir olunmadı”. BOA TD, 455, s. 667: “Mezraa-i Bey Hacı nezd-i karye-i mezbur der Üveys Çelebi ber vech-i tapu bi tarik-i yurd ber vech-i defter-i sabık”. Aynı defter, s. 672: “Mezraa-i Cevli der yed-i Mehmed veled-i Hacı Yusuf ber vech-i tapu”.

¹⁵ KKA TD 139, s. 52/a: “Mezraa-i Kuyucak, Çay Viranı ziraat idüb ve Kaya fevt olan Sarıca Ak ve Yörük dahi ziraat eder.”

Niğde sancağında ise % 22 civarında köy sayısının arttığı tespit edilmiştir. Bu durum yüzyılın sonu itibarıyla anılan sancaklarda yerleşik hayata geçişin hızlandığının bir işareti olarak değerlendirilebilir. Özellikle Niğde sancağı'nın daha I. Tahrirden (1500) itibaren 110 köy ve bu köylerin ekinliği olarak değerlendirilen 95 adet mezraaya sahip olması, diğer sancaklara nazaran Niğde Sancağı'nda yerleşik hayata geçişin daha erken olduğu kanaatini uyandırabilir.¹⁶

Kırşehir sancağında ise durum Niğde sancağından farklıdır. Özellikle Kırşehir'in, Güney ve Orta Anadolu'yu birbirine bağlayan yol güzergahı üzerinde bulunması XVI. yüzyıl boyunca Yörük Cemaatlerinin geçiş noktası olmasına neden olmuştur. Bu yüzden çok sayıda konar-göçer Cemaatlerin kurmuş olduğu mezraalara tesadüf edilmektedir.¹⁷

Bozok Sancağındaki mezraa yapısı Kırşehir sancağındaki yapı ile benzer özellikler göstermektedir. Çünkü Bozok Sancağı'nın doğudan batıya ve kuzeyden güneye giden yolların buluşma noktasında olması konar göçerlerin bölgeye duyduğu ilgiyi artırmıştır.¹⁸

Yüzyıl boyunca mezraa sayısı artmış mıdır sorusuna gelince, yüzyılın başına ait tahrir defterleri ile sonuna ait tahrir defterleri kıyaslandığında Bozok Sancağı hariç diğer sancaklarda belirgin artışlar söz konusu olmuştur. XVI. yüzyılın sonunda Bozok Sancağında I. (1530) ile II. (1556) tahrirler arasında % 3.1 oranının da bir azalma söz konusu iken, II. (1556) ile III. (1576) tahrirler arasında ise, % 10'luk bir azalma söz konusudur. Bunun nedeni, mezraaların zamanla köylere dönüşmüş olması ile izah edilebilir.

Sancak geneline bakıldığında yüzyılın başında mezraa olan bir yerleşim yeri yüzyılın ortasında köye dönüşmüş, bir kaç dışında yüzyılın sonuna kadar düzenli bir şekilde varlığını devam ettirmiş, hatta bugün için önemli bir yerleşim merkezi durumuna ulaşmıştır. Örneğin: I. Tahrirde (1530) Sarı

¹⁶ Niğde Sancağı ile ilgili olarak İlk tahrir defteri olan BOA TD, 42 numaralı mufassal defterin bazı sayfalarının eksik olması nedeni ile Anduğu ve Ürgüb Nahiyelerinin köy ve mezraa sayıları net olarak verilememiştir. Bu nedenle Niğde Sancağı'nın I. Tahrir ile II. Tahrir arasındaki köy ve mezraaların rakamsal değerleri arasında büyük bir fark varmış gibi görülmektedir

¹⁷ "Mezraa-i Araklu Öyük Varsak Cemaatinin Sarsal Kethüda bölümü ziraat etmektedir." (BOA TD 19 s. 291). "Mezraa-i Sekilü mea Aksaray Uc Bey Cemaatinin Kethüda Ali Han bölümü ziraat etmektedir. Gözlü Cemaatinin Danişmendlü bölümü Kara İbrahımlü ile Yeni Köy Gömü mezraasını ekerler imiş" (BOA TD 19, s. 292). "Mezraa-i Anbarlu Viran Asmalu ve Kara Yusuf lu Cemaatleri ziraat ederler" (KKA TD 139, s. 53/a). "Mezraa-i Çatal Öyük, Kırıklu ve Süleymanlu Ziraat etmektedir" (KKA TD 139, s. 54/a). "Mezraa-i Güllüce, der sınır-ı Ahi Yüzler, Muhsinlü Cemaati ziraat eder" (KKA TD 139, s. 50/b). "Mezraa-i Kuruca Öz Kara Kocalu Cemaati ziraat etmektedir" (998 Numaralı Muhasebe Defteri, s. 658).

¹⁸ "Mezraa-i Didik Kışlası, Yörük Cemaati ziraat etmektedir" (BOA TD 155, s. 296); "Mezraa-i Ağca Kışla Yörügan Cemaati sakindir" (BOA TD 155, s. 257). "Mezraa-i Yassı Pınar, "Şam Bayadından olanlar ziraat etmektedir." (BOA TD 155, s. 240), "Mezraa-i Alın Pınarı nezd-i Kara Köse Üveys Kışlası ziraat eder. Çungardan Süleymanlu dahi ziraat eder. Tımar-ı Çalabverdi. (BOA TD 315, s. 137) Mezraa-i Kara Kilise Tâbi-i Bozok, Zamantı Canibine nakl olunan Karı Kışla Cemaati gelip, burada mütemekkinlerdir. Öşürleri ve resm-i yatakları bu canibden tasarruf olunub ve sair rüsumları Zamantı canibine tasarruf olunagelmıştır. Hass-ı Hz. Hüda-vendigar (KKA TD 30, s.183/b).

XVI. Yüzyılda Bozok, Kırşehir ve Niğde’de Köye Dönüşen Mezraalar

Hacılı cemaati’nin mezraası olan Yozgad¹⁹, II. Tahrirde (1556) ihdas edilen ve cemaatin adı ile anılan Sarı Hacılı köyünün mezraası durumundadır.²⁰ III. Tahrirde ise, (1576) Bozok Livasına tâbi Baltı nahiyesinin karyesi olup, otuz kişilik nefer kaydı düşülmüştür.²¹ Bozok bölgesinde mezraadan köye dönüşen diğer yerleşim birimleri tablodaki gibidir:

Mezraa Adı	Yerleşime açan Cemaat-TD, 155-1530	H	N	Bağlı olduğu Nahiyeye TD, 315-556	H	N	Bağlı olduğu Nahiyeye TD, 30-31-1576	N
İğdelüce	Kızıl Kocalu .			Baltı	2	10	Baltı	25
Erkeklü	Kızıl Kocalu	3	6	Baltı	28	40	Baltı	36
Alma Hacılı Zir ve Bala	Kızıl Kocalu Cem.Kab.	-	110	Baltı (zir)	60	110	Baltı-Nah.	177
Alma Hacılı Bala	Kızıl Kocalu	-	-	Baltı	70	101	Baltı	195
Ağca Saz	Sekilü	-	146	Baltı	56	89	Baltı	160
İsa Hacılı	Kızıl Kocalu	-	-	Baltı	32	42	Baltı	136
Sarı Hacılı	Sarı Hacılı	-	13	Baltı	25	31	Baltı	117
Emir Ahurlu	Mir Ahurlu	-	-	Baltı	90	152	Baltı	232
Aktaş	Alışarlu	-	23	Baltı	82	86	Baltı	227
Topaç	Alşarlu	-	25	Baltı	96	128	Baltı	260
Dere Kışla nd. Elsiz İbrahim	Sekilü	-	-	Baltı	25	40	Baltı-Kar	100
Karnı Büyüklü	Kızıl Kocalu	-	-	Baltı	27	38	Baltı	80
Gedük İsa	Dokuzlu	-	-	Baltı	3	14	Baltı	63
Kılıç Kışla	Sekilü	-	-	Baltı	25	54	Baltı	81
Kerpiçlü	Alşarlu	-	-	Baltı	30	47	Baltı	81
Pöhrenklü	Eyne Beylü	-	-	Baltı	17	24	---	---
Bal Yemez ²²	Sarı Halillü	-	-	Karadere	20	33	Karadere	47
Zemheri Kışlası	Zemheri C.		62	Karadere	35	49	Karadere	103
Oynadanlu	Oynadanlu C	-	12	Karadere	20	26	Karadere	54
Göçgünlü-yi Bala	Göçgünlü	-	16	Karadere	15	23	Kradere	53

¹⁹ BOA TD 155, s. 33.

²⁰ BOA TD 315, s. 45.

²¹ KKA TD 31, s. 32/b. Belgede bu karye için “Karye-i Yozgad, memerr-i nas ve marru’lgah olup, ayende ve revendeye itdikleri hizmet muamelesinde, avarız-ı divani ve tekalif-i örfiyeden emin olmaları kayd olundu” kaydı düşülmüştür.

²² BOA TD 155, s. 138, 1530’da Sarı Halillü Cemaati 85 nefer ile bölgeye yerleşmiştir. Balyemez mezraası da bu cemaatin ekinliklerinden birisidir. Ancak yörük ziraat eder ibaresi düşülmüştür. BOA TD 315, s. 82, 1556’da Karadere Nahiyesine tâbi bir karyedir. Çorçorlu-yı Kıymaz Cemaati ikamet etmekte olup, “Haric ez defter” kaydı düşülmüştür. KKA TD 31s.46/a 1576’da Karadere Nahiyesine tâbidir. Çorçorlu-yı Kıymaz Cemaati mütemekkindir.

Mezraa Adı	Yerleşime açan Cemaat-TD, 155-1530	H	N	Bağlı olduğu Nahiyeye TD, 315-556	H	N	Bağlı olduğu Nahiyeye TD, 30-31-1576	N
SeydiAhmed Viranı	Kızılkocalu	-	-	Çubuk	5	11	Cubuk	25
Halil Edeli ²³	Halil Edeli	-	-	Baltı	15	20	--	--
Hamzalu	Hamzalu	-	-	Karadere	23	72	Karadere	165
Çor çorlu-yı Bala	Çiçeklü	-	11	Karadere	19	40	Karadere	112
Çor çorlu-yı Zir	Çiçeklü	-	37	Karadere	26	59	Karadere	117
Göçgünlü-yi Zir	Göçgünlü	-	-	Karadere	-	24	Karadere	27
Söklen nd. İnce	Söklen	11	14	Sülymanlu	45	69	Süleymanlu	142
Yassı Öyük	Karalu	3	6	Akdağ	12	24	Akdağ	35
Kuruca öz	Karalu	-	4	Akdağ	4	8	Akdağ	11
Sarım Bey Kışlası	Karalu	-	-	Akdağ	20	25	Akdağ	65
Ağca Kışla	Karalu	3	6	Akdağ	44	82	Akdağ	190
Göynük Kışla	Karalu	5	9	Akdağ	20	31	Akdağ	82
Kotan Ekinliği	Karalu	6	12	Akdağ	5	8	Akdağ	18
Kavak Alanı	Karalu	-	8	Akdağ	25	38	Akdağ	65
Kozluca	Karalu	-	-	Akdağ	25	42	Akdağ	64
Orta kışla	Arslan beylü	-	28	Boğazlıyan	25	40	Boğazlıyan	55
Uzun İn	Çiçeklü	-	15	Boğazlıyan	40	73	Boğazlıyan	97
Boğazlıyan	Eynellü	-	-	Boğazlıyan	60	94	Boğazlıyan	153
Yoğun İsalu	Yoğunlu	-	17	Boğazlıyan	17	27	Boğazlıyan	19
Kaya Değirmeni	Kılağuzlu	-	-	Boğazlıyan	35	63	Boğazlıyan	68
Kızılca Kışla	Sarı Halillü	-	-	Boğazlıyan	32	49	Boğazlıyan	83
Kalın Arkaç	Ali Beylü	-	-	Gedik	10	16	Gedik	65
Boz Kışla	Deli Alilü	-	-	Gedik	27	40	Gedik	128
Mühenna	Hacılar	-	7	Gedik	25	46	Gedik	87
Yüreğir-i sagir	Şam Bayadı	-	-	Gedik	20	31	Gedik	55
Kızıl Donlu	Şam Bayadı	-	-	Gedik	22	32	Gedik	57
Çayır Şeyhi	Boz Koyunlu	-	-	Gedik	70	100	Gedik	373
Karaca Viran	Boz Koyunlu	-	-	Gedik	25	39	Gedik	124

²³ KKA, TD 139, s. 245/b. Bu mezraa 1584'te Kırşehir'in Keskin Nahiyesinde karye olarak karşımıza çıkmaktadır. Belgede "Karye-i Halil Edeli der zemin-i Asma Karye-i mezbure ahali-si tahrir-i cedide gelmeyüb, atikden nakl olunmuşlardır" kaydı yer almaktadır.

XVI. Yüzyılda Bozok, Kırşehir ve Niğde’de Köye Dönüşen Mezraalar

Mezraa Adı	Yerleşime açan Cemaat-TD, 155-1530	H	N	Bağlı oldu-ğu Nahiyeye TD, 315-556	H	N	Bağlı oldu-ğu Nahiyeye-TD, 30-31-1576	N
Usul Hacı Öyüğü	Kara İsalu	-	-	Gedik	20	36	Gedik	79
Şehir Kışla	Kara İsalu	-	-	Gedik	100	152	Gedik	399
Düğün Öyük	Süleymanlı	-	-	Gedik	25	46	Gedik	96
Ağca Kışla	Süleeymanlı	-	-	Gedik	13	46	Gedik	28
Ali Gören nd. Susuzca	Ali Görenlü	-	-	Gedik	40	55	Gedik	119
Ağca Ağıl (diğer)	Hacılar	-	-	Çubuk	18	33	Çubuk	82
Karkın	Tecerlü	-	-	Çubuk	35	59	Çubuk	101
Gelbulasun	Kızılkocalu	-	-	Çubuk	16	32	Çubuk	106
Karaca Viran diğer	Kılağuzlu	-	-	Çubuk	-	19	Çubuk	13
Gök Öyük	Karaca Alilü	-	-	Çubuk	40	64	Çubuk	93
Çağışdan	Kuşçu	-	-	Çubuk	32	55	Çubuk	104
Koz Kışla	Tacirlü	-	-	Çubuk	30	49	Çubuk	56
Orta Kışla	Tacirlü	-	-	Çubuk	8	17	Çubuk	41
Yassı Kışla	Tacirlü	-	-	Çubuk	45	66	Çubuk	115
Ağca Ağıl	Hacılar	-	-	Çubuk	22	42	Çubuk	69
Sarı Oğlan	Çiçeklü	-	-	Çubuk	-	28	Çubuk	49
Kızılca Kışla	Çiçeklü	-	-	Çubuk	-	44	Çubuk	100
Yahya Kavağı	Çiçeklü	-	-	Çubuk	-	34	Çubuk	16
Donuz Dere-si ²⁴	Çiçeklü	-	-	Çubuk	-	-	Çubuk	-
Kepirce	Çiçeklü	-	-	Çubuk	-	27	Çubuk	58
Hamzalu	Gemerek	-	-	Çubuk	40	70	Çubuk	80
Kızılca Kışla diğer	Karaca Alilü	-	-	Çubuk	12	23	Çubuk	123
Baş Kışla	Hisar Beylü	-	-	Aliki	50	74	Aliki	174
Çağatayoğlu	Hisar Beylü	-	-	Aliki	12	21	Aliki	54
Ramazanlı	Hisar Beylü	-	-	Aliki	20	28	Aliki	54
Subaz Kilise	Hisar Beylü	-	-	Aliki	4	15	Aliki	28
Yunus Abdal Kışlası	Hisar Beylü	-	-	Aliki	20	35	Aliki	35
Söğüdcük	Hisar Beylü	-	-	Aliki	8	11	Aliki	37
Has-Bek	Hisar Beylü	-	21	Aliki	40	62	Aliki	148
Karga Dalı	Hisar Beylü	-	-	Aliki	-	25	Aliki	45
İn Kışla	Hisar Beylü	-	-	Aliki	25	35	-	-
Er-Bek	Hisar Beylü	-	7	Aliki	20	28	-	-
Gazi Köyü	Hisar Beylü	4	6	Aliki	12	38	Aliki	100

²⁴ BOA TD 155’de Çiçeklü Cemaatinin mezraası olarak geçmekte olan Donuz Deresi, BOA TD 315, s. 594’de ise, Çubuk Nahiyesinin bir mezraası olarak kaydedilmiştir. Ancak raiyetsiz ibaresi düşülmüştür. KKA TD 30, s. 194/b’de aynen bir öncekinde olduğu gibi raiyetsiz olmakla birlikte Çiçeklü Cemaati ziraat etmektedir.

Mezraa Adı	Yerleşime açan Cemaat-TD, 155-1530	H	N	Bağlı olduğu Nahiyeye TD, 315-556	H	N	Bağlı olduğu Nahiyeye-TD, 30-31-1576	N
Yağluca Göl	Hisar Beylü	-	-	Mezra	-	-	Aliki	18
Bey Ağca Han	Hisar Beylü	-	-	Aliki	18	27	Aliki	42
Çanakçı	Hisar Beylü	70	82	Aliki	29	41	Aliki	64
Kemal Fakihlü	Hisar Beylü	-	-	Aliki	13	18	-	-
Denden	Emlak	38	41	Emlak	70	131	Emlak	189
Burhan	Emlak	-	-	Emlak	40	82	Emlak	183
Ağca Şehir	Emlak	4	17	Emlak	30	50	Emlak	95
Tekmen	Danişmend-lü	8	10	Emlak	-	23	Emlak	63
İğdelüce	Kızılkocalu	-	-	Emlak	15	22	Emlak	47
İncügin	Kızıl Kocalu	-	-	Emlak	30	61	Emlak	168
Pınarbaşı	Tacirlü	-	-	Emlak	40	83	Emlak	126
Ala Kilise	Kızılkocalu	-	-	Emlak	15	26	Emlak	79
Hızır Bey	Hamzalu	-	66	Emlak	-	166	Emlak	301
Sarı Abdal	Ali Beylü	-	-	Emlak	-	55	Emlak	52
Kaldırok Kış-lası	Ali Beylü	-	-	Emlak	8	14	Emlak	61

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Bozok sancağında I. Tahrirde bulunan 604 mezraadan 96'sı daha sonraki tahrirlerde köye dönüşmüştür. Bu rakam I. Tahrirdeki mezraa oranının yaklaşık % 16'sına tekabül etmektedir. Bu mezraalardan sadece 5 tanesine son tahrirde tesadüf edilememiştir. Bunların haricindeki mezraalar ise istikrarlı bir şekilde son tahrire kadar gelmiştir.

Sancak genelinde mezraalar, konar-göçer kabile ve cemaatlerin geçici olarak yerleştikleri, kırsal olarak tâbir edilen yerlerdir. Yukarıda oransal olarak ifade edildiği üzere bu yerleşim yerleri zamanla daimi yerleşme merkezleri olan köylere dönüşmüştür.²⁵ Buna sebep olarak, hem fiziki şartların zorlaması hem de nüfus yapılarında meydana gelen yükselme trendi gösterilebilir. Ancak yüz yılın başından itibaren iskan için tercih edilen yerlere bakıldığında bu yerlerin ziraat yapmak için zaten elverişli yerler olduğu görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere, konar-göçer grupların bilinçli olarak ziraat hayatına müttemayil bir çizgi takip ettikleri söylenebilir.

Kırşehir sancağında ise incelediğimiz ilk iki tahrir (1485-1530) arasında mezraa oranında önemli bir artış söz konusu iken, üç köy II. Tahrirde yer

²⁵ BOA TD 155, s. 28 1530'da Kızıl Kocalu Kabilesine mensup Alma Hacılı Zir ve Alma Hacılı Bala Cemaati aynı adla anılan mezraayı kurarak 110 nefer ile burada ziraat etmeye başlamıştır. 1556'da ise, Bu mezraalar Baltı Nahiyesinin iki ayrı karyesi olarak görülmektedir. Alma Hacılı Zir Karyesinin, 60 Hânesi ve 110 neferi var iken, BOA TD 315, s. 28, Alma Hacılı Bala Karyesinin 70 Hâne ve 101 Neferi vardır. BOA TD 315, s. 30. 1576'da ise, her ikisinin de nüfuslarında önemli artışlar olmuştur. Alma Hacılı-yı Zir yeni kurulan mahallesi ile birlikte 177 nefere ulaşırken (KKA TD 31, s. 18/a), Alma Hacılı Bala ise, mahallesi ile birlikte 195 nefere yükselmiştir (KKA TD 31, s. 19/a).

almamıştır. I. Tahrirde 91 olan mezraa sayısı II. Tahrirde 714’e çıkmıştır. III. Tahrirde ise mezraa adedi 31 adet gerileyerek 683’e düşmüştür. 37 mezraanın III. Tahrirde köye dönüştüğü tespit edilmekle birlikte Kırşehir Sancağında son tahrir itibariyle yerleşik hayata geçişin hız kazandığı söylenebilir. Köy sayısı ise I. Tahrirde (1485) 13 iken II. Tahrirde (1530) 10’a gerilemiştir.²⁶ Bu tahrirde Kırşehir, Bozok’a bağlı bir kaza durumundadır.²⁷ III. Tahrirde ise köy sayısı 752’ye yükselmiştir.²⁸ I. Tahrirde yer alan 13 köyün ekinlikleri dışında yaklaşık 82 adet mezraa konar-göçer cemaatlerin ekinlikleri olarak geçmektedir.²⁹ Örneğin, Varsak, Uç Bey, Gözlü, Varsak Gözlü, Karabaşlı, Köşker, Beğendik, Todurga, Aşır, Okçu Mehmed, Göncler, Ahtaracı, Babaş, Süleymanlı, Mir Bey, Yahyalı, Çanakçı, Bayramlı, Şahne, İlyaslı, Dokuz, Barak, Kız Kapan, Tat, Saru Kocalu, Çungar, Kara Kocalu, Kaman, Kabaklı, Gökçe Dünderlu, Kırk Hacılı, Konur, Eyne Kocalu, Eynellü (İnallu) Bulgarlı, Çakırlı, Alpi, Karkın, Yıvalı, Kırıklı, Cemillü, Baş Kesen, Kuştemür, Uzun Yusuf, Hacı Bayezidli, Bıçağı Uzun, Salur,³⁰ gibi cemaatler, bölükleri ile birlikte mezraalarda mütemekkin olup, ziraat yapmışlardır. II. Tahrirde (1530) anılan cemaatler ilk tahrirde olduğu gibi mezraa ağırlıklı bir yerleşim biçimini benimsemişlerdir.³¹ Son tahrire gelindiğinde ise, tabloda görüleceği üzere, Kırşehir merkez Kazasında 15 tane, Hacı Bektaş nahiyesinde 12, Süleymanlı nahiyesinde 4, Konur nahiyesinde 1, Dinek nahiyesinde 1, Gün Yüzü Nahiyesinde 1 ve Çiçek Dağı nahiyesinde, 3 olmak üzere toplam 37 adet köye dönüşen mezraa bulunmaktadır.

²⁶ I. Tahrirde (1485) yer alan Hacim nd. Kara Öyük, Mucur, Cemele, Yenice, Kızılca, Göynük, Kocacı, Selmisenk, Orta Köy ve Haydari Köyleri; II. Tahrirde (1530) de yer alırken Na’alger ve Denalende köylerine tesadüf edilememiştir. Bazarcık Öyük Köyü, Beydik Cemaati’nin mezraası olarak geçmektedir (998 Numaralı Muhasebe Defteri, s. 675). Bu köylerden Na’alger ve Denalende Köyleri III. Tahrirde (1584) yer almazken Bazarcık Öyük Kırşehir Kazasına tâbi bir köy olarak karşımıza çıkmaktadır (KKA TD 139, s. 37/b). Diğer iki köyün son tahrire ulaşmamaları, nefer sayılarının düşük olması yüzünden olabilir.

²⁷ Belgede “Kaza-i Kırşehri tâbi-i Bozok”, (998 Numaralı Muhasebe Defteri, s. 644).

²⁸ III. Tahrirde (1584) köy sayısındaki artışın sebebi, konar-göçerlerin yerleşik hayata geçmeleri yanında anılan tarihte Kırşehir’in müstakil bir sancak haline gelerek; başta merkez Kırşehir olmak üzere Hacı Bektaş, Süleymanlı, Konur, Günyüzü, Dinek, Keskin ve Çiçek Dağı adlarıyla bilinen sekiz nahiyesinin ihdas edilmesidir. Daha sonraki tarihlerde de inceleme dönemimizdeki bazı mezraaların köye dönüşerek köy sayısının artmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Mesela aşağıdaki tabloda zikredilen Çoğun, Akpınar ve Başköy mezzaraları 1841’de kendilerine mahsus mezzarası olan karyeler olarak zikredilmektedir. Bkz. (Güneş 2015: 315, 355, 372).

²⁹ BOA TD 19, s. 291: “Cemaat-i Varsak Bölük-i Sarsal Kethüda, Mezraa-i Araklu Öyüğü”.

³⁰ BOA TD 19, s. 284-336.

³¹ Bu tahrirde 115 cemaat bulunmakla birlikte bu cemaatlerden Talakçı, Ak Sakal, Okçu, Edügi, Yaycılar, Todurga, Kara Kocalu, Toklu Gömen, Sarsallu, Beydik, Uz Kişi, Uç Beyi gibi Cemaatler Varsak Kabilesine tâbi olarak kaydedilmiştir (998 Numaralı Muhasebe Defteri, s. 644-682).

Mezraa	Yerleşime açan Cemaat-TD 19- 1485	H	N	Bağlı olduğu Nahiye TD, 139-1584	N
Akpınar	Yahşihanlu	-	29	Kırşehir-Merkez	32
Taş Ahur	Aksakal	-	4	Kırşehir-Merkez	37
Tırar	Todurga	-	35	Kırşehir-Merkez	92
Büğdüz ³²	Vakf-ı Aşık Paşa	-	-	Kırşehir-Merkez	22
Kara Yusuf	Okçu Mehmed	-	14	Kırşehir-Merkez	81
Dört Ağıl	Aşır	-	24	Kırşehir-Merkez	21
Varsala-Karsala	Cemele Karyesi	-	-	Kırşehir-Merkez	29
Çoğun	Cemele Karyesi	-	-	-	-
Büyük Çoğun	Uzun Yusuf	-	-	Kırşehir Merkez	42
Küçük Çoğun	Kuştemür	-	-	Kırşehir-Merkez	49
Gökçe Özlü	Öz Yar	-	-	Kırşehir-Merkez	54
Turasan	Talakçı	-	12	Kırşehir-Merkez	76
Ağca Şehir Öyüğü	Süleyman Fakih	-	39	Konur	3
Baş Köy	Kuru Göllü	-	-	H. Bektaş	12
Araklu Öyük	Varsak	-	129	Kırşehir-Merkez	32
Ağca Ağıl	Kara Balı	-	29	Süleymanlu	13
Gökçe Öz	Kuru Göllü	-	-	Kırşehir-Merkez	54
Ağca İn	Kuru Göllü	-	-	H.Bektaş	96
Mikail Hisarı	Selimler	-	21	H.Bektaş	64
Yassıca nd. Ağca İn ³³	Kuru Göllü	-	-	H.Bektaş	25
Ulye ³⁴	Kuru Göllü	-	-	H.Bektaş	62
İki Kuyu	Kuru Göllü	-	-	H. Bektaş	17
Cuca (Çuca)	Kuru Göllü	-	-	H.Bektaş	29
Hatip	Kuru Göllü	-	-	H.Bektaş	58
Yassı Öyük ³⁵	Kuru Göllü	-	-	H.Bektaş	18
Alın Pınarı	Öz Yar(Öz Bar)	-	-	H. Bektaş	16
Yenice	Kuru Göllü	-	-	Kırşehir-Merkez	20

³² BOA TD 19, s. 289: "Mezraa-i Büğdüz, nisf malikane Zaviye-i Aşık Paşa"; KKA TD 139, s. 31/b: "Karye-i Büğdüz iki bölük oturular Karabaşlı Cemaati mütemekkindir. Malikane, Vakf-ı Zaviye-i Ahi Evran ve nisf-ı aher Vakf-ı Aşık Paşa divani tumar tâbi-i Kırşehri".

³³ BOA TD 19, s. 331: "Mezraa-i Yassıca nd. Ağca İn, malikane Şeyh Süleyman" KKA TD 139, s. 77/b: "Malikane Vakf-ı Zaviye-i Şeyh Süleyman tâbi-i Hacı Bektaş, yüzde pare yörükleri mütemekkinlerdir. Hukuk-i şer'iyelerin hassa arz, rüsumların has eminlerine eda ideler."

³⁴ BOA TD 19, s. 331: "Mezraa-i Ulye tâbi-i Kırşehri"; KKA, TD, 139, s. 85/a: "Malikane vakf-ı Zaviye-i Şeyh Süleyman tâbi-i Hacı Bektaş".

³⁵ BOA TD19, s. 331: Kuru Göllü Cemaati ziraat ederken, KKA, TD, 139, s. 85/a: "Kara Eyüplü Cemaati mütemekkinlerdir. Karye-i mezbure ahalisi tahrir-i cedide gelmeyip, atikden nakl olunmuşlardır. Tâbi-i Hacı Bektaş" kaydı yer almaktadır.

XVI. Yüzyılda Bozok, Kırşehir ve Niğde’de Köye Dönüşen Mezraalar

Mezraa	Yerleşime açan Cemaat-TD 19- 1485	H	N	Bağlı olduğu Nahiye TD, 139-1584	N
Üç Ağıl	Kızıl Öz	-	-	H.Bektaş	104
Kızılören nd. Kızıl-ağıl	Özbar	-	-	H. Bektaş	42
Girne (Kirne) ³⁶	Özbar	-	-	Kırşehir-Merkez	83
Üç Kilise	Kızıl Öz	-	-	Çiçek Dağ	64
Çavundur	Kızıl Öz	-	-	Çiçek Dağ	38
Durdu Halife	Kızıl Öz	-	-	Çiçek Dağ	19
Hımar	Kızıl Öz	-	-	Dinek	22
Yazı Pınarı	Kızıl Öz	-	-	Gün Yüzü	7
Halil Şem-seddin ³⁷	Kızıl Öz	-	-	Süleymanlı	29
Kızıl Hi-sar ³⁸	Kızıl Öz	-	-	Süleymanlı	64
Ağca Şehir	Kızıl Öz	-	-	Süleymanlı	113

Tablolardan da anlaşılacağı üzere, I. Tahrirde (1485) 91 olan mezraadan 37 adedi köye dönüşmüştür. Bu durumda I. Tahrir baz alındığında yaklaşık olarak % 41 civarında bir mezraa grubu köye dönüşmüştür. Son tahrirde mezraalar köylerle birlikte kaydedilmemiştir. Her nahiyenin sonunda tâbi olduğu nahiye ile birlikte, ziraat eden ahali zikredilerek doğrudan hasılı kaydedilmiştir.³⁹ I. Tahrirde bir kısım mezraaların malikane gelirleri Caca Bey Medresesi, Şeyh Süleyman zaviyesi, Ahi Evran zaviyesi, Aşık Paşa zaviyesi gibi zaviyelere aktarılmıştır. Yüzyılın sonunda bu mezraalar köy haline gelmiş olmakla birlikte gelirleri anılan kurumlara aktarılmaya devam etmiştir⁴⁰. Tablolarda da belirtildiği üzere, Yassıca nd. Ağca İn, Ulye, Girne (Kirne)

³⁶ BOA TD 19, s. 332 'de "Ağcalı mütemekkindir" kaydı yer alırken, KKA, TD, 139'da "Ağcalı Cemaati mütemekkindir. Malikane Vakf-ı Zaviye-i Şeyh Süleyman divani tımar tâbi-i Kırşehri" ibaresi kaydedilmiştir

³⁷ BOA TD 19, s. 332, KKA TD 139, s. 127/b. Belgede "Malikane Vakf-ı Zaviye-i Hacı Bektaş tâbi-i Süleymanlı" kaydı yer almaktadır

³⁸ BOA TD 19, s. 332, KKA TD 139, s. 115/a. Belgede "Malikane Vakf-ı Zaviye-i Hacı Bektaş tâbi-i Süleymanlı" ibaresi yer almıştır.

³⁹ Mezraa-i Kızılca Kışla Hasan Hacılı ve Alparlı ziraat eder. Hasıl: 322, Tâbi-i Keskin (KKA TD 139, s. 242/a). Mezraa-i Sorkun Köşkerlü Cemaati ziraat eder, Hasıl: 500, Tâbi-i Keskin (Aynı defter, s. 242/a). Mezraa-i Zekeriya Viranı, Ulaklı Cemaati ziraat eder. Hasıl: 500, Tâbi-i Keskin (Aynı defter, s. 242/a). Mezraa-i Bağcacık, Yörük taifesinden Sarı Hasan ve Saklı Cemaati ziraat eder tâbi-i Kırşehri (Aynı defter, s. 53/b).

⁴⁰ Sonradan köye dönüşen bazı mezraaların gelirlerinden bir kısmının mezkur zaviye vakıflarına tahsisinin 19. yüzyıl ortalarında da devam ettiği görülmektedir: "Karye-i mezkûrun (Çoğun) mezraası iki sehm itibarıyla bir sehmî zâviye vakfı ve diğer sehmî mâlikâne kaleminden idüğü" Bkz., (Güneş 2015: 315). "Karye-i mezkûrun (Başköy) mezraası üç sehm itibarıyla iki sehmî Eşkinci Timarı kaleminden ve bir sehmî Şeyh Süleyman Velî evkâfından idüğü" Bkz., (Güneş 2015: 372).

ve Halil Şemseddin köylerinin malikâne gelirleri Şeyh Süleyman zaviyesine, Ağca Şehir köyü ise Hacı Bektaş zaviyesine aktarılmıştır.

Bu mezraaların dışında ilğimizi çeken bir hususda 1520’de Bozok Bölgesinde tespit ettiğimiz “yüzdecıyan” (Gündüz 2005: 41) grubuna mensup Beş Bıçaklı ve Avşar⁴¹ Cemaatlerinin 1584 tahririnde kendi adları ile Kırşehir sancağına tâbi Keskin nahiyesinde kurmuş oldukları köylerdir.⁴² Kanaatimizce 1520’de anılan cemaatler Bozok bölgesine yerleşmiş ancak 1556’da yapılan Bozok bölgesinin tahririnden önce Kırşehir Sancağı içerisindeki “Dinek Keskini” adı verilen bölgeye yerleşmiştir. Dinek Keskini, bugün Kırıkkale il hududu dahilinde bulunan Dinek Dağının güney batısına düşen bölümdür (Metin 1997: 7). Günümüzde de Beşbıçak ve Avşar (Büyük Avşar ve Küçük Avşar) köyleri Dinek Dağının güney batısında yer almakta olup, Kırıkkale iline bağlı bulunmaktadır.

Niğde Sancağında köye dönüşen mezraalar ise aşağıdaki gibidir.

Mezraa Adı	Yerleşime açan Cemaat-TD, 42-1500	H	N	Bağlı olduğu Nahiyeye TD, 455-1518	H	N	Bağlı olduğu Nahiyeye-TD, 135-1584	
Okçu	Okçu	-	-	Bor	73	99	Bor	124
Kamışlı	-	-	-	Şamardı	-	8	Şamardı	25
Salur	-	-	-	-	-	-	Melikübi	48
Avşar	-	-	-	-	-	-	Melikübi	35
Köselü Öyük	-	-	-	Şamardı-mez	-	-	Şamardı	24
Ağca Şehir	-	-	-	Şamardı-mez	-	-	Şamardı	35
Ağca Şehir diğer	-	-	-	Develi-mez	-	-	Develi	47
Sultan Pınarı	-	-	-	Develi-mez	-	-	Develi	229
Yenice ve Karaca Viran	-	-	-	Karahisar-mez	-	-	Karahisar	-
Ağca İn	-	-	-	Karahisar-mez	-	-	Karahisar	65

⁴¹ BOA TD 155, s. 171-172: “Kabile- i Mes’udlu an Cemaat-i Avşar, Avşar-ı Bala ve Avşar- ı Zir (Büyük ve Küçük Avşar) ve Yunus Fakih Mezraaları Avşar Cemaati tarafından ziraat edilmektedir”. KKA TD 139, s. 236/a-b: “Keskin Nahiyesine tâbi Avşar-ı Zir Karyesi halkı 42 nefer ile bu köyde mukim olmakla birlikte Avşar-ı Bala Karyesi ise iki bölük halinde yapılanmış birinci bölük 83 nefer, ikinci bölük ise, 6 nefer ile mütemekkin olmuşlardır”.

⁴² BOA TD 155, s. 158: Mesudlu Kabilesine tâbi Beş Bıçaklı Cemaati yüzdecıyan grubuna dahildir. 1520’de Beş Bıçaklı Mezraasını kurarak burasını Kışlak olarak kullanmaya başlamışlardır. KKA TD 139, s. 226/b (1584)’te ise anılan cemaatin Kırşehir’in Keskin Nahiyesinde bu mezraayı köye dönüştürerek 122 nefere ulaştığı görülmektedir. Belgede “Karye-i Beş Bıçak ahalisi yüzde pare taifesinden olmağın hukuk-ı şer’aların hassa arz rüsumların havass-ı hümayuna eda ideler” kaydı düşülmüştür.

XVI. Yüzyılda Bozok, Kırşehir ve Niğde’de Köye Dönüşen Mezraalar

Mezraa Adı	Yerleşime açan Cemaat-TD, 42-1500	H	N	Bağlı olduğu Nahiye TD, 455-1518	H	N	Bağlı olduğu Nahiye-TD, 135-1584	
Yakacık	-	-	-	Karahisar-mez	-	-	Karahisar	-
Künbed	-	-	-	Karahisar-mez	-	-	Karahisar	48
Yukarı Kavak	-	-	-	Karahisar-mez	-	-	Karahisar	36
Kozluca	-	-	-	Karahisar-mez	-	-	Karahisar	-
Depecik Ağıl	-	-	-	Karahisar-mez	-	-	Karahisar	55

Niğde Sancağında mezraa-köy oranlaması Bozok ve Kırşehir Sancaklarına nazaran daha uyumludur. İlk tahrirden son tahrire kadar gerek mezraalar ve gerekse köyler kademeli bir şekilde artmıştır. I. Tahrir (1500) ile II. Tahrir (1518) arasında mezraa oranlaması bakımından %140’lık bir artış söz konusu iken, bu artış köylerde % 150’yi bulmaktadır. Aynı şekilde II. (1518) ile III. Tahrir(1584) arasında mezraalar % 163 oranında artarken, köyler % 165’e varan bir artış sergilemiştir. Niğde sancağındaki bu dengeli artışın sebebi, yüz yılın başından sonuna kadar olan dönemde köylerle mezraaların artış oranlarını korumuş olmalarıdır. Bununla birlikte incelediğimiz tahrir defterlerinde sancaktaki köye dönüşen mezraa oranları Bozok ve Kırşehir sancaklarına oranla oldukça düşüktür.⁴³ Tablodan da anlaşılacağı üzere

⁴³ BOA TD 42, s. 65 (1500); Okçu, Niğde Kazasına tâbi bir mezraadır. BOA TD 455, s. 675 (1518)’de 73 hâne ve 99 nefer ile Bor Kazasına tâbi karyedir. KKA TD 135, s. 1112/b (1584) te ise, 124 nefer ile yine Bor Kazasına tâbi bir karye olarak karşımıza çıkmaktadır. BOA TD 42, s. 31 (1500) Kamlı Mezraası Niğde Merkez Kazasına tâbi bir mezraadır. Belgede “Mezraa-i mezbureden Seydi Salih Zaviyesinde ayende ve revendeye hizmet iderler imiş ve mezraa-i mezburenin hasılı kadimü’l eyyamdan zaviye-i mezburede sarf olunagelmıştır. Elllerinde şehzade den ve Sultan Mustafa’dan ve Cem Sultandan ve Karamanoğlu’ndan mektuplar var deyu defter-i köhnede masturdur. Ber karar-ı sabık-ı mukarrer resm-i çift ve bennak alınmaz. Bu mezraada birisi şeyh olmak üzere toplam 17 nefer vardır. BOA TD 455, s. 715; (1518)’de Şamardı Nahiyesine tâbi 3 nefer Cemaat-i Dervişan ve 5 nefer salih hizmetkeran bulunmaktadır. Belgede “Nahiye-i Şamardı malikane ve divani karye-i mezbure Vakf-ı Zaviye-i Seyyid Salih der Karye-i mezbure ber mucib-i defatir-i sabık ve mukarrernâme-i İbrahim Bey, Salih neslinden olan dervişler zaviye-i mezburda hizmetkar olan eşhaslar kimesneye raiyyet olmayub, burada hasıl olan Ali ile, Zaviye-i mezburda ayende ve revendeye hizmet idüb, kadimden böyle olagelmışler divani ve malikaneye sarf olunur” kaydı düşülmüştür. KKA TD 135, s. 73/b (1584)’te Kamlı Şamardı Nahiyesinin karyesi konumundadır. 25 neferi vardır. Bu neferden 18’i seyyidlik iddiasında bulunmaları sebebi ile nakibü’l eşrafa sorulmuştur. BOA TD 42, s. 101(1500)’de Melikübi Nahiyesine tâbi bir mezraa olan Salur, yüzyılın sonunda Budaklu Cemaatinin 48 nefer ile mütemekkin olması ile karye olmuştur. KKA TD 135, s. 33/a . Yine Aşar 1500’de Melikübi Nahiyesinin mezraası iken (Aynı defter s. 101), yüzyılın sonunda Budaklu Cemaatinin 35 nefer ile mütemekkin olmasından sonra, Karye olmuştur. KKA TD 135, s. 36/b (1518)’de Şamardı Nahiyesinin mezraası olan Köselü Öyük, BOA TD 455, s. 715, yüz yılın sonunda Karyeye dönüşmüştür. KKA TD 135, s. 77/b, Nefer: 24, ... 1518’de Kırıklı

toplam 17 mezraa son tahrirde köye dönüşmüştür. Devamlılık açısından bakıldığında Niğde sancağındaki mezraalar diğer sancaklarda bulunan mezraalara oranla daha istikrarlı görülmektedir. I. Tahrirde (1500) bulunan mezraaların bir kısmı sonraki tahrirde tâbi oldukları köylerin yanında görülmemektedir. Bu durum ilk etapta bu mezraaların kaybolduğu izlenimini uyandırmaktadır. Ancak, muhtemelen idarî taksimattan kaynaklanan yeni yapılanmadan dolayı başka nahiyeye ve onlara tâbi köylerde bu mezraalara tesadüf edilmektedir.⁴⁴ Niğde Sancağında da diğer sancaklarda olduğu gibi mezraaların işlevsel yapısının belirlenmesinde konar-göçer grupların etkisi büyük olmuştur. Zamanla yerleşme ihtiyacı hisseden anılan gruplar, yaşama şartları iyi olan toprakları buldukları zaman yerleşik hayatın cazibesi ile yerleşmeye başlamışlardır (Orhonlu 1987: 35). Yerleşme mahallerinden çoğunun yaylak-kışlak yerleri olduğu dikkat çekicidir. Örneğin yüz yılın başında mezraa olan Salur ve Avşar yüz yılın sonunda Budaklu Cemaatinin yerleşmesi ile, köy konumuna gelmiştir. Yine yüz yılın başında mezraa olan Ağca Şehir (Şamardı Nahiyesine tâbi) yüzyılın sonunda Kırıklı cemaatinin etkisi ile köy olmuştur. Ağca Şehir (Develi Nahiyesine tâbi) mezraası ise, Ahmed Beylü cemaati'nin mütemekkin olması ile köy olmuştur. Ayrıca, Sultan Pınarı mezraası: Hızır Hacılı Cemaati; Yenice ve Karaca Viran Mezraası, Yağlı Cemaati, Ağca İn mezraası: Mehmed Fakihlü Cemaati, Yakacık mezraası, Hüseyin Beylü Cemaati, Künbed mezraası, Dünderlu Cemaati Kozluca mezraası, Bahadır Hacılı Cemaati, Depecik Ağıl Mezraası da, İsmetlü ve

Cemaatinin ekinliği olup, Şamardı Nahiyesinin mezraası olan Ağca Şehir, BOA TD 455, s. 717, yüzyılın sonunda Karyeye dönüşmüştür. Nefer sayısı 35'tir. KKA TD 135, s. 80/a (1518)'de Develi Nahiyesine tâbi bir mezraa olan Ağca Şehir, BOA TD 455, s. 778 ... yüzyılın sonunda Ahmed Beylü Cemaatinin mütemekkin olduğu karye olmuştur. Nefer: 47, KKA TD 135, s. 311/b. Sultan Pınarı Mezrası da yine 1518'de Develi Kazasına tâbi iken, BOA TD 455, s. 777 yüz yılın sonunda aynı nahiyeye tâbi karye olmuştur. Nefer: 229 (Hızır Hacılı Cemaati mütemekkindir). KKA TD 135, s. 254/b. Karahisar Nahiyesine tâbi Yenice ve Karaca Viran mezraaları 1518'de İsa Hacılı ve Saklı Cemaatlerinin ekinliğidir. BOA TD 455, s. 761, yüzyılın sonunda ise, Yağlı Cemaati mütemekkin olup, karye olmuştur. KKA TD 135, s. 254/b, Karahisar Nahiyesine tâbi.. Ağca İn mezraası 1518'de Yahyalı Kabilesine tâbi Mehmed Fakihlü Cemaatinin ekinliğidir. BOA TD 455, s.760 yüzyılın sonunda ise, Yine Mehmed Fakihlü Cemaatinden 65 nefer mütemekkin olup, karye olmuştur. KKA TD 135, s. 269/a. Karahisar Kazasına tâbi bir diğer mezraa olan Yakacık, Dünderlu Cemaati'nin ekinliği konumundadır. BOA TD 455, s. 760. yüzyılın sonunda ise, Hüseyin Beylü Cemaati mütemekkin olup, karye olmuştur. KKA TD 135, s. 267/b. Aynı Kazaya tâbi bir diğer mezraa olan Künbed mezraası 1558'de Dünderlu Cemaatinin ekinliğidir. BOA TD 455, s. 760, yüzyılın sonunda ise, 48 neferlik bir karye olmuştur. KKA TD 135, s. 255/b. Yukarı Kavak mezraası 1518'de Hüsrev ve Kutbeddin Çelebi'nin tasarrufunda iken, BOA TD 455, s. 760, yüzyılın sonunda Tağar Cemaati 36 nefer ile mütemekkin olup, karye olmuştur. KKA TD 135, s. 258/a. Aynı Kazaya tâbi Kozluca Mezraası 1518'de Karı Kışla ahalisi tarafından ekinlik olarak kullanılmıştır. BOA TD 455, s. 760, yüzyılın sonunda ise, Bahadır Hacılı Cemaati mütemekkin olup, karye olmuştur. KKA TD 135, s. 268/b, Depecik Ağıl mezraası İsmetlü ve Şeyh Ali Oğullarının ekinliğidir. BOA TD 455, s. 761, yüzyılın sonunda ise, 55 neferin ikamet ettiği bir karye olmuştur. KKA TD 135, s. 260/b.

⁴⁴ BOA, TD, 42, s. 65'te bulunan ve Niğde merkez Kazasına tâbi olan Gelinmez, Ürküd, Köselü Öyük, Kızıl Söğüt, Ak Viran, Kanlıcak, Devren gibi mezraalar ikinci ve üçüncü tahrirlerde Şamardı Nahiyesine tâbi Kamışlu, Aşlama, Zakuna ve Eyvani karyelerinin ekinlikleri olarak kaydedilmişlerdir.

Şeyh Alioğulları cemaatleri sayesinde köye dönüşmüştür. Bu mezraalardan Avşar ve Salur Anadolu'ya yapılan ilk Türk iskânının izleri olmalıdır. Çünkü daha öncede belirtildiği gibi mezraa ahalişi boşalmış ziraate elverişli sahalardır. Bu durum Anadolu'ya gelen Oğuz boylarının yeni yerleşmeler kurdukları ancak zamanla buraları da boşaltarak başka mahallere gittiklerini mezraaları yeniden şenlendiren diğer Türkmen oymakları tarafından eski adlarının korunduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak, köy-mezraa oranı dikkate alındığında her üç sancakta da artış oranlarının birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. Son tahrirler dikkate alındığında köylerin mezraalara oranla az da olsa bir artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Niğde sancağında daha I. Tahrirden (1500) itibaren 110 köy ve bu köylerin ekinliği olarak değerlendirilen 95 adet mezraaya sahip olması diğer sancaklara nazaran Niğde Sancağı'nda yerleşik hayata geçişin daha erken olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Kırşehir ve Bozok sancaklarında ise durum Niğde sancağından farklıdır. Özellikle Kırşehir'in, Güney ve Orta Anadolu'yu birbirine bağlayan yol güzergahı üzerinde bulunması, Bozok Sancağı'nın ise doğudan batıya ve kuzeyden güneye giden yolların buluşma noktasında olması konar göçerlerin her iki sancağa duyduğu ilgiyi artırmıştır. Bu nedenle XVI. yüzyıl boyunca her iki sancak bölgesi Yörük Cemaatlerinin geçiş noktası olmuştur.

Kırşehirde I. tahrirde (1485) 13 olan köy adedi III.tahrirde (1584) 752'ye yükselmiştir. Bozokta ise I. tahrirde (1530) 5 olan köy adedi son tahrirde (1576) 629'a yükselmiştir.

Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, her üç sancakta da köy-mezraa oranının az ya da çok olmasında konar göçerlerin rolü olduğu kadar sancak bölgelerinin coğrafi şartlarının da etkisi olduğu düşünülebilir. Çünkü ovaların az ya da çok olması platolar ve dağlık alanların fazla olması köy sayısının mezraa sayısına göre az olmasına neden olmuş olabilir.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV KAYNAKLARI

1.Tahrir Defterleri

a-Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1. TD, nr. 155
2. TD, nr. 315
3. TD, 19
4. TD, 42
5. TD, 455
6. TD, 387

b-Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi

- 1-2. KKA nr. 30-31

3. KKA , nr. 139

4. KKA, nr. 135

B-YAYINLANMIŞ VESİKALAR

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 998 numaralı (937/ 1530)
Vilayet-i Diyar-ı Bekr ve'l Arab ve Zu'l-Kadriyye Defteri icmal defteri

C- ARAŞTIRMALAR

ATALAY İbrahim (1989) "Türkiye'de Kır Yerleşmelerinin Arazi Degredasyonu Üzerindeki Etkileri", Coğrafya Araştırmaları, C. 1, S. 1. s.91-103.

BARKAN Ömer Lütfi (1943) , *XV. ve XVI . Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları Kanunlar I, İstanbul,*

ÇINAR Hüseyin- GÜMÜŞÇÜ Osman (2002), *Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası, Çubuk Belediyesi Yay., Ankara.*

GÜMÜŞÇÜ Osman (2002), *Tarihi Coğrafya Açısından Bir Araştırma, XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Nüfus ve Yerleşme, Ankara.*

GÜNDÜZ Tufan (1998) "Kayseri'de Mezraların Köye Dönüşmesinde Konar-Göçer Aşiretlerin Rolü", II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998), Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yay., Kayseri.s. 183-192 .

GÜNDÜZ Tufan (2005) *XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri İstanbul.*

GÜNEŞ Mehmet (2015) *3537 Numaralı Kırşehir Nüfus Defteri (1841), Berikan Yay., Ankara.*

İNALCIK Halil (2000) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarih, C. 1 (1300-1600), Eren Yay, İstanbul .*

KÜÇÜK Levent (2007) *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara.*

KÜÇÜK Levent (2016) "Osmanlı İmparatorluğunda Mekân Organizasyonunun Gerçekleştirilmesinde Avarız Vergilerinin Rolü", Karadeniz Dergisi, Sayı: 32, s. 194-204.

METİN Rafet (1997) *Osmanlı Arşiv Belgelerine göre XVI.yüz yılda Kırıkkale İl Bölgesi (Keskin, Konur, Dinek Nahiyeleri) Basılmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale.*

ORHONLU Cengiz (1987) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı, İstanbul.*

TANOĞLU Ali (1954), "İskân Coğrafyası Esas Fikirler, Problemler ve Metod", *Türkiyat Mecmuası, C. XI, s. 1-32.*

“MAHALLE BASKISI” BAĞLAMINDA OSMANLI TAŞRASINDA CİNSEL SUÇLAR (1624-1650)

Sibel KAVAKLI KUNDAKÇI*

ÖZ

Genel ahlak, aile düzeni ve kamu düzeni ile ilişkilendirilen cinsel suçların mahkemeye yansıma süreci çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu suçlar, bir taraftan bizzat mağdurlar tarafından bir taraftan da mahalleli veya köylü ile yerel idareciler tarafından mahkemeye yansıtılmıştır. Mahalle baskısı, mahkeme sürecinde etkili bir faktördür. Bu süreç en iyi şer’iyye sicillerinden örneklerle anlatılabilir. Bu sebeple de çalışmanın temel kaynağı 1624-1650 yılları arasında tarihlenen Amasya Şer’iyye Sicilleridir.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Cinsel Suçlar, Mahremiyet, Şer’iyye Sicilleri, Kamusal alan, Mahalle Baskısı.

ABSTRACT

The topic of this study consists of general morality, family order and the process of reflection to court for the sexual crimes which is associated with public order. These crimes are reflected to court by the victims themselves, on the other hand by the peasant, residents and local authorities. The pressure of neighborhood is an effective factor in the court process. This process can be ideally described by use of the examples of the court records. For this reason, the main source of this study is the court records of Amasya which dated between 1624 and 1650.

Keywords: Amasya, Sexual Crimes, Privacy, Court Records, Public sphere, the Pressure of Neighborhood.

“...Cami-i Kebir mahallesinden Osman, Üçler mahallesinden Fatma’nın evine gece yarısı konuk oldu, bunu gören komşu Hüseyin, önce Fatma’nın kapısını tuttu sonra da *bize* haber verdi. Biz kapıda beklerken Osman evin duvarından atlayıp kaçtı... *biz* mahalleli olarak bu zinadan şikayetçiyiz” (AŞS 3, 86: 3).

Baskın sonrası Üçler mahallesinin meraklı sakinlerinin Mütesellim Şeyhi Bey’e verdikleri ifade işte mealen böyle başlıyor. Fatma’nın evini gözleyen, onu Osman’la zina yaparken yakalamaya çalışan 17. Yüzyıl Amas-

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-8125-3549, skavakli@kastamonu.edu.tr

ya'sının en büyük ve saygın fakat tipik bir mahallesinde birbirini gözleyen, dedikodu yapan ve özel alana ilişkin bir olayı kamusal bir suçla buluşturan şahitler Mehmed, İbrahim ve diğer Mehmed'in hikâyesi kayıtlara bu şekilde yansıyor. Örnekte sıklıkla geçen "biz" zamiri aslında, "biz"lerden oluşan kamusal ve hâkim konsensüsü ve bu konsensüse katılmayan ya da buna uyum sağlamayanların özel alanına müdahalesini sembolize etmektedir. (Kundakçı 2012: 17)

Son zamanlarda tartışılan ve siyasi bir imge olarak da kullanılan fakat tarihi Osmanlı geleneksel yaşantısına kadar uzanan ve bu çalışmanın konusunu oluşturacak "mahalle baskısı" kavramı Prof. Dr. Şerif Mardin tarafından gündeme getirilmiştir. Ancak Prof. Dr. Mardin, bu kavramın çalışmada örneklerle ele alındığı gibi tarihî bir hayatiyetinin olduğunu ve bu hayatiyetinin nereye dayandığının iyi bilinmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre mahalle baskısı kavramı geniş bir tarihî süreç içerisinde değerlendirilmelidir (Şerif Mardin ile söyleşi, 2008). Bu kaygıdan hareketle, öncelikle Osmanlı dönemi mahalle hayatının ve bunun sosyolojik bir yansıması olarak ortaya çıkan "mahalle baskısı" adı verilen gerçeklikle ilişkisinin ele alınması elzemdir.

İlk olarak Osmanlı mahallesinin, idarî ve malî bir birim olmaktan çok öte sosyal bir birim olduğu ifade edilerek tartışmaya başlanabilir. Geleneksel Osmanlı mahallesinde oturanlar arasında genellikle ya akrabalık ya da belirli bir yakınlık bağı vardır. Hatta bir aile bazen yan kollarıyla birlikte bir mahalleyi veya köyü bile kaplayabilir. Bu sebeple, aynı mahallede oturan herkes birbirini tanır ve birbirinin davranışlarından sorumludur. Zaten bir kişinin herhangi bir mahalleye yerleşmesi için mahalle sakinlerinden birinin ve imamın kefaleti şarttır. Aynı zamanda mahalleli birbirine kefidir (Ergenç 1984: 69; Ortaylı 2010: 41-42). Mahalleli bu yakın ilişkiler çerçevesinde sosyalleşir.

Mahalleli arasındaki ilişkilerin bu şekilde ve daha çok ortak ahlakî değer ve inanışlar tarafından belirlenmiş olması, mahalle sakinlerinin birbirlerinin hal ve hareketleri karşısında sorumlu ve denetleyici bir tavır takınmalarına sebep olmuştur. Bu tarz bir olgunun ortaya çıkışındaki temel faktör, mahalleli arasındaki ilişkilerin mekanik dayanışmalı bir toplumsallığın sonucu olarak birincil bir nitelik taşımasıdır. Doğal olarak yüz yüze ve ortak toplumsal kodlara dayanan, geleneksel toplum tasavvurunun bir yansıması olarak, söz konusu bu kodlara uyum sağlayamayan mahalleli daha fazla denetlenmekte, gerektiğinde cezalandırılmakta ve hatta tecrit edilebilmektedir.

Bu bağlamda makalede, çeşitli örnekler üzerinden bir taşra kenti olan Amasya özelinde 17. Yüzyıl Osmanlı toplumunda cinsel suçların mahkemeye yansıma süreci ve mahkemenin yargılama aşaması; mahalle baskısı, mahallelinin birbirini gözetlemesi, birbiri hakkında dedikodu yapması, mahrem alanın kamusal alan içerisine dâhil olması, töhmet gibi konularla ilişkilendirilerek işlenmeye çalışılacaktır.

Bireyler arasındaki ilişkileri en iyi ortaya koyan belgeler dava tutanaklarıdır. Bunlardan özellikle suçlarla ilgili olanlar, insan davranışlarının şekillenmesi ve insanı kuşatan değerleri belirleyen toplumun düşünsel yapılarını ortaya çıkarmada önemli bir rol oynamaktadırlar (Tanyeli 2013: 64). Bunlar bir de cinsel suçlarla ilgili davalar olunca doğal olarak o toplumun dinî ve dünyevî değerlerle ilgili tüm hassasiyetleri ortaya çıkmaktadır. Özellikle bu hassasiyetlerin bir taşra kentinde yoğun bir şekilde hissedileceği düşüncesiyle çalışmanın konusuna kaynaklık eden şehir Amasya olmuştur.

SUÇLARIN MAHKEMEYE YANSIMA SÜRECİ

Mahalle baskısı, mahalleli arasındaki gündelik yaşama ilişkin ilişkilerinin bir sonucudur. Mahalledeki gündelik yaşam ise daha çok İslam’a göre oluşturulan toplumsal ahlak anlayışının meydana getirdiği kurallar çerçevesinde gerçekleşiyordu. Bu, şer’î hükümlere, dine uygun bir hayat biçiminin benimsenmesi anlamına gelir. Bir de bunun yanında örfî hukukun varlığı yer almaktadır. Ancak bunların da ötesinde Osmanlı insanına özgü ve onların davranışlarına şekil veren ortak kodların kaynağında tarihi yaşanmışlıklardan ileri gelen “gelenekler” hâkimdir (Alada 2008: 126). Hepsinin hayata geçirilişinde ve uygulanmasında belirleyici olan bir denge noktası vardır. Bu nokta ise “ahlakî değerlerdir” (Alada 2008: 130). Gelenek yani kültür Prof. Dr. Mardin’e göre, tek tek şahısların taşıdıkları değerlerin bir bütün haline getirilmesi ile gerçekleşir. Ona göre, bu değerlerin herkes tarafından kabul görmesi için İslamî düşünce tarzında iyi, doğru ve güzel hakkında olması gerekir. Yine paylaşılan değerlerin insanların birbirine bakıp, gözlemesiyle gelenek haline geldiğini söyleyen Prof. Dr. Mardin, “gözetleme” ve “denetleme” ediminin mahalle baskısının önemli bir unsuru olduğunu dile getirmektedir (Şerif Mardin ile söyleşi, 2008).

Buradan hareketle mahalle baskısı, mahalleli tarafından benimsenen genel ahlakî kurallara uymayan kişilere karşı yine mahallelinin göstermiş olduğu tepki ya da mahalleden çıkarma şeklinde tanımlanabilir (Açık 2014: 19). Bunun bir sonucu olarak insanlar, ailenin ve mahallenin gözünü ve kulağını üzerlerinde hissederler. İşte bu yüzden evlerin ince duvarları dışarısının duymayacağı bir sesle konuşmayı gerektirir ve hane halkı mahalle halkına göre yaşar (Ortaylı 2010: 45). Bu durum Osmanlı toplumu söz konusu olduğunda, kamusal alan ve özel alan ayrımının çok net yapılamadığı bir toplumsallıkta “insanların müstakil mahremiyetlerinin sınırı nerede başlar?” sorusunu da akıllara getirmektedir.

Bireyin, kendisine ve birlikte yaşadığı insanlara ait olan kişisel hane hayatı özel alan olarak tanımlanabilecekken, avlunun dışında kalan, hane ötesindeki hayatı da kamusal alan olarak tanımlanabilir. Bu tanımlar, fiziki mekân olarak bireyin özel ve kamusal alanını belirler (İnam 1998: 185). Bir de soyut olarak düşünüldüğünde “*bir insanı diğer kişilerden farklılaştıran özellikler, tercihler, sırlar ve hayatının her alanını sarmalayan kendine özlülük çerçevesi*” özel alan iken “*alenilik ve izlenebilirlik*” de kamusal alan olarak tarif edilebilmektedir (Yılmaz 2000: 92-93). Ancak geleneksel toplumsal

kodlara dayanan Osmanlı mahalle hayatında, insanların tercihleri, sırları veya onları toplumda farklı kılan özellikleri genellikle kamusal alan tarafından denetlenmiş ve bu farklılıklar ya da sırlar aleni hale getirilmeye çalışılmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi insanların mahremiyetleri, mahalleli tarafından geleneğe ya da mahallenin ahlaki kurallarına uygun olup olmadığı gerekçesiyle sürekli denetlenmiştir. Geleneğin belirli bir düzen tesis ettiği ve mekanik dayanışmalı toplumsallığa dayanan böyle bir atmosferde, esasen mahalleli bu yolla kendi mahallesindeki düzeni korumaya ve kargaşanın önüne geçmeye çalışmaktadır. Bu tarz bir toplumsallığın sonucu olarak ortaya çıkan “cezalandırıcı hukuk” rejiminin doğal bir yansıması olarak da bireyler, tahribata uğrayan ortak irade ve kodların yeniden tesis edilmesi için, suç fiilini işleyen fail ya da faileri çeşitli yöntemlerle cezalandırmak yoluna da gitmiştir. Bu durum Osmanlı mahallesinin sadece idari bir ünite olmaması, aynı zamanda toplumsal bir alan olarak kontrol işlevini yürütmesiyle ilgilidir.

Birbirine kefil olan ve birbirinden sorumlu tutulan mahalle ahalisi yerel görevlilerin takibine uğramamak, adlarının kötüye çıkmasını önlemek için sık sık aralarında iyi ve doğru tanınmayan kişileri bizzat kendileri veya yerel görevlilere haber vermek suretiyle mahkemeye şikâyet edebilmişlerdir. Hatta onları mahalleden veya köyden ihraç etme yoluna da başvurmuşlardır (Ergenç 1984: 75; Düzbakar 2003: 101). Çünkü daha sonra örneklerle değinileceği üzere mahallesinde veya köyünde meydana gelen olaylardan tüm mahalleli veya köylü sorumludur. Bu sorumluluğun bir gereği olarak suçlu görülenler mahalleli tarafından töhmet altında bırakılabiliyorsa; mahallesinde meydana gelen bir olayı görmezden gelen mahalleli de benzer şekilde töhmet altında kalabilir ve suç fiiline göz yummuş sayılırdı. Bu tür durumlar karşısında genellikle söz konusu mahallelerin “adı çıkar” ve kendileri hakkında birtakım olumsuz yakıştırmalar yapılır. Bunu önlemek için bir taraftan Devlet diğer taraftan da sıradan bir mahalleli çaba göstermiştir. Karşılıklı rıza dahi olsa nikâhsız birleşmelerin suç sayıldığı Osmanlı toplumunda bu çaba kendisini daha çok kadın-erkek ilişkileri üzerinde denetleme kurma yoluyla göstermiştir. Çünkü böyle bir toplumda, kadın ile erkeğin beraberliği sadece nikâh ile meşru sayılmaktadır ve bunun dışında bir beraberlik söz konusu değildir. Aralarında nikâh olmayan erkek ve kadın birlikte eğlenemez, aynı yerde oturamaz ve yemek yiyemez (Ortaylı 2010: 156).

Buradan hareketle mahalle baskısını en iyi anlatacak örnekler cinsel suç içerikli davalardan çıkarılabilir. Söz gelimi, Mehmed ile Fatma gece saatlerinde sadece ırmak boyunca beraber gezdikleri gerekçesi ile Süleyman Ağa tarafından yakalanarak mahkemeye getirilebilmiştir (AŞS 3, 75:2). Söz konusu davada, doğrudan cinsel içerikli suç konusu bir fiil olmasa bile, kadın ve erkeğin birlikte gezmesi suç sayılmış ve mahkemeye konu olmuştur. Süleyman Ağa'nın eylemi aslında, gece yarısı gezmesinin cinsel bir suç dönüşmesi ihtimalini önlemeye yönelik bir tedbir olarak da okunabilir. Görüldüğü gibi, genç bir kız ve erkeğin mahrem yürüyüşleri, onların özeli ol-

maktan çıkıp ortak iradenin takip ettiği bir konu haline gelmiştir. Bu durum, kamusal alanın özel alana müdahalesiyle açıklanabilir. Bu müdahalenin en önemli gerekçesi ise cinsel suçların toplum uyumunu derinden bozduğu anlayışının kabul edilmesidir. Toplum uyumu ancak, toplum tarafından önerilen bir yaşam tarzının benimsenmesi ile sağlanabilir ve bu tarzın benimsenip benimsenmediğinin takipçisi ise bir kez daha ifade etmek gerekirse mahalleli ve Devlet'tir. Bu sebeple bu türden suçlar, sadece mahalle sakinleri tarafından değil; yukarıdaki örnekte adı geçen Süleyman Ağa gibi ehl-i örf denen ve yetkilerini Sultan'dan alan görevlilerce de soruşturulabilmiştir (İpşirli 1994: 519-520; Oğuzoğlu 1986: 140-155).

Geniş yetkilerle donatılan görevliler, mahremiyet veya özel alan konusu olup olmadığına bakılmaksızın suçlu olduğu düşünülen herkesin takipçisi olabilmıştır. Bu görevliler, bazen suç unsuru dahi olmadan sadece teftiş amacıyla bile en mahrem konuları mahkemeye getirmişlerdir. Örneğin, Mütessellim Ali Ağa, Sofuzade mahallesinden İskender'in kızının bekâretinin bozulduğu dedikodusunu dikkate alarak, mahkemeden olayın soruşturulmasını istemiştir. Bunun üzerine mahkemeye gelen İskender, kızının evlerinde bir tekne hamur taşırken merdivenden düştüğünü ve bekâretinin bu şekilde bozulduğunu söylemiştir (AŞS 4, 75: 1;2) Görüldüğü gibi evin içinde olan, kimsenin görmediği ve suç duyurusunda bulunmadığı bir konu ihtimalle sadece genç kızın adının çıkması yani hakkında dedikodu yapılması gerekçesi ile mahkemeye getirilebilmiştir. Anlaşılan o ki dedikodu ve söylenti gibi somut olaylara dayanmayan unsurlar da mahalle baskısının birer nesnesi haline gelebilmiştir.

Mahalle-köy mescidi veya camisi kamuoyunun oluştuğu ve mahallelinin kimin ne yaptığı konusunda birbirlerini haberdar ettikleri yerlerdir (Ortaylı 2010: 42). Bir anlamda bu mekânlarda kendiliğinden bir sosyal kontrol mekanizması kurulabiliyordu (Alada 2008: 164). İşte buralarda sürekli gözetlenme veya konuşulma hissi insanları suç işlemekten alıkoyacağı gibi suç isnadında da isnattan kurtulmak için bir çabayı da beraberinde getirecektir. Örneğin, Tatar köyünden Ali Çelebi, bazı düşman ve kötü niyetli köylülerinin kendisi hakkında Mehmed'in kızı Selçuk ile ilişkisi olduğu konusunda dedikodu çıkarmıştır. Ali Çelebi, bizzat kendisi mahkemeye gelerek Selçuk ile ilişkisi olmadığını ve iyi veya kötü halinin köylülere sorulmasını istemiştir (AŞS 1, 46: 2). Bunun üzerine köylü de iyi haline şahitlik etmiştir. Görüldüğü gibi Ali Çelebi, bir dedikodudan hareketle köylüsü ya da bir devlet görevlisinin şikâyetiyle soruşturulmadan mahkemeye bizzat kendisi başvurmuş ve hakkında çıkan dedikoduların soruşturulmasını talep etmiştir. Anlaşılan o ki, Ali Çelebi hakkındaki suçlamalar asılsız çıkmış, kendisinin bizzat mahkemeye başvurması onu toplumsal dışlanmaya maruz kalma ya da toplumdaki saygınlığını yitirme gibi bir endişeden kurtarmıştır. Sadece Ali Çelebi olayı bile Amasya özelinde eşraftan bir kişinin töhmetten kurtulmak için mahalle baskısı ile yüzleşmesine çok çarpıcı bir örnek olarak gösterilebilir. Ali Çelebi, kendini ihbar etmek yoluyla aslında mahalle değer-

leri ile uyumlu bir yaşam tarzını benimsemiş olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.

Dedikodu, evlerin içinde küçük bir odada geçen mahrem bir konunun genellikle görgü tanığı olmamasına rağmen mahkemeye getirilerek kamuya sunulmasının en önemli nedenlerinden biridir. Seyfeddin mahallesinden İbrahim'in eşleri Fatma ve Mercan hakkındaki fuhuş suçlaması da bu dedikodulardan birisidir. Çeşitli dedikodulardan hareketle konuyu mahkemeye taşıyan Murtaza Bey, adı geçen şahısların soruşturulmasını istemesine rağmen; bu dedikodular mesnetsiz çıkmış ve mahalleli Fatma ve Mercan'ın iyi hallerine şahitlik etmiştir (AŞS 1, 76: 1).

Kayıtlarda, Prof. Dr. Mardin'in de daha önce ifade ettiği gibi, mahallelinin birbirini sürekli gözetlediği ve tespit ettiği olayları yerel idarecilere ulaştırdığına dair çeşitli örnekler bulunmaktadır. Amasya'nın Savadiye mahallesinde 7 Haziran 1642 tarihli kayıtlara yansıyan olay Prof. Dr. Mardin'in ifadelerini desteklemektedir. Mahalleli komşuları Fatma'yı evinde Küpçeğiz mahallesinden Ahmed ile birlikte otururken görünce hemen mütesellim Ali Ağa'ya ihbar etmiş ve ardından eve baskın yapmışlardır. Fatma ve Ahmed gece yarısı mahkemeye çıkarılmıştır (AŞS 4, 7: 4). İşte bu tarz ev basma hadiseleri, insanların birbirini gözetlemesi veya görmesi sonucunda meydana geliyordu. Kadı izni olmaksızın mahalleli ve hatta devlet görevlilerinin bir haneye girmesi veya baskın yapması yasak olmasına rağmen; örnekten söz konusu cinsel içerikli bir suç olunca yasağın kolaylıkla ihlal edilebildiği görülmektedir. Mahremiyetin imgesi olan ev, cinsel nitelikli suçlar söz konusu olduğunda kamusal alanın müdahalesine açık hale gelebilmektedir.

Görüldüğü gibi belgelerde sıklıkla karşılaşılabilen ev basma veya baskın olayları mahalle baskısı neticesinde cinsel suç işleyen kişilerin teşhiri anlamına geliyordu. Cezanın teşhiri de, mahalle baskısının farklı bir boyutunu göstermesi açısından oldukça ilgi çekicidir. Teşhir yoluyla aslında teşhir edilen şahıs üzerinden benzer suçları işleme potansiyeli olan ahaliye gözdağı verilmekte ve bu yolla aynı zamanda toplum üzerinde etkili bir kontrol mekanizması da inşa edilmektedir. Şeyh Cui köylülerinin, zina ettikleri gerekçesi ile komşuları Mustafa ve eşi Ayşe hakkında mahkemeye topluca başvurarak, onların köyden ihraç edilmelerini istedikleri dava, bu duruma uygun bir örnek olarak değerlendirilebilir. Davada köylüler, Mustafa ve eşi Ayşe'nin kötü hallerine şahitlik etmiş ve onların derhal köyden ihraç edilmelerini talep etmişlerdir (AŞS 5, 66: 3). Mustafa ve eşi Ayşe'nin mahalleden ihracı da aslında benzer suçu işleyenlere yönelik bir tür teşhir yöntemidir. Tıpkı Gümüşlüoğlu mahallesinden Ayşe'nin fuhuş yaptığı gerekçesi ile mahalleli tarafından evinin taşlanması örneğinde olduğu gibi. Olayda, Halil Ağa, mahkemeye başvurarak Ayşe'nin iyi veya kötü halinin mahalleliye sorulmasını istemiş, mahalleden Kadı Mehmed Efendi, Kethüdayeri Ali Ağa, İmam Mustafa Halife, Müezzın Abdürrahim ve diğerleri Ayşe'nin kötü haline şahitlik etmişlerdir (AŞS 7, 35: 2). Zina yapanın kapısına boynuz asılması veya birisinin kapısına gizlice katran sürülmesi bu teşhir yöntemlerinden sadece birkaçıdır (Çetin 2014: 133-156). Zaten hukuken de ceza-

nın aleni olarak infaz edilmesi gerekli şartlardan biridir. Örneğin dayak cezası toplumun izleyebileceği bir meydanda uygulanırdı. Bu konuda, zinayla suçlanan bir kadın ve erkeğin eşeğe ters bindirilip, kadının ve erkeğin başına bağırsaklar dolandırıldığı ve her ikisinin eşeğin kuyruğu tutturulmuş bir halde sokaklarda gezdirilirken ya da yine bir kadının kadı huzurunda kamçilandığını gösteren minyatürler ilginç örneklerdir (Resim için bkz. Yılmaz 2012: 24, 25, 28)

Öte yandan yukarıdaki Şeyh Cui köyünden Mustafa ve Ayşe olayından hareketle, köylülerin mahkemeye topluca gelmeleri suretiyle kendilerinin suç konusu fiile müsamaha göstermediklerini ve düzeni korumak gibi toplumsal bir sorumluluğu paylaştıkları da ifade edilebilir. Dahası köylü bu yolla töhmetten kurtulduğu gibi, köylerinin adının kötüye çıkmasının da önüne geçmiştir. Mahallelinin mahkemede ifadelerinde Mustafa hakkında: “gammaz, haramzâde ve sâ-i bi'l-fesâd” gibi ağır ithamlarda bulunması, eşi Ayşe'den boşanmasına rağmen dört beş senedir onunla ilişkiye girmesi ve sırf bu nedenle Mustafa ve Ayşe'nin zina yaptıkları gerekçesi ile suçlanmaları; köylünün, Mustafa'nın eşiyle olan ilişkisine dahi müdahale edebildiğini göstermektedir.

Suçlar, örneklerde olduğu gibi insanların birbirini gözetlemesi, evlerine giren çıkan kişileri takip etmeleri ve dedikodu yapmaları şeklinde açığa çıktığı gibi aynı zamanda suçluların suçlarını belli ortamlarda itiraf etmeleri ile de gün yüzüne çıkabiliyordu. Örneğin, Miramul köyünden Hasan, köy içerisinde muhtelif yerlerde boş boğazlık ederek Hüseyin'in kız kardeşine tecavüz ettiğini itiraf etmiş, Hüseyin kardeşine tecavüz olayını duyunca da mahkemeye giderek Hasan'dan şikâyetçi olmuştur (AŞS 4, 23: 4). Her ne kadar Hasan mahkemede böyle bir şey söylemediğine dair yemin etse de; bu dava suç işleyenlerin bazı ortamlarda suçlarını itiraf ettikleri ihtimalini göstermesi açısından önemlidir. Doğal olarak suçun bir kişiye söylenmesi tüm mahalle veya köy halkı tarafından duyulmasına ve dedikodu çıkmasına sebep olacaktır. Yine başka bir olay da Kethüda Mehmed Ağa'nın kulağına gelen bir dedikoduya göre kayıtlara yansımıştır. Dedikoduya göre Alevi köyünden Veli Mehmed aynı köyden Emine isimli genç kızın bekâretini bozmuş ve hamile bırakmıştır. Mahkemede Veli Mehmed bu iddiayı inkâr etse de köylüleri Abdülaziz Bey ve Yusuf Bey, bir sohbet ortamında Veli Mehmed'in boş bir yere girip Emine ile birlikte olduğunu ve onu hamile bıraktığını söylediğine şahitlik etmişlerdir (AŞS 2, 6: 2). Bu noktada akıllara gelen bir soru da; “Deli Mehmed ve Hasan gibi suçlarını itiraf eden şahıslar, cezaî müeyyide gerektiren bu kadar hassas bir konuda nasıl alenî olarak rahatlıkla konuşabilmişlerdir.” Ya da “zina suçunun takibine soyunmuş bir toplumda bunu itiraf etmek zor değil miydi?” Bu da cinsiyet ayrımının bir sonucu olsa gerek. Bu türden suçları işlemek erkekler için övünç kaynağı olarak algılanmış olabilir. Şüphesiz kadınlar söz konusu olduğunda bu tarz olayların duyulması utanç kaynağı olacaktır.

Bazen de bu türden mahrem bir konu ne kadar utanç verici olsa bile, bizzat suça maruz kalan kadınlar tarafından mahkemeye yansıtılabilmektedir.

Örneğin Mürdehor köyünden Fatma, aynı köyden bir ehl-i örf mensubu olan Muslu Bey hakkında davacı olmuştur. İddiasına göre, Muslu Bey, dava tarihinden dört gün önce Fatma'ya evinde tecavüze yeltenmiş Fatma karşılık vermeyince onu bıçakla yaralamıştır. Muslu Bey ise bu iddiayı tamamen yalanmış ancak, köy sakinlerinden Ahmed Paşa ve Fazlı, Fatma'nın bağırsı üzerine eve koştuklarını ve Muslu Bey'i evden çıkarken gördüklerini söylemişlerdir (AŞS 4, 9: 2). Aynı şekilde Boğa köyünden Ayşe de dava tarihinden üç gün önce tecavüz kastı ile evine giren Mustafa Beşe hakkında davacı olmuştur. Yine köy sakinlerinden Ramazan ve Hasan, Ayşe'nin bağırsı üzerine eve koştuklarını ve Mustafa Beşe'yi evden çıkarken gördüklerini söylemişlerdir (AŞS 5, 54: 2). Her iki olay kadınların bu türden olayları mahkemeye taşımalarını göstermesi açısından önemlidir, çünkü suçun faili olarak suçlananlar Bey ve Beşe unvanlı ehl-i örf mensubu kişiler olmalarına rağmen; kadınlar adlarının çıkabileceğini bile bile cesaretle mahkemeye başvurabilmiştir. Şüphesiz kadınların mahkemeye başvurmalarında kendilerini cesaretlendiren temel unsur, iddialarını şahitlerin ifadeleriyle ispat edebilme şanslarıdır. Ancak Muslu Bey ve Mustafa Beşe'nin suçlu bulunup bulunmadıkları veya kendilerine ne tür cezaların verildiği belli değildir. Onları sadece evden çıkarken görmek onların tecavüz kastı ile girdiklerini doğrular mı? Aynı zamanda kadınlar, isteyerek onları eve almış olamazlar mı? Evler, herkesin rahatlıkla girdiği yerler değildir. İnsanların en mahrem alanıdır. Hele bir Osmanlı evinde kadını görmek hiç mümkün değildi. Bilindiği gibi çoğu ev, haremlik ve selamlık olarak ikiye ayrılır, ailenin özellikle de aile içindeki kadınların yaşadığı odaya harem, erkek ziyaretçilerin kabul edildiği odaya selamlık adı verilirdi (Faroqhi 2007: 97). Zaten evlerdeki bu gelenek mahremiyetin fiziksel alana da yansıdığı bir göstergesidir. Hangi maksatla olursa olsun ev halkı dışında kimsenin girmesine izin verilmeyen bu yere girmek suçtur. Bu suç işleyen devlet görevlileri dahi olsa cezalandırılmalıdır (İnalçık, 1995: 259).

Kayıtlarda kasıt bilinmeksizin bir kadının ikamet ettiği haneye giren erkekler hakkında sayısız şikâyet olayı bulunmaktadır. Örneğin, Girne köyünden Hasan Halife, köylüsü Ramazan hakkında suç duyurusunda bulunmuştur. Ona göre, dava tarihinden on dört gün önce Ramazan'ı evinin haremde görmüştür. Hasan Halife, mahkemeye başvurarak Ramazan'a evine niçin geldiğinin sorulmasını istemiştir (AŞS 4, 46: 2), Yine Hakala köyünden Mustafa Beşe geçen gece diyerek aynı gerekçe ile köylüsü Siyami, Mehmed Çelebi ve Subaşı Kenan'dan davacı olmuştur (AŞS 1, 30: 3; 4). Cami-i Şerif mahallesinden el-Hacc Ahmed üç gece önce diyerek aynı gerekçe ile Sarrac Mehmed'i dava etmiştir (AŞS 1, 82: 3;4;5). Görüldüğü gibi Hasan Halife, Mustafa Beşe, el-Hacc Ahmed evlerine girildiği gerekçesi ile benzer sebeplerle davacı olmuşlardır. Davacılar sorgulanmış ve hiçbir sonuç çıkmamıştır. Aynı zamanda dava eden şahısların eşleri de sorgulanmış iyi veya kötü halleri mahalleli veya köylüye sorulmuştur. Eşlerin soruşturulmasının temel nedeni, söz konusu davalıların eve kadınların rızasıyla mı yoksa zorla mı girmiş olabilecekleri iddiasını aydınlatmaktır.

Bunların dışında Günesen köyünden Zülfikar, Kazgancı mahallesinden Şami Ahmed Bey, Boğa köyünden Himmet, Zağla köyünden Mürsel yine aynı gerekçelerle yani eşlerine tecavüz kastı ile evlerine girildiği iddiasıyla bazı mahalle sakinlerinden davacı olmuşlardır (AŞS 2, 80:4; 4, 10:2; 3, 82:3; 3, 73:2). Osmanlı hukukunda hukuki yollarla ispatlanamamış zina isnadı da suç sayıldığına göre bunları mahkemeye getiren sebepler nelerdi? (Avcı, 2004: 213) Öncelikle dikkati çeken husus yukarıdaki Ayşe ve Fatma örneği dışında mahkemeye gelenlerin genellikle erkekler olduğudur. Haklarında dedikodu çıkmasını engellemek, şayet dedikodu çıktı ise haklılıklarını ispatlamak yani zan altından kurtulmak, saygınlıklarını korumak yaşanan olaydan günler geçmesine rağmen mahkemeye gelişlerinin sebebi olabilir. Suç, gerçekleşmiş veya gerçekleşmemiş, karşılıklı rıza olsun veya olmasın cinsel suç isnadı ile hakkında dedikodu çıkan her kadın veya erkek, mahalleli veya köylünün gözünde suçu işleyen kadar suçludur. Öyleyse insanları bu töhmetten kurtaracak olan şey, mahkemeye başvurup kendilerini temize çıkarmak olacaktır. Oysa zina suçunun mahkemeye intikal ettirilmesinde geç kalınması suçun ispatını zorlaştıracağı gibi, böyle bir suç isnadının husumetten kaynaklandığı iddiasını da gündeme getirebilirdi. Buna rağmen belki de bu türden olaylarla karşılaşan insanlar yine mahalle baskısı diyebileceğimiz haklı da olsalar adının çıkmasını istemedikleri için hemen mahkemeye başvurmak yerine; bir süre bekleyip yine bu türden bir baskıdan kurtulamadıkları anda kendilerini haklı göstermek maksadıyla, olayı kamusal alana taşımış olabilirler. Özellikle erkekleri mahkemeye getiren diğer bir sebep de para cezasına çarptırılmaktan çekinmeleri olabilir. Çünkü karısının zina yaptığından haberdar olan erkekte vergi alınmaktadır. Örneğin, döneme ait bir kanunnameye karısı zina yapan kişiden alınan vergi daha önce 100 akçeyken zamanla 300 akçe almanın gelenekleştiğinden bahsedilmektedir (Peirce 2015: 145). Ayrıca suçlara göz yuman erkelere 80 veya 100 değneklik sopa cezası verildiği de görülmektedir (Yılmaz 2012: 29). Yukarıda verilen örnekte adı geçen Şami Ahmed Bey evine giren bir başka erkeği şikâyet etmek suretiyle bir yandan eşinin zina yapmadığını ispatlarken diğer yandan da kendisini para veya sopa cezasından da kurtarmış oluyordu.

Buraya kadar ele alınan tüm örneklerde, elle tutulur ve gözle görülür somut bir delil ortaya konulmadan davacıların mahkemeye başvurup, töhmet yani itham altında kalmaktan kurtuldukları ve hem kendilerini hem de eşlerini temize çıkardıkları görülmektedir. Zina töhmeti, toplum nazarında onur ve saygınlığa ilişkin iddialardır. Aynı zamanda töhmet altında kalmak kişinin saygınlığında o kadar derin bir yara açar ki; töhmet altındaki kişi mahkemede tanıklık etmek, toplum içinde arabuluculuk yapmak ya da yetim, hasta ve çocukların vasiliğini üstlenme gibi çeşitli yurttaşlık haklarından bile mahrum bırakılabilir. Hatta yargılanma süreçleri de töhmet altında olmayanlara göre farklı işleyebilirdi. (Peirce 2005: 176;150; Atar 2012: 276). Bu töhmetten kurtulmanın en iyi yolu da mahkemeye başvurup aklanmaktı böylece yurttaşlık haklarını tekrar kazanabilirdi. Ayrıca zina

töhmety altındaki kişi her halükarda mahkemeye çıkardı. Bunu bazen yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bizzat töhmet altındaki kişi bazen de yerel idareciler gerçekleştirebilirdi. Değerlendirilen belgelerde bu tür vakalar oldukça fazladır. Bu durum, aynı zamanda dedikodu ve söylentiye yönelik görevlilerin de davranış biçimlerini nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Örneğin, Savadiye mahallesinde yaşayan Osman hakkında, öz oğlu Mahmud'un eşine tecavüz ettiğı dedikodusu yayılınca, töhmet altındaki Osman'ın kendisini aklamak için mahkemeye başvurmadığı görülmektedir. Öte yandan dedikodunun yayılmasıyla yerel idareci Arslan Bey'in bizzat Osman'dan şikayetçi olduğı görülmüştür (AŞŞ 2, 22:2). Şüphesiz Osman'ın suçu işleyip işlemediğı bilinmemektedir, ancak böylesine büyük bir suçla itham edilirken mahkemeye başvurmamış olması şaşırtıcıdır.

MAHKEMENİN YARGILAMA SÜRECİ

Osmanlı hukukunda cinsel nitelikli suçların tamamı zina suçu kapsamında değerlendirilmiştir (Avcı 2004: 161-163). Günümüzden farklı olarak tasallut ve sarkıntılık gibi karşılıklı rızaya dayanmayan suçlar da hukuken zina kategorisinde yer almıştır. Değerlendirilen belgelerde karşılaşılan en yaygın zina suçu, "fi'l-i şeni"dir. Sözlükte kötü fiil, ırza geçme manasına gelen ve tecavüz olarak da adlandırılabilen bu suç, suçun faileri olarak erkek ve kadın düşünöldüğünde ve genellikle mağdur olarak da kadınlar yer aldığında bir erkeğın zor kullanarak bir kadınla ilişki kurması olarak tanımlanır (Konan 2011: 150). Bu suçta Mütesellim Mehmed Ağa tarafından soruşturulan, Tavra köyünden Mustafa'nın aynı köyden Ayşe ve Emine'nin evlerine fi'l-i şeni (tecavüz) kastı ile girmesi olayı örnek olarak verilebilir (AŞŞ 2, 23: 2). Söz konusu örnekte, iki kadın aynı erkek tarafından mağdur edilmiştir. Öte yandan yaşça küçük erkeklerin de mağdur olarak görüldüğü örnekler de vardır. Örneğin, Amasya'nın Gönü köyünden Mehmed, aynı köyden Ömer ve Hüseyin hakkında küçük oğlu Mustafa'ya zorla sahip oldukları iddiasıyla dava açmıştır. Ömer ve Hüseyin mahkemedeki ifadelerinde Mustafa'nın kendi isteğı ile yanlarına geldiğini ve ona tecavüz ettiklerini itiraf etmişlerdir (AŞŞ 2, 21: 3).

Belgelerde fi'l-i şeni suçları dışında, sözlükte "nikâhsız birleşme" olarak tanımlanan ve daha yaygın anlamıyla kullanılan "zina" suçlarına da rastlanmaktadır. Bu zina olayları, aralarında şer'i bir akit bulunmayan bir erkekle kadının kendi istekleriyle cinsel ilişkide bulunmaları olarak da tarif edilebilir (Devellioğlu 2001: 1187), (Bilmen 1976: 26). Bu suç için ise erkek ve kadının karşılıklı rıza ile ilişki kurması söz konusudur. Sözelimi Boğa köyünden Himmet'in eşine zinaya kastettiğı gerekçesi ile köylüsü Mustafa hakkında açtığı dava buna örnek olarak verilebilir (AŞŞ 3, 82: 3). Belgelerde geçen şekliyle "evin haremine girmek" de daha önce verilen örneklerde görüldüğü gibi, başka bir cinsel suç olarak kabul edilebilir. Yine, "na-mahrem"le olmak, "sû-i hal" ve "yaramazlık" da cinsel suçlar arasındadır. Mütesellim Sefer Ağa tarafından soruşturulan, Boyalıca köyünden Hüseyin'in, köylüsü Mustafa'nın eşiyile birlikte içki içtiğı gerekçesi ile hakkında açılan

dava bu grup içinde değerlendirilebilir. Olay belgede şöyle geçmektedir: “... mülk menziline nâ-mahrem hatunuyla şürb-i hamr idüp...” (AŞS 7, 38:4).

İslam hukukunu örnek alan Osmanlı ceza hukukuna göre ise zina suçu, hadd cezasını gerektiren bir suçtur (Heyd 2002: 45-65)¹. Hadd cezaları ise ağır ceza sayıldığı için yargılamada çok hassas ve titiz davranılmış, hiçbir şüpheye imkân verilmemiştir. Basit bir şüphe bile bu cezaların düşmesine sebep olmuştur. Bu konuda, “*imkân buldukça şüphelerle hadd cezalarını düşürün. Yanılarak affetmek yanılıp ceza vermekten iyidir*” hadis-i şerifi dikkate alınmıştır (Bayındır 2002: 73). Bu durumda, zina yapanın ceza alabilmesi için suçun bütün unsurlarıyla tespit edilmesi gerekir. Dolayısıyla zina suçunun ispatlanması son derece önemlidir hatta suçun bütün unsurlarıyla ispatı çoğunlukla imkânsızdır. İspatlanan zina suçuna verilecek hadd cezası ise, suçlunun evli ya da bekâr olmasına göre değişebilmektedir². Bekâr erkek veya kadına sürgün veya sopayla vurulma cezası verilirken evli erkek veya kadına ise recm cezası verilmiştir³. Öte yandan taşlanarak öldürülme anlamına gelen recm cezası, Osmanlı’da sadece bir kez, o da 1680 yılında uygulanmıştır. Olayda, İstanbul Aksaray’da kocası seferde olan bir kadının zimmî bir gençle zina halinde yakalandığı iddia edilmiştir. Mahkeme kadının recm edilmesine erkeğin de idamına hükmetmiştir. Ancak bu olay, ulema arasında hiç hoş karşılanmamış ve bir daha da böyle bir ceza verilmemiştir (Ortaylı 2010: 112-113).

¹ Osmanlı ceza hukukuna göre cezalar, hadd, cinayet ve ta’zir cezaları olmak üzere üç gruba ayrılır. Hadd cezaları; Osmanlı Devleti dâhil olmak üzere İslam devletlerinin tamamında uygulamada bazı aksaklıklar olsa bile, reddedilmeden kabul edilen ve değiştirilmeyen cezalardır. Hadd cezasını gerektiren suçlar; zinâ suçu (hadd-i zinâ), iffete iftira suçu (hadd-i kazf), içki içme suçu (hadd-i şirb), hırsızlık suçu (hadd-i sirkat), yol kesme suçu (hırâbe=kat’-ı tarîk), devlete isyan suçu (bağy), dinden dönme suçu (irtidâd). Cinayet; şahsa karşı işlenen öldürme ve yaralama gibi suçlar olup, kısas ve diyet cezasını gerektiren suçlardır. Ta’zir cezaları ise şer’i hukukta cezaları ayrıntılı şekilde düzenlenmemiş olup devirlere göre değişen şartlara uyum sağlamak adına bu çeşit suçların tespiti ve bu suçlara uygulanacak olan cezaların tayini devlet başkanına bırakılmıştır. İdam cezası (katl=siyâseten katl=salb), celd (sopa veya çomak) cezası, hapis cezası, sürgün (nefy=tagrib) cezası, para cezası, kürek cezası, pranga-bendlik cezası, kal’a-bendlik cezası (Akgündüz 1990), (Cin vd. 1995).

² Zinaya verilecek ceza ile ilgili ayetler: Nisa, 4/5: Zina davalarındaki şahitlerin nisabını ve fail kadınların tamamlayıcı ceza olarak evlerde müebbet veya süresiz hüküm şeklinde hapsedilip toplumdan tecrit edilmesi; Nisa, 4/16: Fuhuş için bedeni ceza uygulanması; Nur, 24/2: Zina suçunun faillerine 100 sopa şeklinde bedeni ceza verilmesi ve infazın aleni olarak yapılması; Nur, 24/3: Zina suçunun failinin bir başka zani veya müşrik dışında kimse ile evlenemeyeceğinin beyanı; Nisa, 4/25: Kölenin zinasına hürlere verilecek cezanın yarısının verileceği. (Avcı 2004: 164-165).

³ Nur 24/2 ayetine göre, Muhsan (evli) olmayanın zinası Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun, Allah’a ve ahret gününe inanıyorsanız Allah’ın tayin ettiği cezaya hükmedip infaz etmekte hissi davranmayın cezayı müminlerden bir topluluğun hazır olduğu bir anda aleni olarak infaz edin. Hadise göre, muhsan olanın zinası: Müslümanın kanı ancak üç şeyden biri ile helal olur. Zina eden seyyib, cana karşı can (kısas) ve dinini terk edip cemaatten ayrılan. Seyyib; halen evli olsun olmasın başından sahîh bir nikah geçmiş kimsedir (Avcı 2004: 165-166).

SUÇLARIN İSPATI

Şahitlik: Yukarıda belirtilen ve bütün unsurlarıyla ispatı imkânsız gözükten zina suçu, Osmanlı hukukuna göre üç şekilde sabit olabilir. Bunlardan ilki "şahitlik"tir. Zina suçunun ispatı için dört kişinin mahkemede hâkim huzurunda şahitlik etmeleri gerekirken yine bu şahitlerin hepsinin de aynı mecliste şahitlik yapmaları ve zina olayının oluş anını bizzat görmüş olmaları gerekmektedir. Bu durumda, şahitlerin olayı istenildiği gibi tespit edebilmeleri ancak, bu suçun alenen işlenmesi ile mümkündür (Bilmen 1976: 212). Değerlendirilen belgelerde bu şekilde ispatlanan bir şahitlik olayına rastlanılmamıştır. Mahkemenin yargılama sürecinde şahitlik ile birlikte kişilerin iyi veya kötü halinin tespiti de son derece önemlidir. Bu noktada yine mahalleli veya köylüye çok kritik bir görev düşmektedir. Çünkü onların herhangi birisi hakkında vereceği olumlu veya olumsuz bilginin mahkemenin yargı sürecinin işleyişinde ve kadının vereceği hükümde çok önemli bir etkisi vardı (Ergenç, 1984: 69-78). Bir şahsın mahallesinde iyi veya kötü olarak tanınıyor olması, onun suçlu veya suçsuz ilan edilmesinde etkili bir işleve sahipti (Tok, 2005: 159-160). Mahalleli tarafından tanınmak ta bir anda olmuyordu. Çünkü mahalle de kendi içinde bir mahremiyet alanıdır. Dışarıdan girenin hemen nüfuz edemeyeceği ve kabul görmeyeceği bir alandır (Ergenç 2013: 16-17). Mahallece tanınmak demek belli bir sürenin geçmesi anlamına gelmektedir. Genel olarak dört yıla sınırlandırılan bu süre zarfında kişi, aile yapısı, düzenli ibadet ve cemaat ilişkileri, yardımlaşma ve dayanışmaya bağlı komşuluğu ve herhangi bir meslekî uğraşı ile mahallelilere açık bir kimlik sunmak zorundaydı. Zaman içinde bu kimliğin kabul görmesi ile birey, yalnız kalmaktan sıyrılarak mahalleli kimliğine bürünebilirdi (Alada 2008: 151). Bu süre zarfında veya daha sonra herhangi bir suçta adının geçmesi mahalleli tarafından kötü tanınmasının sebebi olabilirdi. İşte bu sebeple insanlar, mahalle sakinleri tarafından "iyi olarak tanınma" yoluyla haklı veya haksız, suçlu veya suçsuz, bir şekilde zina töhmetinden kurtulmaya çalışıyorlardı. Mahalle baskısı adı verilen olgunun bir şahsın aklanmasındaki bu önemli rolü, olgunun "denetim" ve "tecrit etme" gibi olumsuz anlamlarının dışında şahıs nezdinde olumlu bir anlamı olarak da ortaya konulabilir. Çalışma bağlamında incelenen örneklerin neredeyse tamamında suçsuz bulunanlar, mahallede "iyi olarak tanınma" koşuluyla aklanmıştır.

Bizatihi görgü tanığı ve kanıtın olmadığı suçlamalarda, "yemin" de olayın ispatlanması için başvuru yöntemleri arasındadır. Bilindiği gibi ister kadın olsun ister erkek ahlakî dürüstlüğü ile tanınmış bir kişi suçlamayı kabul etmezse, zina kuşkusu üzerinden kalkar (Peirce, 2005: 147). Ahlakî dürüstlük ise mahalleli veya köylünün gözünde güvenilir olmak ile eşdeğerdir. Bunun içinde değişik ölçütler vardır: beş vakit namaz kılp camiye sürekli gitmek gibi (Tok, 2005: 159). Bu noktada mahalleli veya köylü önünde aklanmak bir kez daha önem kazanmaktadır. Daha önce de bahsedilen örneğe göre, Murtaza Bey Seyfeddin mahallesinden İbrahim ile eşleri Fatma ve Mercan'ın fuhuş yaptıkları ile ilgili bir duyum almış ve mahkeme-

ye başvurarak iyi veya kötü hallerinin sorgulanmasını istemiştir. Mahalle-den İmam Mehmed Halife, Musa, Mehmed, Ali Çelebi ve Ahmed; adı geçen şahısların iyi hallerine şahitlik etmişler ve dava kapanmıştır (AŞS 1, 76: 1). Bu yöntemin oldukça fazla kullanıldığı çalışma boyunca işlenen örneklerden anlaşılmaktadır. Yine Yusuf Bey, Şeyh Cui köyünden Fatma’yı aynı gerekçe ile suçlayarak “keyfiyyet hali” yani iyi veya kötü halinin mahkemece sorgulanmasını istemiş, köylü Fatma’nın kötü haline şahitlik etmiştir. Ancak Fatma’ya ne tür bir cezanın verildiği veya bu şahitlikten sonra ahvalinin ne olduğu belgeden anlaşılmamaktadır (AŞS 7, 27: 2). Subaşı vekili Hamza Bey, Tatarnasır köyünden Mustafa’nın köylüsü Hızır’ın eşine tecavüz ettiği iddiası ile mahkemeye gelmiş ve sorgulamada Mustafa suçu işlemediğine yemin etmiş ve bunun üzerine dava kapanmıştır. Burada Hızır ve eşinin tekrar sorgulanmasına ihtiyaç duyulmamış olması, Mustafa’nın yemin etmiş olması ve bu yeminin kadı nezdinde muteber karşılanmasıyla açıklanabilir (AŞS 4, 118: 1). Oysa Mustafa’nın, Boğa köyünden Himmet’in eşine tecavüz kastı ile eve girme iddiası ile suçlandığı davada, Mustafa suçu işlemediğine dair yemin etmesine rağmen suçlu bulunmaktan kurtulamamıştır. Çünkü Mustafa’nın köylüleri el-Hacc Mahmud, el-Hacc Recep ve diğerleri onun köyde her zaman kadınlara zinaya kastettiğini söyleyerek kötü haline şahitlik etmişlerdir (AŞS 3, 73: 2). Belgelerden Mustafa’ya ne tür bir cezanın verildiği belli değildir. Ancak şahitler Mustafa’nın suçu işlediğine doğrudan şahit olmamaları karşılık; onun zinaya kasteden bir adam olduğunu resmen kayıt altına aldırılmışlardır. Böylece tüm bu örneklerde de görüldüğü gibi suçun ispatının ilk unsuru olan “şahitlik” koşulu genellikle gerçekleşmemiştir.

Mahalleli veya köylü sadece haneye girip çıkanları gözetleyebildiklerinden, hanenin içinde ne olup bittiği konusunda doğal olarak şahitlik yapamıyorlardı. Giriş kısmında verilen örnekte de belirtildiği gibi mahalleli, Osman’ı zina kastıyla bir gece Fatma’nın evine girdiğini görünce, Fatma’nın kapısının önünde Osman’ın çıkmasını beklemiş; hatta kaçmasını önlemek için kapıya engel bile koymuşlardı. Haklarında yapılan duruşmada Osman ve Fatma olayı inkâr etse de; o gece kapıda bekleyen meraklı mahalleliden İbrahim, Mehmed ve diğer Mehmed o gece yaşananlara ve Osman’ın Fatma’nın evinde olduğuna şahitlik edebilmişlerdi. Ancak doğrudan zina yapıldığına şahitlik edememişlerdir (AŞS 3, 86: 3).

İkrar ve İtiraf: Zina suçunun ispatına ilişkin diğer bir unsur da ikrar ve itiraf. Suçu işleyen kişi veya kişilerin dört ayrı mecliste, dört defa ve kadı huzurunda suçu itiraf etmeleri, suçun ispatı için gereklidir. Ancak zina suçunun ikrarı bile kesin bir hüküm olarak kabul edilmez, çünkü kadı tarafından bu ikrarın doğru ve sahih olup olmadığının da araştırılması elzemdir (Bilmen 1976: 210). Değerlendirilen belgelerde böyle bir itiraf olayının gerçekleştiği herhangi bir dava örneği yoktur. Birebir cinsel suç işlediğini yani zina yaptığını veya tecavüz ettiğini itiraf eden herhangi bir kişi olmamıştır. Olsa dahi hafifletici sebepler öne sürülerek itiraflar gerçekleşmiştir. Daha öncede zikredilen örneğe göre, Gönü köyünden Mehmed’in küçük oğlu Mustafa’ya tecavüz etmekle suçladığı Ömer ve Hüseyin suçlarını itiraf

etmiş olmalarına rağmen; Mustafa'nın kendi isteği ile yaptıklarını söylemeleri suçun niteliğini hafifletmektedir (AŞS 2, 21: 3).

Hamilelik: Zina suçunun ispatına ilişkin üçüncü unsur da hamileliktir. Kocası olmayan bir kadının hamile olması neticesinde yapılan sorgulama ve yargılama sonucunda kadının itiraf etmesi ile ceza kesinleşir. Ancak hamilelik tek başına zinayı ispat etmez (Mutaf 2008: 577). Şahitlik ve itiraf-ikrar şartı da gereklidir. Resmi nikâhı olmadan bir kadının hamile kalması karşılıklı rıza dahi olsa cinsel bir suçun varlığının açık bir göstergesidir. Nikâhı olmayan bir kadın hamile görüldüğü takdirde bu durum resmî makamlara iletilmektedir. Örneğin, Kethüda Mustafa Bey tarafından mahkemeye getiren Meyrem isimli gayr-i Müslim kadın, nikâhı olmadığı halde hamile kaldığı gerekçesiyle sorgulanmıştır. Meyrem, kız kardeşinin evine onun evde olmadığı bir zamanda giderek, eniştesi Agob ile beraber olduğunu ve Agob'un onun bekâretini bozduğunu ve bu yolla hamile kaldığını söylemiştir. Meyrem ifadesinde ilişkinin kendi rızasıyla gerçekleştiğini eklemiştir. (AŞS 2, 49: 4). Ancak olay, yaşananlar tarafından saklansa da kadının hamile olması onları ele vermiş ve yerel idareciler tarafından yargılanmalarına neden olmuştur. Bu tür suçların takibi ile aslında neslin karışmasına engel olunmaya çalışılmıştır. Çünkü erkek-kadın arasında nikâh olmaması doğacak çocuğun babalık tartışmasına sebep olmakla birlikte, neslin karışmasına da neden olacaktır. Zaten zina suçunun takibi ile nesep, ahlak, iffet, aile ve özellikle kamu düzeninin korunması amaçlanmıştır. Osmanlıda nikâh, aile, miras gibi konular hukukla koruma altına alınmıştır. Bir erkek ve bir kadının beraberliği sadece nikâhla meşruiyet kazanmıştır. Nikâhsız birleşmelerin nesep, nafaka ve miras gibi hukuki olaylara sebep olmayacağı kabul edilmiştir (Ekinci 2006: 41). Bu bağlamda cinselliğin de hukukun öngördüğü bu meşru sınırlar içinde yaşanması beklenmektedir. Meşru sınırlar içinde yaşanılmayan her ilişki, örneklerden de görüldüğü gibi, mahrem bile olsa kamusal alanın bir parçası haline gelebilmiştir.

Bu bağlamda verilebilecek diğer bir örnek ise, nikâhsız hamile olan Sarayözü köyünden Salur ile ilgilidir. Ahmed Ağa, konuyla ilgili tüm köylünün sorgulanmasını istemiştir. Çünkü Salur'u kimin hamile bıraktığı belli değildir ve bu suç ile ilgili tüm köy ahalisi sorumludur. Salur mahkemede kendisini kimin hamile bıraktığını söylemek zorunda kalmış ve köylüsü Enbiya'nın üvey annesi ile anlaşarak kendisini kaçırdığını ve hamile bıraktığını söylemiştir (AŞS 7, 37:2). Belgeden Enbiya'nın suçu kabul edip etmediği belli değildir. Ancak burada da Salur, Enbiya'nın zor kullanarak kendisine tecavüz ettiğini söylememiştir. Bu örnekten aynı zamanda köylerinde meydana gelen bir olayla ilgili tüm köy halkının sorumlu olduğu gerçeği de gözlemlenmektedir. Yine daha önce de örnek olarak verilen Kethüda Mehmed Ağa'nın Alevi köyünden Veli Mehmed ile ilgili mahkemeye başvurduğu dava oldukça ilginç ve karışıktır. Dedikodu ile hareket eden Kethüda Mehmed Bey, Veli Mehmed'in Emine isimli bir kadının bekâretini bozduğu, onu hamile bıraktığı ve sonra da onunla evlendiği duyumu üzerine davacı olmuştur. Belgede Veli Mehmed'in zor kullandığı, tecavüz ettiği ile ilgili bir ifade

yer almamaktadır. Mahkemeye getirilen Emine, Veli Mehmed’in bekâretini bozduğunu itiraf etmiştir. Veli Mehmed’in olayı inkâr etmesine rağmen köylüleri Abdülaziz Efendi ile Yusuf Bey, bir sohbet ortamında kendisinin Emine ile birlikte olduğunu, bekâretini bozduğunu ve hamile bıraktığını söylediğine tanıklık edince; bu kez işler iyice karışmıştır. Şahitler bir de bebekten bahsedince mahkemece bebek için de bir soruşturulma yapılma ihtiyacı doğmuştur. Bilindiği gibi Osmanlı hukukunda çocuk düşürmek veya düşürttürmek suç sayılmış, toplumun ve devletin geleceği ile ilişkilendirilerek bu suçu işleyenlere değişik cezalar verilmiştir (Bilmen 1976: 151-152; Avcı 2004: 147). Bunun üzerine yaklaşık bir ay sonraki duruşmada bu defa da mütesellimin görevlendirdiği Çolak Bekir, Veli Mehmed’in Emine’ye tecavüz ettiği, bekâretini bozduğu, onu hamile bıraktığı ve sonra onunla evlendiği fakat buna rağmen bebeği de düşürttükleri suçlamasında bulunmuştur. Veli Mehmed bu kez ifadesinde köylünün kendisine tecavüz suçunu isnat ettiklerini ve suçu kesinleşmeden Emine ile evlendiğini, evlendiği sırada Emine’nin başkasından hamile olduğunu ve evlendikten dört ay sonra da çocuğun düştüğünü belirtmiştir. Ayrıca Veli Mehmed, hakkında görülen ikinci davada Emine ile artık evli olmadığını, ondan boşandığını ve Emine’nin bu kez başkası ile evli olduğunu da ifadesine eklemiştir. Görüldüğü gibi bebek doğmuş olsa bu kez de bir babalık tartışması ortaya çıkacaktı. (AŞS 2, 6: 2; 16, 2). Belgelerden olayları kronolojik olarak takip etmek mümkündür. Şahitlerin verdiği ilk ifadeye göre zina olayı, 6 Nisan 1633 tarihinde gerçekleşmiştir. İlk duruşma 10-19 Mayıs 1633 ikinci duruşma ise 18-28 Haziran 1633 tarihlerinde olmuştur. Veli Mehmed’in verdiği ifadeye göre, bu tarihler dikkate alındığında bebeğin dört aylık olma ihtimali gözükmemektedir. Öyleyse Mehmed doğru söylüyor olabilir ve Emine başkasından hamile kalmış olabilir. Ayrıca Emine’nin yaklaşık üç ay içerisinde birinin tecavüzüne uğraması, hamile kalması, çocuğu düşürmesi ve yeniden evlenmesi oldukça ilginç görünmektedir. Davadan Emine’nin hâlihazırda hamile olmamasına ve hatta yeniden evlenmesine karşılık; kendisi hakkındaki dedikoduların devam ettiği ve olayın bu nedenle mahkemeye taşındığı anlaşılmaktadır.

Değerlendirilen belgelerden itiraflara, şahitlere, kötü halin tespitine ve hatta baskınlara rağmen cinsel suçlara verilen ceza ile ilgili herhangi bir veri elde edilememiştir. Çünkü yukarıda sayılan üç unsurun bir araya gelmesi oldukça zor bir durumdur. Bu sebeple de genellikle zina suçunu işleyenler “zina isnadı” ile var olan cezalar gereği muhtemelen kürek, hapis veya sopa gibi cezalar almışlardır. (Ortaylı 2010: 113; Akgündüz 1990).

SONUÇ

Osmanlı mahallesi, idarî bir birim olmaktan çok öte sosyal ve kültürel bir birimdir. Birbirini tanıyan, birbirinden sorumlu ve birbirine kefil olan insanlardan meydana gelen mahalleli, ait olduğu mahallenin verdiği kimlik ile tanınır ve bilinir. Birey, mahalleli kimliği içerisinde var olur ve toplumsallaşır. Ancak bu kimliğe sahip olmak da birtakım koşullara bağlıdır. Kişinin,

mahallede uzun süre yaşamasını ve mahalleli tarafından “iyi insan” olarak tanınmasını gerektirir. Mahalleli gözünde bir kişinin iyi veya kötü hali ise mahalleli gibi düşünmek, yaşamak ve davranmakla ilgilidir. Birey, ait olduğu mahallenin kurallarına uymak zorundadır. Bu kurallar çoğu zaman şer’i hukuk ve örfî hukukla uyumlu, ayrıca tarihsellik ve ahlakî değerlerle oluşan gelenekten meydana gelir. Bu sebeplerle mahallesinin geleneğine yani bir ölçüde yasalara ve meşruiyete uymayan bir kişi, mahallesi tarafından kabul görmez; dışlanır ve ihraç edilir. Doğal olarak mahalle içinde belirtilen kurallara uyan veya uymayanların tespiti ise ancak gözlemekle gerçekleşir. Dolayısıyla mahallede herkes birbirini gözler ve birbiri hakkında dedikodu yapar. İşte bireyin gündelik mahalle hayatı üzerinde etkili olan mahalle baskısı da bu noktada başlar. Aslında hukukun, mahalleliye yüklediği sorumluluk da bu tür bir durumun ortaya çıkmasında oldukça kritik bir değere haizdir. Mahallesinde veya köyünde meydana gelen herhangi bir olay için tüm köylü veya mahallelinin sorumlu tutulması, davalarda şahitlik, iyi veya kötü halin tespitinde mahalleliye düşen rol ve kefillik gibi birtakım hukuki sorumluluklar, mahalle sakinlerinin birbirlerini sürekli teftiş etme ve denetleme gibi görevlerle yükümlü kılınmasına neden olmuştur. Bu teftiş ve denetlemenin bir sonucu olarak da aralarında kötü bildikleri (hukuka, ahlaka ve yasaya aykırı yaşayan -nâ-meşrû hayat süren) kişileri bizzat kendileri veya yerel idarecilere haber vererek onlar vasıtasıyla mahkemeye şikâyet etmişler ve soruşturulmalarını sağlamışlardır.

Mahalle baskısının bu şekilde insanlar üzerinde hissedilmesi ve insanların en mahrem ilişkilerinin haklı veya haksız olarak mahkemeye yansımaları bireylerin özel alanları ve bunun sınırlarının sorgulanmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda çalışmada, cinsel suçların mahkemeye yansımaya süreci ve yargılama aşaması 1624-1650 yıllarını kapsayan Amasya Şer’iyye Sicilleri’nden örneklerle mahalle baskısı, mahallelinin birbirini gözetlemesi, birbiri hakkında dedikodu yapması, mahrem alanın kamusal alan içerisine dâhil olması ve töhmet gibi konularla ilişkilendirilerek işlenmeye çalışılmıştır. Bu türden suçları mahkemeye yansıtan taraf kimi zaman bizzat olayın mağdurları olurken; kimi zaman da kamusal alanın bir parçası olarak bu suçları afişe etmekte adeta kendilerini görevli olarak addeden mahalleli veya köylü ve bizzat bu tür suçları soruşturma görevi üstlenen yerel idareciler olmuştur.

Cinsel içerikli suçların tamamı zina suçu olarak değerlendirilmiştir. Zina suçunun ispatı için üç unsura ihtiyaç vardır: Şahitlik, ikrar-itiraf ve hamilelik. Bunların üçünün bir arada bulunması neticesinde suçu işleyene zina cezası verilebilirdi. Ancak değerlendirilen belgelerde bu üç unsurun bir araya gelmesiyle ispatlanmış herhangi bir zina suçu ve cezası tespit edilmemiştir. Ayrıca yargılama sonucunda verilmiş herhangi bir ceza türüne de rastlanmamıştır.

İlaveten, çalışma boyunca işlenen örneklerden de anlaşıldığı üzere, resmi yollarla veya bizzat görgü tanıklarının ifadesiyle ispatlanamayan ka-

rışık ve tartışmalı cinsel suç içerikli davalar, kadiya ortak bir çözüme ulaşmada genellikle pek imkân tanımamıştır. Bu durum her davanın ve her davacı ile davalının bağımsız ele alınmasını zaruri kılmıştır. Tarafların ifadelerinin hem ikinci kez kadı ve kâtip tarafından kayıtlara geçirilmesi, hem de kadının her dava için ortak bir yol takip edememesi konuyla ilgili genel ve net çıkarımlar ortaya konulmasına engel olmuştur.

KAYNAKÇA

- Amasya Şer’iyye Sicilleri, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.
- AÇIK Turan (2014). “Mahalle ve Cami: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinde Bir Değerlendirme”, *OTAM*, 35: 1-39.
- AKGÜNDÜZ Ahmet (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I*, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- ATAR Fahrettin (2012). “Töhmet”, *TDVİA*, XXXXI: 274-277.
- AVCI Mustafa (2004). *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, İstanbul: Gök-kubbe.
- BAYINDIR Abdülaziz (2002). “Örneklerle Osmanlı’da Ceza Uygulaması”, *Türkler*, X: 69-82.
- BAYRAMOĞLU ALADA Adalet (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, İstanbul: Sümer.
- BİLMEN Ömer Nasuhi (1976). *Hukuk-ı İslamiyye ve İstılah-ı Fıkhiye Kamusu III*, İstanbul.
- CİN Halil- Ahmet AĞGÜNDÜZ, *Türk Hukuk Tarihi I*, İstanbul: OSAV.
- ÇETİN Cemal (2014). “Anadolu’da Kapıya Katran Sürme Vak’aları: Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Hukuki, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)”, *Turkish Studies*, IX (1): 133-156.
- DEVELLİOĞLU Ferit (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitâbevi.
- DÜZBAKAR Ömer (2003). “Osmanlı Döneminde Mahalle Ve İşlevleri”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:4, Sayı 5: 97-108.
- DÜZDAĞ, M. Ertğrul (2012). *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- EKİNCİ Ekrem Buğra (2006). “Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikah”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2: 41-60.
- ERGENÇ Özer (1984). “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV: 69-78.
- ERGENÇ Özer (2013). “Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Mekan, Mahremiyet ve Cinsiyet İlişkileri”, *Osmanlıdan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet ve Mekan Çalıştay*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- FAROQHİ Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar* (çev. Hamit Çalışkan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- HEYD Uriel (2002). *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine* (tercüme ve derleme: Ferhat Koca), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

- İNALCIK Halil (1995). "İstanbul: Bir İslam Şehri", *İslam Tetkikleri Dergisi*, IX: 243-268.
- İNAM Ahmet (1998). "Hanemizdeki Sır", *Doğu-Batı*, 2 (5): 185.
- İPŞİRLİ Mehmet (1994). "Ehl-i Örf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, X:519-520.
- KONAN Belkıs (2011). "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", *OTAM/29*: 149-1720.
- KUNDAKÇI, Deniz (2012). "Rorty'nin Liberal Demokratik Toplumu Ve Zülüm Üzerinden Temellendirilen Postmodern Bir Ütopya", *FLSF*, 14: 43-64.
- MUTAF Abdülmecit (2008). "Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar", *Turkish Studies*, Volume 3/4: 573-597.
- OĞUZOĞLU Yusuf (1986). "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1: 140-155.
- ORTAYLI İlber (2010). *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- PIERCE Leslie (2005), *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet* (çev. Ülkün Tansel), İstanbul: Tarih Vakfı.
- TENYELİ Uğur, GERÇEK Engin (2012), *İstanbul'da Mekan Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri: Gerilimli Bir Tarihçe ve 41 Fotoğraf*, İstanbul: Akın Nalça Kitapları.
- TANYELİ Uğur (2013), "Toplumsal Cinsiyet Örüntülerini Fiziksel Çevre Bağlamında Okumak: 18. Yüzyıldan Bu Yana İstanbul'un Kadınları, Mekanları ve Korkuları", *Osmanlıdan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet ve Mekan Çalıştay*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TOK Özen (2005/1). "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*: 18: 155-173.
- YAĞCI GÜNEŞ Zübeyde (2005). "Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği", *Kadınlara Araştırmaları Dergisi*, VI (2): 51-81.
- YILMAZ Fikret (2012). "Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar. Fahişe Subaşıya Karşı", *Toplumsal Tarih* 220: 22-31.
- YILMAZ Fikret (1999/2000), "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair", *Toplum ve Bilim* 83: 92-110.
- www.rusencakir.com.tr.

DEMOKRAT PARTİ KOCAELİ MİLLETVEKİLİ CEMAL TÜZÜN (1954-1961)

Bilal TUNÇ*

ÖZ

Cemal Tüzün, Demokrat Parti (DP)'nin mühendis milletvekillerinden birisidir ve milletvekili olmadan önce Orman Mühendisliği yapmıştır. 1954 Milletvekili Genel Seçimlerinde Kocaeli'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) girmesi ve siyasi hayatının başlamasına kadar olan dönemde kendisini vatan ve devlet hizmetlerine adanmıştır. DP'nin 1946 yılında kurulmasıyla aktif siyasete giren Cemal Tüzün, 1950 yılından 1954 yılına kadar DP Kocaeli İl Başkanlığı yapmış ve seçim faaliyetlerini yoğun bir biçimde sürdürmüştür. X. ve XI. Dönem milletvekillerinden olan Tüzün, Kocaeli Milletvekili olarak TBMM'de encümen ve komisyonlarda görev almıştır. Bakanlık düzeyinde görevlerde bulunmayan bu kişi, TBMM'de etkileyici konuşmalarıyla bilinmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi ile tutuklanmış ve Yassıada'da idam cezası ile yargılanmıştır. Yargılamalar sırasında Tüzün'ün avukatlığını Yusuf Ziya Kant yapmış, ancak zaman zaman Tüzün de mahkemeye ek savunmalar göndererek kendisini savunmuştur. Mahkemeler sonunda ise müebbet hapis cezası almış ve Kayseri Cezaevi'ne gönderilmiştir. Hastalığı dolayısıyla 1964 yılında afla serbest kalan Cemal Tüzün, 1970 yılında vefat etmiştir. Temel olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Yassıada Mahkeme Tutanakları doğrultusunda hazırlanmış çalışmamızın amacı, DP Kocaeli Milletvekilinin mahkeme süreci hakkında bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Cemal Tüzün, Kocaeli, Yassıada Mahkemeleri.

ABSTRACT

Cemal Tüzün was a deputy who were engineers of Democrat party and before he became a deputy, he worked in as an engineering. He was elected as deputy of Kocaeli in 1954's Deputy General Elections. He devoted himself to his country and state services until the beginning of political life. Cemal Tüzün, who entered active politics with the establishment of the DP in 1946, he was the DP Kocaeli Provincial Presidency from 1950 to 1954 and he continued its election activities intensively. Tüzün, who is one of the deputies of the 10th and 11th semesters, he served in committees and commissions in Parliament as a Kocaeli deputy. This person, who is not on duty at the Ministry level, He was known for his impressive speeches in the Turkish Grand Nati-

* Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Ağrı, ORCID: 0000-0001-5361-8494, burakeylul2205@gmail.com.

onal Assembly. He was arrested on May 27, 1960 with a coup and he was tried with death penalty in Yassıada. His lawyer was Yusuf Ziya Kant, but except this he also sent his defense in writing to the court. Then, He was sentenced to life imprisonment by court and he was sent to the Kayseri Penitentiary. Cemal Tüzün was forgiven for being ill and released from the prison. He died in 1970 after leaving the prison. Basically, the purpose of our work which prepared in line with the Prime Ministry Republican Archives, Yassıada Court Minutes, local and national press information, To inform the world of science about his court process.

Keywords: Cemal Tüzün, Kocaeli Yassıada Courts

1913 (1328) tarihinde Kocaeli Kandıra'da doğan Cemal Tüzün'ün Baba adı Adil Nüzhet ve anne adı da Seza'dır. İstanbul Orman Mektebi'nden 1935 yılında mezun olmuştur. TBMM Zat ve Sicil Dosyası verilerine göre, orta düzeyde Almanca bilmektedir ve dört çocuk babasıdır. Kendisi hem ormancılık hem de belediyeçilik konularında uzman birisidir (TBMM Albümü, 2010: 651,733.). İstanbul Orman Mektebi'nden mezun olduktan sonra 1935 yılından 1948'e kadar Karasu ve Mustafakemalpaşa ilçe orman mühendis yardımcılığı, Orman Genel Müdürlüğü mühendis yardımcılığı, Köyceğiz orman mühendis yardımcılığı ile Tekel Genel Müdürlüğü'nde Mütferrik İşler Şubesi Memurluğu yapmıştır. Ayrıca serbest ticaretle de uğraşmıştır (TBMM Albümü, 2010: 651,734).

Kandıra Nüfus Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre Cemal Tüzün iki defa evlenmiştir. İlk eşi olan Mualla Tüzün'le 1934'te evlenmiş ve 1935'te Çolpan adlı bir kızı olmuştur. Daha sonraları 1940 yılında Olcay ile 1943 yılında da Adil isimli oğulları doğmuştur. 1954'te ilk karısından boşanan ve yeniden evlenen Cemal Tüzün'ün ikinci eşinden 1955'te Ateş isiminde bir oğlu daha olmuştur (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:259.793.3). 1946 yılında kurulan DP'nin Kocaeli İl Teşkilatında görev alarak siyasi hayata başlayan Tüzün, 1950 yılında DP Kocaeli İl Başkanı seçilmiştir (Şahin 2015: 41; Hürsöz, 23 Mart 1950, No: 80). Tüzün, bu görevi dışında DP'nin Kocaeli müfettişi olarak da görev yapmış ve 1950 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde seçim çalışmalarını yakından takip etmiştir (Hürsöz, 11 Ağustos 1950, No: 50). 1954 yılına kadar parti içinde aktif olarak görev alan Cemal Tüzün, 1954 yılı seçimlerinde Kocaeli milletvekili adayı olarak belirlenmiştir (Bizim Şehir, 13 Nisan 1954, No: 582). Daha sonra yapılan milletvekili seçimlerini kazanmış ve DP Kocaeli mebusu olarak Meclis'e girmeye hak kazanmıştır (BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0 Yer No: 78.515.5). 1954'ten sonra 1957 seçimlerinde de DP'nin yeniden Kocaeli milletvekili adayı olmuş ve hemen akabinde gerçekleştirilen milletvekili seçimlerinde Cemal Tüzün, Kocaeli mebusu olarak ikinci defa Meclis'e girmeye hak kazanmıştır (TBMM: 1957: 4; Demokrat Kocaeli, 9 Ekim 1957, No: 1710; Bizim Şehir, 8 Ekim 1957, No: 1652). Yerel gazetelerin verdiği bilgilere göre, milletvekili seçildikten sonra halkın sorunlarıyla yakından ilgilenen, vilâyete bağlı bütün ilçeleri gezerek

vatandaşların şikâyetlerini dinleyen ve çözüm bulmaya çalışan birisi olarak tanınmıştır (Hedef, 15 Ekim 1958, No: 964).

Bunun dışında 1950-1954 yılları arasında İzmit ve Adapazarı'nda orman işleriyle alakalı ticaretle de uğraşmıştır. Mebusluk görevi yanında umumiyetle ticari sahada faaliyet göstermiş ve 1956 yılında Ankara'da Sakarya Kereste Atölyesi isimli işyerini satın alarak kerestecilikle de iştigal etmiştir. 1958 yılında Şevket Çamlı ile ortak olarak Ankara'da bir kereste fırını tesisi açmış ve 1959 yılında da Adapazarı'nda İhsan Oylu ve Ahmet Akyol isimli şahıslarla müşterek olarak Birlik Tomruk Bıçkı Atölyesi isimli işyerini satın almıştır. 1960'tan itibaren de Ankara'da bulunan kereste atölyesini Ahmet Akyol ile ortaklaşa işletmeye devam etmiştir (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:259.793.3/1). Bu çalışmalarını 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne kadar sürdürmüştür.

1. Milletvekilliği Dönemi

Cemal Tüzün 1954 Milletvekili Genel Seçimlerinde DP'den Kocaeli milletvekili¹ olarak TBMM'ye girmeye hak kazanmıştır (TBMM Zat ve Sicil Dosyası), (Tunç, 2016:277). Böylece X. Dönem'de Meclis'te görev ifa etmeye başlayan Tüzün, iktisat encümenliğine seçilmiş ve sırasıyla da milli müdafaa, maarif, nafia, ziraat, gümrük ve tekel bütçelerinde encümen olarak yer almıştır (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:259.793.3/2). Meclis'te ormanların korunması, ziraat konuları, emekli sandığı çalışmalarıyla ilgili kurulan komisyonlarda üyelik yapmış ve bu konularda Meclis oturumlarında birçok defa söz almış ve fikirlerini beyan etmiştir (TBMM 1954: 38). 11 Haziran 1954 tarihli oturumda Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti camiasına dâhil işçilere senede 3 aylık maaşları nispetinde ikramiye verilmesi hakkındaki hükümet tasarısı ile ilgili açıklamaları, onun ilk Meclis konuşmasıdır. Söz konusu kanun teklifi ile işçilere ikramiye verilmesini memnuniyetle karşıladığını, ancak bu kanundan bazı birimlerde çalışan kişilerin istifade edemediklerini vurgulamıştır. Ona göre, bilhassa İzmit'te bulunan SEKA (Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları A.Ş) Kâğıt Fabrikasındaki işçiler bu ikramiyeyi hiçbir şekilde alamamışlar ve sadece üst düzey kişilerden birkaçı mezkûr ikramiyeden yararlanabilmiştir. Dolayısıyla da bu kanundan Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti'ne bağlı çalışan işçiler gibi Millî Müdafaa Vekâleti, Dâhiliye Vekâleti, Bayındırlık Vekâleti, belediyelerde ziraat ve diğer vekâletlerde çalışan işçilerin de faydalanmasını gerektiğini vurgulamıştır (TBMM 1954: 137-138).

¹ 1950 seçimlerinde 11 milletvekili çıkaran Kocaeli, bu seçimlerde milletvekili sayısını bir kişi arttırmış ve 12'ye çıkarmıştır. Buna göre seçimleri kazanan DP'nin adaylarından Ziya Atıg, Ekrem Alican, Turan Güneş, Selami Dinçer, Sefer Göksel, Cemal Tüzün, Saadettin Yalım, Nüzhet Akın, Hamdi Başak, Kazım Meriç, Nüzhet Unat ile Hamza Osman Erkan, mazbatalarını alarak 14 Mayıs 1954'te TBMM'de çalışmalara katılmaya katılmıştır. Böylelikle DP 1950 ve 1954 milletvekili genel seçimlerinde Kocaeli'nde en çok oy alan parti olarak her iki dönemde de TBMM'de vilâyeti tek başına temsil etmiştir. (BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0 Yer No: 78.515.6), (BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0 Yer No: 78.515.5), (TBMM 1954: 4). (Bizim Şehir, 15 Mayıs 1950), (Türk Yolu, 15 Mayıs 1950), (Demokrat Kocaeli, 15 Mayıs 1950).

21 Haziran 1954 tarihli Meclis oturumunda 6122 Sayılı Kanun üzerinde söz alan Cemal Tüzün, Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu'nun 39. ve 40. Maddelerinin düzenlenmesini isteyen hükümet teklifi ve bunu inceleyen muvakkat encümen mazbatasının büyük bir ihtiyaca cevap verdiğini savunmuş ve bu kanunun memleket için uygun bir çalışma olduğunu ve adı geçen kanunla memurların ve memur ailelerinin çok daha rahat imkânlarda yaşayabileceğini ifade etmiştir (TBMM 1954: 229-230). Tüzün'ün bu kanunu müdafaa etmesi ve vatan için hayırlı bir çalışma olarak addetmesi, onun sosyal meselelere önem verdiği şeklinde değerlendirilmektedir.

Tüzün'ün Meclis'te sürekli dile getirdiği konulardan birisi de eğitimidir. 31 Ocak 1955 tarihli Meclis'teki konuşmasında eğitime bütçeden daha fazla pay verilmesi gerektiğini ifade etmiş ve bu yolla eğitim sorunlarının daha kolay çözülebileceğini savunmuştur (TBMM 1954: 258). Bu bağlamda, Cemal Tüzün bir mebus olarak köy okullarına yardım yapılması ve köylerde yeni okulların açılması hususunda büyük mücadeleler vermiştir. Konuyla ilgili 24 Şubat 1955'te Köy Mekteplerine Yardım Yapılması ile ilgili yaptığı konuşmasında, Sakarya ve Kocaeli vilâyetlerine bağlı köylerde mektep ve öğretmen sayısının artırılması ve adı geçen iki vilâyetin de diğer vilâyetler gibi eğitim hususunda güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca köy mekteplerinin malzeme konusunda takviye edilmesi lüzumunu dile getirmiş ve bütün öğrencilerin ağaç ve ağaç sevgisi mevzusunda bilinçlendirilmesini ve bu konuların ilkokullarda ders kitabı olarak okutulması gerektiğini savunmuştur (TBMM 1955:639-640).

Cemal Tüzün orman mühendisi olduğu için Meclis'in birçok oturumunda ormanların durumu hakkında defalarca söz almış ve ağaçların korunması ve ağaç sevgisiyle ilgili ciddi bir algı oluşmasını sağlamıştır. 26 Şubat 1955'teki konuşmasında, DP'den önceki iktidarın izlediği yanlış politikalarla, ormanlara büyük zararlar verildiğini iddia etmiştir. Ona göre, ormanlar ülkelerin önemli zenginlik kaynaklarıdır ve bu zenginliğin dikkatli bir şekilde kullanılması gerekir. Ayrıca ağaçların bilinçsiz bir şekilde kesilmesinin önlenmesi için, ağaçlarla ilgili bilinçli kişilerin yetiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (TBMM 1955:829-830). Bu bağlamda DP iktidarı döneminde orman meselesi ile alakalı çok sayıda kanun çıkarılarak, bilinçsizce ağaçların kesimi önlenmiş ve ormanların daha fazla zarar görmesi engellenmiştir. Netice itibarıyla Meclis oturumlarında ormanlar konusunu gündeme getirmesi ve öğrencilere ağaç sevgisinin aşılması gerektiğini savunması, Cemal Tüzün'ün bu konudaki hassasiyetini ortaya çıkarmaktadır.

Tüzün'ün Meclis'te yaptığı konuşmalardan ve verdiği kanun tekliflerinden, sadece sosyal sorunlara değil; aynı zamanda tarihi ve kültürel konulara da önem verdiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi 9 Mayıs 1955'te, 1955 tarihi itibarıyla 492 yaşında olan tarihi Davutpaşa Kışlası'nın 300 metre doğusunda bulunan ve son derece tahrip edilmiş olan Davutpaşa Kasrı'nın tamir edilmesi konusundaki kanun teklifidir (TBMM 1955:123-

124). Ayrıca vatandaşlar arasında önemli bir sorun haline gelen kira sorununu da Meclis'e taşımış ve 15 Mayıs 1955 tarihli konuşmasında bir kira kanunun çıkarılmasını talep etmiş ve bu kanun ile hem kiracının, hem de ev sahiplerinin mağdur edilmeyeceği şeklinde düzenleme yapılabileceğini iddia etmiştir. Bunun üzerinde uzun bir konuşma yapan Cemal Tüzün Meclis'te büyük alkış almıştır (TBMM 1955:290-291).

Cemal Tüzün, 1956 yılındaki Meclis oturumlarında da ormancılık ve eğitim konularını sürekli olarak gündeme getirmiştir. Ona göre, Türk eğitim sistemindeki önemli eksiklikler arasında yer alan okul ve öğretmen eksikliği dışında, yabancı dil eğitimi konusunda da büyük sorunlar bulunmaktadır. Bilhassa yeni açılan lise ile ortaokullarda ve hatta eski liselerde yabancı dil eğitim veren hocaların eksikliğinden, dil eğitimi istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Bu nedenle üniversite öğrencileri, yabancı dil bilmedikleri için dersleri anlamak ve takip etmek konusunda sorunlar yaşamışlardır. Tüzün, bu sorunu çözmek için yabancı dil eğitimi veren hoca sayısının artırılması ve bu alanda yetişen eğitimcilerin hızlı bir şekilde okullarda görevlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (TBMM 1956: 267). Bu durum, onun sosyal konulara ne kadar ağırlık verdiğini ve önemseydiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Ülkeyi ilgilendiren sosyal konulara ağırlık veren ve bu konuda faaliyetlerini yürüten Tüzün'ün ele aldığı konulardan birisi de karaborsacılık meselesidir. Bu konuyla alakalı olarak 9 Mayıs 1956'da Meclis'te yaptığı konuşmasında, bazı alanlarda mal eksikliği ve fiyat yükselişi gibi nedenlerle ortaya çıkan karaborsacılık mevzusunda, vatandaşların rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, karaborsacılığı önlemek amacıyla ve bu meseleyi kökünden halletmek için, hükümetin önemli tedbirler alması gerekmektedir. Cemal Tüzün, DP iktidarının karaborsacılığı yok etmek hususunda büyük mesafeler kat ettiğini, ancak bunun yetersiz olduğunu ve vatandaşların bu şikâyetini çözmek için daha fazla çalışmanın elzem olduğunu vurgulamıştır.

Ormanların korunması iktizasını çoğu Meclis konuşmalarında ve parti grubu görüşmelerinde gündeme getiren Cemal Tüzün, 20 Ağustos 1956'daki Meclis konuşmasında, orman sorunlarını milli bir mesele olarak görülmesini ve bu konunun en az milli müdafaa konuları kadar önemli konular arasına alınması icap ettiğini vurgulamıştır. Ona göre, milli servet olan orman ve ağacın değeri herkes tarafından aynı surette bilinip tedbirler üzerinde mutabakata varılmadıkça sorun çözülemez (TBMM 1956: 495-496).

Cemal Tüzün, ülkeyi ilgilendiren birçok sosyal ve kültürel alanlardaki konuları gündeme getirdiği X. Dönem teşri faaliyetlerinin ardından 1957 yılında yapılan seçimlerde yeniden DP'den Kocaeli milletvekili olarak seçilmiş (Tunç 2016:281) ve 27 Mayıs 1960 tarihine kadar da bu görevini sürdürmüştür. X. Dönemde olduğu gibi XI. Dönemde de Cemal Tüzün TBMM'de birçok konuda söz almış ve önemli konuları gündeme getirmiştir. 7 Mayıs 1958'de Bütçe Encümeni azası olarak söz alan Tüzün, birtakım konularda Bütçe Encümeni Komisyonu Başkanı Sebati Ataman ile aynı fikirde olmadığını ifade etmiştir. Ona göre komisyon başkanı toplantıda ele

alınmayan konuları gündeme getirmiş ve komisyon dışında karar almıştır. Sebati Ataman ise; bir konuşmasında yapılacak çalışmalar için bir mütehas-sıs atanacağını ifade etmişti. Cemal Tüzün, bu düşünceye komisyonda karar alınmadığı gerekçesiyle şiddetle karşı çıktığını ifade etmiştir (TBMM 1958: 40-41). Bunun gibi Cemal Tüzün'ün, iktidar partisi milletvekili olmasına rağmen, DP tarafından alınan bazı kararlara karşı çıktığı Meclis'te yaptığı konuşmalardan anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Tüzün, bu dönemde de or-manların korunması konusunda birçok defa söz almış ve yapılması icap edenleri dile getirmiştir. Bu konuşmalardan birisi de, 11 Ocak 1960'ta yapılmıştır (TBMM 1960: 172). Sonuç olarak, Cemal Tüzün 1954'ten 1960 yılına kadar Meclis'te Kocaeli milletvekili olarak devlet ve amme hizmetle-rinin en iyi şekilde yürütülmesini sağlamak için çoğu kabul edilmiş 15 adet kanun teklifi vermiş ve kendi ifadesiyle bunların uygulanması için büyük çaba sarf etmiştir (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.145.3/3).

2. Cemal Tüzün'ün Yassıada'da İlk Savunması ve Yargılanması

27 Mayıs 1960 Darbesi'nden hemen sonra Cemal Tüzün'ün de aralarında bulunduğu DP'li milletvekilleri, tutuklanarak Yassıada'ya gönderilmişlerdir. Onun gibi diğer Kocaeli mebusları arasında yer alan Nüzhet Unat, Ömer Cebeci ve Dursun Erol da tutuklanmıştır. Hemen akabinde DP'li Kocaeli milletvekillerinin hemşerilikten çıkarılmaları için bazı kişiler tarafından İzmit Belediye Başkanlığına müracaatta bulunulmuştur. Ayrıca bu hususu belirten binlerce beyanname, şehre ve köylere uçaklarla atılmıştır. Bu yolla Cemal Tüzün'ün ve diğer mebusların Kocaeli ile bağlantılarının olmadığı ve bunların hemşeri olarak görülme istenmediği ifade edilmek istenmiştir (Türk Yolu, 20 Haziran 1960). Bunun dışında bütün DP'li milletvekillerinin olduğu gibi, Tüzün'ün de mallarına mahkeme kararı ile el konulmuş ve mil-letvekili olduğu dönemde Petrol Ofisi'nden müfettiş unvanı ile maaş aldığı tespit edildiğinden aldığı paraları geri vermesi istenmiştir (Türk Yolu, 20 Haziran 1960). Bu yolla Cemal Tüzün'ün yolsuzluk yaptığı algısı oluşturul-mak istenmiştir.

27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra Milli Birlik Komitesi'nin talimatları ile Yüksek Adalet Divanı tarafından Yassıada Mahkemeleri kurulmuştur. Yassıada mahkemelerinde toplam 592 sanık 19 ayrı davadan yargılanmış-tır. DP'lilerin yargılandıkları davalar genellikle *Anayasayı İhlal ve Yolsuzluk* başlıkları altında toplanmıştır (Türkiye Çalışmaları Grubu, 2010:12; İstiklal, 31 Mayıs 1960, No:1747). Bu kapsamda yargılananlardan birisi olan Cemal Tüzün'e isnat edilen suçlar şunlardır: "*DP'li 107 Milletvekilleri Arasında Yer Alarak Anayasa'yı Tagyir ve Diktaya Gidecek Rejimi Desteklemek*", "*Gayri Meşru Surette Servet İktisat Etmek*", "*1.Kararname'de Dile Getirilen S_ulahiyet Kanunu'nun Meclis'ten Geçmesini Sağlamak Suretiyle Anayasa'yı İhlal Et-mek*", "*Vatan Cephesi² ile İlgili Olarak Kocaeli'nde Ocak ve Bucaklara Baskı*

² Vatan Cephesi, Demokrat Parti döneminde Başbakan Adnan Menderes tarafından kurulan siyasi bir yapıdır. DP'nin il ve ilçe teşkilatları ile gençlik kollarını bir araya getiren Vatan Cephesi teşkilatlanmasında, DP'ye geçenlerin isimleri düzenli olarak radyodan duyurulmak-

Yapmak”, “*Ara Seçimlerin Yapılmasına Engel Olmak*”, “*Radyo Neşriyatı Konusunda Haksızlıklar Yapmak ve Muhalefetin Radyodan İstifade Etmesini Önlemek*”, “*Gazetecilere İspat Hakkı'nın³ Verilmesini Engellemek*”, “*6-7 Eylül Olayları, Mebusluğu Dikte Vasıtası Olarak Kullanmak*”, “*Meclis'te Yaptığı Konuşmalarla Halkı Gale yana Getirici Şiddet Savunan ve Tahrik Edici Konuşmalar Yapmak*”, “*Tahkikat Komisyonunun Kurulmasını Sağlamak ve Bu Alanda Çalışmalar Yürütmek*”, “*Nüfuzunu Kullanarak Adalet Mensuplarını Etkilemek*”, “*İktisadi Devlet Teşekküllerinde Partizanlıklar Yapmak*”, “*DP'ye Oy Vermeyen Memurların Tecziyelerini İstemek ve Muhalefet Partisi olan CHP'ye Karşı Şiddet Hareketlerini Desteklemek veya Teşvik Etmek*” (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.148.3; BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.148.4; Hayat, 1961:12).

Yüksek Soruşturma 1 No'lu Kurulun kararı gereğince Cemal Tüzün aleyhinde yukarıda ifade edilen suçlar TCK'nın 146/1 Maddesi⁴ kapsamında değerlendirilmiştir ve kendisi idam cezası ile yargılanmıştır (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.145.3.1). Cemal Tüzün 27 Mayıs 1960'ta tutuklandıktan sonra savcılık sorgusunda; 1954'ten itibaren Kocaeli Milletvekili olarak görev yaptığı TBMM'de 27 Mayıs 1960 tarihine kadar Anayasa'yı İhlal ya da dikta rejimi destekleyecek hiçbir hareketin içinde bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Tahkikat Komisyonun⁵ kurulduğu günlerde Ankara'da bu-

taydı. Bunun yapılmasındaki amaç, DP'yi yeniden güçlü hale getirmektir. Vatan Cephesi, 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin de önemli sebeplerinden birisi olarak gösterilmiş ve Yassıada Mahkemelerinde Vatan Cephesi adıyla ayrı bir dava olarak görülmüştür. DP'li milletvekilleri savunmalarında söz konusu oluşumu iktidardan memnun olanların oluşturduğu bir sivil toplum örgütlenme olarak tanımlamışlardır (Tunç, 2015:734-735).

³ İspat hakkı, devletin siyasi gücüne ve mali durumuna zarar getirdiğine karar verilen ya da kişilerin özel hayatına tecavüz eden yazılar yazan gazetecilere ağır cezalar veren bir basın kanunudur ve meclisten geçmiştir. Bu kanun ile gazetecilere iddialarını doğrulayabilecekleri ispat hakkı tanınmıyordu (Turgay ve Ahmad, 1976:120), (Eroğul, 1968: 93-96).

⁴ TCK m. 146'da “Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tamamını veya bir kısmını tağyir, tebdil ve ilgaya ve bu kanun ile teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisi'ni iskata veya vazifesini yapmaktan men'e cebren teşebbüs etmek...” Görüldüğü gibi, TCK 146. maddesinin bu fıkrasında iki ayrı suç bir arada belirtilmektedir. Bunlardan birincisi Anayasa'nın tamamını veya bir kısmını tebdil, tağyir ve ilgadır. İkincisi ise, Teşkilatı Esasiye Kanunu ile teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisi'ni iskat veya vazifesini yapmaktan men etmektir. 146/1'in cezası ise idamdır.

⁵ Dâhili Nizamnamenin 177'inci maddesi hükümlerine göre 15 kişilik bir “Tahkikat Encümeni” kurulmuştur. Tahkikat Komisyonu kararıyla bütün siyasi partilerin siyasi toplantıları muvakkaten durdurulmuş ve encümen ilk kararlarını almıştır. Yayınlanan 1No'lu tebliğ ile görev dağılımı yapılmış, 2 No'lu Tebliğ ile siyasi toplantılar durdurulmuştur. 3 No'lu tebliğ ise, encümenin görev ve yetkileri ile ilgili her türlü haber, beyan, tebliğ, mütalaa, vesika, resim ve yazıların (TBMM Zabıt Cerideleri hariç) bu tahrir ile alakalı TBMM müzakerelerinin her ne şekilde olursa olsun yayınlanmasını yasaklamıştır. Komisyonun kararları ve bu tebliğler muhalefetin ve basının büyük tepkisini çekmiştir. Özellikle CHP lideri İnönü'nün eleştirileri üzerine yayınlanan 4. tebliğ bir uyarı niteliğindedir. Bu tebliğde İnönü'nün “şartlar tam olduğunda milletler için ihtilal meşru bir haktır” sözleri eleştirilmiş ve CHP liderinin bu beyan ile gayri meşruluğun hudutlarını fazlasıyla aştığı vurgulanarak bu tür tahrirlerin milletinin vicdanında onay bulamayacağı ve encümenin görevine ciddiyetle başladığı belirtilmiştir. Dünya ve Ulus gazetelerinin 19 Nisan tarihli sayıları söz konusu yasaklar yüzünden toplatıl-

lunmadığını, adı geçen yapı ile ilgili kanun görüşmeleri ve oylamaya katılmadığını ve bu komisyonun kurulmasını da hiçbir şekilde onaylamadığını vurgulamıştır (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.148.3.2).

Cemal Tüzün, Yüksek Adalet Divanı'nda ilk ifadesini 12 Mayıs 1961'de vermiştir. Tüzün, 12 Mayıs 1961 yılında *Anayasayı İhlal* Davası ile ilgili olarak yaptığı savunmasında, 1954 yılında DP'den Kocaeli Milletvekili olarak TBMM'ye girdiğini, TBMM'de bulunduğu tarihlerde DP içinde dikte rejime gidilmediğini ve bu şekilde dikatöryel hiçbir faaliyetin bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği üzere DP tarafından kanun tasarısı olarak Meclis'e sunulan *Salahiyet Kanunu*'nun görüşmeleri sırasında Meclis'te bulunmadığını ve dolayısıyla da hakkında isnat olunan *Anayasayı İhlal* suçlarını kabul etmediğini vurgulamıştır (Türk Yolu Gazetesi, 13 Mayıs 1961, No:6938). 12 Haziran 1960 tarihinde yapılan diğer duruşmasında DP'nin Meclis gruplarında ve komisyon toplantılarında Vatan Cephesi ve Tedbirler Komisyonu ile alakalı olarak Adnan Menderes'le tartıştığını ve bundan dolayı da Samet Ağaoğlu'nun kendisine bağırması üzerine DP'den istifa ettiğini, fakat seçmenlerden yığınla telgraflar almasından dolayı istifasını geri çekmek zorunda kaldığını söylemiştir. Yani Cemal Tüzün, DP'den birçok kez istifa girişiminde bulunduğunu ve DP'nin bazı politikalarına karşı durduğu için suçsuz olduğunu belirtmiştir (Bizim Şehir Gazetesi, 14 Haziran 1961, No:2778).

Cemal Tüzün'ün Yassıada Mahkemesi'nde avukatlığını yapan kişi Suat Ziya Kant'tır. Suat Ziya Kant 8 Ağustos 1961'de, müvekkilinin savunmasını delilleriyle birlikte Yüksek Adalet Divanı Başkanlığına sunmuştur (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.148.3.4). Mahkemeye sunulan 49 vesikanın çoğu Cemal Tüzün'ün *Salahiyet Kanunu* ve Tahkikat Komisyonu kurulduğu sırada Ankara'da olmadığı ve adı geçen çalışmalar için yapılan oylamalara katılmadığını kanıtlamakla ilgilidir. Mahkemeye sunulan bir diğer vesikayla Cemal Tüzün'ün, DP'nin bazı politikalarını beğenmediği ve bu amaçla mebusluktan istifa ettiği bildirilmiştir. Bununla Tüzün'ün Adnan Menderes'e dolayısıyla da DP politikalarına bazı konularda muhalif olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Cemal Tüzün ve avukatı tarafından yapılan savunmalarda Meclis'te Tahkikat Komisyonu görüşmeleri yapılırken; Cemal Tüzün'ün 27 Nisan 1960'ta İstanbul'a gitmek üzere Ankara'dan yola çıkarak görüşmelere katılmadığını kanıtlamak için, Meclis Grup Zabıtları delil ve Kocaeli eski milletvekillerinden Ömer Cebeci, Dursun Erol ve Nüzhet Unat şahit olarak gösterilmişti (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.148.3.4.28). Ayrıca Cemal Tüzün 1 Haziran 1961'de verdiği ilk yazılı savunmasında, bazı konularda partisiyle anlaşamadığını ifade ederek, istifa girişiminde bulunduğunu ancak bunun hem parti yönetimi hem de seçmenler tarafından kabul edilmemesi nedeniyle istifasını geri çektiğini beyan etmiştir. Cemal Tüzün durumu şu

mıştır. Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasından dolayı DP çok eleştirilmiş ve Yassıada Mahkemelerinde Cemal Tüzün dâhil 107 kişi ceza almıştır (Bulut, 2009:138).

şekilde ifade etmiştir: “*Dikta gibi menfur bir rejime taraftar olabilecek, mebusluğunu muhafaza etmek için haysiyetinden ödün verecek yapıda bir insan olmadığım için bana yapılan bu suçlamaları kabul etmiyorum ve temize çıkmam gerekir. Yani bu davadan aklanmalıyım. Şöyle ki 10.08.1959’de İstanbul’da genel kurulla birlikte yaptığımız bir toplantıda mebusluk ve zat-ı haysiyetime tecavüz vaki oldu. Bunun üzerine derhal istifa dilekçemi Meclis Riyaseti’ne taahhütlü olarak göndermiştim. Ancak durumun gazetede intişarı üzerine, Kocaeli-Sakarya seçmeni ile basın mensuplarının ve reisi bulunduğum cemiyet ve federasyon mensuplarının Meclis’e, DP Umum Sekreterliği’ne ve şahsıma vaki şiddetli taleplerini ve riyasetin istifa dilekçemi kabul etmemesi ve Meclis başkanının ricası üzerine beşeri zaaf icabı Meclis’e gittim. Kaderim buraya gelmekmiş*” (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.148.3.4.6). Cemal Tüzün’ün bu savunmasından kendisinin haksız yere suçlandığını ve mahkeme tarafından serbest bırakılması gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır.

Yassıada Mahkemesi’nde davası devam ederken hastalığı nedeniyle duruşmalara katılmayan Cemal Tüzün, 12 Haziran 1961’de 12 sayfadan oluşan yazılı savunmasını mahkemeye sunmuş ve adı geçen savunmasında kendisine atfedilen bütün suçlamalara tek tek yanıt vermiştir. Bilhassa siyasi hayatı boyunca Anayasa’ya aykırı herhangi bir oluşumun içinde olmadığını ve Anayasa’ya uygun davrandığını belgeleriyle kanıtlamaya çalışmıştır (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.148.3.4.1). İfadesinde, dikta rejimine taraftar ya da mebusluğunu muhafaza etmek için haysiyetinden ödün verecek bir insan olmadığını ve dikta rejimine karşı olduğu için de çoğu DP’li mebus ile fikir uyuşmazlığı içinde bulunduğu belirtmiştir (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.148.3.4.4). Tüzün, bu sözleriyle savcılık tarafından hakkında iddia olunan suçlamaların yersiz olduğunu vurgulamak istemiştir.

9 Ağustos 1961’de Yüksek Adalet Divanı Başkanlığına Cemal Tüzün’ün altı sayfalık savunmasını veren Suat Ziya Kant, müvekkili açısından bazı önemli noktalara temas etmiştir. Kant, esas hakkındaki mütalaada müvekkilinin Türk Ceza Kanunu’nun 146/1 maddesi kapsamında asli fail olarak cezalandırılmak istendiğini, bu anlamda kararname ile Cemal Tüzün’ün diğer sanık milletvekilleri ile birlikte aynı vaziyette mesul görülerek fer-i şerik⁶ olarak cezalandırılmasının doğru olmadığını ifade etmiştir. Ona göre, Yüksek Adalet Divanı önünde cereyan eden son tahkikat aşamasında Cemal Tüzün hakkında bu dosyada hiçbir delil konulmadığı halde, Başsavcılık tarafından müvekkilinin durumunun daha ağırlaştırılması için yapılan suçlamalar kanuna ve adalete uygun değildir (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.148.3.4.11). Bu kapsamda hem Tüzün’ün hem de avukatının Başsavcılık tarafından yapılan suçlamaları adalete uygun olmadığı şeklinde değerlendirildiği ve Başsavcılığın söz konusu suçlamaları hiçbir maddi delille dayandıramadıkları şeklinde düşündükleri anlaşılmaktadır.

⁶ Fer-i şerik: İkinci derecede ortak olan.

Suat Ziya Kant, bir sonraki yazılı savunmasında da müvekkilinin de içinde yer aldığı 107 kişinin diktatörlük heveslisi olarak gösterilip suçlanmasının kanuni olmadığını, sadece Cemal Tüzün'ün değil hiçbir DP'linin böyle bir çalışma içerisinde bulunmadığını beyan etmiştir. Ona göre, başta müvekkili olmak üzere DP'liler Türkiye'de demokrasinin gerçek anlamda yerleşmesini sağlayarak onu güçlendirdiklerinden Başsavcılık tarafından yapılan suçlama doğru değildir ve hiçbir maddi delile dayanmamaktadır (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.148.3.4.11).

Avukat Suat Ziya Kant tarafından yapılan yazılı savunmada dile getirilen bir diğer konu da, Başsavcılık Makamının Cemal Tüzün'ü birçok kanun tasarısında imzası bulunmadığı halde ve DP içinde önemli mevkiilerde yer almamasına rağmen; asli fail olarak gösterilmesidir. Avukat durumu şu şekilde ifade etmektedir: "*Sayın Başsavcılığın müvekkilimi asli fail olarak göstermesi yanlıştır. Çünkü naklettiği sözler nihayet DP içinde dayanışmayı hedef tutan beyanlardan ibarettir. Kararnameye göre asli failler iki kişiden ibaret olup, bunların diktatörlük tesis etmek azminde oldukları izah edilmiştir. Müvekkilim Cemal Tüzün gibi DP Teşkilatında ikinci ya da üçüncü derecede mevki sahibi olan kimselerin asli fail olarak gösterilmesi kararnamedeki iddiaları çığırından çıkarmaya kâfidir*" (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.148.3.4.18).

Cemal Tüzün yazılı savunmasını yaptıktan sonra yapılan ilk duruşmasındaki müdafaasında, kararnamede mevzubahis edilen *Anayasayı Tağyir ve Dikta Rejime Gitmek* İsteyen bir zümreyi hiçbir şekil ve surette desteklemediğini ve böyle bir durumdan da kesinlikle haber olmadığını beyan etmiştir. Ona göre ayrıca bu durumu kanıtlayan hiçbir delil de bulunmamaktadır. Tüzün, savcılık tarafından iddia olunan *Cumhuriyet ve Demokrasi Esaslarına Mugayir ve Muhalefeti İmhaya ve Bazı Muhalifleri Ortadan Kaldırmakla* ilgili herhangi bir hareket ve beyanının bulunmadığını belirtmiştir (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.148.3.4.3/1). Bilhassa on iki senelik siyasi hayatında uygun gördüğü icraatları takdir ettiğini ve beğenmediği şeyleri de tenkit etmede çekinmediğini, bu anlamda ana nizama aykırı olan konular üzerindeki tenkitlerini DP gruplarına, Meclis siyasetine, hükümete ve Başvekil Adnan Menderes'in kendisine açıkça söylediğini vurgulamıştır. Bu arada muhalefetin uygun bulmadığı bazı tutum ve davranışlarını da tenkit ettiğini, ancak tenkitlerimde daima samimi olduğunu, kin ve garezden uzak bulunduğunu, seçim bölgesinde seçimler döneminde muhalif parti adaylarıyla hep iyi ilişkiler içinde bulunduğunu belirtmiştir (BCA, Fon Kodu:010.09 Yer No:50.148.3.4.3/9.2).

3. Cemal Tüzün'ün Son Savunması

Yassıada'da mahkeme aşamasının tamamlanmaya başladığı dönemlerde Cemal Tüzün, son savunmasını da yazılı olarak yapmış ve 1 Eylül 1961'de avukatı aracılığıyla Yüksek Adalet Divanı'na sunmuştur. O, bu savunmasında hakkındaki bütün suçlamalara yeniden tek tek cevap vermiş ve hiçbir suçlamayı kabul etmeyerek, hepsine karşı ayrı ayrı vesikalar sunmuştur. Bu

bağlamda giriş kısmında da ifade olunduğu üzere Cemal Tüzün'ün yargılandığı en önemli dava, *Anayasa'yı Tağyir ve Diktaya Gidecek Rejimi Desteklemek ve Selahiyat Kanunu'nun Meclis'ten Geçmesini Sağlamak Suretiyle Anayasa'yı İhlal Etmektir*. Tüzün, hem ilk sorgusunda hem de 12 Haziran 1960'taki duruşmasındaki ifadesinde, 10 Ağustos 1961 ve 1 Eylül 1961'de verdiği iki yazılı savunmasında *Anayasa'yı ihlal ve Dikta Rejimi Savunmak* konusunda hiçbir söz ve beyanatının bulunmadığını dolayısıyla da bu davayla hiçbir alaka ve münasebetinin bulunmadığını vurgulamıştır (BCA, Fon Kodu: 010.09 Yer No:50.148.3.4.3/9.1).

Tüzün'ün yargılandığı bir dava konusu da, *Gayri Meşru Surette Servet İktisat Etmek* davasıdır. Yazılı savunmasında 1950'den önce az da olsa serveti olduğunu ve iyi bir şekilde geçinebildiğini, 1961 yılı itibarıyla hiçbir parasının bulunmadığını ve borçlu durumda olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca hayatı boyunca, ne şahsı ne de ailesinden hiç birisinin hiçbir menfaatle tek defa dahi dış memlekete gitmediğini, döviz, tahvil, ithalat ve tevzi işlerinin bulunmadığını, ricali devletle hiçbir seyahatinin olmadığını, Meclis'te ve partide muazzam bir vazifesi ve idare mebusluğu gibi paralı bir vazifeye sahip olmadığından mebus maaşı dışından herhangi bir gelir elde etmediğini bildirmiştir (BCA, Fon Kodu: 010.09 Yer No:50.148.3.4.3/9.3). Bu arada tutuklandıktan sonra DP'li bütün milletvekillerinin mallarına el konulmuştur. Daha sonraları 1 Ocak 1961'de birçok milletvekilinin malları üzerindeki karar kaldırılmasına rağmen; Cemal Tüzün'ünki kaldırılmamıştır.

Cemal Tüzün'ün yargılandığı ve mahkeme heyeti tarafından ceza alınmasına dayanak olarak gösterilen davalardan birisi de *Vatan Cephesi ile İlgili Olarak Kocaeli'nde Ocak ve Bucaklara Baskı Yapmaktır*. Tüzün, bu konuyla ilgili olarak yaptığı savunmasında Vatan Cephesi'nin oluşumuna karşı olduğunu ifade etmiş ve bu konuda DP Kocaeli İl ve İlçe Teşkilatlarına kesinlikle baskı yapmadığını belirtmiştir. Tüzün savunmasını bu kısmında şunları söylemiştir: "*Siyasi tarihimizde ciddi bir bölünmeye yol açan Vatan Cephesi konusunda Başvekille çok tartıştım ve bu cepheye karşı olduğumu hep dile getirdim. İki defa Meclis kürsüsünde bu vatan cephesi doğru değildir dedim. Bu bölümü de takdirlerinize arz ederim. Bu hadise dahi dikta ve lider konusundaki duruşumu göstermektedir*" (BCA, Fon Kodu: 010.09 Yer No:50.148.3.4.3/9.27).

Yüksek Adalet Divanı tarafından bazı davalar birleştirilmiştir. Anayasa'yı İhlal Davası ile birleştirilen bir diğer dava da *Ara Seçimlerin Yapılmasına Engel Olmaktır*. Tüzün yaptığı savunmasında, 1954 yılında belediye ve ara seçimlerin tehir edilmesi aleyhinde gerek encümende ve gerekse de grup toplantıları ve umumi heyete beyanda bulunduğunu söylemiştir. Bu yüzden ara seçimlerin yapılmaması ya da ertelenmemesi konusunda tam tersi bir tutum takındığını ifade ederek Başsavcılık Makamının hakkında yaptığı bu suçlamanın mesnetsiz ve hiçbir belgeye dayanmadığını belirtmiştir. Bunun dışında Cemal Tüzün üzerine atılı suçlardan birisi olan, *Radyo Neşriyatı Konusunda Haksızlıklar Yapmak ve Muhalefetin Radyodan İstifade Etmesini Önlemek* suçlamasını kabul etmeyerek bu davadan da affını iste-

miştir. Bununla ilgili olarak Cemal Tüzün şunları söylemiştir: “ *Ana nizama müteallik yüce divanda dava konusu edilen Radyo Neşriyatı mevzusunda 1958 ve 1959 bütçe görüşmelerinde tenkitlerde bulunmuştum ve sorular sormuştum. Bunu Vekil Abdullah Aker cevaplamıştı. Encümen toplantısında konuşmalarımı dinleyen Fethi Çelikbaş, söylediklerimin doğru olduğunu; ama buna karşı yapılacak bir şey olmadığını söylemişti. Lehimdeki delil vesikasını da müdafim takdim edecektir*” (BCA, Fon Kodu: 010.09 Yer No:50.148.3.4.3 /9.33).

107 DP’linin yargılandığı ve Anayasa’yı İhlal Davası ile birleştirilen bir diğer suç konusu da, *Gazetecilere İspat Hakkı Davası*’dır. Cemal Tüzün, 1959 yılı Ocak başlarında Kocaeli’nde yaptığı basın toplantısında ispat hakkına taraftar olduğunu, ispat hakkını desteklediğini ve bundan dolayı da bütün İstanbul gazetelerinin bunu ilk sayfalarında verdiğini ifade etmiştir (BCA, Fon Kodu: 010.09 Yer No:50.148.3.4.3/9.34). Tüzün, bu sözleriyle taraftarı olduğu ve savunduğu bir konuda suçlu olarak telakki edilmesine karşı çıkmış ve gerçeklerin ortaya çıkarılması için, konuyla ilgili sözlerinin yayınlandığı yerel ve ulusal basının incelenmesini istemiştir.

Yassıada Mahkemesi’nde görülen önemli davalardan birisi şüphesiz ki *6-7 Eylül Olayları*⁷. Bu davaya Cemal Tüzün de dâhil edilmiş ve yargılanmıştır. Tüzün, yaptığı son savunmasında konuyla ilgili şu noktalar üzerinde durmuştur: “ *6-7 Eylül Hadisesinin bir kısım basın ve muhalefet tarafından hükümet aleyhine istismar edilmesinden şikâyet olunan 10-12-1956 tarihindeki grup toplantısında söz almış; Bunda Hükümet adına yapılan beyanın hissesi vardır. Bu beyan elan tasrih ve tavzih olmamıştır. Demek suretiyle buna müteveccih basın ve muhalefetin tutumunun mazur görülmesini talep etmiştim*” (BCA, Fon Kodu: 010.09 Yer No:50.148.3.4.3/9.36). Mebus, bu sözleriyle DP’den milletvekili olmasına rağmen bazı konularda partisinin fikirlerine karşı çıkarak bunlardan bir kısmını münasip görmediğini vurgulamak istemiştir.

DP’li milletvekilleriyle toplu yargılamalar dışında Cemal Tüzün’ün bireysel olarak yargılandığı davalar da vardır. Bunlardan birisi, *Meclis’te Yapıldığı Konuşmalarla Halkı Gale yana Getirici Şiddeti Savunan ve Tahrik Edici Konuşmalar Yapmak* ile ilgili olan davadır. Tüzün, muhalefeti yok etmek, üniversiteyle basına karşı yeni ve şiddetli tedbirlerin uygulanmasını teklif eyleyen hiçbir beyanının olmadığını, ancak talihsizliğinin aynı celselerde kendisi dışında bazı milletvekillerinin o günün tesiriyle bazı şiddet tedbiri ve teklifleri beyan ettikleri gün, kendisinin de tesadüfen yaptığı bazı konuşmalarının muhteviyatına bakılmaksızın bu da şiddet tedbiri ve teklifi taraftarı gibi görüldüğünü ifade etmiştir (BCA, Fon Kodu: 010.09 Yer

⁷ 6-7 Eylül 1955’de başta İstanbul olmak üzere yurdun bazı bölgelerinde gayrimüslim azınlığa karşı gerçekleşen toplumsal saldırdır. Olaylarda meydana gelen saldırılara, esas olarak Rum azınlık hedef olmakla birlikte, diğer gayrimüslim azınlıklar ve hatta Türkler de bu saldırılardan payını almıştır. Olayların sonrasında hemen hemen tüm çevreler olanları kınamış ve üzüntülerini dile getirmişlerdir. Hatta saldırıya uğrayanların zararlarının karşılanması için yapılan yardım çalışmaları geniş bir katılım görmüştür (Gürcan, 2006: 10).

No:50.148.3.4.3/9.36). Bu bağlamda, Cemal Tüzün kendisine isnat edilen bu suçlamaları da kabul etmemiştir.

Cemal Tüzün'ün bireysel olarak yargılandığı diğer dava da, *Nüfuzunu Kullanarak Adalet Mensuplarını Etkilemek, İktisadi Devlet Teşekküllerinde Partizanlıklar Yapmak ve DP'ye Oy Vermeyen Memurların Tecziyelerini İstemek ve Muhalefet Partisi olan CHP'ye Karşı Şiddet Hareketlerini Desteklemek ve Teşvik Etmek* (BCA, Fon Kodu: 010.09 Yer No:50.148.3.4.3/9.5). Cemal Tüzün, konuyla ilgili olarak yaptığı yazılı savunmasında, "Memurların hiçbir parti hakkında partililik yapmalarını istemiyorum. Açıkça partililik yapan memurları kanuni bir yolla tecziye edelim. Yani memurların parti işleriyle uğraşmalarını engellemeliyiz, yoksa bunun önünü alamayız. Bütçe encüminde memurların kanuni vazifeleriyle meşgul olmalarını ve partililik yapmalarını gerektiğini söylediğim zaman muhalif mebuslardan bazıları DP'yi tutan memur yok mu diye laf atınca evet var, ancak partililik yapanların çoğu muhalefet propagandaları yapıyor demiştim. Muhalifler, bunu gazetelerinde beyanıyla alakası olmayacak şekilde istismar ettiler. Ama Zafer gazetesi ve Radyo muayyen insanların fikirlerini yayar. Bizim makul ve makbul fikirlerimizi aksetmez. Vekil dedi ki derdi. Ama mebus ne dedi, yok o söylemez. Siz Başvekil olarak başka türlü konuşabilirsiniz, fakat ben mebus olarak samimi kanaatlerimi söyleyemem. Tamim etmek mana ifade etmez. Kanaatiniz nedir? Memur partililikle uğraşamaz. Bizim partili değil, namuslu ve vatanperver memurlara ihtiyacımız var. Bu anlamda partili değil diye iki memuru işten attırdığım yazıldı. Bu yanlıştır. Pek Muhterem Başkanım, iddia makamının hakkımdaki iddiası budur. İki kişiyi işten çıkardığıma dair bu konuşmamı örnek göstermişler. Kaldı ki işten attırdığımı iddia ettikleri kişiler de hala işlerinin başındadırlar. DP'ye rey vermeyen memurlar değil, CHP'den adaylıklarını koyup vekalet emrine alınmış memurların vazifelerine iade edildiğini yüce huzurunuzda 12.06.1961 tarihli duruşmamda arz ve tespit etmiştim (BCA, Fon Kodu: 010.09 Yer No:50.148.3.4.3/9.12).

Bu yargılamayla ilgili olarak verdiği ek savunmasında, Cumhuriyetin yılmaz kurucusu Atatürk çocuğu olduğunu, siyasi hayata 1948'de DP'de başladığını ve bu tarihten itibaren de Türkiye'de demokrasi rejiminin müdafiliğini yaptığını ve bu rejimi Türk vatanında mutlaka gerçekleştirilmesi faaliyetlerinde her türlü kaygıları bir tarafa bırakarak mücadele ettiğini belirtmiştir. Ona göre, demokrasiyi kurmak kâfi değildir, onu yaşatmak, yıkıcı ve tahrip edici unsurlardan kurtarmak gerekmektedir. Bu bağlamda Cemal Tüzün, muhalefetin gerekli olduğuna inandığını ve muhalefeti susturmaya ya da ortadan kaldırmaya yönelik herhangi bir eylemin içinde bulunmadığını beyan etmiştir (BCA, Fon Kodu: 010.09 Yer No:50.148.3.4.3/9.19).

Cemal Tüzün'ün son savunmasını yazılı olarak mahkemeye sunduğu bu tarihlerde DP mensuplarını yargılamak için oluşturulmuş olan olağanüstü mahkemede aklanmak için savunmalar hazırlanıp, delil ibrazları yapılırken diğer taraftan sanıklar, Yassıada Mahkemelerinin zorlu ve yıpratıcı geçen duruşmalarına direnç göstermeye çalışıyorlardı. Özellikle de sona doğru

yaklaşıldığında bazı sanıklar için endişeli bekleyişin yerini çaresizlik ve umutsuzluk alırken, bazıları ise sürecin olumlu veya olumsuz bir an önce sonuçlanmasını istiyorlardı. Gerçekten de Cemal Tüzün'ün yargılandığı ve daha sonra 17 dava ile birleştirilen *Anayasayı İhlal* davasının duruşmaları sanıkların adeta sabır ve dayanma güçlerinin de ölçüldüğü bir süreç olmuştur. Cemal Tüzün, yargılanma döneminde yaşadıklarını kendisine saklamayı tercih ederken bu davanın sanıklarından Fikri Karanis, sonradan kaleme aldığı "Koltuk Değneğinde Demokrasi ve 27 Mayıs Darbesi" adlı eserinde duruşmanın ilk günü hakkındaki izlenimlerini paylaşmıştı. Yargılananların duygularına da bir nevi tercüman olan Karanis'in satırlarında Yassıada'daki yargılamaların, sonucu belli olan bir amaca hizmet edildiğine vurgu yapılmıştı (Arslan, 2013:119-120).

Yassıada'daki bu ağır şartların gölgesinde gerçekleştirilen yargılamalar sonucunda 15 DP'li idama mahkûm edilmiştir. İdama mahkûm edilenler; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Refik Koralan, Ağâh Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Hamdi Sancar, Nusret Kirişcioğlu, Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Erataman gibi önde gelen DP'liler olmuştur. Ancak idam cezası alanlardan yalnızca Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın cezaları infaz edilmiş ve diğer ölüm cezaları Milli Birlik Komitesi'nce müebbet hapis cezasına çevrilmiştir. 47 DP'li milletvekili beraat etmiştir. 143 DP'li 4 yıl 2 ay, 117 kişi 5 yıl, 15 kişi 6 yıl, 6 kişi 7 yıl, 2 kişi 8 yıl, 17 kişi 10 yıl, 3 kişi 15 yıl, 1 kişi 20 yıl, 30 kişi müebbet hapse mahkûm edilmiştir. 6 DP'li ise karardan önce öldükleri için haklarındaki dava düşürülmüştür. Müebbet hapse mahkûm edilenlerden birisi de Cemal Tüzün'dür (Milliyet, 16 Eylül 1961), (Türk Yolu, 16 Eylül 1961), (Cumhuriyet, 16 Eylül 1961). Tüzün, cezasının belli olmasından sonra Kayseri Cezaevi'ne gönderilmiştir (Bizim Şehir, 16 Eylül 1961), (Milliyet, 16 Eylül 1961).

Cemal Tüzün ile ilgili mahkeme kararı şu şekildedir: "Anayasayı İhlal suçundan 146/1, 59. Maddeler hükmünce ölüm cezası yerine müebbetten ağır hapse konulmasına 31. ve 33. Maddelerin uygulanmasına, 200 Lira Maktu harcın alınmasına oy çokluğu ile karar verilmiştir. (Hıfzı Tüz, Abdullah Üner ve Selman Yörük 146/3'ün teşdiden tatbiki reyindedirler). Bu bağlamda Cemal Tüzün idam cezası ile yargılanmış ve daha sonraları cezası müebbet hapse çevrilmişti. Yargılamalardan bir yıl sonra Yüksek Adalet Divanı tarafından *Anayasayı İhlal* suçundan dolayı hapse mahkûm olanların cezalarından dörder senelerini affeden kanun resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Bu nedenle Kayseri Cezaevi'nde bulunan mahkûmların büyük kısmı affedilmişlerdi. Bu anlamda Kocaeli milletvekillerinden Dursun Erol, Ömer Cebeci ve Nüzhet Unat ile Saadetin Yalım cezaevinden çıkmışlardı. Ancak Cemal Tüzün, bu af kanunundan faydalanamamıştı (Türk Yolu Bizim Şehir, 29 Ekim 1962). Kayseri Cezaevi'nde 1964 yılına kadar kalan Cemal Tüzün, daha sonraları hastalığı nedeniyle 7 Kasım 1964'te cezası affedilmiştir (BCA, Fon Kodu: 010.09 Yer No:50.148.3.4.308.36.19).

SONUÇ

Siyasi hayatına 1948 yılında DP Kocaeli İl Teşkilatında görev almakla başlayan Cemal Tüzün, 1950'de DP'nin il başkanı olmuş ve 1954 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. 1954 ve 1957 Milletvekili Genel Seçimlerinde DP Kocaeli milletvekili olarak Meclis'e girmiş ve 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne kadar milletvekilliği yapmıştır. İki dönem halinde milletvekili olarak Meclis oturumlarında hem de grup toplantılarında toplumu ilgilendiren önemli konularda yaptığı etkili konuşmalarıyla hafızalarda yer edinmiştir. Bilhassa Türkiye'de ormancılık ile ilgili çalışmalarının belirlenmesinde en etkili kişilerden birisi olmuştur. Bu amaçla Meclis'te birçok kanun teklifi vermiş ve bunların çoğu genellikle oy birliği ile kabul edilmiştir.

İşçi hakları ile ilgili birçok kanun önerisi ve Meclis konuşması olan Tüzün, bu yönüyle işçilerle ilgili çeşitli kanuni düzenlemelerin yapılmasının öncülüğünü yapmıştır. Eğitim konusuna önem veren ve ülke genelinde okullaşma oranının artması konusunda mücadele veren Cemal Tüzün, bilhassa mebusu olduğu Kocaeli ve civarının okul sorununu çözümünde aktif rol almıştır. Ayrıca okullarda yabancı dil sorununun çözümü için çok sayıda kanun teklifi veren bu mebusun, liselerde yabancı dil eğitimi veren hoca sayısının arttırılması mevzusunda ciddi faaliyetleri olmuştur. Bu sosyal meseleler dışında tarihi ve kültürel varlıkların korunması konusunda da etkili çalışmaları olan Tüzün'ün çok sayıda tahrip edilmiş tarihi yerlerin tamir edilmesi ve muhafazası konusunda büyük katkıları vardır. Memleketi ilgilendiren çoğu konuda Meclis içinde çalışmaları olan Tüzün'ün ilgilendiği mevzulardan birisi de karaborsacılık mevzudur. Mezkûr sorunun çözümünde Hükümet düzeyinde önlemlerin alınmasını sağlamıştır.

27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında Milli Birlik Komitesi'nin kararıyla tutuklanmış ve Yassıada Mahkemelerinde yargılanmıştır. Yassıada Mahkemelerinde Cemal Tüzün'ün avukatlığını Yusuf Ziya Kant yapmıştır. Avukatı tarafından yapılan savunmasında Tüzün'ün Tahkikat Komisyonu ve bunun gibi birçok kanun tasarısında Meclis'te yer almayarak DP'nin bazı çalışmalarını protesto ettiği ifade edilmiştir. Bunu ispatlamak için de yerel ve ulusal basında yer alan haberler belge olarak Yüksek Adalet Komisyonu Başkanlığı'na sunulmuştur. Aynı şekilde Tüzün de, hem duruşmalarda hem de avukatı aracılığıyla mahkemeye gönderdiği yazılı savunmalarda, bazı konularda partisiyle fikir uyuşmazlığı içinde olduğunu ve bundan dolayı da birçok kez Başbakan Adnan Menderes'le karşı karşıya geldiğini belirtmiştir. Buna kanıt olarak da *Salahiyet Kanunu* görüşmeleri sırasında Ankara'dan ayrılmasını ve DP'den istifa girişimini göstermişti. Ayrıca yazılı savunmasında parti yönetimi tarafından kendisine vekillik ya da grup başkan vekilliği gibi önemli vazifelerin verilmemesini de örnek göstererek kendisini DP'nin muhalif milletvekillerinden birisi olduğunu vurgulamıştır.

Cemal Tüzün, *Haksız Kazanç Elde Etmek* ilgili olarak yaptığı yazılı savunmasında bu davada olduğu gibi birçok konuda kendisinin DP'li diğer milletvekilleriyle aynı şekilde yargılanmasını adil bulmadığını ifade etmiştir. Bu bağlamda *Anayasayı İhlal Davası* kapsamında idam cezası ile yargı-

lanmasının doğru olmadığını savunmuş ve hakkında somut delil bulunmamasına rağmen; Yüksek Adalet Komisyonu Başkanlığı tarafından suçlu bulunmasını adaletsizlik olarak nitelemiştir.

Netice itibarıyla *Anayasayı İhlal* davasında Türk Ceza Kanunu'nun 146/1 Maddesi kapsamında idam cezası ile yargılanan Tüzün, 15 Eylül 1961'de Yüksek Adalet Divanı Başkanlığı'nın kararı gereğince müebbet hapis cezasına çarptırılmış ve Kayseri Cezaevi'ne nakledilmiştir. Bu karardan bir yıl sonra Büyük Millet Meclisi tarafından 18 Ekim 1962'de çıkarılan Af Kanunu'ndan faydalanamamış ve cezaevinde kalmaya devam etmiştir. Daha sonraları cezaevindeyken büyük bir hastalık geçiren Tüzün'ün cezası 7 Kasım 1964'te Meclis tarafından affedilmiştir. Hastalığı ile bir süre mücadele eden Cemal Tüzün 1970'te vefat etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

TBMM Tutanakları (1954-1960)
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)
Yassıada Tutanakları
Fon Kodu:010. 09 Yer No:259.793.3/1
Fon Kodu:010. 09 Yer No:259.793.3/2
Fon Kodu:010. 09 Yer No:259.793.3
Fon Kodu:010. 09 Yer No:259.793.4
Fon Kodu: 030.10.0.0 Yer No: 78.515.5
Fon Kodu: 030.10.0.0 Yer No: 78.515.6
Fon Kodu: 030.10.0.0 Yer No: 78.515.11
Fon Kodu: 010. 09 Yer No:50.148.3.4.3/9.12
Fon Kodu:010. 09 Yer No:50.148.3.4.18
Fon Kodu: 010. 09 Yer No:50.148.3.4.3/9.19
Fon Kodu: 010. 09 Yer No:50.148.3.4.3/9.33
Fon Kodu: 010. 09 Yer No:50.148.3.4.3/9.34
Fon Kodu: 010. 09 Yer No:50.148.3.4.3/9.36
Fon Kodu:010. 09 Yer No:50.148.3.4.28

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ayın Tarihi Dergisi
Resmi Gazete
TBMM Zat ve Sicil Dosyası, Devre: X.
TBMM Albümü, X. Yasama Dönemi.
TBMM Albümü, XI. Yasama Dönemi.
AHMAD, Feroz- TURGAY, Bedia (1976), Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971, Ankara.
ARSLAN, Zehra (2015). "Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Hüseyin Per-tev Sanaç (1954-1961)", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı: 48.

- BULUT, Sedef (2009). “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, Akademik Bakış Açısı, Sayı:4.
- EROĞUL, Cem (2003), Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara.
- GÜRÇAN, Gürhan (2006). 6-7 Eylül Olayları, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- ŞAHİN, Enis; Tunç, Bilal (2015).” Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)”. Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi. 1(2).
- TUNÇ, Bilal (2015). “Kocaeli’nde Vatan Cephesi”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 2.
- TUNÇ, Bilal (2016).Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960), Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yerel ve Ulusal Basın

- Hayat Dergisi
Bizim Şehir Gazetesi
Bizim Şehir ve Türk Yolu Gazetesi
Cumhuriyet Gazetesi
Demokrat Kocaeli Gazetesi
Hedef Gazetesi
Hürsöz Gazetesi
İstiklal Gazetesi
Türk Yolu Gazetesi

27 MAYIS DARBESİ SONRASI TÜRK DİŐ POLİTİKASINDA YENİ AÇILIMLAR: ORTADOĞU ve SOVYETLER BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLER(1960-1965)*

Fehim KURULOĞLU**

Z

Dünyanın her yerinde devletlerin takip ettiği dış politikalar çıkarlar doğrultusunda zaman zaman değişime uğrayabilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika uygulamalarına bakıldığında bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Kuruluş döneminde bölgesel paktlar ve saldırmazlık anlaşmaları ile ulusal güvenliğini ve bağımsızlığını korumaya alıŐan Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu dünyada yönünü Batı'ya çevirmesi nedeniyle hem Ortadoğu hem de Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde bir takım kopmalar oluşmuştu. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti iktidarının ilk dönemi Ortadoğu lkeleriyle, son dönemlerinde de Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmeye çalıŐtıysa da istenen sonuçlara ulaŐılamadı. 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri darbe sonrası dış politikada bir eksen kaymasının yaŐanmayacaĐı vurgusu yapılırsa da, kamuoyunda dış politikanın yapısı ile ilgili tartışmalar başlamıştı. 1962 yılında patlak veren Kıbrıs hadiseleri bu tartıŐmaların pratiğe dönüŐmesine yardımcı olurken, müttefiklerinden istediği desteği bulamayıp yeni arayıŐlara giren Türkiye yönünü yeniden Ortadoğu ve Sovyetler Birliği'ne dönmüştür. Bu alıŐma; Türk dış politikasındaki bu kırılma anını merkez alarak Türkiye'nin yeni dış politika vizyonu doğrultusundaki çabalarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu erevede Türkiye'nin Irak'la yaşadığı sınır sorunları, Mısır'daki Nasır yönetimiyle münasebetler, yeni bağımsızlığını kazanan üçüncü dünya ile ilişkilerin geliştirilmesi ve kuzeydeki süper g Sovyetler Birliği ile ilişkiler ve karşılıklı ziyaretler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış politika, Sovyetler Birliği, Ortadoğu, Uluslararası İlişkiler.

ABSTRACT

In all over the world the foreign policies of states can be change due to their interests time by time. It is also possible to observe on foreign policy implementations of Republic of Turkey. In establishment period,

* Bu makale GaziosmanpaŐa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD'de sunulan "1960-1965 Yılları Arası Türkiye'de Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Hayat" başlıklı doktora tez çalıŐmasından üretilmiŐtir.

** ArŐ. Gr. Dr., GaziosmanpaŐa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-7024-5423, fehim.kuruloglu@gop.edu.tr.

Turkey was trying to preserve her national security and independence by making territorial pacts and non-aggression treaties. The links between Turkish-Middle East and Turkish-Soviet relations were broke off because of the changing foreign policy direction of Turkey to Western Block after the Second World War. The Democratic Party, came into power in 1950, tried to strength relations with Arabic country in early periods of its governance but could not be reached desired results such as Turkish-Soviets Union relations recently. Although it is emphasized that the foreign policy would not change after the Military Coup of 27 May, there were debates on structure of Turkish foreign policy in public. The Cyprus events which began early 1962, helped to transform the practice of this debate. Turkey, could not find supports from allies, seek a new direction and returned again Middle East and Soviet Union. This study which is centered the breakpoints of Turkish foreign policy, aims to put forward efforts on new visions on foreign policy. In this frame Turkish-Iraq border problems, relations with Nasser's Egypt, improvings the relations with 3. World countries which achieve their independence recently and billateral visits and relations with super power The Soviet Union will be evauleted.

Keywords: Foreign Policy, Soviet's Union, Middle East, International Relations.

Cumhuriyetin ilanından sonra Türk dış politikasının temel hedefi kendi kaderine hâkim, bağımsız milli bir devlet kurmaktı. Dönemin en büyük güçleri olan İngiltere ile Irak'tan, Fransa ile Suriye'den, İtalya ile On İki Adalar'dan, Sovyetler Birliği ile de Karadeniz'den ve doğudan sınır komşusu olan Türkiye bir taraftan Milletler Cemiyeti'ne üye olurken, diğer taraftan da bölgesel ve ikili anlaşmalar çerçevesinde güvenliğini sağlamaya çalışmıştı (Gönlübol vd 1997:147).

Atatürk'ün vefatı akabinde patlak veren İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca tarafsız kalma çabasını sonuna kadar başarıyla yürüten İnönü "Şefliğindeki" Türkiye, bir yandan savaşın beraberinde getirdiği olumsuz ekonomik, sosyal şartların üstesinden gelmeye çalışırken, öte yandan uluslararası arenada siyasi olarak pozisyonunu yeniden belirlemeye çalışmıştır. Bu çerçevede Atatürk dönemi dış politikasının temel unsurlarından olan tarafsızlık politikası, 1939 Ekim'inde İngiltere ve Fransa'yla yapılan üçlü ittifak anlaşması ile bozulmuş ve böylelikle Türkiye 6 yıl sonra yapacağı tercih ile ilgili ilk sinyalleri o tarihte vermişti (Ekinci 2002:707).

1945'ten itibaren meydana gelen gelişmeler 1950'lerde dünya devletlerini iki büyük devletin çevresinde birleştirerek iki ayrı bloğa ayırdı. 1950'den sonraki dönemde ise bloklara dâhil olan devletler küresel iki güçten birini seçerek bunlarla ikili veya kolektif anlaşmalar imzalamaya başladılar. Bu durum ABD ve SSCB'nin kendi eksenindeki devletler üzerindeki etkisinin ve kontrolünün artmasına vesile oldu (Uçarol 1995:673).

II. Dünya Savaşı'nın galibi olan Sovyetler Birliği Türkiye üzerindeki etkisini daha da arttırmak için yeni birtakım tekliflerle Türkiye'nin karşısına

çıkı. Bu noktada Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki 1925 Andlaşması'nın Sovyetler lehine tadili ve tavizler söz konusu oldu. 17 Aralık 1925'te Paris'te Chicherin ve Tevfik Rüştü Aras tarafından üç yıllığına imzalanan ve feshedilmediği müddetçe her sene yenilenen "Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşması", 19 Mart 1945 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği notaya kadar yürürlükte kaldı. Notada Sovyetler, anlaşmanın II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan duruma uygun olmadığını ve ciddi surette geliştirilmeye muhtaç olduğunu belirtmişti (Gönlübol vd 1969:206). Tıpkı Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Locarno düzeninde Batılıların Türkiye'yi Rusya'ya yaklaştıran tavırları gibi Rusya'nın 1925 Andlaşmasını gözden geçirme talebi de Türkiye'nin dış politikada yeni açılımlara gitmesine ve Batı ekseninde "kayıtsız-şartsız" yer almasına neden oldu.

Bu süreçte tercihini ABD'nin başını çektiği Batı ittifakında kullanan Türkiye'nin dış politikadaki ana hedefi Batı dünyasındaki siyasi, askeri ve ekonomik ittifaklara üye olmaktı. Dolayısıyla 1950'de iktidarın değişmesi herhangi bir farklılık yaratmamış, aynı yıl Kore'de patlak veren savaş NATO'ya girme arzusunda olan Türkiye için büyük bir fırsat doğurmuştu (Ak-kaya 2012:16). Kore Savaşı'nın Türkiye açısından en önemli sonucu NATO'ya üyeliğin yolunu açması oldu. Uzun zamandır Batı ile ittifak arayışındaki Türkiye, böylelikle hem maruz kaldığı Sovyet baskısını hafifletmiş hem de iç politika açısından Menderes hükümetinin hanesine olumlu bir gelişme olarak kaydedilmişti (Bulut 2008:40).

Türkiye NATO'ya girdikten sonra İngiltere'ye verdiği sözler doğrultusunda bir yandan Ortadoğu ile ilgilenirken, öte yandan ABD'nin teşvikiyle Balkanlar'da birtakım politik hamlelere girişti. Sovyetler Birliği'nden kopan Yugoslavya'nın Batı ittifakı içine çekilmesi ve bu çerçevede güvenliğinin nasıl sağlanacağı düşünüldüğünde Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın bir çatı altında bir arada tutulması öngörülmüştü. Bu doğrultuda 1954 yılında imzalanacak olan Balkan Paktı'nın temelleri atılmış, adı geçen ülkeler kısa ömürlü olacak bir işbirliğine girmişlerdi (Bilge vd 1969:255). Böyle bir paktın kurulması Sovyetlerin ve dolayısıyla Bulgarların tepkisini beraberinde getirdi ve yaptıkları açıklamalarda bu girişimlerin İngiliz-Amerikan emperyalizminin uzantıları olduğunu iddia ettiler (Yeşilbursa 2009:156). İngiliz kaynaklarına göre de bu dönemde DP iktidarının uyguladığı dış politika CHP idaresine benzer olmakla beraber, Sovyet etkisi nedeniyle kaçınılmaz olarak daha çok İngiliz-Amerikan eksenine sürüklenmekteydi. Bu haliyle Türkiye bir taraftan Balkan Paktı, diğer yandan Ortadoğu'da etkin olma çabalarının yanı sıra jeopolitik önemi, toplumsal yapısı, askeri gücü ve yönetim istikrarı açısından İngilizler ve dolayısıyla Batı için büyük öneme sahipti (Doğaner 2006:233).

Balkanlardan sonra sıra büyük planda olduğu gibi Ortadoğu'ya gelmişti. II. Dünya Savaşı sonrasına kadar Ortadoğu'nun hâkimi konumundaki İngiltere için Türkiye'nin stratejik önemi büyüktü. İngilizlere göre; Türkiye hem coğrafik, hem de kültürel açıdan hem Avrupalı hem de Arap olmayan istikrarlı, yüksek ekonomik, siyasi ve sosyal standartlara sahip, bölgeye rol

model olabilecek bir ¼lkeydi. T¼rkiye sahip olduğu bu yapı ve tarihsel birikim ile kom¼nizm tehlikesine karşı önemli bir direnç noktası teşkil etmekteydi. Bu çerçevede İngilizler için dostluğu yitirilmemesi gereken ¼lkelerden biri idi (Bilgin 2007:237). İktidara geldiği ilk yıllardan itibaren uzun zamandır atıl bir halde olan T¼rk-Arap ilişkilerini canlandırmak isteyen Demokrat Parti h¼k¼meti için Batı'nın desteğiyle b¼lgede Sovyet tehdidine karşı kurulacak bir yapı bulunmaz nimetti. 1955 yılına kadar s¼ren g¼r¼řmeler neticesinde T¼rkiye, Irak, İngiltere, İran ve Pakistan'ın bir araya gelecek oluşturduğu Bağdat Paktı d¼nemin önemli gelişmeleri arasında yer almıştır. ABD eksenli politikaların bir yansıması olan pakt ile Amerika kom¼nizm tehlikesine karşı Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzanan savunma zincirini tamamlamış oluyordu (Ekincikli 2002:249). Ancak T¼rkiye'nin Batı ile olan bu m¼nasebetleri Ortadoğu'da olumlu sonuçlar vermezken, pakt nedeniyle T¼rk-Arap dostluğu sarsılmış, b¼lgedeki T¼rkiye imajı daha da k¼t¼ye giderken, Batılıların isteklerinin aksine Sovyetlerin b¼lgeye yerleşmesi kolaylaşmıştır (Bostancı 2013:182).

1950-1960 arası d¼nemde T¼rkiye'nin Ortadoğu ¼lkeleri ile olan ilişkilerinin inişli-çıkışlı, zaman zaman yakınlaşan, zaman zaman da birbirinin zıttı y¼nde gelişen durumlar yaşandığı g¼r¼lmektedir. Bu d¼nemde b¼lge ile ilgili politikalara y¼n veren önemli gelişmeler yaşandı. Bağdat Paktı, İsrail'in tanınması, S¼veys Krizi, ¼rd¼n Meselesi ve Suriye'de cereyan eden karışıklıklar b¼lge ¼lkeleri ile T¼rkiye'nin arasındaki mesafenin açılmasına neden olmuştur. Bunun sebebi olarak da DP'nin Soğuk Savaş mantığı çerçevesinde ¼lke çıkarlarını ABD ekseninde g¼r¼p ona uygun politikalar uygulaması g¼sterilmektedir (Duran vd 2013:125).

Demokrat Parti iktidarının son d¼neminde yaşanan en önemli dış politik hadiselerden biri Suriye ile cereyan eden kriz olmuştur. Tarihsel arka planına bakıldığında bir g¼vensizliđin zaten mevcut olduğu Suriye-T¼rkiye ilişkilerindeki gerginlik 1957 yılına gelindiğinde iyiden iyiye su y¼z¼ne çıktı. Suriye'de her geçen g¼n artan Sovyet etkisine dikkatleri çeken T¼rkiye, kuzeyindeki Sovyet tehlikesinden sonra g¼neyinde de aynı durumla karşı karşıya kalmak istemiyordu. Uluslararası g¼ç dengeleri açasından soruna bu şekilde yaklaşılabileceği gibi, DP iktidarı konuyu diğer taraftan bir iç politika malzemesi şekline sokmuştu. O tarihlerde artan ekonomik bunalmın kamuoyu ¼zerindeki etkisini Suriye'ye yapılması istenen bir harekâtle dağıtmak isteyen h¼k¼met, dış politik mevzuları iç politikaya alet etmekteydi. Bunda da kısmen başarılı olan h¼k¼metin 1957 seçimleri sonrası krizin dozunu azalttığı ve herhangi bir m¼dahalede bulunmaksızın konunun gündemden kalktığı g¼r¼l¼r (Baş 2012:107).

1950'lerin ikinci yarısı T¼rk dış politikası açasından hareketli olmuş, Soğuk Savaş ekseninde şekillenen, Batı'ya endeksli politikalar ikinci yarının sonlarında yerini denge ve yumuşama politikalarına bırakmıştı. Demokrat Parti'nin ilk yıllarında kayıtsız-şartsız ABD ekseninde y¼r¼yen politikaları değişen d¼nya şartları ile beraber d¼n¼řmeye başlamıştı. Batı'nın Sovyetlerle işbirliğine girmesi, T¼rkiye'nin yanı başındaki s¼per g¼ce kayıtsız

kalmasının önüne geçmiş, bu çerçevede 1959 yılında Türk-Sovyet yaklaşması gündemi meşgul etmişti. Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya bağlı olmasına karşılık böyle bir girişimde bulunması ABD'li yetkilileri doğal olarak rahatsız etse de Türk çıkarları açısından elzemdi. ABD'nin kaygısının temelinde Türkiye'nin kendi çizgilerinden ayrılması sonucu dalga dalga diğer bölge ülkelerinin de etkilenip Ortadoğu'daki etkisinin aşınması yatmaktaydı. Türk dış politikasının ekseninde kati bir kayma olmasa da önemli bir değişimi ifade eden bu açılım sonraki yıllarda spekülasyon konusu yapılmış ve dolayısıyla 27 Mayıs müdahalesi ile bağlantılar kurulmak istenmiştir (Seydi 2011:13-14). Ancak 1960'lı yıllardaki Türk dış siyasasına bakıldığında 1959'da başlayan değişim ve dönüşümün sürdüğü net bir şekilde görülebilecektir. Nitekim Çakır'ın da belirttiği gibi Amerikalıların konumu Türkiye'de iktidar ve muhalefete yakın mesafede olup, iktidar değişmesi durumunda değişimin Türkiye'nin Batı ittifakına bağlılığında bir zayıflama olup olmadığı yönündeydi (Çakır 2004:61).

1950-1960 yılları arasında dış politik gelişmeler genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin tarihsel ve konjonktürel olarak uluslararası arenada Batı yanlısı pozisyon almaya çalıştığı ancak bunu yaparken ulusal çıkarlar açısından bilhassa ABD'ye verilen tavizlerde ve imkânlarda kaba ifadeyle kantarın topuzunu biraz kaçırdığı görülebilmektedir. Batı bloğuna kayıtsız şartsız dâhil olma politikası ilerleyen yıllarda iflas etmiş, dolayısıyla iktidarın son günlerinde olduğu üzere Sovyetlere ve Bağlantısızlara karşı yaklaşımda bir yumuşama olmuştur. Moskova'ya yapılması planlanan ziyaretler, Hindistan Devlet Başkanı Nehru'nun Türkiye'ye gelmesi bu çerçevede değerlendirilebilir. Arap ülkeleriyle kurulmak istenen sıcak ilişkiler istenilen seviyede olamamış, Türkiye'nin ABD ve İngiltere eksenli politikaları bölge ülkelerinin muhalefeti ile karşı kaşıya kalmış, Menderes hükümetlerinin son döneminde Suriye'ye asker göndermeye varacak kadar ilişkiler gerginleşmiştir. Sonuç olarak bu dönemde yürütülen dış politika ile Türkiye'nin geleneksel tarafsız kalma politikaları terk edilip daha aktif ve operasyonel politikalar yürütülmeye çalışılmış, bunların kimisinde başarılı olunurken, kimisinde de istenilen neticelere ulaşılamamıştır.

Dış Politikada Yeni Arayışlar: Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Münasebetleri

27 Mayıs darbesi sonrası Türk dış politikasında köklü olmasa da bir reform yapılması gerektiği yönünde ülke genelinde yaygın bir kanaat oluşmuştu. Bu değişimin ilk ayağı uzun süredir akim kalmış olan Ortadoğu devletleri ile ilişkilerin yeniden canlandırılmaya çalışılması olmuştur. Bu çerçevede özelleştireci yapılmaya çalışılsa da darbe ertesi bir dönem olması sebebiyle fatura genellikle sabık iktidara kesilmişti. DP dönemi dış politika anlayışını eleştiren Balkan, bu dönemde uygulanan yanlıs politikalar sonucu çevrede dost bir ülke kalmadığını, kayıtsız şartsız Batı yanlısı izlenen tutum ve uluslararası arenada Batı tezlerinin savunuculuğunun ve sözcülüğünün yapılmasının hem Afrika hem de Asya ülkeleri nezdinde Türkiye'nin itibarını sarstı-

đını, buna karşılık ise Batı'dan herhangi bir menfaat sağlanmadığını belirtmiştir (Balkan 1960a). Türkiye'nin Atatürk sonrası dış politika uygulamalarını eleştiren Balkan, bilhassa Ortadoğu politikalarının artık işleyemez halde olduğunu, son yıllarda Nasır düşmanlığı, Nuri Sait Dostluğu ve Bağdat Paktı politikalarının Türkiye'nin çıkarlarından çok Batı'nın çıkarlarını koruma amacıyla olduğunu, emperyalizmle mücadele eden ülkelere ilham kaynağı olan Türkiye'nin bu politikalarının bölgeden kopmasına neden olduğunu vurgulamıştır (Balkan 1960b). Darbe sonrası kurulan geçici hükümet Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek istemekteydi. Bu çerçevede sembolik olarak DP döneminde İsraili bir şirketle yapılan tütün anlaşmasını feshetti (Son Havadis, 21.08.1960). MBK idaresinden Arap dünyasına sıcak mesajlar verilmesine rağmen bu açılım, Nasır egemenliğindeki Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti kurma yoluna giderek Irak ve Suriye'yi kontrolü altına almaya çalışması nedeniyle yerini gerginliğe bıraktı. Nasır'ın Hatay'ın ilhaki ile ilgili söylediği sözlere karşılık veren Devlet Başkanı Cemal Gürsel İskenderun'da yaptığı açıklamada: "Hatay'a uzanacak her el kırılacaktır" diyerek muhataplarına gözdağı vermişti (Milliyet 30.07.1960).¹

1961'in sonları dünya politikaları açısından oldukça hareketli geçmiştir. Hindistan'ın Portekiz sömürgesi olan Goa'yı ilhak etmesi ve buna Birleşmiş Milletler ile Portekiz'in karşılık verememesi, Irak lideri Kasım'ın Kuveyt üzerinde benzer planlar kurmasını kolaylaştırırken, Lübnan'da da bir askeri darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bu süreçte sömürgelerde ve Ortadoğu'da yaşanan hareketlilikler İngiliz donanmasının da bölgeye sevk edilmesine neden olmuştur. Öte yandan Irak merkezi hükümetiyle kuzeydeki Kürtler arasında çatışmalar artmış, bunun üzerine Türkiye sınır güvenliğini artırıcı tedbirlere başvurmuştu (The Times, 30.06.1962)². Bu dönemde Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerle merkezi idare arasında yaşanan çatışmaların Türkiye sınırına da sıçraması Türkiye'nin Arap ülkeleriyle geliştirmek istediği ilişkileri yaralayan bir hadise oldu. 1962 yılında Irak Hava Kuvvetleri'ne ait iki adet F100 savaş uçağının Şemdinli'de konuşlu Jandarma Alayı'na bir saat müddetle saldırıda bulunması sonucu, 2 Türk askeri şehit olurken bir asker yaralanmıştı. Olayın Ankara'da duyulması üzerine Irak hükümetine protesto telgrafi çekildi (Milliyet, 16.08.1962)³.

¹ Oysa ki, bu açıklamadan iki hafta evvel Orgeneral Gürsel iki Yunan gazeteciye yaptığı açıklamada Türkiye ile tarihi ve geleneksel bağları olan Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Irak'la ilişkilerin geliştirilmesinden daha doğal bir şey olmadığını ifade etmekteydi. Nasır'ın Atina'ya gerçekleştirdiği ziyarette Türk devrimini onaylayan sözleri de ilişkilerin olumlu yönde seyredeceği izlenimi vermekteydi. ("Turkey's Changed Attitude to U.A.R.", The Times, 15.07.1960).

² Molla Mustafa Barzani ile Irak hükümeti arasındaki çatışmada Iraklı Kürtlerin önemli silah kaynaklarından biri Türkiye idi. Güneydoğu Anadolu'nun sarp coğrafyasının da yardımıyla bölgedeki çeteler silah kaçakçılığında büyük gelir sağlamaktaydı. 1962 Haziran'ında Siirt'te 14 köylü bu organizasyonu ihbar ettikleri gerekçesiyle bu çetelerden biri tarafından kaçırılıp, 40 bin Lira karşılığı fidye sonucu serbest bırakılmıştır. Bu hadise hükümeti sınır güvenliği için yeni tedbirler almaya itti.

³Hakkari'ye bağlı Rübärük Karakolu ve Biskan Köyü de bombalanan yerler arasındadır. Bu hadiseden bir ay önce Irak Hava Kuvvetlerine ait MIG tipi bir uçak Hakkari Gerur'a 20 mil

Türk Savunma Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada olaydan sonra Türk Hava Kuvvetlerine ait uçakların Irak sınırında devriye görevine çıktıkları belirtildi (The Times, 16.08.1962). Yaşananlar bununla da sınırlı kalmayıp benzer bir durum birkaç gün sonra tekrerrür etti. Irak uçaklarının Türk sınırına yaklaşması üzerine harekete geçen Türk savaş uçakları bir adet MIG tipi Irak savaş uçağını düşürdü. 16 Ağustos günü üç Irak savaş uçağının yine Türkiye-İrak sınırındaki köylere yangın bombaları ve makineli tüfeklerle saldırımları sonucu Türk jetleri bir Irak uçağını daha vurdu. Irak sınırında yaşanan hadiseler İstanbul'daki üniversite gençliği arasında da tepki uyararak protestolara neden oldu. MTTB yayınlamış olduğu bildiride; birkaç aydan beri devam eden hadiseler ve Ortadoğu'da oynanan oyunlara dikkat çekerek Irak hükümetini olaylara son vermeye çağırmıştır (Ulus, 17.08.1962). Muhalefet milletvekilleri de Başbakanlığa çektikleri telgraflarla durum hakkında izahat istemişlerdi⁴ (BCA, 30.1.0.0/50.304.9.).

Olayların sıcaklığının geçmesinden sonra hükümet alınan tedbirlerin sonucunda Irak uçaklarının tacizlerinin sona erdiğini açıkladı. Dışişleri Bakanlığınca çağrılan Irak Büyükelçisi çıkışta basına yaptığı açıklamada: *"Bu hadiseleri izale edecek tedbirlerin alınacağına inanıyorum. Bu olayların tekrerrür etmeyeceğini ümid ederim"* dedi. Ayrıca Irak hükümetinin olaylar sonunda doğan hasarı karşılamayı kabul ettiği belirtildi. Öte yandan Irak ordusunun Barzani kuvvetlerini güç durumlara soktuğu bölgeden gelen haberler arasındaydı (Ulus, 18.08.1962). Başbakan İnönü, Irak hadiseleri ile ilgili Genelkurmay Başkanı Sunay'dan ve Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'den bilgi almış, Dışişlerinden yapılan açıklamada da olayların Irak hükümetinin kuzeyde Barzanilere karşı giriştiği harekâtın taşkınlığı dolayısıyla cereyan etmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulduğu belirtilmiştir (Milliyet, 19.08.1962; Ulus, 19.08.1962). Olaylardan birkaç gün sonra Irak uçaklarının yine bombardımana devam ettiği ancak ölü ya da yaralı bulunmadığı İçişleri Bakanı Kurutluoğlu tarafından duyuruldu. Irak uçağının düşürülmesi ile ilgili Irak notasında uçağın Irak hava sahasında düşürüldüğü, dolayısıyla Türkiye'nin özür dilemesi ve tazminat ödemesi gerektiği ifade edilmiştir⁵. Resmi olmayan Türk cevabında ise Türk sınırına saldırıya karşılık verildiği belirtildi (Ulus, 20.08.1962).

Olaylar üzerine Ulus'ta çıkan bir başyazıda: Irak ile Türkiye'nin dostluğu ve iyi münasebetleri vurgulanarak, Irak hükümetinin kuzeydeki isyancılarla mücadelesinde zaman zaman sınırı aşan müdahalelerine Türkiye'nin ses çıkarmadığı, ancak son yaşanan olaylar ve Türk askerlerinin hayatlarını

mesafede konuşlu bir jandarma birliğini hedef aldı fakat şans eseri ölü veya yaralı olmamıştır. Bu olayın Irak uçaklarının isyancı Kürt grupları kovalaması sonucu yaşandığına inanılmaktadır (The Times, 11.07.1962).

⁴ Adalet Partisi Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ve Aydın Milletvekili Reşat Özarda telgraf çekenler arasındadır.

⁵ The Times da olayla ilgili çıkan bir haberde Iraklı yetkililer Türk savaş uçaklarının Irak hava sahasından 45 mil içeride bu saldırıyı gerçekleştirdiğini iddia etmektedir (The Times, 20.08.1962).

kaybetmesinden sonra durumun kontrolden çıkmaya başladığı tespitinde bulunulmuştur. Irak'taki Kasım idaresinin kendi sorumluluklarını Türkiye'ye yüklemeye çalışmasının anlamsız olduğunun belirtildiği yazıda: "Kasım'ın bu basiretsiz ve akibeti şüpheli yoldan çabuk dönmesi en halis temennimizdir" denilmiştir (Ulus, 20.08.1962). Hükümete yakın bir gazetede bu ifadelerin kullanılması bir bakıma gayri resmi ultimatome değeri taşıyordu. Dışişleri Bakanlığı yapmış olduğu açıklamada olayların gelişim şeklini kısaca özetledikten sonra, Türk hükümetinin Türk-İrak dostluğuna büyük önem verdiğini, verilen bu ehemmiyet nedeniyle sert tepkiler konmadığını ve devriye uçuşlarına şimdilik son verildiğini duyurdu (Milliyet, 21.08.1962).

Türkiye'nin tansiyonu düşürmeye çalışmasına rağmen Irak kanadı tam tersi bir uygulamaya girişti. 20 Ağustos'ta Bağdat'taki Türk Büyükelçiliği önünde hükümet destekli olduğu öne sürülen ve Türkiye karşıtı sloganların ve hakaretlerin yağdırıldığı bir protesto gösterisi düzenlendi (Ulus, 22.08.1962). Irak lideri Kasım radyoda yaptığı konuşmada: Türkiye'yi Amerikan ve İngiliz emperyalistleri ile işbirliği yapmakla suçlayarak, Türkiye'yi Kuzey Irak'taki asi Kürtlere destek vermekle itham etti⁶ (Milliyet, 23.08.1962). Olaylar üzerine Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Seyfettin Turagay yurda döndü⁷. Elçi yaptığı açıklamada: Kasım'la görüşmek için randevu istese de Başkanın yoğunluğu sebebiyle randevu verilmediğini belirtmişti (Ulus, 24.08.1962). Elçinin gelişine ilgili sorular üzerine Dışişleri Bakanı Erkin elçinin geri çağrılmadığını, yalnızca yıllık izninin bir kısmını kullanmak için Türkiye'de olduğunu söyleyerek diplomatik bir dille durumu kurtarmaya çalışmaktaydı (Ulus, 26.08.1962). Dışişleri Bakanlığı 24 Ağustos'ta yayınladığı bildiriye: Irak hükümetini Türk-İrak dostluğuna aykırı bir yola sapmakla itham etmiş, ayrıca Iraklı pilotların Türkiye'ye saldırılarının tarafsız bir komisyonca incelenmesini teklif etmiştir⁸ (Milliyet, 25.08.1962). Öte yandan Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye'deki misyonunda görevli Ernest Schwarzenbach ve Allen Simon'un yasadışı silah taşımak ve kaçakçılık yapmak suçlamalarıyla yargılanacak olması Türkiye'nin Irak makamlarınca silah kaçakçılığına göz yumma suçlamalarına verilen bir cevap niteliği taşıdığı söylenebilir (The Times, 24.08.1962). Kasım'ın politikalarını ve Türkiye karşıtı tutumunu değerlendiren Esmer, Kasım'ın birkaç ay önce Barzani meselesinin sonlandırıldığını açıklamasına rağmen, ortadaki savaş

⁶ General Kasım El-Sevre Gazetesi'ne verdiği demeçte; "Türk halkı Müslüman ve Arap dostudur. Hükümetinin işlediği bu cinayeti kabul etmemektedir. Türk halkı Türk hükümetinin Araplar hakkında aldığı kararlara da muhaliftir. Mesela hükümetin İsrail'i tanınmasına Türk halkı tamamen karşıdır. Müslüman olan Pakistan Hükümeti de CENTO Paketi'ne sırt çevirmiş ve İsrail'i tanımamağa karar vermiştir. Biz komşularımız hakkında iyi niyetlerimizi her vesile ile tekrarladık. Kuzey'deki asilere yardım eden Amerika ve İngiltere'dir. Onlara da yardım eden müstemlekeci komşularımızdır" dedi.

⁷ Elçi olayların yatışmasından sonra Eylül ayı içerisinde Bağdat'taki görevine döndü.

⁸ Dışişleri yetkilileri bu önerinin Irak tarafından kabul edilmeyeceğini düşündüklerini çünkü Kuzey Irak'ın tamamıyla Kürtlerin hâkimiyetinde olduğu belirttiler.

durumunun gerçeğin hiç de ilan edilen gibi olmadığını gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca Barzani'nin Sovyetlerle münasebetlerinden hareketle Kasım'ın Türkiye'yi Batı ile işbirliği yapmakla suçlamasının mantıksız bir yaklaşım olduğunu ve Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devletinin Türkiye'ye nasıl bir menfaati olabileceğini sormaktadır. Yazıda ayrıca Barzani karşıtı operasyonuyla Türk kamuoyunun da sempatisini kazanmış bir liderin başarısızlık durumunda hedef tahtasına Türkiye'yi koymasının anlamsızlığı üzerinde durulmuştu (Esmer 1962). Öte yandan Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği yapmış olduğu açıklamada: Kasım devrinde Irak Türklerinin acı günler yaşadığını, Kürtlere tanınan adem-i merkeziyet hakkının 1 milyona yakın Türk'e de tanınması talebinde bulunmuştur (Ulus, 22.03.1963).

Yaz tatili arasını bitiren Millet Meclisi 3 Eylül 1962 günü tekrar toplandı. Toplantının en önemli konularından biri de Irak'la son haftalarda yaşanan hadiseler idi. Soru önergesini yanıtlayan Dışişleri Bakanı Erkin'in, Irak hududunda son bir yıldır yaşanan hadiseleri sıralayarak, Türkiye'nin barışçıl bir devlet olduğunu ve uluslararası hukuka riayet ettiğini belirttiği konuşması Meclis üyelerince olumlu karşılanmıştır (Ulus, 04.09.1962). Dışişleri Bakanı Millet Meclisi'nde verdiği bir başka izahatta da Türkiye'ye yönelik suçlamaları cevaplandırmıştı. Bazı yabancı basın organlarında Kuzey Irak'ta Barzani kuvvetlerine karşı yürütülmekte olan operasyonlara Türkiye'nin asker, subay ve silah desteği sağladığı yönünde çıkan haberleri yalalayarak, Türkiye'nin yalnızca uluslararası hukuka uygun bir şekilde kendi sınır güvenliğini sağladığını ve bunun için dost Irak hükümeti ile görüşmeler ve ortaklıklar yapıldığını ifade etmişti (MMTD 1963:504; The Times, 03.09.1963).⁹

Türkiye'nin Ortadoğu'da yaşadığı problemlerin temelinde bölgedeki en büyük rakibi Mısır ve onun bu dönemki lideri Nasır gelmekteydi. Irak'la yaşanan gerginliğin dolaylı olarak sebebi de bu idi. Başbakan İnönü tüm hadiselerle rağmen; "*Ortadoğu'da sulh dışında bir politika takip edilmesine izin verilemez. Bunun faydası yoktur ve sulh dışı her temayül bütün dünyada hoş görülmecektir. Arap dünyasıyla münasebetlerimizin normal ve iyi olması için bütün sebepler mevcuttur*" (Ulus, 20.03.1963)" diyerek Türkiye'nin ılımlı tutumunu yansıtıyordu. Ortadoğu'da Arap Birliği etrafında yaşanan son gelişmeler Ürdün ve Suudi Arabistan'ın nasıl bir tavır takınacağı sorusunu da beraberinde getirmişti. Her iki ülke liderlerinin de baskı altında olduğunu belirten Baban, tehdide en çok maruz kalanın ise İsrail olduğunu vurgulamıştı. Nasır'ın son kazanımları sonrası durulup durulmayacağını merak eden yazar, Arap coğrafyasındaki İsrail karşıtlığını daha da körükleyip bir savaşın çıkmasından endişelendiğini belirtir. Türkiye'nin bu yeni durum karşısındaki konumunu ise değiştirmeyeceğini savunan Baban,

⁹ Türkiye ile Irak arasında karşılıklı suçlamalarla devam eden ilişkiler daha sonra normalleşse de Irak hükümeti ile isyancı Kürtler arasındaki çatışmadan yine en çok etkilenen ülke Türkiye oldu. Kuzey Irak'tan binlerce Kürt yaşanan çatışmalar sebebiyle 1963 yılı içerisinde de Türkiye'ye sığınmaya devam etti (The Times, 28.09.1962; 30.08.1963).

Türklerin Arapların dostu olduğunu ve Türk-Arap münasebetlerinin Nasır'ın tutumuna bağlı kalacağını altını çizmiştir (Baban 1963). Bu çerçevede Dışışleri Bakanlığı yayınladığı bir bildiri ile 1 Ekim 1961'den beri Birleşik Arap Cumhuriyeti ile kesilen ilişkilerin yeniden tesisine karar verildiğini açıklaması Türkiye'nin dünya siyasasındaki hareketlilikte pozisyon alması olarak yorumlanabilir. İlişkilerin tekrar kurulması için çaba harcayan Türkiye'nin Pakistan, Yugoslavya ve İsviçre gibi devletlerden arabuluculuk konusunda yardım aldığı iddia edilmiştir (Milliyet, 30.04.1963). Yaşananlara paralel olarak Küba lideri Castro'nun Rusya'yı ziyareti, ABD Dışışleri Bakanı Dean Rusk'ın Karaçi'de düzenlenecek CENTO konferansı öncesi Türkiye'ye gelmesi de kayda değer bir diğer gelişmedir. Aynı günlerde İngiltere Dışışleri Bakanı Lord Home'un da Türkiye'ye gelmesi tesadüfi değildir (Ulus, 28.04.1963).

Arap açılımının yanı sıra Afrika'daki yeni uyanış hareketleri de artık yavaş yavaş Türkiye'nin dikkatlerini bölgeye çekmeyi başarmıştı. Türk diplomasisinin yetersizliği, temsilciliklerin az olduğu ve temsilcilerin işlerini hakkıyla yapmadıkları her dönem de olduğu gibi bu dönemde de tartışma konusu olmuştur. 1960'lar dünyasında 3.dünya ülkelerinden yükselen dalgaların Türk dış politikasında da yansımaları olurken, Afrika meseleleri bu konuların başında gelmekteydi. Türkiye dekolonizasyon süreci sonunda bağımsızlıklarını kazanan Afrika ülkelerini tanımışsa da ilişkilerini güçlendirmemişti. Soğuk Savaş şartları çerçevesinde Batı'yı ön planda tutan ve Afrika ve Uzakdoğu'yu göz ardı eden bu yaklaşımın Türkiye'ye hiçbir şey kazandırmadığı ancak 1960'ların ortalarında anlaşılacaktı (Afacan 2012: 11). Bu politikanın "şahsiyetli" bir dış politikayla bağdaşmadığı suçlamaları Cumhuriyet hükümetlerine getirilen eleştirilerin başındaydı (MMTD 1963: 5). Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle olan ilişkilerindeki yetersizlikleri eleştiren Hekimoğlu'nun şu sözleri durumun vahametini göstermesi açısından önemlidir:

"Dünya olaylarıyla ne kadar ilgilendiğimiz ortada. Afrika'da kaç temsilcimiz var?..Nasır'ı Kasım'ı iyi tanıyan Afrika, Türkiye'yi tanıyor mu belli değil. CENTO'daki üye dostumuz Pakistan'da bile elçimiz, maslahatgüzarımız, müsteşarımız yok... Brüksel'de temsilcimiz yok. Daha birçok yerde temsilcimiz yok." (Hekimoğlu 1961).

Afrika'nın kuzey batısında, Cezayir'de yaşanan bağımsızlık mücadelesi de Türkiye'de ses getirmiş ve oldukça destek görmüştü. Öyle ki MBK Başkanını Cemal Gürsel'in Fransa ile Cezayir arasındaki görüşmelerde arabulucu olması dahi konuşulmaktaydı (Son Havadis, 18.05.1960). Cezayir meselesinde tansiyonun gitgide arttığı bir dönemde BM Genel Kurulu'nda Asya ve Afrika'daki sömürgecilige son vermek için verilen önergeyi Türkiye desteklemekle beraber, siyasi komisyonda Cezayir meselesinin referandumu götürülmesi teklifine Türkiye'nin çekimser kalması büyük tepki çekmiştir. Bunun nedeni olarak bir sonraki hafta toplanacak olan Avrupa İktisadi İşbirliği Konseyi toplantısı ve bu toplantıda ele alınması beklenen Türkiye'nin 1961 yılı dış borç açığı olan 90 milyon doların pazarlığı gösterilmektedir (Heki-

moğlu 1960). Bu küçük hadise bile ekonomik bağımsızlığın dış politikada ülkelere neler sağlayabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. MBK idarecilerinin Cezayir'deki bağımsızlık hareketini desteklemelerine rağmen, Dışişlerinin kalıplaşmış Batı eksenli, müttefikleri gücendirmeme politikaları nedeniyle hem Cezayir nezdinde hem de bağımsızlığına yeni kavuşan ve bu uğurda mücadele eden bütün milli hareketlere karşı tarihi birikimlerine rağmen mesafeli durması ileriki yıllarda Kıbrıs meselesinde ihtiyaç duyacağı uluslararası desteği sağlayamamasında temel neden olacaktı (Tepeciklioğlu2012:74).

“Güç Komşuluk”: Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri

27 Mayıs'tan sonra Türkiye'nin Doğu Bloğu ve Sovyetlerle münasebetlerinin nasıl olacağı merak edilen konular arasındaydı. 27 Mayıs darbesinin demokrasi, hürriyet rejimini korumak ve insan haklarına saygılı bir yönetim ideali ile hareket etmesinin Batı dünyasını memnun ettiğini belirten Çelik, Doğu bloğu ülkelerinin de Türk dış politikasında köklü bir değişim olmayacağını bilmelerine rağmen, bu değişimi olumlu karşıladıklarını ifade etmesinin kafaları karıştırmaması gerektiğini, Türkiye'nin tarafsızlık politikasına yönelmesinin söz konusu olamayacağını belirtmiştir (Çelik 1960). Gürsel'in Sovyet Büyükelçisi ile yaptığı görüşme akabinde Sovyetler Birliği Başbakanı'nın gönderdiği mektup Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yeni bir başlangıcı işaret etmekteydi. Birkaç ay önce U2 uçağının düşürülmesiyle gerilen ilişkilerin bu noktaya taşınması önemli bir gelişmeydi. İki liderin karşılıklı mektuplaşmasında altı çizilen en önemli husus; Sovyetlerin Türkiye'nin egemenlik haklarına duyduğu saygıyı yinelemesi ve ilişkilerin bu doğrultuda sürdürülmesi isteği ile Batılı ülkelerle her iki tarafın da diyalog içinde olmasının vurgulanması olmuştur (Barlas 1960). Kruşçev 28 Haziran tarihli mektubunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin önemine değinirken, bunun gerçekleşmesinin Türkiye'nin ABD ve Batı dünyasıyla ilişkilerine zarar vereceğini düşünmediğini belirtmiştir. Türk kamuoyunda oldukça tartışmalı bir konu olan bağımsız dış politika vurgusunu da yapan Kruşçev müreffeh ve bağımsız bir politikanın hem kendileri hem de komşu devletlerin hakkı olduğunu, bu çerçevede Türkiye'nin Atatürk'ün yolundan gitmesi halinde Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişeceğine inandığını belirtmiştir. Bu kapsamda Türkiye'yi tarafsızlık politikası sürdürmeye davet etmiştir (“Closer Soviet Links With Turkey”, The Times, 01.09.1960). Mektuba 8 Temmuz'da yanıt veren Gürsel, Türkiye'nin NATO ve CENTO ile olan ilişkisinin savunma üzerine kurulu olduğunu, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini arzu ettiğini ifade etti. Kruşçev'in mektubunda altını çizdiği, Türkiye'nin tarafsızlık politikası izlemesi halinde askeri harcama bütçesini azaltıp bunun kalkınmaya yönlendirilmesi önerisine de yanıt veren Gürsel, tarafsızlığın bunu sağlamada yeterli olmayacağını İsviçre, İsveç ve Hindistan gibi ülkelerin tarafsız olmalarına rağmen büyük askeri bütçelere sahip olduğunu belirtti (“Neutrals' Need of Defences”, The Times, 02.09.1960). Bu mektuplaşmaya ilişkin İngiliz The Times da

yapılan değerlendirme müttefiklerin Türkiye-Sovyetler Birlięi ilişkilerine nasıl baktığı konusunda bizlere bir takım fikirler sunabilmektedir. Tansiyonu dūřürmek başlıklı makalede Kruřçev'in Atatürk ile Lenin'in kurduğu ilişkiye referans vermesinin 1960 şartlarında pek geğerli olmadığı vurgulanırken, 1939 sonrası iki ũlke arasında yaşanan gerginliklere dikkat çekilmiştir. Tarafsızlık konusundaki yumuşak Sovyet yaklaşımını iyi bir misyonerin tavrına benzeten gazete Menderes'in aylarda kuzey komşusuyla tansiyonu dūřürme çabalarında olduğunun altını çizmiştir. Son tahlilde ne olursa olsun Türkiye'nin tıpkı diğer NATO ũlkeleri gibi soğuk savaşın tatsızlıklarını yavaşça ortadan kaldırma çabasının akıllıca olmasına rağmen ilişkilerde henüz gözle görülür bir iyileşmenin olmadığına dikkat çekilmiştir ("Lowering Tension", The Times, 02.09.1960).

Kurulan ilk koalisyon hükümetinin Başbakanı olan İnönü, hükümetlerinin dış politikası ile ilgili yaptığı açıklamada; iki kutuplu dūnyanın en büyük güçleriyle olan münasebetlerinden bahisle Türkiye'nin NATO ve CENTO ittifakları içinde BM politikalarına bağlı olduğunu söylemiştir. Sovyetlerle ittifak kurmalarının mümkün olmadığını belirten İnönü, Amerika'dan alınan kredilerin de ũlke içindeki huzur ve istikrarla doğru orantılı olduğunu ifade etmiştir (Havadis, 10.01.1962). 1962 yılında ABD ile Sovyetler Birlięi arasında yaşanan en gerilimli olay olan Küba Krizi ABD'nin Türkiye'nin müttefiki, Sovyetlerin de Türkiye'nin kuzey komşusu olması nedeniyle Türkiye'nin adının da bu kriz içinde anılmasına ve pazarlık konusu yapılmasına neden oldu. Bařbakan İnönü Mecliste verdiği izahatta barış vurgusu yaparak tarafları itidalli davranmaya davet etmiş, ancak ABD'nin müttefiki olarak üzerlerine dūřen sorumlulukları yerine getirmeye hazır olunduğunun mesajını vermişti. İnönü'nün sözlerini ve durumu değerlendiren Aslan; onun varlığının ũlkenin bir maceraya atılacağı endişelerini sildiğini, Türkiye'nin krizde takındığı tavrın kimsenin uydusu olmadığı ancak ittifaklarına bağlı olduğu mesajını içerdiğini belirtmiştir (Aslan 1962). Ancak bu kriz resmi olarak ifade edilmese de bir başka gerçeği yani ABD'nin kendi güvenliğini, müttefiklerinin güvenliğinin üzerinde tuttuğunu da gözler önüne sermişti. Küba'daki Sovyet füzelerine karşılık, Türkiye'deki Amerikan füzelerinin kaldırılması Türkiye'yi Sovyet tehdidine karşı güçsüzleştirici bir tedbir olarak da değerlendirilmiştir (Bal 2002:166). Öte yandan füze teknolojisinde yaşanan gelişmeler çerçevesinde uzun menzilli balistik füzelerin kullanılır olması Türkiye'nin NATO için stratejik önemini azalttığı, dolayısıyla Türkiye'nin elindeki bir büyük kozu kaybettiği de başka bir realitedir (Altan 1963)¹⁰.

Kıbrıs sorununun gitgide tırmandığı bir dönemde müttefiklerinden beklediği yardımı göremeyen Türkiye'nin yeni çıkış yolları araması gayet doğaldı. Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmek isteyen Rusya için Kıbrıs soru-

¹⁰ Ayrıca Batı'nın Moskova'da Kruşçev'i Stalinist muhalefete karşı desteklemek adına ilişkileri yumuşatmaya çalışması da Türkiye'nin önemi ile ilgili soru işaretlerinin doğmasına yol açmıştır. Bir bakıma bu gelişme Türkiye'nin güvenliği açısından olumlu bir hadisedir.

nu kaçırılmaz bir fırsat oldu. 27 Mayıs'tan sonra Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunma teklifi sunan Sovyetlerle ilişkiler, Batı ittifakına 1960'lara kadar olan körü körüne bir bağlılık yüzünden gelişmemişti. Amerikalıların ve Avrupalı devletlerin her türlü diplomatik ve ticari ilişkileri yeniden kurmalarına rağmen Türkiye bu konuda müttefiklerinden ayrıışmıştı. Bu politikanın kendisine yarardan çok zarar verdiğini ancak bu dönemin ortasında anlayan Türkiye, rotayı Rusya'ya çevirdi. 1963 yılında bir Türk delegasyonu Moskova'ya giderek Başkan Kruşçev'le görüştü. Bu görüşmede Kruşçev Rusya'nın Türkiye ile dostane ilişkileri geliştirme arzusunda olduğunu ve Stalin döneminde yürütülen Türkiye politikasının değişmesi gerektiğini ifade ederek Türkiye'nin duymak istediği mesajları vermişti (Gürtuna 2006:31). 27 Mayıs sonrası yeni bir yöne giren Türkiye'nin dış politikasının da değişmesini normal karşılayan Toker, ABD'nin ve diğer Batı Bloğu ülkelerinin Sovyetlerle iyi ilişkiler kurmalarına rağmen Türkiye'nin bundan ayrı kalmasının beklenemez olduğunu belirterek, Türkiye'nin kraldan daha çok kralcı olmayacağını ve ABD'nin de bunu normal karşılaması gerektiğinin altını çizmişti (Toker 1965:5).

1960-1964 yılları arası Türk-Sovyet ilişkileri normalleşme yolunda sürdürülürken, 1965'ten itibaren ilişkiler işbirliği temelinde seyretmiştir (Gençalp 2014:318). 1965 sonrası daha da gelişecek siyasi ilişkilerin temeli öncesinde yapılan ekonomik anlaşmalarla sağlanılmıştı. 1963 yılında yapılan 28 milyon dolarlık ticaret anlaşması ile iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi %20 oranında büyütüldü (Milliyet, 20.03.1963). İki ülke arasındaki ilişkiler 1964-1965 yıllarında gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlerle daha da pekiştirildi¹¹ (BCA.30.18.1.2/180.61.14.). 1963 yılında bir Türk Heyeti (02-14.05.1963) ve daha sonra 1964 yılında Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Moskova'ya gitmiş (30.10/06.11.1964) ve bu ziyarette iki ülke arasında kültür anlaşması imzalanırken¹² (BCA, 30.18.1.2/181.70.1-3.), iade-i ziyaret babında da Sovyetlerin efsanevi Dışişleri Bakanlarından olan Gromiko¹³Ankara'ya gelmişti (17-22.05.1965). Litvinov'dan sonra Türkiye'ye ilk defa bir Sovyet Dışişleri Bakanı'nın gelmesi ilişkilerin ulaştığı boyutu göstermesi bakımından önemlidir. Türkiye'den bu dönemdeki en üst düzeydeki ziyaret son koalisyon hükümetinin Başbakanı olan Suat Hayri Ürgüplü'nün ziyareti (09-17.08.1965) olmuştur. Yine 1965 yılının başında

¹¹ 1964 Ekim'inde Dışişleri Bakanlığı Türkiye ile Sovyetler Birliği hükümeti arasında vize harçlarının kaldırılması hususunda mektup teatisi anlaşması yapılması hususunda yetkilendirilmişti. Vizelerle ilgili yapılan bu düzenleme karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi yönünde atılan küçük adımlardan biri olarak kabul edilebilir.

¹² Kültür anlaşması ile ilgili yetkilendirme 28.10.1964 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Erkin'e verildi. Anlaşma kapsamında Türk ve Rus bilim insanlarının karşılıklı bilgi alışverişinde bulunarak üniversiteler arasında işbirliği kurmaları, opera ve müzik alanında sanatçıların mübadelesi, resim, gravür, seramik ve süsleme sanatlarında karşılıklı sergiler açılması, spor karşılaşmaları düzenlenmesi, müzelerdeki eserlerin sergilenmesi düşünülmüştür.

¹³ 28 Yıl boyunca kesintisiz bir şekilde Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı olan, meslekten bir diplomat olan Andrey Andreyeviç Gromiko hakkında detaylı bilgi için bkz. Tellal 2007: 349-377.

ve sonlarında da iki Rus Heyeti Türkiye'ye gelerek ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulundu.

4 Ocak 1965'te TBMM'nin davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Nikolai Podgorny başkanlığındaki 10 kişilik Sovyet Heyeti'nin gelişi haberinin "32 yıldan beri depoda duran Sovyet bayraklarının" yeniden ütülenmek üzere çıkarılması yorumuyla verilmesi ziyaretin önemini göstermesi bakımından dikkate değerd (Milliyet, 03.01.1965). Sovyetler Birliği'nin 4 numaralı ismi olan Podgorny'nin ziyareti, Türk Dışışleri Bakanı Erkin'in Moskova ziyaretinin yalnızca Kıbrıs meselesinde Sovyetlerden taviz koparmak amacıyla yapıldığı düşüncesinin artık kamuoyunda dağılmaya başlamasına vesile oldu (Milliyet, 04.01.1965). Ziyareti değerlendiren Toker, tarafların birbirlerinden dış politika ve güvenlik konularında geleceğe yönelik bağlayıcı taleplerde bulunmaması halinde ilişkilerin normal yolunda yürümesi için hiçbir engel olmadığını belirtmiştir (Toker 1965). Millet Meclisinde milletvekillerine hitap eden Podgorny konuşmasında Toker'in sözlerine benzer ifadelerle "Türk-Sovyet dostluğu için hiçbir set, hiçbir engel yoktur" diyerek ilişkilerin geleceği hakkında sinyaller verdi¹⁴ (Milliyet, 06.01.1965). Ziyaret ve Sovyet Heyeti'nin temaslarına ilişkin gözlemlerini aktaran Hekimoğlu, Ankara'daki yoğun mesai içinde en çok telaşlı olanların Amerikalı diplomatlar olduğu gözlemini paylaşırken, "Telaş edecek bir şey yok... Türk toplumu bağlı bir politikanın ıstırabını hele şu Kıbrıs olaylarında çok derinden duydu. Bu çıkmazdan kurtulmak, ulusal ve bağımsız bir politikaya yönelmek yollarını arıyor artık. Sovyet-Türk münasebetleri bu ışık altında değerlendirilebilir ancak" (Hekimoğlu 1965) sözleriyle Türk dış politikasının evirildiği yönü gazeteci gözüyle aktarmıştı. Sovyetler Birliği yönetiminin ilk etapta Kıbrıs meselesinde Rum tarafını destekler açıklamalar yapmasına karşılık iki ülke arasında gelişen ilişkiler ilk meyvelerini bu sorun üzerinde verdi. Türk Başbakan'ın ziyaretinden 3 ay önce Ankara'ya gelen Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Gromiko temasların oldukça faydalı geçtiğini, gelecek adına umutlu olduğunu belirtmesinin yanı sıra, Kıbrıs konusuna da değinerek: Ada'ya dış müdahaleye karşı olduklarını fakat yönetim olarak rejimin federasyon şeklinde kurulabileceğini söylemişti (Gençalp 2014:323). Bu yaklaşım Sovyetler'in Türk tezine yaklaştırıldığını göstermesi açısından büyük öneme sahiptir. 9-17 Ağustos 1965 tarihleri arasında Başbakan Ürgüplü'nün Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret (BCA, 30.1.0.0/46.277.3)¹⁵ bu dönemdeki en önemli ekonomik anlaşmalardan birinin esaslarını ortaya koymuştu. Bu anlaşmanın gerekli protokollerini yapmak üzere ise 30 Eylül 1965'te bir başka Sovyet Heyeti Türkiye'ye geldi ve yapılan uzun müzakereler sonucu

¹⁴ Tabii Senatör Osman Köksal ve bazı AP'li vekiller Podgorny'nin Meclis kürsüsünden konuşmasına karşı çıkarak, komünizm propagandası yapıldığını öne sürmüşlerdi.

¹⁵ Bu ziyaretle ilgili koalisyonun bir diğer ortağı olan CKMP Genel Başkanı Türkeş, Tas Ajansı'na verdiği aşağıdaki demeçle ziyareti desteklediklerini belirtmişti: "Başbakanımızın Rusya seyahati önceden hazırlanmıştır. Biz diğer komşularımızla olduğu gibi bütün milletlerle ve Sovyetler Birliği ile iyi münasebetler içinde bulunmayı daima arzu ederiz. Başbakanımızın bu ziyaretinin de her iki memleket için yararlı olacağını zannediyoruz."

12 Kasım 1965'te imzalanarak yeni kurulan Demirel hükümetine koalisyonlar döneminin bıraktığı son miras oldu (Gürün 1983:204).

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze dış politika serüveni incelendiğinde izlenen yol haritasında dönem dönem bir takım değişiklikler yaşandığı kolaylıkla gözlenebilmektedir. Kuruluş sürecinde Misak-ı Milli ile belirlenen dış politika hedeflerine ulaşmaya çalışan Türkiye'nin uluslararası camiaya vermek istediği mesaj netti: Milli sınırlara dayalı, tam bağımsız bir devlet. Bu konudaki kararlılık ve izlenen dış politika, iki dünya savaşı arası dönemde İtilaf devletlerinin Kürkçüoğlu'nun deyimiyle "ihtilaf" devletlerine dönüşmesiyle (Kürkçüoğlu 1980:320) Türkiye'nin elini daha da güçlendirdi. Bu periyotta komşu devletler Yunanistan, Irak, İran ve Sovyetler Birliği ile yapılan bölgesel dostluk ve saldırmazlık anlaşmaları Türkiye'nin itibarını arttırırken bir yandan da güvenliğini de sağlamaktaydı. Uygulanan bu politikalar İkinci Dünya Savaşı arifesinde değişime uğradı ve savaş sonunda oluşan iki kutuplu dünyada Türkiye ABD merkezli Batı ittifakı tarafında yer aldı. Bu tercihte Sovyetler Birliği'nden gelen tehditlerin de ciddi bir payı olduğunu yinelemek gerek. 1950 yılında yaşanan iktidar değişimi sonrası Demokrat Parti, Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkileri yeniden ihya etmeye çabaladıysa da gerek geçmiş anlaşmazlıklar gerek ideolojik çatışmalar gerekse de bu dönemde sürdürülen kayıtsız şartsız Batı yanlısı tutum nedeniyle bu çabalar istenilen sonuçları vermedi. Benzer bir süreç Sovyetlerle bu dönemin sonlarına doğru işletilmeye çalışıldıysa da iktidarın ömrü ilişkilerin geliştirilmesine yetmedi.

27 Mayıs darbesi sonrası iktidarı ele alan Milli Birlik Komitesi'nin içerde izlediği politikalar DP politikalarına bir tepki niteliği taşımasına rağmen, dış politikada tamamen farklı bir yol takip edildi. Komite'den yapılan ilk açıklamada müttefiklere olan bağlılığın vurgulanması dış politikada marginal bir değişimin olmayacağı işaretlerini vermişti. Ancak ilerleyen süreçte Türkiye'nin çıkarlarının müttefiklerinininki ile çatışması sonucu dış politikada ciddi bir kırılma yaşandı.

27 Mayıs sonrasında tartışmaya açılan Türk dış politikasında: 1962 Küba Krizi, 1963 Kıbrıs olayları, Johnson Mektubu, NATO güvencesinin ve yardımlarının azalacağı söylemleri, ABD'nin kromu Türkiye yerine Sovyetlerden almaya başlaması ile değişim kaçınılmaz bir hal aldı. Tek yönlü, bağımlı dış politikanın kendisine ne kadar zarar verdiğini sonuçlarıyla beraber yeni yeni anlayan Türkiye yüzünü, bir taraftan Federal Almanya'ya diğer taraftan Ortadoğu, Asya, Latin Amerika ve Afrika'yı kapsayan 3. Dünya'ya ve kaçınılmaz olarak kuzey komşusu süper güç olan Sovyetler Birliği'ne döndü (Tellal 2000:194). Milli bir dava haline dönüşen Kıbrıs meselesi ile Batı ittifakının içindeki yerini adeta bir turnusol kağıdı deneyi ile idrak eden Türkiye, bağımsızlığını kazanıp Milletler Cemiyeti'nin üyesi olan 3. Dünya ülkelerinin olası bir Kıbrıs oylamasında artan önemini de fark ederek daha geniş perspektifli bir politika arayışına girdi. Bu değişimin en

önemli iki ayağından biri olan Ortadoğu ölkeleriyle ilişkiler sınır anlaşmazlıkları, ideolojik farklılıklar, tarihi birikimler gibi çeşitli sebeplerden ötürü istenilen seviyede geliştirilemediyse de sacın diğer ayağı olan Sovyetler Birliği ile münasebetlerin geliştirilmesine yönelik ciddi adımların karşılıklı bir şekilde atıldığı görölmektedir. Bu dönemde ilişkilerin geliştirilmesi için ortaya konulan çabalar sonraki dönemde karşılık bulmuştur. Dönemin başlangıcı kabul ettiğimiz 27 Mayıs 1960'tan 1965 yılına gelindiğinde Türk dış politikası 5 yıl önceki halinden tamamen farklı bir hal almış oldu.

Devletlerarası ilişkilerde her devlet kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek bir politika belirler. Bu bağlamda Türkiye'nin 1962 yılı ortalarına kadar takip ettiği koşulsuz Batı yanlısı siyaset, çıkarların çatışması ve müttefiklerden beklenen desteğin sağlanmaması nedeniyle iflas etti. Sonraki dönemlerde de görüleceği üzere Türkiye, müttefiki kabul ettiği ABD ve Avrupa ile yaşadığı her ciddi sorun sonrası yönünü Sovyetlere ve komşu Arap devletlerine dönerek bir denge siyaseti takip etmeye çalışmıştır. Sonuç olarak anlaşmalara ve ittifaklara bağlı fakat bağımsız ve milli bir dış politikanın Türkiye'nin çıkarlarını koruma noktasında faydaları yaşanan her tecrübe sonrası bir kez daha net bir şekilde anlaşılmıştır. Bu iki ilkeden vazgeçilmeden takip edilecek her türlü politikanın başarılı olma ihtimalinin, tarihi örneklerinde de görüldüğü üzere, diğer yöntemlerden yüksek olacağı aşikârdır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

BCA, 30.1.0.0/46.277.3.

BCA, 30.1.0.0/50.304.9.

BCA, 30.18.1.2/181.70.1-3.

BCA.30.18.1.2/180.61.14.

Resmi Yayınlar (Millet Meclisi Tutanak Dergisi)

MMTD, C.11, B.28, 10.01.1963.

MMTD, C.20, B.128, 02.09.1963.

Sürelî Yayınlar

Akşam (1960-1965)

Ulus (1960-1965)

Milliyet (1960-1965)

Son Havadis (1960-1965)

Havadis (1960-1961)

The Times (1960-1962)

"Dış Politika", *Milliyet*, 30.04.1963.

"Irak ve Sınır Olayları", *Ulus*, 20.08.1962.

"Sovyet Heyeti'nin Ziyareti", *Milliyet*, 04.01.1965.

AFACAN İsa (2012), "Türk Dış Politikasında Afrika Açılımı", *Ortadoğu Analiz*, 4(46).

- AKKAYA Bülent (2012), "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı", *Akademik Bakış Dergisi*, Celalabat/Kırgızistan,28.
- ALTAN Çetin (1963), "Takke Önümüze Düşmeden", *Milliyet*, 23.01.1963.
- ASLAN İffet (1962), "Küba Krizi ve Türkiye", *Ulus*, 30.10.1962.
- BABAN Cihad (1963), "Ortadoğu ve Türkiye", *Ulus*, 25.04.1963.
- BAL İdris (2002), "Türk Dış Politikası (1960-1980)", *Türkler Ansiklopedisi*, C.17, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002.
- BALKAN Aydemir (1960a), "Dış Politika Felsefemiz", *Akşam*, 15.08.1960.
- BALKAN Aydemir (1960b), "Ortadoğu Politikamızda Yenilik İhtiyacı", *Akşam*, 07.09.1960.
- BARLAS Ali İhsan (1960), "Sovyetler Birliği ve Türkiye", *Son Havadis*, 10.09.1960.
- BAŞ Arda (2012), "1957 Suriye Krizi ve Türkiye", *History Studies*,4(1).
- BILGE A. Suat (1969), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ankara.
- BILGIN Mustafa (2007), *Britain and Turkey in the Middle East*, London: Tauris.
- BOSTANCI Mustafa (2013), "Türk Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", *Gazi Akademik Bakış*, 7 (13).
- BULUT Sedef (2008), "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) Nato Üyeliği ve Balkan Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi*, 41.
- ÇAKIR Faruk M., "Amerikan Bakış Açısından Türkiye'de 1957-1960 Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Türk-Amerikan İlişkileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(1).
- ÇELİK F. Edip (1960), "Dış Politikada Ölçü", *Akşam*, 27.06.1960.
- DOĞANER Yasemin (2006), "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Dış İlişkiler", *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2.(4).
- DURAN Hasan-Ahmet Karaca (2013), "1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1).
- EKINCI Necdet (2002), "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", *Türkler*, C.16, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- EKİNCİKLİ Mustafa (2002), *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, Ankara: Berikan Yay.
- ESMER Ahmet Şükrü (1962), "İrak'ın Dertli Adamı", *Ulus*, 29.08.1962.
- GENÇALP Ebru (2014), "Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk Sovyet İlişkileri (1965-1980)", *ÇTTAD*, XIV(29).
- GÖNLÜBOL Mehmet (1969), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara:A.Ü. S.B.F. Yayınları.
- GÖNLÜBOL Mehmet- Cem Sar (1997), *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- GÜRTUNA Anıl (2006), *Turkish-Russian Relations in The Post Soviet Era: From Cocflct to Cooperation*, ODTÜ SBE, Ankara, Yaymlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- GÜRÜN Kamuran (1983), *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara:A.Ü. S.B.F. Matbaası.
Havadis, 10.01.1962.
- HEKİMOĞLU Müşerref (1960), "Kalb ve Kese Arasında", *Akşam*, 14.12.1960.
- HEKİMOĞLU Müşerref (1961), "Afrika Kaynarken", *Akşam*, 05.08.1961.
- HEKİMOĞLU Müşerref (1965), "Sovyet Misafirlerle İlk Karşılaşma", *Akşam*, 07.01.1965.
- KÜRKÇÜOĞLU Ömer (1980), "Dış Politika Nedir? Türkiye'nin Dünü ve Bugünü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(1).
- SEYDİ Süleyman (2011), "Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2).
- TELLAL Erel (2000), *SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, Ankara.
- TELLAL Erel, "Sovyet Dış Politikası ve Gromiko", *A.Ü. SBF Dergisi*, 62(3): 349-377.
- TEPECİKLIOĞLU Elem Eylice (2012), "Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, 1(2).
- TOKER Metin (1965a), "'Bugünkü Türkiye'nin Dış Politikası", *Akis*, 551, 08.01.1965.
- TOKER Metin (1965b), "Rus Heyetini Karşılarken", *Milliyet*, 04.01.1965.
- UÇAROL Rıfat (1995), *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Der Yayınları.
- YEŞİLBURSA Behçet Kemal (2009), "A General Review of Turkey's Foreign Affairs During The Democrat Party Era (1950-1960)", *Alternative Politics*, 1(2).

SIYASİ İLİŞKİLER KREDİ İLİŞKİLERİ ETKİLEŞİMİ: SOVYETLER BİRLİĞİ-RUSYA FEDERASYONU- TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1930-2000)

Ali BAŞARAN*

ÖZ

Siyasi ilişkiler ile kredi ilişkileri arasında bağlantı olduğu varsayımı Sovyetler Birliği-Türkiye ve Rusya Federasyonu-Türkiye örneğinde test edilmiştir. Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye kredi açtığı ya da açmadığı yıllar ile Türkiye'nin Sovyetler Birliği, Rusya Federasyonuna kredi açtığı yıllarda siyasi ilişkilerin yönünün (pozitif +, nötr ±, negatif-) bulunması amaçlanmıştır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Katalogları yanısıra diğer kaynaklardan veriler toplanmıştır. Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkileri verilerinden elde edilen bulgular, siyasi ilişkiler ile kredi ilişkileri arasında bağlantı olduğu varsayımını doĐrulamıŐtır. Türkiye'nin SSCB'den kredi aldığı veya SSCB'nin Türkiye'den kredi aldığı yıllarda siyasi ilişkilerinin pozitif olması beklenir. Bulgular beklentiyi teyit etmiştir. Kredi alıŐ verisinin kesildiği yıllarda siyasi ilişkilerin negatif olması beklenir ki bulgular beklentiyi teyit etmiştir. RF-Türkiye kredi ilişkileri verileri ise varsayımı kısmen doĐrulanmıŐtır. Türkiye-Rusya Federasyonu siyasi ilişkileri negatif ekseninde iken kredi ilişkileri kesilmemiŐtir.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Rusya, Türkiye, kredi ilişkileri, kredi ilişkileri ve siyasi ilişkilerin etkileşimi

ABSTRACT

The hypothesis that there is a link between political relations and credits has been tested in the case of Soviet Union-Turkey and Russia-Turkey. The objective of the case study is to find the direction of political relations (positive+, neutral±, negative-) in the years that Soviet Union opened or not credits to Turkey and the direction of political relations in the years that Turkey opened credits to Soviet Union and Russian Federation. Datas derived from General Directorate of State Archives of the Prime Ministry of the Republic of Turkey and others sources. The findings from the Soviet Union-Turkey relations data fully confirm the assumption that there is a linear link between political relations and credit relations. Political relations are expected to be positive in the years when Turkey receives credit from the USSR or when the USSR obtains credit from Turkey. The findings confirmed

* Yrd. DoÇ. Dr., Karabük Üniversitesi, İŞletme Fakültesi, Uluslararası İŐletmecilik Bölümü,
ORCID: 0000-0002-1870-2495, alibasaran3@hotmail.com.

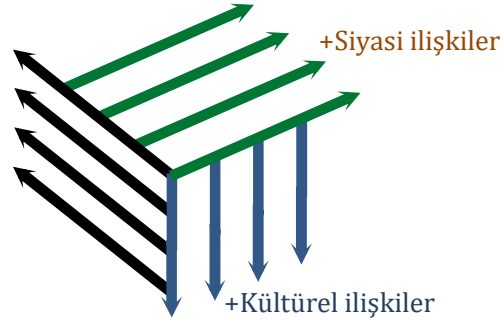
the expectation. Political relations are expected to be negative in the years when the credit exchange ceases. The findings confirmed the expectation. The case of credit relations of RF-Turkey has partly confirmed the assumption. While the political relations between Turkey and the Russian Federation were on the negative axis, credit relations were not cut off.

Keywords: Soviet Union, Russia, Turkey, credit relations, interaction of credit and political relations

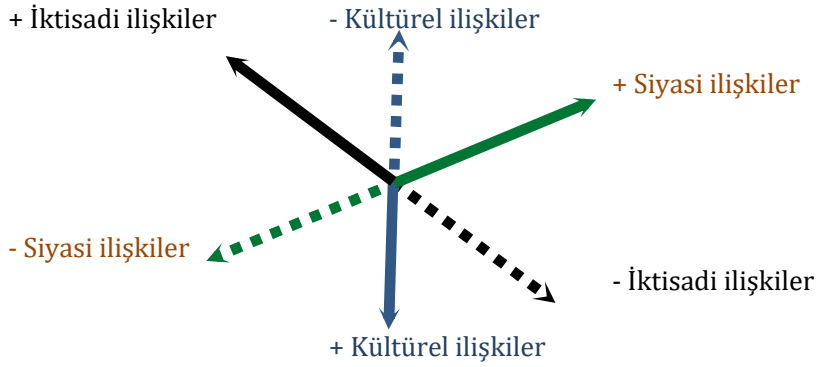
Dış politika siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkiler başta olmak üzere her çeşit ilişkinin yönetimi olarak tarif edilebilir. Tarihte ve günümüzde Avrupa devletlerinin dış politikalarının en önemli boyutlarından biri dış iktisadi ilişkilerdir. Avrupa devletleri tarihinde ticari ilişkiler oluşturma, iktisadi nüfuz yayma çabaları önemli yer tutmuştur ve hâlen de tutar. Örneğin İngiltere İmparatorluğuna yeni toprakların katılması silah gücü yanında tüccar, banker ve girişimcilerinin maharetine de bağlıydı (İskit, 2001).

Her bir ülkenin dış politikası terkiibinde siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkilerin oranı farklıdır. Örneğin, ABD, İngiltere, Fransa gibi ülkelerin dış politikalarında siyasi ilişkiler ile iktisadi ilişkiler müsaviyken Japonya ve Almanya'nın dış politikasında iktisadi ilişkilerin payı yüksektir. Belçika, Hollanda gibi küçük boy AB ülkeleri zaman zaman dış politikalarında uluslararası etik, insan hakları gibi konuları ön plana taşıyalar da iktisadi çıkarları dış politikalarının en başta gelen boyutudur. Singapur ve Hong Kong'un varoluşu ise dış iktisadi ilişkilerin sonucudur. Singapur, Hong Kong gibi ülkelerde dış iktisadi ilişkiler dış politikanın tamamına yakını oluşturur. Öte yandan, otoriter rejimle yönetilen veya demokrasinin henüz yerleşmemiş olduğu Kuzey Kore, Küba gibi ülkelerde, çoğunlukla popülist-milliyetçi söylemlere dayanan "sözde siyasi" gerekçelerle dış politikada siyasi ilişkilerin payı yüksektir, iktisadi çıkarlar, hatta toplumun asgari iktisadi ihtiyaçları dış siyasi ilişkilere feda edilebilmektedir (İskit, 2001), (Mueller, 2003:68).

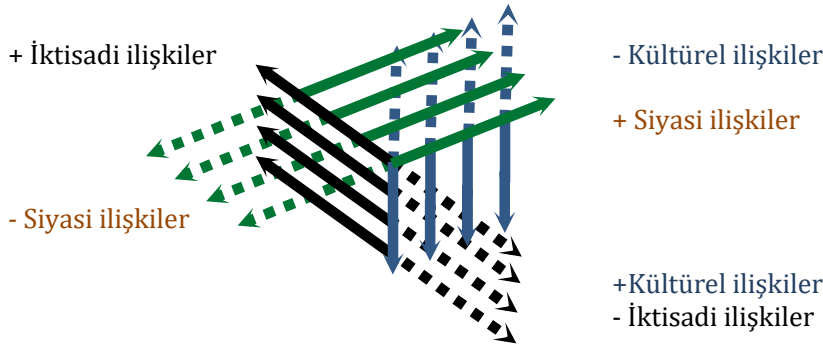
+İktisadi ilişkiler

Şekil 1: Dış ilişkilerin (siyasi, iktisadi, kültürel) düzlemleri, pozitif (+).

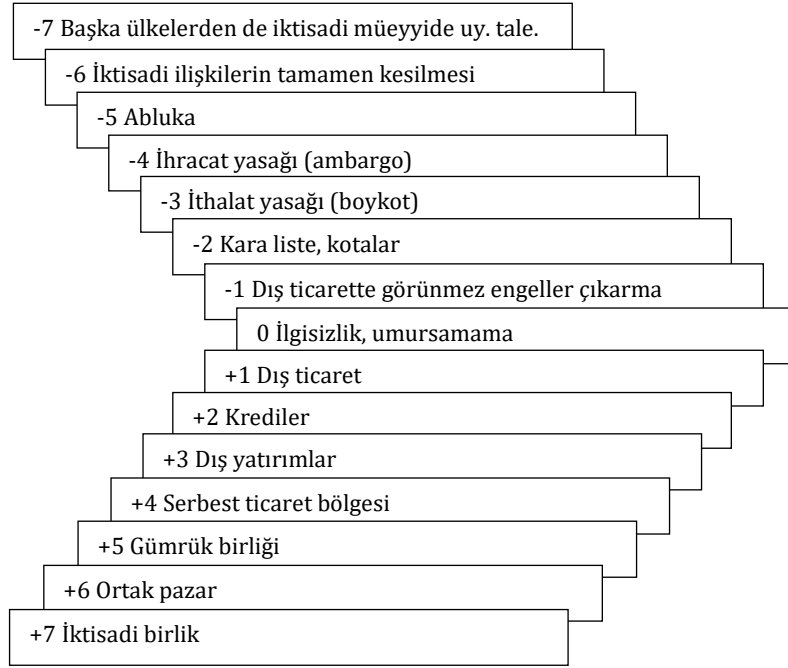
Şekil 2: Dış ilişkilerin (siyasi, iktisadi, kültürel) eksenleri, pozitif (+) ve negatif (-) yönler.

Şekil 3: Dış ilişkilerin (siyasi, iktisadi, kültürel) düzlemleri, pozitif (+) ve negatif (-).

Dış politikanın başlıca boyutlarının (siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkiler) ayırt edici niteliklerini ortaya koymak gerekir. Dış siyasi ilişkiler egemenlik hak ve yetkilerinin kazanılması, kullanılması ve korunmasını içerir. Dış iktisadi ilişkiler para ile ifade edilebilen, para ile ölçülen, hedefi iktisadi ihtiyaçları karşılamak olan ilişkiler olarak nitelenebilir. Kültürel ilişkilerin ayırıcı niteliği tarafların biri birini tanımaya yönelik faaliyetlerini içermesidir. Amaç para ya da güvenlik değil, karşı tarafı merak, karşı tarafla iletişim kurma ihtiyacıdır.

Dış iktisadi ilişkiler ekseninde pozitif ve negatif tarafta gösterilebilir. Pozitif dış iktisadi ilişkiler yedi aşama içerir. İki ülke arasında dış iktisadi ilişkilerin genellikle dış ticaret ile başladığını görürüz. İki ülke arasında siyasi ilişkiler aşama kaydettikçe, siyasi güven arttıkça, dış ticaret ile başlayan iktisadi ilişkilere yeni türler eklenir. Yedinci aşama sonrası siyasi birliktir. İki ülke arasında iktisadi ilişkilerin gerek hacmi gerek türleri arttıkça siyasi ilişkiler de kültürel ilişkiler de aşama kaydeder.

Şekil 4: Dış iktisadi ilişkilerin eksenin pozitif (+) ve negatif (-) tarafında sıralanması.

Ülkeler arasında kredi ilişkilerini Uluslararası İktisat anabilim dalı ile Uluslararası Siyasi İktisat anabilim dalı konu edinmektedir (Seyidoğlu, 1998: 2-3). Uluslararası İktisat ülkeler arasında kredi ilişkilerini faiz oranı farkıyla açıklar, faiz oranı düşük ülkeden faiz oranı yüksek ülkeye kredi akımını öngörür. Örneğin Japonya'da faiz oranları %2 iken, Rusya'da faiz oranı eklenen ülke risk primiyle net %2'yi aşıyorsa Japonya'dan Rusya'ya kredi akışı beklenir. Uluslararası Siyasi İktisat ise kredi akımı için Rusya'da faiz oranlarının Japonya'dan daha yüksek olmasının tek başına yeterli olmayacağını belirtir. Uluslararası Siyasi İktisat Japonya'dan Rusya'ya kredi akışının olması için iki ülke arasında bu akımı engelleyecek siyasi sorunların olmaması gerektiğini ya da Japonya'nın siyasi kazanç beklentisiyle kredi açacağı tahmininde bulunur. Uluslararası Siyasi İktisat ülkeler arasında iktisadi mazharlar ve iktisadi müeyyideleri açıklar.

Bir ülke yönetimi iktisadi müeyyide kararı aldığı ülkeye hem kamu hem de özel kaynaklardan kredi akışını durdurabilir. Ülkeler arasında kredi ilişkisi özel kişiler, kamu tüzel kişileri, uluslararası kurumlar arasında olabilmektedir. Özel kişiler kâr beklentisi ile kredi kullanırken kamu tüzel kişileri ve uluslararası kurumların siyasi kazanç umudu yüksektir. Müeyyide kararı alan devlet başka ülke ve uluslararası kurumları da müeyyide kararına katılmaya çabalar. İktisadi müeyyideler genelde ticaret ve ödeme sistemlerini kapsamaktadır.

1. İLGİLİ ÇALIŞMALAR, İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR

İktisadi desteklerle, siyasi yarar/menfaat temini çabasına veya tersine, siyasi kazanç temini için iktisadi müeyyidelere tarihi kayıtlarda çokça rastlanmaktadır. Osmanlıların verdiği bazı kapitülasyonlar siyasi kazanç temini çabasının tarihteki örneklerindedir. Avrupa'da, I. Françesko ile Şarlken (Charles Quint, V. Karl) Mart 1521'de Avrupa'nın hâkimiyeti mücadelesi başlamıştı. 25 Şubat 1525'te Şarlken'e esir düşen I. Françesko için Kanunî'den yardım istenmiştir. Şarlken ve kardeşi Ferdinand'a karşı Fransa ile Osmanlı'nın uzun süre birlikte hareket etmeleri gerektiğinden, siyasi kazanç temini için Fransa'ya 1535'te ticari ayrıcalıklar kapitülasyonlar bağışlanmıştır (Acartürk ve Kılıç, 2011, p. 6). 1571 Lepanto bozgunundan sonra İspanya'ya karşı Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya kapitülasyonlar bağışlanmıştır (İnalçık, 2015: 171).

İktisadi kazançların devamı için siyasi destek de söz konusu olabilmektedir. 1680'li yılların başında Osmanlı Devleti, Viyana seferine hazırlanıyordu. Papa'nın bütün Avrupa devletlerini Osmanlılara karşı ittifaka çağırmasına rağmen Fransa bu ittifaka yanaşmamıştır. Önceki siyasi yardımları nedeniyle Fransa, bahşedilen kapitülasyonlarının iptalinden zarar gördüğünü hatırlamıştır. Osmanlılar kapitülasyonlar vasıtasıyla Fransa'yı mukaddes ittifaktan ayırmışlardı (Acartürk ve Kılıç, 2011: 8). Bir diğer tarihi kayıt İngiltere'nin Osmanlı bağımsızlığını iktisadi çıkarları için koruma politikasına yönelmesidir. Lord John Russell, Osmanlı'nın bağımsızlığının tehlikeye düşmesi halinde İngiliz dış ticaret dengesinin alt üst olacağını ifade etmiştir (Acartürk ve Kılıç, 2011: 19). Ülkeler arasındaki her iktisadi düzenleme siyasi irade taşır ve siyasi sonuçlar doğurur. Osmanlı devletinin siyasi kazanç teminine yönelik verdiği kapitülasyonlar ilerleyen yüzyıllar içinde iktisadi ve siyasi zararlar doğurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu sonrası Türkiye Cumhuriyeti tarihinde iktisadi desteklerle siyasi kazanç temini çabasına veya tersine, siyasi kazanç temini için iktisadi müeyyidelere ya da mazharlara çokça rastlanmaktadır. İktisadi müeyyideler münferiden uygulanabildiği gibi uluslararası bir teşkilatın aldığı karara katılarak da uygulanabilmektedir. 1930'lu yıllarda Türkiye'de İtalya korkusu vardı. Bu nedenle İtalya'ya karşı, İtalya-Habeş harbi dolayısıyla, Akvam Cemiyetince kabul ve aza devletlere teklif edilen tedbirleri İcra Vekilleri Heyeti (bakanlar kurulu) 15 Kasım 1935'te onamıştır (No:3503, 1935). Akvam Cemiyetinin İtalya'ya kredi açılmaması ve ikrazatta bulunulmaması hakkındaki 14/10/1935 tarihli ikinci teklifi bilhassa dikkat çekicidir.

II. Dünya Savaşı sonrası dünyanın iki düşman bloğa ayrışması sürecini anlamak için iktisadi ilişkiler ile siyasi ilişkiler etkileşimine odaklanmak gerekir. II. Dünya Savaşı yeni siyasi ve iktisadi düzen arayışlarını beraberinde getirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası ABD ve SSCB arasındaki siyasi ihtilaflara iktisadi ihtilaflar da eklenmiştir. II. Dünya Savaşını takip eden yıllarda iktisadi mazhar, himaye politikası ABD ve SSCB ihtilafını, ayrışmasını keskinleştirmiştir. Soğuk Savaş yıllarında ABD ve SSCB diğer ülkeleri

cezbetmek için iktisadi destekleme yöntemlerini kullanmışlardır. ABD ve SSCB merkezlerinde oldukları uluslararası iktisadi düzen oluşturma yarışına girmişlerdir. SSCB-ABD ihtilafından, rekabetinden Türkiye hem siyasi hem de iktisadi kazanç temin etmeye çabalamıştır.

Nasıl ki ülke içinde iktisadi bir düzene ihtiyaç varsa ülkeler arasında da iktisadi düzen oluşturma ihtiyacı doğmaktadır. Ülkeler arasında iktisadi düzenlemeleri öngören anlaşmalar iki taraflı, belli bir bölgeden ya da yerkürenin tüm kıtalarından katılımcılara açık olarak imzalanabilmektedir. 1944 tarihli IBRD ve IMF, 1947 tarihli GATT tüm kıtaları kapsarken 1957 tarihli Avrupa Ekonomik Topluluğu belli bir alandaki iktisadi ilişkileri düzenlemeyi hedeflemiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası ABD merkezli bir iktisadi dünya sistemi oluşturma çabaları SSCB'yi hareketlendirmiş, SSCB merkezli uluslararası siyasi-iktisadi-kültürel sistem kurma çabasını doğurmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası SSCB ile ABD'nin nüfuz rekabetine konu ülkelerden birisi de Türkiye olmuştur. Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası ve akabindeki dünya iktisadi sistemini şekillendiren görüşmelerin dışında tutulmuş, 1944 Bretton Woods, 1947 GATT Cenevre, 1947-1948 Havana, GATT Annecy'e görüşmelerine katılamamıştır. ABD'de kurulan Batı merkezli dünya iktisadi sistemine sonraki yıllarda dâhil edilmiştir. SSCB tehdidi karşısında ABD himayesi başladıktan sonra iktisadi anlaşmalara Türkiye taraf kabul edilip ABD merkezli iktisadi sisteme eklenirken, SSCB önderliğindeki ülkelerle ilişkileri gerilemiştir.

Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasına (IBRD) katılması için hükümete 19 Şubat 1947'de yetki vermiştir.¹ Truman'ın nutkundan bir gün önce ABD Türkiye'yi 11 Mart 1947'de IMF ve IBRD'ye kabul etmiştir. Truman'ın 12 Mart 1947 tarihli "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım İçin Tavsiye" başlıklı nutku ile George Catlett Marshall'ın 5 Haziran 1947'de "İktisadi İyileşme İçin Avrupa Teşebbüsü Gereklidir" başlıklı nutku ABD ile taraftarı ve SSCB ile taraftarı arasında uluslararası iktisadi oluşumları, kurumları (Conference of European Economic Co-operation, CEEC ve Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu, Cominform) doğurmuştur. Türkiye'nin IMF ve IBRD'ye kabulünden sonra 12 Temmuz 1947'de, Paris'te Quai d'Orsay'da Avrupa'nın acil ihtiyaçlarını belirlemek ve karşılamak için, Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı (Conference of European Economic Co-operation, CEEC) adında bir örgütün kurucuları arasında yer almasına müsaade edilmiştir (Erhan, 1996: 280).

ABD ve SSCB 1944'te II. Dünya Savaşı sonrası dünya iktisadi düzeni için işbirliğine niyetli görünürken ilerleyen yıllarda SSCB, ABD'nin oluşumuna çabaladığı ABD merkezli dünya iktisadi sistemine katılmamıştır. SSCB II. Dünya Savaşı sırasında ortak düşmanlarına karşı ABD ile birlikte savaşırken II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası para ve tediye sistemini düzen-

¹ Bkz. 19 Şubat 1947'de kabul edilen 5016 sayılı kanun. Resmi Gazete, 25 Şubat 1947, Sayı 6541.

lemek için Bretton Woods'ta 1 Temmuz-22 Temmuz 1944'te toplanan konferansa SSCB adına Mikhail Stepanovich Stepanov başkanlığında geniş bir heyetle² iştirak etmiştir. SSCB heyeti Bretton Woods Son Senedini imzalamış ancak SSCB senedin onaylanmamasına karar vermiştir. SSCB, IMF ve IBRD'nin 8-18 Mart 1946'da Savannah, Georgia'daki kuruluş törenine de katılmamıştır.

SSCB, GATT'ın oluşumuna dahi katılmamıştır. 18 Şubat 1946'da Birleşmiş Milletler İktisadi ve Sosyal Konseyinin 1/13 numaralı kararıyla³ Uluslararası Ticaret ve İstihdam Konferansının toplanması öngörülmüştür (Neumann, 1970). Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 30 Ekim 1947'de ABD önderliğinde 23 ülke tarafından Cenevre'de imzalanmıştır.⁴ SSCB imzalayanlar arasında yoktur. 18 Şubat 1946 tarihli Birleşmiş Milletler İktisadi ve Sosyal Konseyinin 1/13 numaralı kararına istinaden Küba'da (Havana) 21 Kasım 1947'den 24 Mart 1948'e kadar süren Birleşmiş Milletler Ticaret ve İstihdam Konferansı toplanmıştır. SSCB Havana toplantısına katılmamıştır.⁵ Havana Ana Sözleşmesi fiiliyata geçirilmemiştir.

Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesi SSCB'den II. Dünya Savaşı sonrası SSCB'ye karşı ABD'den iktisadi mazhar, destek görmüştür. ABD-SSCB arasında ihtilafın daha da belirginleşmesinde ABD ve SSCB'nin⁶ Avrupa'ya iktisadi yardım teklifi etkili olmuştur. Truman'ın 12 Mart 1947 tarihli "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım İçin Tavsiye" başlıklı nutku ile George Catlett Marshall'ın 5 Haziran 1947'de "İktisadi İyileşme İçin Avrupa Teşebbüsü Gereklidir" başlıklı nutku ABD ile taraftarı ve SSCB ile taraftarı arasında uluslararası iktisadi oluşumları, kurumları (Conference of European Economic Co-operation, CEEC ve Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu, Cominform) doğurmuştur.

George Catlett Marshall, Sovyetler Birliği dâhil tüm Avrupa ülkelerini plandan yararlanmaya davet etmiştir (Erhan, 1996: 278). 2 Temmuz 1947'de Fransa, Büyük Britanya ve SSCB Dışişleri Bakanları Konferansı sona ermiştir. Fransa ve Büyük Britanya Marshall Planını SSCB olmadan yürütme niyetlerini açıklamışlardır. Molotov planın "Avrupa ülkelerinin iç işlerine karışmaya yol açacağını" söylemiştir (Kalijarvi, 1947). 27 Temmuz 1947'ye kadar SSCB, ABD'nin Avrupa'ya yardım planına katılmayacağını resmen açıklamamıştır (Erhan, 1996: 281).

² SSCB heyeti için bkz. (Bernkopf, 2014).

³ BMİSK kararları için bkz. http://www.un.org/en/ecosoc/docs/resdec1946_2000.asp (08.07.2016).

⁴ İmzalayan ülkeler listesi için bkz. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_01_e.htm (08.06.2016).

⁵ Havana Anasözleşmesini imzalayan ülkeler listesi için bkz. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/havana_e.pdf (09.06.2016).

⁶ 12 Temmuz 1947'de Bulgar Kabinesi 1947/48 yıllarını kapsayan 87 milyon dolaklık ticaret anlaşmasını Sovyet Rusya ile tamamladı. Yine 12 Temmuz'da Rus-Çek ticaret anlaşması Moskova'da akdedildi. 17 Temmuz 1947'de Macaristan Rusya ile ticaret paktı imzaladı (Kalijarvi, 1947).

Hary S. Truman 12 Mart 1947'de iktisadi yardım aracılığıyla siyasi fayda sağlamayı amaçlamıştır. Truman ifaderi dikkate değerdir; "...Eğer Yunanistan silahlı bir azınlığın kontrolü altına düşecek olursa, bu halin Yunanistan'ın komşusu olan Türkiye üzerinde ciddi ve ani tesirleri olacaktır. Bu takdirde, karışıklık ve düzensizlik bütün Orta Şarka yayılabilir..." "Bu kader saatinde Yunanistan ve Türkiye'ye yardımda başarısız olursak bunun etkisi Doğuya da Batıya da ulaşacaktır." "Bu nedenle Kongre'den Yunanistan ve Türkiye'ye 30 Haziran 1948'de sona erecek müddette 400.000.000 USD tutarında yardım için yetki vermesini istiyorum." (Truman, 1947)⁷. Truman Doktrinini ilanı, soğuk savaşın dış ve iç gerekleri, karşılıklı olarak ideolojik ilkelere seslenme kılıfı altında birbirlerini beslemeye başlamıştır.⁸ Amerikalılara göre, savaşın getirdiği büyük yıkım Avrupa'da kargaşa yaratmış ve bu nedenle komünistler ve dolayısıyla Sovyetler güçlenmiştir. Bu halde Sovyet yayılması karşısında, Avrupa maddi ve manevi olarak güçlendirilmeliydi. Avrupa, ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durabilirse, siyasi olarak da bağımsızlığını koruyabilirdi. ABD bu noktada, İngiltere, Almanya ve Fransa'yı ve sonra tüm Avrupa'yı artan bir biçimde siyasi ve ekonomik işbirliği içine sokarak bütünleşmiş bir Avrupa yaratarak Sovyet ilerlemesini durdurmak istemiştir (Erhan, 1996: 275-276).

ABD ve SSCB Birleşmiş Milletlerin kuruluşunda işbirliği yapsalar da sonradan aralarındaki siyasi ihtilafa iktisadi konulardaki ihtilaf da eklenmiştir. ABD Dışişleri Bakanına sunulan rapor iktisadi konulardaki ihtilafı daha da belirginleşmiştir. George Cattlett Marshall'a George Kennan, William Clayton ve diğerlerinin⁹ hazırladığı ilk rapor 23 Mayıs 1947'de sunulmuştur (Erhan, 1996: 277). George Catlett Marshall 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesindeki "İktisadi İyileşme İçin Avrupa Teşebbüsü Gereklidir" başlıklı nutku¹⁰ hakkında Nâzım Poroy'un 27 Haziran 1947 tarihli yorumu dikkat çekicidir:

"Rusya, yapılan daveti, fazla bir tehalük göstermemekle ve gazeteleri «Dolar emperyalizmine» şiddetli hücumlarda bulunmakla beraber, kabul etmiştir, iktisadî bir şekilde başlamış olan bu görüşmelerin nihayet siyasî bir mecraya dökülmemesini akıl kabul edemez. Bugün zaten devletler ve

⁷ <http://www.americanrhetoric.com/speeches/harrystrumantrumandocctrine.html> içinde "Truman's Speech "A Fateful Hour" (1947)" başlıklı video için <https://www.youtube.com/watch?v=L2MQldviRtE>, ses kaydını dinlemek için <http://www.americanrhetoric.com/mp3clips/politicalspeeches/harrytrumandocctrine.mp3> bağlantısını açınız (06 Haziran 2017). Türkçe çeviri tam metin için bkz. (Korkmazcan, 2005, pp. Ek I a-d). BYEGM kaydı için bkz. <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1947-03-12>.

⁸ Truman'ın başlattığı Türkiye'ye askeri yardım Soğuk Savaştan sonra 1990'lı yılların ikinci yarısına kadar sürdü. Bkz. Milliyet Gazetesi, 12 Ocak 1995, sf. 17.

⁹ <http://marshallfoundation.org/marshall/the-marshall-plan/history-marshall-plan/> (08.06.2016).

¹⁰ Tam metin için bkz. http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/marshall/large/documents/index.php?documentid=8-7&pagenumber=1 (07.06.2016). Dinlemek için <https://youtu.be/ML7LpdTFcwg>

milletler arasındaki işlerin «siyasî» ve «iktisadi» cephelerini birbirinden ayırmağa imkân yoktur. ...» (Poroy, 1947).

Soğuk Savaş yıllarında ABD-SSCB rekabeti siyasi, iktisadi ve kültürel boyutlarda süregitmiştir. ABD, SSCB rekabeti dünya siyasi-iktisadi sorunlarında işbirliğini sekteye uğratmış, nadir durumlarda ortak karara varabilmişlerdir. ABD ve SSCB, Birleşmiş Milletler çatısı altında iki kez iktisadi müeyyide kararı alabilmiştir. 1962'den 1994'e kadar, Namibya'daki ırkçı rejime son vermek amacıyla, kademeli olarak Güney Afrika'ya ve 1965'ten 1979'a kadar Rodezya'daki azınlık beyaz hükümete karşı iktisadi müeyyide uygulanmıştır. Soğuk Savaşın ardından BM çok sayıda iktisadi müeyyide kararı almıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrası Güvenlik Konseyinin 6 Ağustos 1990 tarihli, 661 sayılı kararı ile iktisadi müeyyide kararı alınmıştır. BM, bu tarihten sonra Somali, Irak, Yugoslavya, Haiti, Liberya, Kamboçya, Libya, Kuzey Kore, Ruanda, Sierra Leone, Afganistan, İran, Kongo, Sudan gibi çeşitli devletlere karşı müeyyideler uygulanmıştır (Akkutay, 2014: 418).

2. YÖNTEM

Araştırma konusu siyasi tarih ile iktisat tarihinin kesişim kümesini oluşturmaktadır. Siyasi tarih ile iktisat tarihi yöntemlerinden yararlanılması uygun görülerek, "geçmiş, bugün ve gelecek arasında kurduğu bağlantı sonucu tarihçi olayları yorumlar" bilinciyle hareket edilmiştir (Sander, 1973: 64). Siyasi ya da iktisadi olayların neden eksenlerinin pozitif ya da negatif tarafına yöneldiği ve eksenlerindeki hareketi bulunmaya çabalanmıştır.

Tarih, tarihçisi ile olayları arasında karşılıklı ve devamlı bir etkilenme süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmeyen bir diyalogdur (Sander, 1973: 62) yorumu benimsenerek, araştırma sorusu Uluslararası Siyasi İktisat anabilim dalının önerdiği yöntem (iktisadi ilişkiler-siyasi ilişkiler etkileşimi) ile cevaplandırılmıştır. Sovyetler Birliği-Rusya Federasyonu-Türkiye kredi ilişkileri iktisadi-siyasi ilişkiler etkileşimi çerçevesinde tahlil edilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırma SSCB'nin tüm tarihi boyunca Türkiye'ye açtığı kredileri ve Türkiye'nin SSCB ve RF'ye açtığı kredileri siyasi ilişkiler-iktisadi ilişkiler etkileşimi çerçevesinde tahlil etmeyi amaçlamıştır. Araştırma 29 Ekim 1923'ten Yeltsin döneminin sonuna kadar (31 Aralık 1999) kadar yaklaşık 77 yıllık zaman dilimini kapsamaktadır. Bu zaman diliminde iki siyasi hadise ilişkilerin yönünü değiştirmiştir. İlki SSCB'nin talepleri ikincisi SSCB'nin feshidir. Bu hadiselerin iktisadi ilişkileri, kredi ilişkilerini nasıl etkilediği ortaya çıkarılmıştır. Siyasi ilişkiler ekseninin negatif tarafına seyrinin iktisadi ilişkileri nasıl etkilediği tespit edilmiştir. Araştırmanın hipotezi; "iktisadi ilişkiler ile siyasi ilişkiler arasında etkileşim vardır, Siyasi ilişkiler pozitif (+) yönde seyrederken iktisadi ilişkilerin de pozitif (+) yönde seyretmesi beklenir" olarak ifade edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Süreci

Tarihi belgelere ulaşım sürecinde T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Katalogları, Cumhuriyet Arşivi Kataloglarından, Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü Ayın Tarihi arşivinden istifade edilmiştir. Ayrıca Rusya Federasyonu Devlet Arşivi kayıtları <http://www.statearchive.ru> adresinden tetkik edilmiştir. Milliyet gazetesi arşivinden yararlanılmıştır. Ulaşılan tarihi verilerin tasnif edilerek ilgili olanlar ayıklanmıştır. Ayıklanan tarihi verilerin yeterliği ve güvenilirliği tahkik ve tespit edilmiştir. Tarihi verilere ilişkin literatürdeki yorum ve değerlendirmelerin tasnifi, ayıklanması aşamasından sonra tüm veriler değerlendirilmiştir.

2.3. Geçerlik ve Güvenirlik

Elbette siyasi olayların, iktisadi olayların, olguların oldukları şekilde aktarılmaları araştırmanın sonuçlarının sıhhati bakımından ayrı bir önem arz etmiştir. Bunun temini ancak geçerlik ve güvenilirliğin sağlanmasıyla mümkündür. Geçerlik ve güvenilirliğin makul düzeyde sağlanabilmesi için nitel çalışmaların üç temel aşaması olan verilerin toplanması, verilerin kaydedilmesi ve sonuçların yorumlanıp, raporlandırılmaları aşamalarında ayrı bir hassasiyet gösterilmiştir.

Mümkün olduğunca ilgili tüm verilere önyargısız erişilmeye çabalanmıştır.¹¹ Veriler tasnif ve tasvir edilmiştir. Verilerin güvenilirliği teyit edilmiştir. İki veri arasında tutarsızlık (rakam, tarih ya da çeviri farklılığı, olayın tespit, tanı ve yorumuna ilişkin fark) görüldüğünde, mümkünse asıl kaynağa ulaşılmış ya da aynı konuda bir üçüncü veri bulunmuştur. Tutarsızlığa çözüm bulunamaması durumunda tutarsızlık açıklanmış ya da genelde kabul gören görüş benimsenmiştir.¹²

İncelenen olaylar yorumlayıcı geçerlikle (interpretive validity), olabildiğince tüm unsurları ifade edilmiştir. Verilerin yorumunda literatürdeki çalışmalardan istifade edilmiştir. Kuramsal geçerliğin (iç geçerlik, theoretical validity) 3 sorusunu araştırmanın karşılayıp karşılamadığı değerlendirilmiştir ki, bunlar şöyledir:

- Araştırma anlamlı bir bütün oluşturuyor mu?
- Elde edilen bulgular, kavramsal çerçeve veya kuramla uyumlu mudur?
- Açık olmayan olgular ya da olaylar belirlenmiş midir?

Genellenebilir geçerlik (iç gerçeklik, generalizability validity) araştırma konusundan (Sovyetler Birliği-Rusya Federasyonu-Türkiye Örneği, 1930-2000) elde edilen bulgu ve sonuçların benzer diğer araştırmalarla doğrulanabildiği görülmüştür.

¹¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşiv Otomasyon Projesi devam ettiğinden bazı verilere ulaşılamamıştır.

¹² Örneğin SSCB'nin sona erdiği tarih.

Araştırma değerlendirmeci geçerlik kıstaslarını karşılamıştır. Literatüre ve insan yaşamında karşılaşılan sorunların çözümüne katkısı vardır. Araştırma süreci ve sonuçları açık, tutarlıdır. Başka araştırmacılar aynı konuyu tetkik etseler izlenecek araştırma süreci, bulgular ve sonuçların muadil olacağı düşünülmektedir.

Verileri toplarken literatürde mevcut ve çalışılan konuya katkı sunabilecek tüm belgelere ulaşılmaya çalışılmış¹³ ve kasti olarak hiçbir belge dışarıda bırakılmamıştır. Verilerin kaydedilmesi aşamasında ise araştırma konusu ile ilgili olan tüm veriler araştırmaya dahil edilmiş ve ulaşılabilen bilgilerden hiçbirisi kasten dışarıda bırakılmamıştır.

Yorumlama ve raporlandırma aşamasında araştırmacı yanlılığı ve yanlılığının makaleye yansımaması için konuyla ilgili eserleri bulunan başka bir araştırmacıdan yardım alınmış, görüşleri alınıp yazılan taslak metin güncellenerek çalışmaya son şekli verilmiştir. Bu surette nitel araştırmalar için hayati olduğunun bilinciyle lakin sağlanması, ölçülmesi güç olan geçerlik ve güvenilirlik önşartlarına riayet edildiği sonucuna varılmaktadır.

3. BULGULAR

3.1. SSCB'nin Türkiye'ye Açtığı Krediler

Türkiye'nin, SSCB'den siyasi ilişkileri pozitif iken kredi aldığı, siyasi ilişkileri negatif iken kredi almadığı tespit edilmiştir. Türkiye'nin SSCB'den kredi aldığı 1930'lu, 1950'li yılların ikinci yarısında, 1960'lı ve 1970'li yıllarda siyasi ilişkiler pozitif eksendedir.

SSCB, Cumhuriyet Hükümetlerinin kredi kullandığı ilk ülkelerden birisidir. SSCB'nin Türkiye'ye verdiği ilk kredi Cumhuriyet Arşivi elektronik kayıtlarında bulunamamıştır. Soylu ve Коптевский SSCB'nin Türkiye'ye açtığı ilk kredinin Şubat 1930 tarihli ve 1.600.000 USD tutarında (Soylu, 2015: 245-246), (Коптевский, 2003: 79) olduğunu belirtmişlerse de kredinin belgelerine elektronik Cumhuriyet Arşivi kayıtlarında rastlanmamıştır. Коптевский Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kuruluşu öncesi SSCB katkısına değinmiştir. Merkez bankası faaliyetlerini ifa etmesi düşünülen konsorsiyum Mart 1930'da oluşturulmuştur.¹⁴ SSCB'den Vneştorgbank¹⁵ 500.000 ruble ile konsorsiyuma katılmıştır. 11 Haziran 1930'da 1715 sayılı

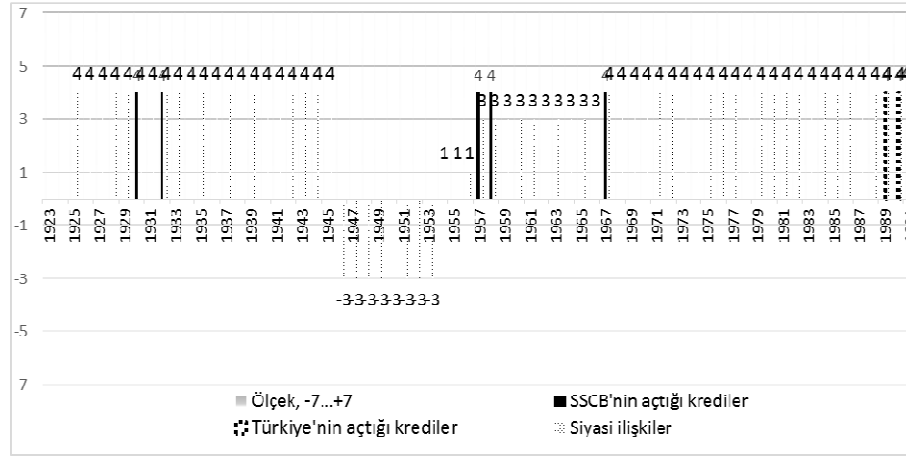
¹³ Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı arşiv projesi sonuçlanmadığından bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=asAioqDafpY> ve http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-elektronik-arsiv-projesi-tanitim-konusmasi_-16-ocak-2015_-ankara.tr.mfa bazı belgelere doğal olarak ulaşılammıştır.

¹⁴ tbbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c058/b092/tbmm190580920224.pdf (19.02.2016).

¹⁵ Vneştorgbank'ın 1920'li yıllarda İstanbul Şubesi vardı. Bkz. Salomatina S.A., "Russian and Soviet imperial banking in Asia in the 1890s — 1920s", Asian Imperial Banking History, Hubert Bonin, Nuno Valerio and Kazuhiko Yago (eds.), Banking, Money and International Finance: 3, London: Pickering & Chatto Publishers, 2015. P. 121-158. https://istina.msu.ru/media/publications/article/308/474/6538094/Salomatina_Imperial_banking_English_2015.pdf (22.02.2016).

kanunla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) kurulmuştur. SSCB 200.000 rublelik C sınıfı¹⁶ TCMB hissesi satın almıştır (Коптевский, 2003: 79). SSCB'nin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kuruluşu öncesi Mart 1930'da oluşturulan konsorsiyuma katılması bir nevi kredi sayılabilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bir merkez bankası kurmaya yeterli finansmanı olmadığından SSCB, konsorsiyuma katılarak TCMB'nin kuruluşuna iktisadi katkıda, mazharda, bulunmuştur.

Şubat 1930'da açılan ilk krediden yaklaşık iki yıl sonra T.C. Hükümeti heyetinin Nisan-Mayıs 1932'de SSCB ziyareti sırasında, 6 Mayıs 1932'de Türkiye'ye, Sovyet üretimi teçhizat için 20 yıl içinde Türk malları sevkiyatları ile ödemeli 8 milyon altın dolarlık kredinin tahsis edilmesi hususunda ilke sözleşmesi sağlanmıştır.¹⁷ Bu krediyle SSCB, Batı ile yakınlaşmaya başlayan Türkiye'yi kendi tarafına daha fazla çekmeyi amaçlamıştır (Ertem, 2013: 160). Açılan kredi sayesinde ve Sovyet teknolojisi yardımıyla Kayseri ve Nazilli'de dokuma fabrikaları inşa edilmiştir. Her ikisi de Başbakan İnönü tarafından "Sovyet sanayiinin mükemmel eserleri ve ebedi dostluğun simgesi" olarak nitelendirilmiştir.¹⁸

Şekil 5: Türkiye-SSCB siyasi ilişkileri, SSCB'nin Türkiye'ye açtığı krediler, Türkiye'nin SSCB'ye açtığı krediler, 1923-1991.

¹⁶ TCMB hisse sınıfları için bkz. (TCMB, 2011, pp. 4-5).

¹⁷ 24 Mayıs 1934'te "Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümetleri arasında sekiz milyon Amerikan dolarlık kredinin tahakkukuna dair protokol" imzalandı. Protokol metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?80443> (19.02.2016). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Katalogları Tarih :16/2/1935 Sayı :1986 Dosya :431-41 Fon Kodu :30..18.1.2 Yer No :51.10..3. belgede "...8 000 000 altın dolarlık kredi ..." tabiri geçmektedir.

¹⁸ http://www.turkey.mid.ru/20-30gg_t.html (19.02.2016). Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası açılış töreni 16 Eylül 1935 görüntüleri için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=VFQXkOhINGY&feature=share> (02.03.2017).

1930'lu yıllardan 1960'lı yılların ikinci yarısına kadar hükümetler arası kredi alışverişi akamete uğramıştır. SSCB'nin 30 Mayıs 1953 tarihli notasıyla taleplerinden resmen vazgeçmesi sonrasında SSCB ilgili kuruluşları ile İş Bankası Temmuz 1957'de, Sümerbank ise Mart 1958'de kredi anlaşması yapmıştır. Bu anlaşmalar hükümetler arası anlaşma niteliğinde değildir. 25 Mart 1967'de 7 sanayi tesisine ilişkin, "Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Bazı Sınai Tesisler Kurulması İçin Sovyetler Birliği Tarafından Türkiye'ye Teslim Edilecek Teçhizat ve Malzeme ile Sağlanacak Teknik Hizmetlere ve Bunlarla İlgili Ödeme Şartlarına Dair Anlaşma ve Eki" imzalanmıştır.¹⁹ Türkiye'ye 200 milyon USD tutarında kredi açılması, kredinin yıllık anapara ve faiz ödemelerinin Türk malları ile yapılması esasına dayanan anlaşmanın imzalanması II. Dünya Savaşı sonrası iktisadi ilişkilerde bir dönüm noktasıdır. Türk mallarının SSCB pazarında yayılmasında büyük rol oynayan ve "özel hesap" olarak bilinen, 1995 yılı sonunda tasfiye edilen bu düzenlemeyle Türkiye önemli sınai tesisler kazanmıştır.

Tablo 1: SSCB'nin Türkiye'ye Açtığı Kredi Anlaşmaları

Kredi anlaşması tarihi	Kredi limiti	Kredi türü
Şubat 1930	1.6 milyon USD	Tüketim malları ithalatı kredisi
6 Mayıs 1932	8 milyon altın dolar	Yatırım malları ithalatı kredisi
24 Temmuz 1957	3.4 milyon ruble	İş Bankasına açılan kredi
Mart 1958	1.018.525 USD	Sümerbank için dokuma tezgâhı ²⁰
25 Mart 1967	200 milyon USD	Yatırım malları ithalatı kredisi

3.2. İktisadi-Siyasi İlişkiler Etkileşimine Göre Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Açtığı Kredilerin Tahlili

Kamu kesiminin bir ülke ekonomisi içindeki payı arttıkça özel kesim daralır, iktisadi özgürlükler geriler. SSCB'de özel teşebbüse yer olmadığı için, SSCB'nin dış iktisadi ilişkileri SSCB yönetimi tarafından belirlendiğinden, SSCB siyasi iradesinin Türkiye-SSCB iktisadi ilişkilerinde %100 etkin olduğu söylenebilir. SSCB dış iktisadi ilişkilerinin %100 oranında SSCB yönetimine belirlenmesinin nedeni SSCB'nin iç iktisadi ve siyasi yapısından kaynaklanmıştır. Ülkelerin iç iktisadi ve siyasi yapısı dış iktisadi politikalarını etkiler. Merkezi plan ekonomisi uygulanan Doğu Bloku ülkelerinin karşılıklı iktisadi ilişkilerinde kamu hukuku kişilerinin payı %100'e yakındı.

Serbest piyasa ekonomisi uygulanan iki ülke arasında iktisadi ilişkilerde özel hukuk kişilerinin payı yüksektir. SSCB'nin yaklaşık 70 yıllık tarihini (29 Aralık 1922-25 Aralık 1991) genel olarak değerlendirdiğimizde, üretimin tamamına yakınının (planlı dönemle²¹ artan orada) kamu kesimince gerçekleştirildiğini görürüz. SSCB ekonomisinde özel kesimin mal ve hizmet

¹⁹ Anlaşma metni için bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12611.pdf>

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi Sekseninci İnikat, 13 Haziran 1958, Devre 11, Cilt 4, İçtima 1, sf 476.

²¹ 1929 yılının nisan-mayıs aylarında toplanan Komünist Partinin XVI. kongresinde ilk beş yıllık plan onaylandı. Geçmişe geçerli olmak üzere 1928 yılı ekiminden itibaren yürürlüğe kondu (Çelebican, 1973: 259).

üretimindeki payı çok küçüktü. Batı ülkelerinin ekonomileri ile karşılaştırıldığında SSCB ekonomisi dış iktisadi ilişkilere fazlaca kapalıydı.

Türkiye'nin kredi sözleşmesi imzaladığı sırada sözleşme tarafı ülkeyle siyasi sorun yaşanmadığı ya da siyasi sorun var ise de siyasi yakınlaşma vesilesiyle kredi verdiği ya da Türkiye'ye kredi verildiği tahmin edilebilir. SSCB-Türkiye arasında kredi alışverişi siyasi ilişkilerin pozitif olduğu yıllarda gerçekleşmiştir. 17 Aralık 1925 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti ile İttihadi Şuralar Cumhuriyetleri İttihadi Hükümeti Arasında İmza Olunan Bitaraflik Muahednamesiyle Merbutu Olan Üç Protokol (I, II ve III) (Türk-Rus Muahednamesi)²²" ile SSCB'nin anlaşmayı fesh etmek arzusunu beyan eden yazılı metnin²³ tarihi, 19 Mart 1945, arasında siyasi ilişkiler ekseninin pozitif tarafındaki yıllarda, kredi ilişkileri kurulup ve yürütülmüştür. Şekil 5'te gösterildiği gibi 1945'e kadar Türkiye-SSCB siyasi ilişkileri, siyasi ilişkiler ekseninin pozitif tarafında +4 (iktisadi yardım) seviyesindeydi.

Bir ülkenin siyasi tanımlamasından (demokratik, sosyalist cumhuriyet, halk cumhuriyeti vb.), mensup olduğu bloktan (Doğu, Batı, Bağlantısız) yola çıkarak, bu ülkenin Soğuk Savaş yıllarında dış iktisadi ilişkilerinin ve dış kültürel ilişkilerinin tahmini mümkündür. Örneğin Türkiye, Batı Bloğunda yer aldığından dış ilişkilerinde mensubu olduğu Batı Blok'u ülkelerinin payı yüksekti. Bu iki blok dışındaki bağlantısız ülkelerin dış siyasi, dış iktisadi, dış kültürel ilişkilerinin tahmini karmaşıktı. Bağlantısız ülkeleri kontrol etmek, nüfuz etmek, kendi tarafına çekmek için ABD ve SSCB çabılıyor, iktisadi mazharlar öneriyordu.

SSCB mümkün olduğunca piyasa ekonomisi uygulanan ekonomilerle dış iktisadi ilişkilerden kaçınıyor daha ziyade Doğu Bloku ülkeleri ile dış ekonomik ilişkiler yürütüyordu (Goodrich, 1991: 602). SSCB'nin serbest piyasa ekonomileri ile mümkün olduğunca dış ticaretten kaçınmasının iki temel nedeni vardı. İlki dış ticaretten iki tarafın kazançlı çıkmayıp bir tarafın zarar göreceğine ilişkin fikri sabit, önyargıydı, dış ticaretin sömürü yöntemlerinden birisi olduğuna olan inançtı. Diğer neden ise serbest piyasa ekonomilerinde dış ticaret ürünlerinin fiyatı, piyasa koşullarına göre artıp azalabiliyordu. Dış ticarete konu malların talebi değişebiliyordu. Bu durumda Gosplan'ın hesapları tutmayabiliyordu (Çelebican, 1973). Türkiye Batı Bloğunda yer aldığından ve karma ekonomik modeli uyguladığından, SSCB'nin dış ticaret tercihlerine uygun değildi.

II. Dünya Savaşı öncesi siyasi ilişkiler ekseninin pozitif tarafında seyreden SSCB-Türkiye siyasi ilişkileri 19 Mart 1945 sonrası negatif tarafa yöneldi. SSCB'nin siyasi talepleri, siyasi ilişkilerin negatif tarafa yönelmesine, negatif siyasi ilişkiler ise iktisadi ilişkilerin bir süre sonra kesilmesine neden oldu. Eğer SSCB 17 Aralık 1925 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti ile İttihadi Şuralar Cumhuriyetleri İttihadi Hükümeti Arasında İmza Olunan Bitaraflik

²² Anlaşma metni için bkz. <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?77814> (23.02.2017) ve <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/306.pdf> (23.02.2017).

²³ Metin için bkz. (Gürün, 2010, pp. 276-277).

Muahedenamesiyle Merbutu Olan Üç Protokol (I, II ve III) (Türk-Rus Muahedenamesi)'ni fesh etmek arzusunu beyan eden yazılı metni²⁴ 19 Mart 1945'te vermeseydi, Türkiye'den arazi ve üs talebine kalkışmasaydı, Türkiye'nin NATO'ya girmesi hem düşünülemez hem de SSCB'nin muvafakatini almak mecburiyeti dolayısıyla mümkün olamazdı (Gürün, 2010: 315). SSCB 19 Mart 1945 sonrası bozulan siyasi ilişkileri düzeltmek için siyasi taleplerinden 30 Mayıs 1953 tarihli notasıyla resmen vazgeçip Türkiye'ye iktisadi kolaylıklar sunması, Edward Azar ölçeğine göre²⁵, SSCB-Türkiye siyasi ilişkilerini +1'den +4'e iletirmek istediğini göstermektedir.

SSCB'nin siyasi talepleri sonrası kesilen iktisadi ilişkiler, Stalin'in ölümü sonrası taleplerden vazgeçilince yeniden başladı. 1946'da dış ticaret sıfırdı.²⁶ 1953'te SSCB'den ithalat yapmayan Türkiye 1954 ve 1955'de toplam 11.700.000 USD'lik alım yaptı. SSCB pozitif iktisadi ilişkileri dış ticaretten sonraki aşamaya (şekil 4'de +2) taşımak istedi, iktisadi yardım önerdi. İş Bankasından Avrupa'nın önde gelen cam firmalarına ortaklık teklifi veya teknoloji yardımı talebi, söz konusu teknolojinin hayli zor olduğu ve Türkiye gibi ülkelerde düzcama üretimine kalkışılmasının kaynak israfı olacağı gerekçesiyle reddedildi. Aynı tarihlerde destek Sovyetler Birliği'nden geldi. Sovyet Rusya'nın Hafif Sanayi Bakanı, dönemin Başbakanı Adnan Menderes'i ziyaret ederek, Batılı ülkelerin kurmaktan çekindiği tüm fabrikaları kurmaya hazır olduklarını belirtti (Şişecam, 2015). SSCB'nin iktisadi yardım teklifine 1956 Şubat ayında Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Rusya'dan ne askeri ne de iktisadi hiçbir yardım kabul edemeyiz. Çünkü bu yardımın karşılığının neye mal olacağını hesap edecek kadar tecrübemiz ve mantığımız vardır" şeklinde tepki göstermesi dikkat çekicidir (Başaran, 2014: 52).

1950'li yılların ikinci yarısında Türkiye, SSCB'den tekrar kredi almaya başladı. ABD'ye göre yurtdışı kredileri SSCB'nin izlediği dış politikanın bir aracıydı. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin 20'nci Kongresinin (14-25 Şubat 1956) ardından ABD Hariciye Vekili Foster Dulles yeni Sovyet politikasının dikkatle takip edildiğini, Ortadoğu'da siyasi kazanç temin eden SSCB'nin yeni emeller peşinde koştuğunu ve "Kremlin'in diğer devletlere iktisadi yardım teklifi, hedef tuttuğu milletlere komünizmi aşılama gayesi gütmektedir." demiştir.²⁷

1957'de İş Bankası ile SSCB ilgili kurumu kredi anlaşması imzaladı. 1954'te İş Bankası Türkiye'de bir düzcama tesisi kurulması fikrini gündeme getirdi. Teknolojiyi yenilemek için Batı'da bir firmayla ortaklık yapmaya hazır olan Şişecam yetkilileri bu konu üzerinde düşünüyordu. 1954 yılında

²⁴ Metin için bkz. (Gürün, 2010, pp. 276-277).

²⁵ Edward Azar siyasi ilişkiler ölçeği için bkz. Önder Arı, (1977), Uluslararası İlişkiler Bakımından Türkiye ve Komşuları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayın No: 396, sf. 23-24, 29.

²⁶ ("Foreign Trade Statistics Vneshniaia Targovlia (Supplement), 1965, No.11 Foreign Trade of the USSR in the Postwar Years," 1967, p. 44).

²⁷ Milliyet gazetesi, 27 Şubat 1956, 26. 1, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1956/02/27> (27.02.2017).

Yabancı Sermaye Kanunu'nun yürürlüğe girmesi de umutları arttırmıştı. Avrupa'nın önde gelen cam firmalarına götürülen ortaklık veya teknoloji yardımı teklifi reddedildi. Destek Sovyetler Birliği'nden geldi. Sovyet Rusya'nın Hafif Sanayi Bakanı, dönemin başbakanı Adnan Menderes'i ziyaret ederek, Batılı ülkelerin kurmaktan çekindiği tüm fabrikaları kurmaya hazır olduklarını belirtti. Bunun sonucunda 1957'nin nisan ayında Ankara'da İş Bankası'nda protokol imzalandı. Mayıs ayında ise anlaşmayı imzalamak için bir heyet Sovyetler Birliği'ne gitti. Rusya'da iki düzcam fabrikasının incelenmesinin ardından, uzun süren toplantılar ve değerlendirmeler yapıldı, Genel Müdür Şahap Kocatopçu yönetimindeki ekip anlaşma imzalandı. Anlaşma kapsamında, Şişecam 46 kişiyi 6 ay süreyle eğitim için Rusya'ya gönderecek, Rusya'dan ise fabrikanın kurulması için 60 uzman Türkiye'ye gelecekti (Şişecam, 2015). Türkiye İş Bankası temsilcileri ile Sovyet Rusya arasında 24 Temmuz 1957'de Moskova'da imzalanan anlaşma gereğince Rusya biri cam diğeri soda fabrikası olmak üzere iki fabrika inşa edecekti.²⁸ Türkiye'ye %2,5 faizle, üç yıllığına 3,4 milyon ruble kredi açıldı ve SSCB üç buçuk yıl boyunca üretilen malı alım garantisi verdi (Tellal, 2000: 145). SSCB ticaret heyeti Ağustos 1957 sonu Ankara'da iş adamları ve hükümet erkânı ile temaslarda bulunmuş ve kurulacak iki fabrika üzerinde anlaşılmıştı.²⁹

SBKP 20'inci Kongresi sonrası SSCB'nin 30 Mayıs 1953 tarihli notasıyla siyasi taleplerinden resmen vazgeçmesinin ardından tekrar kurulan iktisadi ilişkiler 1960'lı yıllarda aşama kaydetti.³⁰ Toplam ihracat içinde Doğu Bloku ülkelerinin payı 1955'te %21,9, 1956'da %19,6, 1957'de %18,3 iken toplam ithalat içindeki pay sırasıyla %15,7, %14,6, %18,8 seviyesindeydi (Akis, 1958: 22). Türkiye ile Batı Bloku ülkeleri (özellikle ABD) arasında 1960'lı yılların ilk yarısında yaşanan siyasi olumsuzluklar Türkiye'yi genelde Doğu Bloku ülkeleri özelde SSCB ile dış iktisadi ve kültürel ilişkilerini arttırmaya yöneltti. Bu durumu Tarık Burhan Sesylmaz şöyle ifade ediyor:

"Son yıllarda politik ilişkilerimizin de daha olumlu bir şekil almasının etkisiyle, memleketimizle Sovyetler Birliği arasındaki dış ticaret ilişkilerinin hacmi önemli ölçüde genişlemiştir. Şüphesiz diğer batılı devletlerin Doğu Bloku ile ticari münasebetlerini geliştirmek yolunda çaba göstermelerinin ve bu alanda gerçekten dikkati çekecek bir artışın sağlanmış olmasının da, memleketimizin Sovyetler Birliğine ticari ilişkiler bakımından yakınlaşmasının rolü büyüktür." (Sesylmaz, 1967).

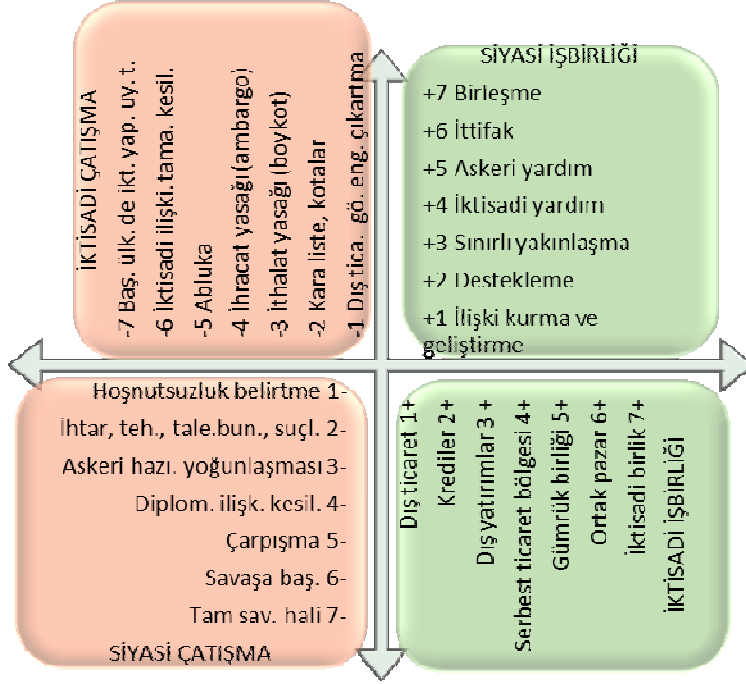
SSCB'nin siyasi taleplerinden vazgeçmesi sonrası iktisadi ilişkilerin 1954'te ilk aşamadan (dış ticaret) başlayıp 1960'lı yıllarda ikinci aşamaya

²⁸ Milliyet gazetesi, 25 Temmuz 1957, sf. 1, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1957/07/25> (24.02.2017).

²⁹ Milliyet gazetesi, 30 Ağustos 1957, sf. 1, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1957/08/30>, Milliyet gazetesi 01 Eylül 1957, sf.1., <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1957/09/1>, (27.02.2017).

³⁰ 1964 dış ticaret hacmi 17.2 milyon Ruble idi ("Foreign Trade Statistics Vneshniaia Targovlia (Supplement), 1965, No.11 Foreign Trade of the USSR in the Postwar Years," 1967, p. 44).

(dış krediler) geçmesi şekil 6'daki iktisadi ilişkiler aşama sıralamasına uygundur.

Şekil 6: Siyasi ve İktisadi İlişki Türlerinin Kartezyen Koordinat Sistemindeki Yeri
Kaynak: (Başaran, 2015, p. 142).

II. Dünya Savaşı öncesi pozitif tarafta seyreden SSCB-Türkiye siyasi ilişkileri II. Dünya Savaşı sonunda negatif tarafa yönelmiştir. Türkiye, Soğuk Savaş yıllarında SSCB'ye karşı blokta yer verilmiştir/edinmiştir. Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası SSCB talepleri nedeniyle Batı Bloğunda yer almak istediğinden Türkiye'nin dış iktisadi ve kültürel ilişkilerinde Batı ülkelerinin payı artmıştır.

II. Dünya Savaşı'na kadar Türkiye SSCB'den kredi almışken, siyasi ilişkiler 1945'ten 1954'e kadar negatif tarafta seyredip 1954'ten sonra pozitif tarafa geçse de kredi ilişkileri 1960'lı yılların ikinci yarısına kadar kesilmiştir. 1960'lı yılların ikinci yarısında SSCB, Türkiye'ye tekrar hükümetler arası kredi açmıştır. SSCB 1950'li ve 1960'lı yılların ikinci yarısındaki kredileri siyasi yakınlaşma, yarara vesile olarak açmıştır.

3.3. Türk Eximbank'ın SSCB'ye Açtığı Krediler

1989'a kadar Türkiye SSCB'den kredi almışken 1989'da Eximbank vasıtasıyla Türkiye, SSCB'ye kredi açarak kreditor ülke konumuna geçmiştir. 1989'da iki kredi anlaşması çerçevesinde 300 milyon USD'lik krediyle başlayan borç ilişkisi, giderek artan ticari kredi limitleriyle devam etmiştir (Kalkay, 1999: 86). 1989-1991 arasında Eximbank'ın SSCB'ye açtığı toplam

800 milyon USD'ye ulaşan krediden ödeme sorunları nedeniyle 599 milyon USD'lik kısmı kullanılmıştır (Tagirov, 1999: 85), (Kalkay, 1999: 86).

Türk Eximbank tarafından SSCB ve RF'ye kullanılan krediler mal ve proje kredileri olarak iki grupta toplanmıştır. Mal kredileri kapsamında 18 Nisan 1989, 28 Temmuz 1989, 20 Aralık 1990 ve 28 Mayıs 1991 tarihlerinde Vneşekonombank ile imzalanan kredi anlaşmaları çerçevesinde SSCB'ye 800 milyon USD tutarında kredi tahsis edilmiş 600 milyon USD'si kullanılmıştır. Söz konusu kredi kapsamında, temizlik malzemesi, ilaç, tekstil, fındık, naylon iplik, ekmek mayası, tıbbi malzeme, dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları, ara malları, işlenmiş tarım ürünleri, buğday, un, arpa ve makarna ihracatı finanse edilmiştir (DPT, 2000: 153-154).

18 Nisan 1989'da Eximbank ile Sovyetler Birliği Dış Ekonomik İlişkiler Bankası Vneşekonombank arasında 150 milyon USD'lik 4 yıla kadar vadeli "alıcı kredisi" anlaşması imzalanmıştır. Buna göre Sovyetler Birliği'ne ihracat yapanlara malların bedeli, Türkiye'deki ticari bankalar kanalıyla peşin olarak ödenecekti.³¹ Kredi SSCB'nin Türkiye'den mal alımını teşvik amacına yönelikti. Eximbank 28 Temmuz 1989'da SSCB'ye 150 milyon USD'lik "alıcı kredisi" açmıştır. Böylece SSCB'ye açılan kredi 300 milyon USD'ye çıkmıştır.³² Eximbank ile Vneşekonombank arasında 30 Kasım 1990'da imzalanan çerçeve anlaşması ile 300 milyon USD tutarında ihracat kredisi sağlanması öngörülmüştür.³³ SSCB bu krediler ile Türkiye'den ev temizlik malzemeleri, makineler, giyecek, ayakkabı, inşaat malzemeleri vb. satın almıştır. Eximbank SSCB'ye Aralık 1990 ve Mayıs 1991'de 200 milyon USD'lik iki yıl vadeli kredi kullanmıştır (Коптевский, 2003: 324).

Tablo 2: Türk Eximbank'ın SSCB'ye Açtığı Kredi Anlaşmaları

Kredi anlaşması tarihi	Kredi limiti	Kredi türü
18 Nisan 1989	150 milyon USD ³⁴	İhracat kredisi
28 Temmuz 1989	150 milyon USD ³⁵	İhracat kredisi
<u>Temmuz 1990*</u>	<u>350 milyon USD</u>	<u>Yatırım kredisi</u>
20 Aralık 1990	300 milyon USD ³⁶	İhracat kredisi
28 Mayıs 1991	200 milyon USD ³⁷	İhracat kredisi
Açılan toplam	800 milyon USD	
Kullanılan toplam	600 milyon USD	

* Uygulama protokolü 15 Aralık 1995'te RF ile imzalanmıştır. Açılan kredi toplamına dâhil edilmemiştir.

³¹ Milliyet Gazetesi, 19 Nisan 1989, sf. 5.

³² Milliyet Gazetesi, 18 Temmuz 1989, sf. 5.

³³ Milliyet Gazetesi, 17 Aralık 1990, sf.5.

³⁴ Milliyet Gazetesi, 19 Nisan 1989, sf.5.

³⁵ Milliyet Gazetesi, 18 Temmuz 1989, sf. 5.

³⁶ Milliyet Gazetesi, 21 Aralık 1990, sf.5.

³⁷ Milliyet Gazetesi, 30 Mayıs 1991, sf. 5.

3.4. İktisadi-Siyasi İlişkiler Etkileşimine Göre Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne Açtığı Kredilerin Tahlili

Türkiye, SSCB'den siyasi ilişkiler eksenin pozitif (+) tarafında iken kredi aldığı gibi Türkiye, SSCB ile siyasi ilişkileri pozitif (+) tarafta iken kredi açmıştır. SSCB'nin Türkiye'ye kredi açmasında en önemli saik kredilerin siyasi yakınlaşmaya vesile olması beklentisi iken Türkiye'nin, SSCB'ye kredi açmasının en önemli etken iktisadi getiri beklentisi, ihracatını arttırması ve sürdürülebilmesi, yatırımcılarına elverişli şartlar oluşturmasıdır. Türk Eximbank vasıtasıyla açılan bu kredilerde "Türkiye'nin dış politikası ve ekonomik hedefleri" gözetilmiştir.³⁸

Türkiye, SSCB'ye Gorbaçov döneminde kredi açmıştır. Gorbaçov döneminde uluslararası politik sistem değiştirilmiş, SSCB devleti ve toplumu başkalaşma (metamorfoz) aşamasına sokulmuştur. SSCB'de perestroyka (перестройка) ve glasnost (гласность) politikası uygulanan, SSCB'nin dış ticaretinde kapitalist ülkelerin payının arttığı, SSCB'ye kapitalist ülkelere açılan kredilerin arttığı yıllarda Türkiye de kredi açmıştır. Gorbaçov'un genel sekreterliğe başladığı yıl, 1985'te dış borcu 28,9 milyar USD iken Türkiye'nin de kredi açtığı 1989'da SSCB dış borcu yaklaşık iki katına, 54 milyar USD'ye çıkmıştır (The World Bank, 1990: 50). SSCB dış borcu 1991 sonunda 65 milyar USD olarak tahmin edilmiştir. 1986 sonuna göre dış borç %100'den fazla artmıştır (Curtis, 1998: 379). Aralığın ilk haftasında 65 milyar USD ile 68 milyar USD olarak tahmin edilen dış borç toplamını 9 Aralık 1991'de İnterfax haber ajansı 81 milyar USD olarak bildirmiştir. Cumhuriyetler Arası Ekonomik Komitenin toplantısında bu rakam ifşa edilmiştir.³⁹

3.5. Rusya Federasyonunun SSCB Borçlarını Tasfiyesi ve Türk Eximbank'ın Rusya Federasyonu'na Açtığı Kredi

SSCB'nin akıbetinin belirsizliği alacaklıları tedirgin etmiştir. Zira SSCB'den önemli sayılabilecek tutarda alacak birikti. 1991 sonunda SSCB'nin dış borçlarının toplamına ilişkin rakamlar değişik kaynaklarda en az 65 milyar USD en fazla 81 milyar USD olarak yer almaktaydı. Bu külliyetli tutar nedeniyle alacaklılar harekete geçmiştir. SSCB'nin borçlarından SSCB halefi devletlerin müteselsil sorumluluğunu yüklenen 28 Ekim 1991 tarihli memorandum ve 24 Kasım 1991 tarihli protokol imzalanmıştır. Ayrıca, 4 Aralık 1991'de "SSCB'nin Dış Borçlarına ve Aktiflerine Halefiyete Dair Anlaşma" imzalanmıştır. Böylece alacaklıların endişeleri sona ermiştir.

RF, SSCB dış borçlarının sorumluluğunu yüklediğinden haliyle Türk Eximbank'ın SSCB'ye kullandığı kredilerden kaynaklanan borçları da kabul etmiştir. Haziran 1993 itibarıyla RF'nin Türkiye'ye toplam borcu 650 milyon USD idi. Bu rakamın 130 milyon USD'lik kısmının vadesi gelmişti. RF, SSCB'den kalan 1993'te vadesi gelen borçlarını ödeyememiştir. Bu ne-

³⁸ http://www.eximbank.gov.tr/html_files/ulkekrgrar.htm (16. 04.2009).

³⁹ http://articles.latimes.com/1991-11-12/news/mn-1470_1_soviet-foreign-debt (29.6.2016)

denle Rus doğal gazı karşılığı olarak Eczacıbaşı'nın RF'ye 24 milyon USD'lik ilaç teslimatı riske girmişti.⁴⁰

Borçlar mahsuplaşma, silah alımı vb. yöntemlerle kapatılmaya çalışılmıştır. Eylül 1993'te RF, Türkiye'ye 520 milyon USD'lik borcunun %30'luk kısmını doğal gazla ödemeyi önermiştir. Borcun dörtte birinin ise, Türk müteahhitlik firmalarının alacaklarının finansmanında kullanılması teklif edilmiştir.⁴¹ Kredi borçlarının geri ödemesi, 1994'te, RF'nin ödeme güçlüğü içinde bulunması dolayısıyla ertelenmiştir. Bakiyeler sonraki yıllarda da 1995 ve 1998, ertelenmiştir. Daha sonra tamamı ödenerek 1'inci ve 2'nci dilim kredi, 300 milyon USD'lik kredi ilişkisi, tamamlanmıştır (Kalkay, 1999: 86). RF'nin ödeme güçlükleri nedeniyle, 19 Temmuz 1994'te, kredilerin yapılandırılması protokolü imzalanmıştır. Protokole göre RF, borcun 100 milyon USD'lik kısmını askerî malzeme ile ödeyecekti (Коптевский, 2003: 325).

Türkiye ile RF arasındaki iktisadi ilişkiler içinde tanımlanan kredi alışverişi, siyasi ilişkiler içinde tanımlanabilecek güvenlik temin aracı silah alışverişine dönüşmüştür. RF borçlarının bir kısmını silahla ödemiştir. Türkiye, RF'nin 1993'te önerdiği S-300 hava savunma füzelerini reddetmiştir. RF'nin Türkiye'ye silah ihracı 1993'te başlamıştır. 1993'te 25,7 milyon USD, 1994'te 15,4 milyon USD, 1995'te 70 milyon USD'lik ihracat tutarının bir bölümü RF'nin Türkiye'ye borçlarından düşülmüştür.⁴² Türkiye 1995'de 100 adet BTR-80 ve 22 adet MI-17 siparişi vermiştir.⁴³ Türkiye, 1995'te RF'nin 65 milyon USD'lik Eximbank kredi borcuna karşılık 19 adet MI-17 helikopteri almıştır. Türkiye, geçmişte RF'den çeşitli tarihlerde BTR-80 tipi personel taşıyıcı ve piyade tüfeği, ağır makinalı tüfekler, keskin nişancı tüfeği ve mühimmatını satın almıştır. Türkiye silah ve mühimmat için 40 milyon USD'ye yakın bedel ödemiştir (Başaran, 2013: 70).

RF, SSCB'den devraldığı borçların taksitlerini sadece Türkiye'ye değil başka ülkelere de ödeyemiyordu. RF'nin toplam dış borcu Ocak 1996'da 120,4 milyar USD'ye tırmanmıştır. Bu rakamın 103 milyar USD'si RF'nin SSCB'den üstlendiği miktardı (Curtis, 1998: 379). RF'nin Türkiye'ye kredi borçlarını kapatması için döviz olmadığından, doğal gaz ve silah da kâfi gelmediğinden RF, 1994'ten sonra 1995'te bir kez daha erteleme talep etmiştir. 1995'te RF'nin başka ülkelere olan borçlarının ertelenmesi ile ilgili olarak Paris Kulübü'ne gidildiğinden, Paris Kulübü koşulları çerçevesinde bu kredinin 2010'a kadar ödenmesi kabul edilmiştir (Kalkay, 1999, s. 86). Böylece 3 ve 4'üncü krediden kaynaklanan yaklaşık 371 milyon USD'lik borç 1995'te imzalanan erteleme anlaşması hükümlerine tabi tutulmuştur. 371 milyon USD'lik borcun 120 milyon USD'si mahsuplaşma yoluyla ödenip,

⁴⁰ Sergei Tshemistrenko, "Ekonomik Sorunlar Politik Çözümü Bekliyor", Kommersant Daily, 24 Ağustos 1993, 031: HBR_00053611: 24 Ağustos 1993.

⁴¹ Andrey, Borodin, "Rusya, Türkiye'ye Borcunu Doğal Gazla Ödemek İstiyor", Segodnya, 11 Eylül 1993, 077: HBR_00054183: 13 Eylül 1993.

⁴² Milliyet Gazetesi, 15 Şubat 1996, sf.9.

⁴³ Milliyet Gazetesi, 19 Eylül 1995, sf. 16.

kalan 251 milyon USD 1995'te ertelenmiştir. 251 milyon USD'lik borcun 2010'a kadar ertelenmesini sağlayan anlaşma sırasında, 15 Aralık 1995'te, Temmuz 1990'da imzalanan yatırım kredi anlaşmasının uygulama protokolü de imzalanmıştır. RF, 371 milyon USD'den kalan ve 1995'te ertelenen 251 milyon USD'lik kredi ile ilgili olarak, 17 Ağustos 1998 mali buhranından sonra, 2010'a kadar uzatılmak üzere yeni bir erteleme talebini gündeme getirmiştir (Kalkay, 1999: 86). 17 Ağustos 1998'de açıklanan ekonomik istikrar paketi ile RF borçlarını ertelemiştir.⁴⁴

Sonuç olarak SSCB'nin borçlarını yüklenen RF bu borçların bir kısmı karşılığında döviz yerine doğal gaz ve silah vermiştir. Kalan borçlar yeniden yapılandırılarak uzun vadeye yayılmıştır. SSCB'den sonra RF de Türkiye'den borç almıştır. Türkiye, RF'ye mal ihracını ve müteahhitlik hizmetleri ihracını arttırmak için borç vermiştir. SSCB ile RF siyasi ilişkileri negatif tarafta iken kredi görüşmeleri yapılması, 15 Aralık 1995'te uygulama protokolü imzalanması araştırmanın hipotezinin "iktisadi ilişkiler ile siyasi ilişkiler arasında etkileşim vardır, Siyasi ilişkiler pozitif (+) yönde seyrederken iktisadi ilişkilerin de pozitif (+) yönde seyretmesi beklenir" gerçeklikle bağlantısını zayıflatmaktadır.

Tablo 3: Türk Eximbank'ın SSCB ve Rusya Federasyonuna Kredi ve Garantileri (milyon USD)

Türü	Açılan ülke	Kredi limit	Kullandırılan tutar
Mal kredisi	SSCB	800,0	599,4
Proje kredisi	RF	350,0	124,0
Toplam		1.150,0	723,4

Kaynak: (DPT, 2000, pp. 151-152).

3.6. Türk Eximbank'ın RF'ye Kullandırdığı Kredi

Türkiye-RF kredi ilişkileri SSCB mirası üzerinden devam etmiştir. SSCB'nin feshiyle birlikte SSCB'nin devam eden devleti RF, SSCB'nin borçlarından kendi payına düşeni üstlenmiştir. Daha sonra SSCB'den bağımsız kalan diğer devletlerle ikili anlaşmalarla SSCB'nin borçlarını yüklenmiş ve SSCB'nin yurt dışındaki varlıklarını devralmıştır.

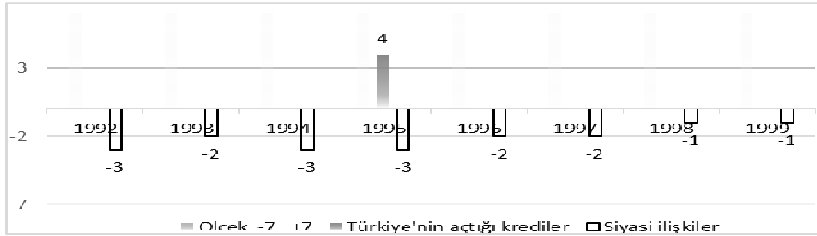
SSCB'nin siyasi varlığı sona ererken SSCB'nin dış borçlarının akıbeti hususu gündeme gelmiştir. 8 Aralık 1991'de imzalanan Belovejsk Anlaşmasının dibacesinde yer alan "Biz, ... Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin uluslararası hukukun bir öznesi ve bir jeopolitik gerçeklik olarak varlığının sona ermekte olduğunu beyan ederiz." ifadesine göre SSCB'nin siyasi varlığı sona erdirilmiştir. Yine aynı anlaşmanın 12'nci maddesine göre "Yüksek Akit Taraflar; eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin anlaşmaları ve anlaşmalarından kaynaklanan uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmeyi garanti etmektedir."⁴⁵ ifadesi ile Türkiye'nin SSCB'ye verdiği borçların ödeme yükümlülüğünü akit taraflar üstlenmiştir. Belovejsk

⁴⁴ Milliyet Gazetesi, 26 Ağustos 1998, sf. 7.

⁴⁵ Anlaşma metni için bkz.: <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/sovyetler-birligini-dagit-anlasma> (17.02.2016).

Anlaşmasından önce Ekim 1991'de Vneşekonombank SSCB dış borçlarını devralmıştır. Vneşekonombank, Aralık 1991'den sonra Rusya Merkez Bankası şemsiyesi altına girip, ticari bir banka olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Rusya, SSCB dış borçlarını devraldıkça Vneşekonombank'a borçların takibi sorumluluğu verilmiştir (Başaran, 2010: 15).

RF, Türk Eximbank'ın SSCB'ye kullandığı kredi borçlarını (anapara ve faiz) ödeme sıkıntısı yaşamıştır. Türkiye, 1990'lı yılların ilk yarısında RF'ye kredi vermek istemiştir. Ama RF'nin SSCB'den üstlendiği kredi borçlarını dahi ödeyememesi RF'nin kredi almasını geciktirmiştir. RF'nin kredi borçlarını ödeme sorunları müteahhitlik hizmetleri ile mal ticaretini negatif etkilemiştir. Haziran 1993'te Moskova Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Başmüsavirliği RF'deki yeni inşaat projeleri için Türkiye'nin Temmuz 1990'da SSCB'ye açtığı 350 milyon USD'lik dondurulan krediyi serbest bırakmak istediğini belirtmiştir. RF'nin Türkiye'den aldığı tüketim mallarından biriken borçlarını ödemeyi durdurmasından dolayı, Türkiye, Temmuz 1990'da SSCB'ye açtığı 350 milyon USD'lik kredinin kullanılmasını dondurmıştır.⁴⁶

Şekil 7: Türkiye'nin açtığı, Temmuz 1990'da imzalanan 350 milyon USD'lik yatırım kredi anlaşmasının uygulama protokolü ve 1992-1999 arası siyasi ilişkilerin seyri

RF, SSCB'den devraldığı borçları ödeyemezken bile Türkiye RF'ye kredi açmıştır. Temmuz 1990'da imzalanan 350 milyon USD'lik yatırım kredi anlaşmasının uygulama protokolü 5 yıl süren görüşmeler sonunda 15 Aralık 1995'te Moskova'da imzalanabilmiştir. Protokolle 350 milyon USD'lik yatırım kredisi Türkiye'den ihraç edilecek mal ve hizmetlerin finansmanı için kullanılacaktı (Коптевский, 2003, стр. 324). Protokole göre Türk Eximbank, RF'de Türk firmalarınca gerçekleştirilecek yatırımların desteklenmesi amacıyla Vneşekonombanka 350 milyon USD tutarında kredi açmıştır. 350 milyon USD'lik yatırım proje kredisi çerçevesinde, 240 milyon USD'lik kredi tahsilata bağlanıp büyük kısmı, 17 Ağustos 1998'den sonra olmak üzere, kullanılmıştır (Kalkay, 1999, s. 87). RF hükümeti, söz konusu kredi kapsamında dokuz projenin finanse edilmesi yönünde talepte bulunmuştur. Bu çerçevede, altı kredi anlaşması imzalanıp, bu anlaşmalardan dördü Yeltsin döneminde yürürlüğe girmiştir. 4 Türk firması tarafından yapılan 4 proje desteklenmiştir (Kalkay, 1999, s. 86-87). Proje kredisi kap-

⁴⁶ T.C. Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği arşivi 088: HBR_00051037: 10 Haziran 1993.

samında Yeltsin döneminde iş merkezi, hastane ve telekomünikasyon projelerine finansman temin edilmiştir (DPT, 2000: 154).

Türk Eximbank, Vneşekonombank dışında Türk müteahhitleri için "Müteahhitlik Hizmetleri Köprü Döviz Kredisi" açmıştır. RF ile Libya'da faaliyet gösteren firmaların mevcut şantiyelerinin ve mobilizasyon-makine parkının işler durumda muhafaza edilerek bu pazarlardaki yatırımların ve mevcut rekabet gücünün uzun dönemde kalıcılığının sağlanması amacıyla 50 milyon USD limitli bu kredi Ağustos 1999'da uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda, RF'de faaliyet gösteren 7 firmaya toplam 21,4 milyon dolar kredi kullanılmıştır (DPT, 2000: 155).

3.6. İktisadi-Siyasi İlişkiler Etkileşimine Göre Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na Açtığı Kredilerin Tahlili

RF-Türkiye siyasi ilişkileri Şekil 6'da gösterilen siyasi ilişkiler ekseninin negatif tarafında seyretmiş hatta -3 askeri hazırlıkların yoğunlaşması aşamasına kadar gerilemiştir. RF ve Türkiye savaş uyarısında bulunmuştur. SSCB-Türkiye kredi ilişkileri siyasi ilişkileri ekseninin pozitif (+) tarafında iken gerçekleşmişti. RF-Türkiye kredi ilişkilerinin siyasi ilişkilerden kısmen etkilendiği sonucuna varılabilir.

SSCB sonrası Yeltsin dönemi süresince RF ekonomisi, toplumu, yönetimi, kültürü keşmekeş içinde kalmıştır. SSCB'den bağımsız kalan cumhuriyetlerde iktisadi, siyasi ve kültürel dönüşüm süreci başlayıp, istikrarsızlık yaşanmıştır. Bu ortam RF-Türkiye siyasi ilişkilerini negatif etkilemiştir. SSCB sonrası Yeltsin dönemi süresince Türkiye ile RF arasında çok sayıda siyasi buhran yaşanmıştır. Siyasi ilişkiler ekseninin negatif tarafına yönelmiştir. Petrol ve doğal gaz hatları rekabeti, Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük, Güney Kıbrıs ve Yunanistan'a silah satışı teşebbüsü, I. ve II. Çeçenistan Savaşı, RF'nin PKK desteği, Tataristan'ın bağımsızlık ilanı, Pantürkizm-Adriyatik'ten Çin Seddine dev bir Türk dünyası özlemi, Azeri-Ermeni çatışması, Bosna-Hersek, Kosova, AKKA, NATO'nun genişlemesi başlıca siyasi anlaşmazlık başlıklarıdır.

1992-1997 arasında RF-Türkiye siyasi ilişkileri ekseninin negatif tarafında (-1 ile -3 arasında) gidip gelirken, 1997'den sonra siyasi ilişkiler pozitif tarafa dönmüştür. Yeltsin döneminde siyasi ilişkilerin negatif yönde ilerleyişi savaşa kadar yaklaşmıştır. Savaş ilk kez 1992'de telaffuz edilmiştir. 11 Mayıs 1992'de Ermeniler tüm Dağlık Karabağ'ı işgal edip, Laçin yoluyla Ermenistan arasında bağlantı kurmuşlardı. Ermenilerin Nahcivan'a saldırması 1921 Türk-Sovyet Dostluk Anlaşmasının ihlalini doğuracaktı. 18 Mayıs 1992'de Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhittin Füsunoğlu, ordunun muhtemel bir harekât için hazır olduğunu, emir geldiğinde harekâtın kısa sürede başlatılabileceğini, sınır hattında gerekli askerî önlemlerin alındığını, konuşlanmanın sağlandığını açıklamıştır. 20 Mayıs 1992'de BDT Ordu Komutanı Mareşal Yergevi Şapoşnikov, Kafkasya'daki çatışmalara üçüncü bir ülkenin katılması durumunda, "III. Dünya Savaşının eşiğine gelineceğini" söylemiştir. Türkiye'nin, Azerilerin yanında silahlı çatışmaya girmemesinin

nedenlerinden biri Batı'nın Türkiye'ye vaat ettiği siyasi, askeri desteği vermemesi, ABD'nin Moskova Büyükelçisi Strobe Talbott'un biçimlendirdiği "ilkin Rusya" politikası olmuştur.

Diğer savaş kaygısı 1994'te yaşanmıştır. Haziran 1994'te Genelkurmay Başkanı Org. Doğan Güreş, "Rusya'nın artık çok ciddi bir tehlike olduğunu" söylemiştir. Güreş, "Bir yıl önce Rusya'nın yayılcı bir politika izlediğinin farkına vardım. Çarlık döneminin iddialarıyla hareket eden bir Rusya ortaya çıkıyor. Rusya, sınırları dışında yaşayan 30 milyon Rus konusunda da iddialı. Gürcistan, Kırım, Ukrayna ve Azerbaycan'da oyunlar oynuyor. Ermenistan sınırlarımızda Rus tümenleri var. Zor günler yaşıyoruz" demiştir.⁴⁷

Bu tehdit algılamaları, RF'nin AKKA'yı ihlali Türkiye'yi önlem almaya yöneltmiştir. 11 Kasım 1994'te ise Millî Savunma Bakanı Mehmet Gölhan, RF'nin, nükleer silahlar ve AKKA'da belirtilen tavanların aşılmasına ilişkin açıklama ve çalışmalarının Türkiye'yi endişelendirdiğini hatırlatarak, bu tür çevresel tehditler nedeniyle askerlik sürelerinin Bakanlar Kurulu tarafından uzatıldığını bildirmiştir.

1992-97 yılları arasında eksenin negatif tarafında seyreden siyasi ilişkilerden iktisadi ilişkilerin negatif etkilenmesi beklenirdi. 5 yıl süresince negatif siyasi ilişkilere karşın dış ticaret, turizm, müteahhitlik hizmetlerinin azalmaması, Türkiye'nin RF'ye kredi kullanılması, iktisadi-siyasi ilişkiler etkileşimi öngörüsüne tezat oluşturması, açıklanması gereken bir vakıdır.

SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen bulgulardan hareketle SSCB'nin Türkiye ile siyasi ilişkilerinin eksenin pozitif tarafında seyrettiği 1930'lu yıllarda Türkiye'ye kredi açtığı sonucuna ulaşılmıştır. SSCB, siyasi ilişkilerin eksenin negatif tarafına yöneldiği 1945 ve sonrasında Türkiye'ye kredi sunmamıştır. SSCB, Stalin'in ölümünden sonra siyasi ilişkileri eksenin pozitif tarafında ilerletme çabasıyla iktisadi yardım önermiştir. SSCB'nin siyasi talepleri, Türkiye'yi Osmanlı devletinin tepkisine benzer şekilde ittifak, hami arayışına itmiştir. Türkiye II. Dünya Savaşı sonrası beliren Batı-Doğu karşıtlığından istifade edip Batı Bloğunun himayesini talep etmiştir. Türkiye'nin Batı ile siyasi ilişkileri Batı kaynaklı iktisadi mazhar ve kredilerin payının çok artmasına yol açmıştır. ABD-SSCB arasındaki Soğuk Savaş Türk ekonomisini ABD'ye daha bağımlı hale getirmiştir (Baytal, 2007: 564).

II. Dünya Savaşı dünya iktisadi sistemini dönüştürmüştür. ABD ve SSCB 1944'de II. Dünya Savaşı sırasında yeni dünya iktisadi düzeni için işbirliğine niyetli görünürken ilerleyen yıllarda SSCB, ABD'nin oluşumuna, inşasına çabaladığı yeni dünya iktisadi sisteminde yer almamıştır. ABD önderliğinde IMF, IBRD, GATT imzalanıp, USD'nin yeni iktisadi düzenin parası olması sağlanırken SSCB "dolar emperyalizmine" hücum etmiştir. SSCB, ABD'nin önerdiği Avrupa'ya iktisadi yardım planına katılmamış ABD'nin planına

⁴⁷ Sergey Feoktistov, "Türkiye, Rusya'dan Korkuyor", Krasnaya Zvezda, 02 Haziran 1994, 056: HBR_00063313: 02 Haziran 1994.

karşın başka seçenekler sunma çabasına girmiştir. Türkiye, SSCB'nin değil ABD'nin iktisadi yardım planından istifade etmiştir. ABD'nin öncülüğünde oluşturulan dünya iktisadi yapılarına karşı SSCB öncülüğünde COMECON'un 25 Ocak 1949'da yayınlanan bildiri ile doğmasıyla (Pazarıcı, 1972: 219) tek bir dünya iktisadi sistemi yerine rakip iki ayrı iktisadi sistem apaçık görünmüştür. Türkiye, egemenliğinin SSCB tarafından 19 Mart 1945'te tehdit edilmesi sonrasında ABD öncülüğündeki yeni dünya iktisadi sisteminde yer verilmesini memnuniyetle kabul etmiştir.

Türkiye egemenliğinin tehdidinden uzun yıllar sonra 1957 ve 1958'de, İş Bankası ve Sumerbank'ın SSCB'den kredi almasına razı olmuştur. Türkiye, ABD'den umduğunu bulamayınca 1967'de SSCB ile yatırım malları ithalatı kredi anlaşmasını imzalamıştır. Kredi anlaşması siyasi ilişkilerin eksenin pozitif tarafında bulunduğu yılda imzalanmıştır. Kredi SSCB-Türkiye ticari ilişkilerini arttırmıştır.

Gorbaçov döneminde SSCB'nin yurt dışından aldığı krediler artmıştır. Türkiye ilk kez Eximbank aracılığıyla SSCB'ye 1989'da kredi açmıştır. SSCB öncelikle siyasi kazanım umuduyla Türkiye'ye kredi açarken Türkiye, SSCB'ye öncelikle iktisadi getiri beklentisiyle kredi açmıştır. Avrupa'nın SSCB'den bağımsızlığını ilan eden ülkeleri SSCB borçlarını yüklenmeleri halinde tanıyacağını bildirmesi iktisadi ilişkiler-siyasi ilişkiler etkileşiminin en bariz tarihi kayıtlarındandır.

SSCB'nin dağıtılması sonrası SSCB'nin devam eden devleti RF'ye Türkiye, Eximbank vasıtasıyla kredi kullandırmıştır. Merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde RF'de yokluk, kıtlık ve kuyruklar sırasında RF'nin Batılı ülkelere borçları ve ithalatı artarken Türkiye de RF'ye hem kredi hem mal ihraç etmiştir. RF borçlara ilişkin değişik öneriler getirmiştir.⁴⁸ Mahsuplaşma, silah verme, doğal gaz, erteleme talebi gibi. RF'nin borçlarını ödeyememesi iki ülke arasında siyasi ilişkileri eksenin negatif tarafında ilerletmemiş, Türkiye'nin daha fazla kredi açmasını engellemiştir.

Araştırmanın değerlendirmesi (önemi) hususuna gelince, araştırma SSCB-RF-Türkiye arasında kredi ilişkileri ile siyasi ilişkiler arasındaki etkileşimi ortaya koyması açısından değerlidir. Asıl belgelerden istifade edilmesi de araştırmaya değer katmaktadır. T.C. Dışişleri Bakanlığı, arşivinin kayıtlarını talebime rağmen erişime açamaması maalesef araştırmanın daha da değerli olmasını engellemiştir.

Sonraki araştırmalar için önerilere gelince SSCB-Türkiye siyasi ilişkileri eksenin pozitif tarafına ilerlerken iktisadi ilişkiler de pozitif tarafa ilerlemiştir. Halbuki RF-Türkiye siyasi ilişkileri eksenin negatif tarafına ilerlerken iktisadi ilişkilerin eksenin pozitif (+) tarafında ilerlemesi şaşırtıcıdır. İktisadi ilişkilerdeki hacim ve tür artışı, siyasi ilişkiler ekseninin negatif tarafındaki ilerleyişi frenlemiştir. Türkiye ya da RF yöneticilerinin siyasi getiri için iktisadi müeyyideler uygulamaması siyasi-iktisadi ilişkiler etkileşimi öngörüsüne aykırıdır. Bu aykırılığın ayrıca araştırılması gerekir.

⁴⁸ Milliyet Gazetesi 03 Kasım 1999, sf. 7.

Araştırma (1950'li yıllardaki İş Bankası ve Sümerbank kredisi hariç tutulursa) SSCB-RF-Türkiye özel kişilerinden özel kişilere kredileri kapsamamaktadır. SSCB-Türkiye, RF-Türkiye kredi ilişkilerinin cereyan ettiği iktisadi model ve siyasi model farklıdır. Merkezi planlı model uygulayan SSCB ile karma ekonomik model uygulayan Türkiye arasında krediler de doğal olarak %100'e yakın kamu kaynaklı krediler, kamudan kamuya krediler şeklinde cereyan etmiştir. Özal'lı yıllar ile birlikte Türkiye'de uygulanan karma ekonomik modelde piyasa ekonomisinin payı artmaya başlamıştır. Gorbaçov ile birlikte SSCB'de de özel kişilerin üretimdeki payı artmaya başlamıştır. RF-Türkiye arasında özel kişilerden özel kişilere kredi açılması imkânı doğmuştur. Sonraki araştırmalarda özel kişiler arası kredi ilişkilerinin siyasi ilişkiler ile etkileşiminin araştırılması önerilir. Yeltsin döneminde Laleli'den ihracatta özel kredilerin açıldığı bilgisinin ve diğer özel kredilerin araştırılması yararlı olacaktır. Bu eklemeler makalenin boyutunu, kelime ve sayfa sınırlamalarını aşacağından dolayı yapılmamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi katalogları: Tarih: 1/9/1923 Sayı: 2710 Dosya: 86-20 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 7.30..11. Rusya'da Türkçe ve Rusça yayınlanan Yeni Hayat, Rençber, Komünist, Başkurt gazeteleri ile komünizm propagandası yapan diğer gazete, belge ve risalelerin yurda sokulmaması; Tarih: 16/2/1935 Sayı: 1986 Dosya: 431-41 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 51.10..3. Sovyetlerle yapılmış olan 8 000 000 altın dolarlık kredi protokolünün 7. maddesine göre teslim edilecek malzemeye karşılık verilecek ödeme taahhütnameleri; Tarih: 22/6/1967 Sayı: Dosya: E14 Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 86.543..5. Türkiye-Sovyetler Birliği dış ticareti. Milliyet gazetesi arşivi: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>
T.C. Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği arşivi: 088: HBR_00051037: 10 Haziran 1993, 031: HBR_00053611: 24 Ağustos 1993, 077: HBR_00054183: 13 Eylül 1993, 056: HBR_00063313: 02 Haziran 1994. Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü Ayın Tarihi elektronik arşivi: <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1947-03-12>

Diğer Kaynaklar

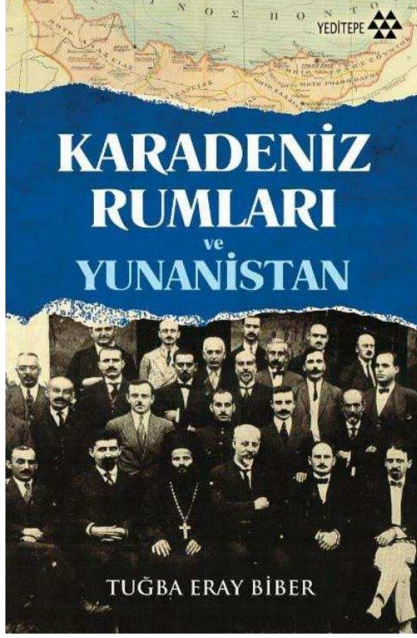
Acartürk, E. ve Kılıç, R. (2011). Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29(2), 1-21.
Akis. (1958). Dış Ticaret Demirperde Kredileri. Akis Haftalık Aktüalite Mecmuası, 13(219), 21-22.
Akkutay, B. L. (2014). Birleşmiş Milletler Andlaşması Çerçevesinde Ekonomik Yaptırımların Hukuki Niteliği ve Yargısal Denetimi. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, (111), 411-466.

- Başaran, A. (2010). Rusya İmparatorluğu Devlet Bankasından Rusya Federasyonu Merkez Bankasına, İmparatorluk Rublelerinden Rusya Federasyonu Rublelerine, 1860-1991. Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi, 1(1), 4-18.
- Başaran, A. (2013). Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri. (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Başaran, A. (2014). Siyasi-İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi, RF-Türkiye Gaz ve Bavul Ticaretinin Tahlili, 1992-2000 Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi, 2(1), 49-66.
- Başaran, A. (2015). Siyasi İlişkiler-Kültürel İlişkiler Etkileşimi: Türk-Rus İlişkileri Örneği. Avrasya Etüdüleri (48), 101-142.
- Baytal, Y. (2007). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957). Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 40, 545-567.
- Bernkopf, K. S. M. (2014). Center for Financial Stability Paper in Financial History Who Was at Bretton Woods? http://www.centerforfinancialstability.org/bw/Who_Was_at_Bretton_Woods.pdf
- Curtis, G. E. (1998). Russia: A Country Study (Vol. 115): DIANE Publishing Inc.
- Çelebican, G. (1973). Sovyet Rusya'da İktisadi Planlamanın Gelişimi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 29(3-4), 247-287.
- DPT. (2000). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20ihtisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/169/oik528.pdf>
- Erhan, Ç. (1996). Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 51(1), 275-288.
- Ertem, B. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile Yakınlaşmasına Etkileri. Electronic Turkish Studies, 8(7), 157-183.
- Foreign Trade Statistics Vneshniaia Targovlia (Supplement), 1965, No.11 Foreign Trade of the USSR in the Postwar Years. (1967). Soviet & Eastern European Foreign Trade, 3(1), 39-64.
- Goodrich, M. K. (1991). Soviet Union, A Country Study (R. E. Zickel Ed. Vol. 550): Bernan Assoc.
- Gürün, K. (2010). Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalçık, H. (2015). Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I. 55'inci basım. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İskit, T. (2001). Dış Politika ve Dış Ekonomik İlişkilerin Yönetimi. Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi (3), 7-23.
- Kalijarvi, T. V. (1947). Introduction and Cronology of the Marshall Plan From June 5 to November 5, 1947. <http://marshallfoundation.org>

- /library/wp-content/uploads/sites/16/2014/05/Chronology_of_the_Marshall_Plan_June_5_1947_to_November_5_1947-1.pdf
- Kalkay, T. (1999). Bankacılık ve Finans Alanında Türk-Rus İşbirliği. Türk-Rus İş Konseyi 7. Ortak Toplantısı, 14-16 Ekim 1999, Antalya Topkapı Palace Tatil Köyü.
- Koptevskiy, V. N. (2003). Russia-Turtsiya: etapu targova-ekonomičeskova sotrudničestva: İV RAN.
- Korkmazcan, N. S. (2005). Truman Doktrini ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Mueller, A. P. (2003). Küba'nın Post-Sovyet Sosyalizmi. Piyasa: Üç Aylık İktisadiyat Dergisi (5), 65-69.
- Neumann: (1970). The Relationship Between GATT and the United Nations. Cornell International Law Journal, 3(1), 63-78.
- No: 3159. (1935). İtalya-Habeş Harbi Dolayısıyla Akvam Cemiyetince Kabul ve Aza Devletlere Teklif Edilen Tedbirlerin Tatbiki Hakkında Kararname, Resmi Gazete tarihi 18.11.1935, sayısı 3159.
- Pazarcı, H. (1972). COMECON (Hukuksal Yönü). Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 27(03), 217-255.
- Poroy, N. (1947, 27 Haziran 1947). Büyük Amerikan Yardımı Etrafında ... Ulus Gazetesi.
- Sander, O. (1973). Tarihte Yöntem. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 28(01).
- Sesylmaz, T. B. (1967). Türkiye-Sovyetler Birliği Dış Ticareti. Cumhuriyet Arşivi (Tarih :22/6/1967 Sayı : Dosya :E14 Fon Kodu :30..1.0.0 Yer No :86.543..5. Türkiye-Sovyetler Birliği Dış Ticareti).
- Soylu: Ü. (2015). Osmanlı Borçlarının Çözüm Süreci Üzerine İktisadi Politik Bir Değerlendirme (1928-1933). Tarih Okulu Dergisi (21), 237-262.
- Şişecam. (2015). Özel Dosya: 80 Yıllık Geleneğin Öyküsü. Şişecam Topluluğu Dergisi.
- Tagirov, V. (1999). Soğuk Savaş Sonrası Türk Rus İlişkileri. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.
- TCMB. (2011). Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Tellal, E. (2000). SSCB-Türkiye İlişkileri: 1953-1964: Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde: Mülkiyeliler Birliği Vakfı.
- The World Bank. (1990). The Economy of the USSR Summary and Recommendations. Retrieved from Washington, D.C.: <http://documents.worldbank.org/curated/en/187491468769887526/pdf/multi-page.pdf>
- Truman, H. S. (1947). Recommendation for Assistance to Greece and Turkey. The Committee on Foreign Affairs http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/documents/pdfs/5-9.pdf.

Tuğba Eray Biber, **Karadeniz Rumları ve Yunanistan**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016, XXXIV+315 s., ISBN: 978-605-9787-49-9

Seven ERDOĞAN*

Kitap yazarın titizlikle hazırlanan doktora tez çalışmasının basılı halidir. Kitapta 20. yüzyılın başından itibaren, özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yılları üzerinde durularak, Karadeniz bölgesinde yaşayan Rum ahalinin, Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik akımının etkisiyle 1830 yılında bağımsızlığını kazanan Yunanistan ile de işbirliği halinde bölgede bağımsız bir Rum ya da Pontus devletinin kurulmasını sağlamak üzere gerçekleştirdiği faaliyetler ele alınmaktadır. Bu kapsamda hem karada hem de denizde çetin mücadeleler yürütülmüştür. Kurulması planlanan Rum devletinin sınırları açıkça belirlenmemekle birlikte en geniş tanımıyla Rize'den İstanbul'a kadar uzanan kıyı şeridinde konumlanması planlanmıştır.

Unutulmamalıdır ki Milli Mücadelenin başlamasında Karadeniz bölgesinin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü Milli Mücadelenin lideri Mustafa Kemal Atatürk Sevr Antlaşması hükümlerine dayanarak Birinci Dünya Savaşı'nın galip güçleri tarafından işgal edilmesine engel olmak üzere bölgede barış ve huzuru hâkim kılmak adına 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmıştı. Batılılara ve Yunanlılara göre bölgede yaşayan Rumlar kendilerine kötü muamelede bulunduğu için çeteleşmek zorunda kalmışken; Türkler bunun tam tersini savunuyordu. Zaten Mustafa Kemal Atatürk de bölgeye varmasının ardından çok kısa bir süre sonra bölgede vuku bulan olayların Batılılar ve Yunanlılar tarafından yansıtılan şekilde cereyan etmediğinin farkına varmış ve Türk kurtuluş mücadelesini yürütmek üzere ivedilikle harekete geçilmesinin şart olduğunu anlamıştır.

İlk olarak bölgede gizli çeteler halinde örgütlenen Rumlar bölgenin, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslar tarafından işgal edilmesinin ardından bu çete faaliyetlerini daha açık bir şekilde yürütmeye ve Müslüman ahaliye yönelik saldırılarda bulunmaya başlamıştır. Rusya bölgedeki hâkimiyetini

* Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0001-9991-2074, seven.erdogan@erdogan.edu.tr.

güçlendirmek ve işgal bölgesini genişletmek adına bölgede yaşayan azınlıklarla işbirliği yapmayı tercih etmiştir. Bölgedeki nüfus dengesini değiştirmek adına söz konusu dönemde özellikle Rusya'da yaşayan Rumların bölgeye göç ettirilmesi faaliyetleri başlamıştır. Bu dönemde Rusya'dan çekinen Yunanistan bölgedeki Rumlar üzerindeki etkisinden bahsetmek bir hayli güçtür.

Bolşevik İhtilalinin ardından Rusya'nın Karadeniz bölgesindeki işgallerine son vermesiyle birlikte özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde bölge Yunanistan'ın müdahalesine daha açık hale gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın galibi Batılı güçler Osmanlı Devleti'ne Sevr Antlaşmasını başta Yunanlar olmak üzere bir takım maşa devletleri Türk halkının başına bela ederek uygulamaya çalışmıştır. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Yunanistan'ın Karadeniz bölgesinde daha aktif bir rol oynar hale gelmesi söz konusu olmuştur. Yunanistan'ın bu faaliyetleri bölgede yaşayan Rumlar tarafından da içten çıkarılan isyanlar ve taşkınlıklar yoluyla desteklenmiştir. Bununla birlikte kitapta Milli Mücadeleye destek veren ve hain olmayan Rum ahalinin de söz konusu olduğunun da altı çizilmektedir.

İsyancı Rum çetelerinin güçlenmesinde Batılı güçler ve Yunanistan tarafından sağlanan desteklerin önemli payı olmuştur. Kitapta Karadeniz bölgesinde Yunanistan Rum çeteleri tarafından gerçekleştirilen faaliyetlere, başta Osmanlı ardından ise Milli Mücadeleyi yürüten kadrolar tarafından alınan önlemlere ilişkin detaylar ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. Yunanistan bu dönemde bir yandan Karadeniz'deki gemilerin hareketliliğini engellemeye yönelik faaliyetlerinin yanı sıra Karadeniz liman kentlerini bombalamıştır. Ayrıca yurtdışında bölgede kurulması planlanan Rum devletine destek oluşturmak üzere etkin propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Bölgedeki Rumların çetecilik ve casusluk faaliyetleri ve Yunanlılarla işbirliği yapmaları neticesinde hem Birinci Dünya Savaşı hem de Milli Mücadele dönemlerinde zorunlu olarak iç kesimlere göç ettirilmeleri söz konusu olmuştur ve kitap Rumların zorunlu göçlerine ilişkin ayrıntıları da kapsamaktadır. Diğer taraftan göç ettirilen Rumların Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bölgeye yeniden göç etmelerinin sağlanmasının da Yunanlılar ve Batılar tarafından bölgenin nüfus dengesini değiştirmek üzere izlenen bir politika olduğuna işaret edilmektedir.

Kitapta Yunanistan'ın Türkiye üzerindeki emellerinin esas noktasının Karadeniz olmadığından ve Batı Anadolu'yu ele geçirmek üzere savaştığı Türk ordusunu bölerek güçsüz hale getirme isteğinden dolayı bölgeyi hedef alan faaliyetler yürüttüğünün de altı çizilmektedir. Zira Karadeniz bölgesi Yunanların kurmayı istedikleri tarihi büyük Yunanistan'ın da bir parçası değildir. Kitapta dikkati çeken bir ayrıntı da bölge Rumlarının örgütlenmesini sağlamak üzere bölgede görevli Hristiyan din adamlarının göstermiş olduğu yoğun çabalara bahse konu din adamlarının ismi dahi verilerek değinilmiş olmasıdır.

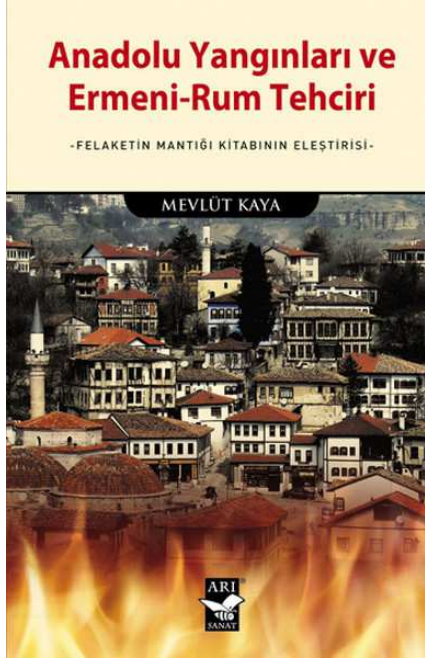
Türkiye ve Yunanistan arasında öncelikli olarak dillendirilen başka sorunların varlığına rağmen Pontus Meselesi halen Yunanlılar için kapanma-

yan bir yaradır. Bölgedeki çeteci ve casus Rumların faaliyetlerine son vermek üzere alınan önlemler ve sorumluların İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak cezalandırılması Yunan parlamentosu tarafından 1994 yılında soykırım suçu olarak tanınmıştır. Her 19 Mayıs'ta bu sözde soykırımı anmak üzere törenler düzenleyen Yunanistan bu mesnetsiz iddiasının tüm dünyada tanınmasını sağlamak üzere propaganda faaliyetleri de yürütmektedir. Kitabın sonuç bölümünde de işaret edildiği üzere hem Yunanlıların hem de Batılıların Türkiye üzerindeki emelleri hiçbir zaman değişmemiş ve ortadan kalkmamıştır. Hem Yunanlılar hem de Batılılar Birinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi hedeflerine ulaşmak için uygun zamanın gelmesini dört gözle beklemektedir. Ülkemize ve özellikle de Karadeniz bölgesine yönelik hain planların günümüzde daha iyi anlaşılması açısından kitap tarihsel bir döneme ışık tutarak bir rehberlik vazifesi yerine getirmektedir.

Türkiye ve Yunanistan arasında gelecek dönemde daha fazla tartışılır hale gelmesi muhtemel olan Pontos meselesine ilişkin bilgilerin güncellenmesi ve konunun gündemde yeniden kendine yer bulması açısından kitap önemli bir bilimsel katkıdır. Hem Türk hem de Yunan iddialarına tarafsız şekilde yer veren kitap, bu zamana kadar yanlı bir tutum içinde olan ve özellikle Türkiye üzerinde baskı unsuru oluşturmak üzere kullanılan kaynaklara iyi bir yanıt niteliğindedir. 20. yüzyıl sonrası Karadeniz tarihi çalışanlar açısından bir hazine niteliğinde kabul edilebilecek olan kitap, bölge tarihine ilgi duyan her tür okuyucunun da kolayca anlayabileceği türden bir eserdir.

Mevlüt Kaya, **Anadolu Yangınları ve Ermeni-Rum Tehciri (Felaketin Mantiği Kitabının Eleştirisi)**, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2016, 472 s., ISBN: 978-605-5021-61-0

Fuat UÇAR*

Yangınlar, Anadolu'nun geçmişinde tarihin en çok kaydettiği olaylar arasındadır. Ancak bu yangınlar hakkında yeterince akademik çalışma bulunmamaktadır. İncelediğimiz bu kitap 1800'lerden 1922'ye dek Anadolu'da ve Anadolu dışındaki bazı yangınları arşiv belgelerinden ve mevcut yazılı kaynaklardan hareketle ele almıştır.

Kitap özellikle 1914-1922 yılları arasını kapsayan süreçte, gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı, Ermeni ve Rumlara uygulanan tehcir ve Milli Mücadele gibi önemli tarihsel olaylar çerçevesinde Anadolu'nun her yanında gerçekleşen yangınları incelemiştir. Yazar, bu doğrultuda, tehciri "soykırım", yangınları ise Türk idarecilerin planladığı bir azınlık yok etme yolu olarak yansıtma gayretine düşen tezlere kar-

şı çıkmaktadır. Bu tezlerin en sonuncusu olan ve 2015'te yayımlanan "1916 Ankara Yangını-Felaketin Mantiği" (Esin ve Etöz 2015) adlı kitabın savunduğu sözde soykırım iddiaları yazarın temel eleştiri odağını oluşturmuştur.

Kaya, kitabın giriş kısmında "yangın" olgusunu özgün bir psiko-tarihsel yaklaşımla analiz ederek, "günah, kasıt, kanıt" üçleminde, sözde soykırımla ilişkilendirilen değerlendirmiştir: "*Yangına neden kastedilebilir? Yangın ne zaman menfaate dönüşebilir? Yangını menfaate çevirmek için 20. yüzyıl başlarında sigorta şirketlerinin bazı yerlerde sabotajlarda bulunduğu şeklindeki haberler, tarihsel veriler arasındadır. Kazanan mı yakar, kaybeden mi? Her kesimden kişilere bunu sorduğumuzda, "neyin yakıldığına bağlı" cevabı alıyoruz. Kazananın, kazandığı şeylere ihtiyacı varsa yakmaz. Türkiye'de genel savaş yıllarının başından 1940'lara dek süren bir mesken bunalımı mevcuttur. Şiddetle gereksinim duyulan mülk (tarla, mesken, hane, ibadethane, vs.), kazanan tarafından yakılmaz. Kaybeden yakar. Giderayak sahibi olduğu mülkiyeti yok etme eğilimindedir. Kaybeden geride bıraktıklarını, mağlubiyetin*

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2036-6689, fuat.turkuaz@gmail.com.

verdiği ezinç duygusuyla, “galip ve mağrur” düşmanına “yar etmemek” için imha yolunu seçer. Bu durumda yanan büyük oranda geçmişteki öz birikimi, kendi emeğidir. Kaybeden, kazanana ancak geride bıraktıklarını yakarak imha etme yoluyla kayıp yaşatır; bu bir stratejidir. Yunanlıların yenilerek İzmir’i tahliyesi de tehcir sürecinde ve sonrasında Ermenilerin kendi mahallelerini yangınla imha etmesi de bu durumla doğrudan ilişkilidir. Bu strateji, belirli bir kitleye ait değildir. Kaybedenlerin stratejisidir...” (Kaya 2016: 25-26).

Kaya’nın eleştirdiği kitapta Anadolu’daki birçok yangınla birlikte 1916 Ankara Yangını, 1922 Sovyet Elçiliği Yangını ve 1922 İzmir Yangını’nın Türklerce gerçekleştirildiği öne sürülmekte ise de bilimsel veriler yerine tahminler, tarafgir anılar ve üçüncü-dördüncü ağızlardan anlatılar referans alınmıştır. BOA¹ ve BCA² kaynaklı veriler, amaçlı bir biçimde seçilerek ve makaslanarak çalışmada verilmiştir. Ayrıca tehcir ve yangınların ardıl ivmesi olan isyanlardan kitapta hiç bahsedilmemiştir. Osmanlı’nın son döneminde sanki hiç azınlık isyanı olmamış gibi yazılan eserde, Türk sivil ve üst düzey askerlerine, devlet yöneticilerine belgesiz birçok suç isnat edilmektedir. Verilen Türkiye arşivi kökenli kayıtlarda verilerin kesik kesik nakledilmesi, eleştirilen Esin ve Etöz’ün kitabının bilimsel kaygıdan ziyade politik bir savunuyla donanmış hale sokmuştur. Kaya, Anadolu yangınlarını incelediği eserinde tüm bu politik savunulara tarihsel verilerle karşı çıkmaktadır.

Kaya, soykırım iddialarını ve sözde soykırımla ilişkilendirilen yangınlar çerçevesinde, Türkleri “ulus devlet olma yolunda etnik temizlik” yapmakla suçlayan tezleri eleştirirken, kuramsal ve mantıksal sorgulamaları ön planda tutmuş, eleştirilerine belgelerle kanıt sunmuştur.

Esin ve Etöz’ün yukarıda sözü edilen kitabında, Anadolu’da 1914-1922 yılları arasında “çıkarılan” yangınların Türklerce yağma amaçlı organize edildiği vurgulansa da aynı kitabın farklı bölümlerinde yağmanın yer yer yangından önce yer yer ise sonra gerçekleştirildiği öne sürülmüştür. Bazı kısımlarda ise yangının tehciri hızlandırıcı bir etken olduğu savunulmuştur. Kaya’nın bu yöndeki eleştirisi ise kimi yangınların tehcirden önce kiminin ise sonra gerçekleşmesine dayalı olarak, yangınların planlı ve sistemli olaylar olması için zaman sıralamasının doğru olması gerektiği yönündedir: “... Yukarıdaki alıntıda geçen “yangının tehciri hızlandırması” ifadesi ayrıntılı biçimde sorgulanmalıdır. Yangın faciasının olumsuz sonuçlarından biri olarak, doğallıkla göçlerin seyri artmış olabilir. Ancak bu kez “tehcirin ardından etnik temizlik yapıldığı”na yönelik “genellemeli” tezler kendiliğinden çürümüş olur. Yangının hâlihazırdaki tehciri hızlandırması olağan bir “sonuç”tu. Yazarların bu konuda haklılık payları olabilir. Ancak bu, “sonuç”a endeksli bir yangın çıkarmanın, Türk güçlerince gerçekleştirildiğini kanıtlayamaz. Kıscası yangın, “sonuç” itibarıyla tehciri hızlandırmış olabilir ama bu “önceden planlanmış bir amaç” dâhilinde gerçekleşmemiştir.” (Kaya 2016: 375).

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Kaya'nın eserinde, Anadolu yangınları hakkında önemli tespitleri vardır: Bunlardan ilki yangını tetikleyen nedenlere dikkat çekmesidir. Yazara göre; motorlu taşıtların kullanılmadığı dönemlerde sokakların gayet dar ve meskenlerin birbirine çok yakın oluşu yangınların sıklığında önemli payı vardır. Evlerin yapı malzemesi genellikle ahşap ağırlıklıdır ve kolayca yanmaktadır. Yapı malzemeleri yangının hızını arttıran ve daha çok alanın yanmasına ortam hazırlayan türdendir. Kazayla çıkan yangınların dışında, isyan endeksli yangınların fazla oluşu ise yangınların müsebbibi olan piromanik kitlelerin en temel hınç göstergelerini ortaya koymaktadır. Yazar, eleştirilerinde isyanları yazmadan tehciri ve yangınları, azınlıklar üzerindeki bir Türk şiddeti olarak yansıtan ve bunu yaparken az sayıda Ermeni-Rum menşeli müşahhas kayıtları temel alan araştırmacılara sorgulamacı bir üslupla itiraz etmektedir.

Esin ve Etöz'ün Dr. Mehmed Reşid'leri, Polis Müdür Mustafa Durak'ı, Hüseyin Tosun'u, İttihatçıları, Hilal-i Ahmer'i ve daha birçok kurum ve idareciyi azınlık düşmanı olarak göstermesindeki kasıt, onların referans aldığı tüm eserlerin niteliğinden ve içeriğinden açıkça anlaşılmaktadır. Örneğin, Binbaşı Süleyman Bey'in anılarının (Türkoğlu 1997) kendi tezlerini destekleyen kısımlarını alıntılamanın Esin ve Etöz, kendi görüşlerine tamamen zıt olan kısımlarını eserlerinde hiç nakletmemiş, dikkate almamışlardır. Kaya'nın bu tür tezlere yaklaşımı ise "belge seçkisi" şeklinde olmuştur.

Çalışmada eleştirilen kitapta; özet olarak isyanlardan söz edilmeden tehcir "durduk yerde" gerçekleşen bir uygulama gibi gösterilmiştir. Döneme dair geç kalmış ve başkalaşmış anlatılar kitapta temel başvuru kaynağı gibi kabul edilmiştir. Tehcir konusunun otoritelerinden McCarthy'nin görüş ve tespitleri dikkate alınmamıştır. "Alman belgelerine göre..." şeklinde başlayan ve dönemin Türkiye'deki yabancı ajanlarını barındıran konsoloslukların şahsi raporları kayıtsız şartsız kabul edilip kitapta kanıt olarak sunulurken, Osmanlı arşiv belgeleri dikkate alınmamış, çoğu belgeler cımbızlanarak okura nakledilmiş, politik bir yaklaşımla amacından saptırılmaya çalışılmıştır.

Kaya, eserinin ikinci bölümünde Anadolu'da tehcirin altyapısını hazırlayan nedenleri ayrıntılı olarak ele almıştır. Sonraki kısımlarda ise Anadolu'da azınlıkların gerçekleştirdiği büyük başkaldırıları; Adana, Sason ve İstanbul isyanlarını ve içerideki Ermeni işbirlikçilerini, Osmanlı'nın büyük Ermenistan ideallerine karşı aldığı önlemleri, tehcirin zorunluluğunu ve sayısalını, Ermenilerin taktik ve kundaklamalarını, kiliselerin gizli faaliyetlerini ve doğudaki çeteci yapılanmaları incelemiştir (Kaya 2016: 33-88). Kaya'ya göre tehcir bitmek bilmeyen isyanlara karşı "son çare" niteliğinde uygulanan bir tedbir politikasıdır. Tehcirin fitratında ne kültürel ne de sosyal bir kırım amacı bulunmaktadır. Tehcir yaşanan sürecin olağan bir sonucudur.

Yusuf Halaçoğlu (2010) ya da McCarty'nin (2006) Ermeni isyanlarına ve tehcir sürecine yönelik bilimsel tespitlerini görmezden gelerek konuya yapay nedenlerle yaklaşan yazarları eleştiren Kaya, şehir yangınlarına dair

yapılan genellemelerin yanlışlığını, tutarlı kanıtlarla ortaya koymaya çalışmıştır. Türklerin Ermenileri zorla ihtida ettirdiklerine yönelik belgesel kanıt niteliği taşımayan savlara ise “önyargı veya tarafgir öngörü” olarak bakmıştır.

Kaya, eserinde Anadolu’da 1800-1922 yılları arasında çıkan/çıkarılan yangınların listesini ve haritasını da vererek esere görsel bir boyut kazandırmıştır (Kaya 2016: 447). Yüz yirmi iki yıllık yangın sürecini ise 1800-1900, 1900-1914, 1914-1922 yılları ile gruplandırarak yaptığı haritaya göre, ilginç bir biçimde yangınların sıklığı ile azınlık isyanları arasında orantılı bir dağılım göstermektedir: 1800-1900; En az yangın ve azınlık isyanı gerçekleşen süreçtir. 1900-1914 yılları arası, isyan ve yangın çokluğu bakımından ikinci sırada yer alır. 1914-1922 süreci ise bu üç gruptaki en az süreyi, ancak en çok isyan ve yangını içermektedir. Kaya’nın tezine göre yangınların çokluğu azınlıklık isyanlarıyla doğru orantılıdır. Bu durumda başta Esin ve Etöz’ün ilgili eseri olmak üzere, birbiriyle aynı politik metoda sahip olan ve azınlık isyanlarını “olmamış” gibi göstererek tehciri “suç”, yangın ve taktiklerin faillerini Türk olarak yansıtan kitapların bilimsel gerçeklikle ilişkisi bulunmamaktadır. 1800-1922 yılları arasında, Anadolu’da gerçekleşen büyük yangınların listesi, Kaya’nın eserinde şöyle nakledilmiştir (Kaya 2016: 448-449):

1801: Bursa, 1826: İstanbul-Hocapaşa, 1830: Trabzon, 1834: İzmir, 1837: İzmit-Fevziye Camii, 1841: İzmir, 1842: İzmir, 1845: İzmir, 1852: İzmir, Tokat, 1854: Aksaray, 1855: Bursa, 1857: Trabzon, 1850-1860: Safranbolu, Aksaray, Çanakkale, 1861: İzmir, 1862: Trabzon, 1863: Samsun, 1864: Aksaray, 1865: İstanbul-Hocapaşa, 1867: Konya, 1869: Samsun, 1870: Kayseri, Urfa, İstanbul-Beyoğlu, Darulfünun, 1871: Bursa-İznik, Konya-Sahip Ata Camii, 1881: Ankara-Mahmut Paşa Bedesteni, 1882: İzmir, 1883: Uşak, Ordu, Samsun, 1885: Bursa, Manisa, 1886: Şebinkarahisar, 1888: Mudurnu, Safranbolu-Gümüşlük, 1889: Bursa, Malatya, 1890: Malatya, 1894: Uşak, İstanbul-Burgaz, 1895: Diyarbakır, 1896: İstanbul-Kumkapı, 1897-1898: Malatya, 1899: Yozgat, 1900-1905: Afyon, 1902: Afyon, Maraş, 1905: Sivas-Gürün, İstanbul-Beyazıt, 1906: Bolu-Mudurnu, 1907: Giresun, 1908: İstanbul-Çırçır, 1910: Edirne, 1911: İstanbul-Darulfünun, 1912: Çorum, Van, Şebinkarahisar, 1913: Şebinkarahisar, 1914: Diyarbakır-Çarşı, Çorum-Çarşı, Şebinkarahisar, Amasya-Selağzı, Kastamonu-Cebrail, Tokat-Çarşı, Diyarbakır-Hububat Pazarı, Edirne-Kaleiçi, Sivas, Manisa, 1915: Samsun, Şebinkarahisar, Ardahan, Zonguldak, Trabzon, Trabzon, Amasya-Selağzı, Bandırma-Kapudağ, Bursa-Orhangazi-Yeniköy karyesi, Mudanya, İzmit-Ermeni mahallesi, Saimbeyli (Haçın), Şatak, Çanakkale, Seddülbahir, Köprüüstü, Eceabat, Kütahya-Simav, 1916: Samsun, Tokat-Çarşı, Tire-Rum mahallesi, Ankara, Espiye, Sinop-Varoş mahallesi, 1917: Tekirdağ, Bandırma-Ermeni Karyesi, Ayvalık, Gelibolu, Erdek, Tirebolu, Bafra, İstanbul-Sandıkçı, Samsun-Bafra, Çarşamba, Ünye, İstanbul-Üsküdar, Haydarpaşa, Kasımpaşa, Ankara-Hisarönü, Tahtakale 1918: Trabzon-Akçaabat, Tirebolu, Muş, Bitlis, İstanbul-Fatih, İstanbul-Vefa, Samsun-Kaleiçi, Havza, Bayburt, Erzurum, Cinis,

Kitap Değerlendirme

Tazegül, Alacaköy, Tercan, Erzincan, Kars, 1919: Bursa, Bolu, Kütahya-Gediz, Kağızman, Iğdır, Sarıkamış, Erzurum, 1920: Adapazarı-Düzce, Haçin, Çukurova, Maraş (7 yerde), Çıldır, Antep, Kars, Gölcük-Yukarı Değirmendere, Gölcük-Çarşıiçi, 1921: Samsun-Lâdik-Küpecik, 1922: Söğüt, Bilecik, Ankara-Sovyet Elçiliği, Eskişehir, Afyon, Aydın, Uşak, Manisa, Alaşehir, Salihli, Turgutlu, Çeşme, İzmir, 1919-1922: Burdur, Isparta, Bergama, Ödemiş, Menemen, Urla, Tire, Bayındır, Nif, Kuşadası, Aydın'ın ilçe ve köyleri, Nazilli, Söke, Turgutlu, Akhisar, Soma, Denizli, Çal, Buldan, Sarayköy, Çivril.

Kaya'nın eseri, önemli verilerden naklettiği bilgilerin yanında, başından sonuna dek eleştirel bir yaklaşımla yazıldığından, Türkiye'de yeterince gelişmemiş tarihsel eleştiri alanına önemli bir katkı olmuştur. Osmanlı'nın son yıllarındaki sosyal ve siyasi olayları araştıranlar, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de isyanlar ve toplumsal faaliyetler, Ermenilerin yakın tarihi ve tarih yazımı konularında çalışanlar için Kaya'nın eseri önemli bir başvuru kaynağıdır.

KAYNAKLAR

- ESİN, Taylan ve ETÖZ, Zeliha (2015). *1916 Ankara Yangını-Felaketin Mantiği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KAYA, Mevlüt (2016). *Anadolu Yangınları ve Ermeni-Rum Tehciri (Felaketin Mantiği Kitabının Eleştirisi)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- TÜRKOĞLU, Ömer (1997). *Binbaşı Süleyman Bey'in Manzum Anıları*, (Haz. Ömer Türkoğlu), Ankara: Kebikeç Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (2015). *Ermeni Tehciri*, İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.
- MCCARTHY, Justin (2006). *Kim Başlattı?, Ermeni Soykırımı Yalanları*. Ankara: Cedit Yayınları.

Ülkü Önal, **Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli'den Masallar ve Halk Hikâyeleri**, Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2017, 128 sayfa, ISBN: 978-975-97542-7-3

Esra ÇAM*

Sözlü kültür unsurları, kültürel mirasın en önemli yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle, söz konusu kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması kültürün gelişmesi ve yaşaması için büyük önem arz etmektedir. Sözlü ürünlerin kaydedilmesi için yapılan derleme çalışmaları, “söz uçar, yazı kalır” düsturunca sözlü kültürün korunması amacıyla yapılan çalışmaların ilk aşamasını oluşturmaktadır. Halk edebiyatı ve halk bilimi alanındaki bilim insanlarının yaptığı derleme çalışmaları yanında gönüllü olarak ve adeta bu yola baş koymuş araştırmacıların yaptığı derlemeler ve bu konudaki yayınlar da bulunmaktadır. Belirli bir bölgenin veya bölgelerin sözlü kültür

ürünlerinin derlendiği ve yayımlandığı bu çalışmalar o bölgenin kültürel mirasının tanıtılmasına katkı sağlamakta ve de bu konuda araştırma yapmak isteyenler için kaynak oluşturmaktadır.

Artvinli yazar Ülkü Önal derleme çalışmalarıyla bu alana katkı sağlayan önemli isimlerden biridir. Derleme çalışmalarının önemini bilen ve köy köy, ilçe ilçe dolaşarak derlemelerini kitap olarak yayımlayan yazar, bugüne kadar yaptığı çalışmalarıyla hem bilim dünyasına hem de okuyuculara çok değerli kaynaklar sunmuştur. Ülkü Önal'ın bugüne kadar çok sayıda dergi ve gazetede yayımlanmış makaleleri, çeşitli sempozyumlarda sunmuş olduğu bildirimleri ve yayımlanmış olduğu 11 kitabı bulunmaktadır. Bilmece, mani, çocuk oyunları, masal ve hikâyeleri derleyerek yöresel ağız özellikleri ile yayımlamayı tercih eden yazar, öz kültürün bu şekilde yaşaması gerektiği düşüncesine sahip olduğunu belirtmektedir. Yazar, çalışmalarını metin yayınıyla sınırlandırmayıp, derlemelerde yer alan yöresel deyim ya da terimleri açıklayarak söz konusu bölgenin yerel özellikleri hakkında da bilgi sunmaktadır.

* Ege Üniversitesi, TDAE Türk Halkbilimi Doktora Öğrencisi, Bornova - İZMİR,
ORCID: 0000-0002_2346-2502, esracamege@gmail.com

Masal ve hikâyelerden oluşan beş kitabı bulunan Ülkü Önal, son kitabı “Şavşat ve Ardanuç ve Yusufeli’den Masallar ve Halk Hikâyeleri” ile birlikte 139 masal ve hikâyeyi kitaplaştırarak yayımlanmıştır. Yazarın kendi ifadeyle, sahada derlenecek malzeme kalmadığını düşünmeye başladığı sırada tanıştığı yeni kaynak kişilerden yeni masallar ve hikâyeler derlemesi, aslında Türk halkının engin bilgilerinin bitmek tükenmek bilmeyeceğini ve bu bilgilerin unutulmaması için kayıt altına alarak paylaşılması gerektiğinin güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

Halk Bilimi çalışmalarına değerli katkılarda bulunan yazarın, Ayrıntı Basımevi ‘nden Mart 2017 tarihinde çıkan ve 128 sayfadan oluşan son kitabı “Şavşat ve Ardanuç ve Yusufeli’den Masallar ve Halk Hikâyeleri” adı ile okuyucularına sunulmuş bulunmaktadır. Kitapta, yöreden derlenen masal ve hikâyelerle daha önce İbrahim Pehlivan tarafından derlenmiş olan “Yusufelili Aşık Hûzûrî’nin Lutfi Bey Hikâyesi” de yer almaktadır.

Kitap; “Özgeçmiş, “Ön Söz”, “Sunu” ve Halk Bilimi çalışmaları ile ilgili değerlendirmelerin yer aldığı ilk kısım (ss. 5-13) ile, “Şavşat Masal ve Halk Hikâyeleri” (ss. 17-48), “Ardanuç Masalları ve Halk Hikâyeleri” (ss. 51-76) ve “Yusufeli Halk Hikâyesi” (ss. 77-79)’nin yer aldığı üç ana bölüm ve “Kaynak Şahıs Bilgileri” ve Ülkü Önal’ın bibliyografyası yer verilen kısımlardan oluşmaktadır. Kitapta yer verilen metinlerin tamamı yazar tarafından derlenmiş olup, derleme alanlarına göre tasnif edilmiş ve kitabın bölümleri de bu tasnife uygun olarak belirlenmiştir. Kitabın sonunda yazarın derleme çalışmalarını gerçekleştirdiği kaynak kişiler hakkında bilgi verilmektedir.

“Şavşat Masalları ve Halk Hikâyeleri “ başlıklı Birinci Bölümde altı anlatma metnine yer verilmiş olup, bu metinler sırasıyla şunlardır: “Aslan”, “Yılan”, “Üç Yolcu”, “Altun, “Saraç İbrahim” ve “Koroğlu”. Yazar, anlatma metinlerinin başlıklarında da ağız özelliklerini korumuştur. Kitabın Birinci Bölümünde yer alan “Aslan” masalı için Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’nun “ Bu devirde Anadolu’da bu uzunlukta ve güzellikte masal zor bulunur, kıymetini bil” yorumunu yapması üzerine Önal, Ardanuç “Aslan” masalı ile Şavşat’tan derlemiş olduğu “Aslan” masalına da kitabında yer vererek okuyucularına sunmuştur. Aslan masalının Ardanuç ve Şavşat’tan derlenmiş iki varyantının kitapta yer almasının amacının, araştırmacılara karşılaştırma imkânı vermek olduğunu belirten yazar, kitabın Birinci Bölümünü Şavşat’tan derlediği metinlere ayırmıştır.

Kitabın İkinci Bölümü “Ardanuç Masalları ve Halk Hikâyeleri” başlığını taşımakta olup, bu bölümde Ardanuç derlemelerinden elde edilen metinlere ayrılmıştır. Sırasıyla “Aslan”, “Melikşah”, “Aşuh Garip”, “Aslı İla Kerem” anlatmaları yer almaktadır. Bu bölümdeki “Aslan” masalının varyantı Birinci Bölümdeki metne göre daha kapsamlıdır.

Kitabın Üçüncü ve son bölümü “Yusufeli Halk Hikâyesi” başlığını taşımakta olup, bu bölümde Yusufeli’nden derlenen tek metin olarak “Lûtfî Bey Hikâyesi” yer almaktadır. Daha önceki kitaplarında kendisinin yapmış olduğu derleme çalışmalarını yayımlayan yazar ilk kez başka bir derlemeci olan İbrahim Pehlivan’ın Yusufelili Âşık Hûzûrî’den derlediği halk hikâyesine yer

vermiştir. Yazar, bunu yayımlamaktaki amacının da tamamına ulaştığı hikâyeyi geniş kitleler ile paylaşmak olarak açıklamaktadır. Üçüncü Bölüm'ün öncesinde ise hikâyeyi anlatan âşığın yani Ali Çoşkun (Yusufelili Âşık Hûzûrfî)'nin kısa hayat hikâyesine yer verilmiştir.

Eser, yazarın yöredeki sözlü kültür ürünlerinin unutulmaktan kurtarmak ve kaynak sağlamak amacıyla yapmış olduğu çalışmalardan bir tanesidir. Yazarın, yerel sözlü kültür ürünlerini derleyerek yazıya geçirmesi ve okuyucularla buluşturması yerel ve ulusal kültür açısından oldukça büyük öneme sahiptir. Yazar eserleriyle, sözlü kültür ürünlerinin unutulmaması için verdiği destek yanında bu konuda yapılacak yeni araştırmalar için zemin hazırlamıştır. Ülkü Önal'ın bu kitabıyla, derlemeleri gerçekleştirdiği Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli hakkında okuyucuda merak uyandırarak yörenin tanınmasına da katkı sağladığını söyleyebiliriz.

Eser, Türk Halk Edebiyatı, Türk Dili ve diğer kültür bilimleri ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar için bir kaynak niteliği taşıdığı gibi okuyucuların keyifle okuyabilecekleri masal ve hikâyelerden oluşması bakımından önemli bir çalışmadır. Ülkü Önal'ın bu kitabın öncesinde gerçekleştirdiği derleme çalışmaları ve bu kitapla birlikte yayınladığı diğer çalışmaları ise araştırmacının kültür çalışmalarına katkısı ve bu konudaki emeğini yansıtmaktadır.